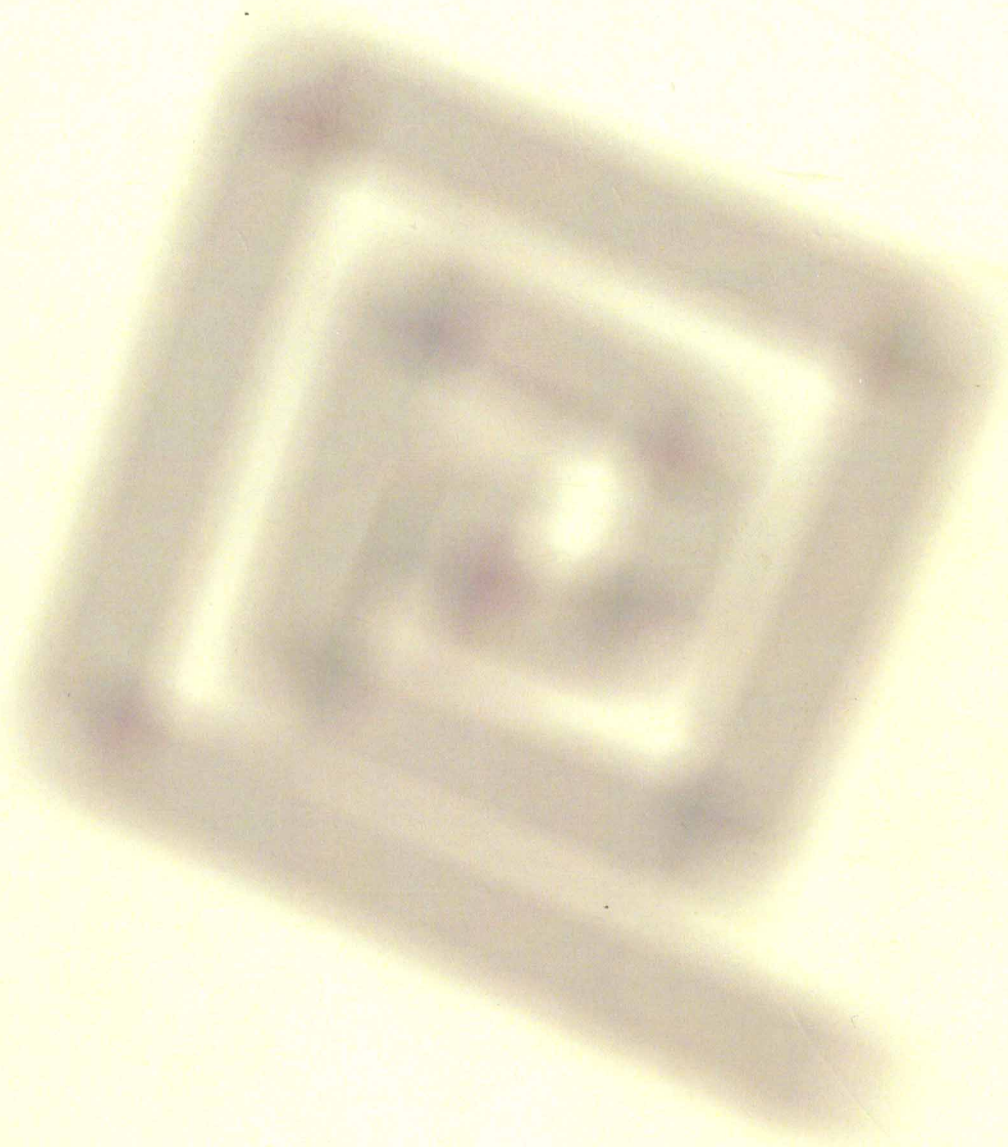

cercetări istorice

XXXVIII

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

XXXVIII
2019

IAȘI
2019

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)

Lăcrămioara STRATULAT

Loredana SOLCAN

Sorin IFTIMI

Ioan IAȚCU

Adriana MIRON

Costică ASĂVOAIE

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași

Muzeul de Istorie a Moldovei

Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1

Iași, RO-700028

Telefon: 04 0232218383

Fax: 04 0332408166

e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR

SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen.....	7
Constantin APARASCHIVEI, Felix-Adrian TENCARIU, Analiza tehnologică, morfologică și stilistică a unui lot de ceramică din așezarea Precucuteniană de la Isaiia (jud. Iași) / Technological, morphological and stylistic analysis of a pottery assemblage from the Precucuteni settlement of Isaiia (Iași county).....	11
Senica ȚURCANU, Original și imitație. O perspectivă asupra obiectelor de podoabă Ariușd-Cucuteni-Tripolie / Original and imitation. An insight into the body ornamenting items of the Ariușd-Cucuteni-Tripolye Cultural complex.....	27
Ioan IAȚCU, “Myrrha et aromatibus pretiosissimis”. The use of aromatics in Roman Dobrudja (2nd - 6th centuries AD) / „Myrrha et aromatibus pretiosissimis”. Utilizarea aromaticelor în Dobrogea Romană (secolele II-VI p. Chr.).....	49
Mugur ANDRONIC, Cercetări istorice și arheologice legate de vechimea satului medieval Dumbrăveni (jud. Suceava) / Historical and archaeological research connected to the antiquity of the Medieval village of Dumbrăveni (Suceava county)	71
Cătălin HRIBAN, Dieniș the chancellor and Dieniș the constable, a 15th century homonymy in the Princely Councils of Moldavia / Dieniș logofătul și Dieniș spătarul, o identitate de nume în Sfatul Domnesc al Moldovei la începutul secolului al XV-lea.....	87

Eduard RUSU, Sincretismul muzical de la curtea domnilor Țărilor Române / <i>The musical syncretism at the court of the princes of the Romanian Principalities</i>	99
Vasile DIACONU, O confirmare documentară a unei vechi practici – brichetarea sării în vase de lemn la răsărit de Carpați / <i>A documentary confirmation of an older practice – salt briquetting in wooden containers to the east of the Carpathians</i>	113
Violeta Anca EPURE, Amurg de regim fanariot. Perioada 1812-1820 din istoria Principatelor Române în viziunea consulilor și voiajorilor francezi / <i>Le crépuscule du Régime Phanariote. Les années 1812-1820 de l'histoire des Principautés Roumaines dans la vision des consuls et des voyageurs français</i>	121
Ștefan S. GOROVEI, Mobilitatea populației și memoria familială. Cazuri ieșene / <i>La mobilité de la population et la mémoire familiale. Des cas de Jassy</i>	141
Lucian-Valeriu LEFTER, Un „amic al țăranilor”, Dimitrie Scarlat Miclescu / <i>Dimitrie Scarlat Miclescu, “a friend of the peasants”</i>	159
Sorin IFTIMI, Ioan Balomir – un pictor ardelean în Moldova (1816-1835) / <i>Ioan Balomir – a Transylvanian painter in Moldavia (1816-1835)</i>	177
Cosmin NIȚĂ, Două sămi ale mănăstirii Secu din anii 1845-1846 și 1849-1850 / <i>Two financial statements of Secu Monastery from 1845-1846 and 1849-1850</i>	233
Anton COȘA, Un tezaur monetar de aur din secolul al XIX-lea descoperit în județul Bacău / <i>A 19th century monetary gold board discovered in Bacău county</i>	259
Remus TANASĂ, „Chestiunea armeană”: premise și recunoaștere internațională / <i>“The Armenian issue”: premises and international recognition</i>	289

Corneliu CIUCANU, Constituirea exilului românesc anticomunist postbelic. Etape, grupuri, activitate cultural-politică și evaluare numerică / <i>The setting of the post-war anti-communist Romanian exile. Phases, groups, cultural-political activity and numerical evaluation</i>	301
Marcelina Brîndușa MUNTEANU, Geneza unui muzeu: Muzeul Unirii din Iași (1955-1959) / <i>La genèse d'un musée: le Musée de L'Union de Iași (1955-1959)</i>	321
Recenzii și note de lectură	
Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea, Marius Chelcu, Ionuț Minea (colaboratori: Ion Alexa-Angheluș, Dan Fripiș, Manuel Stănescu), <i>Monografia orașului Târgu Frumos</i> , Bibliotheca Archaeologica Moldaviae XXVI, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2018, 677 p. (Nicoale URSULESCU)	337
Irina Frasin, George Bodi (coordonatori), <i>Studii de antrozologie. Interacțiunea om-animal din perspectiva multidisciplinară</i> , Editura Pro Universitaria, București, 2019, 231 p. (Alexandru BOUNEGRU)	343
Dănuț Doboș, <i>Universitatea captivă</i> , Editura Vasiliana '98, Iași, 2019 (Volumul I: <i>Universitatea ieșeană în primele decenii de după cel de-al doilea război mondial</i> , 428 p.; Volumul II: <i>Universitatea din București și Universitatea din Cluj între anii 1945 și 1964</i> , 347 p.) (Tamilia-Elena MARIN)	347

ABREVIERI

ABBREVIATIONS - ABREVIATIONS - ABKURZUNGEN

ActaSic	<i>Acta Siculica</i> , Muzeul Național Secuiesc, Sfântu Gheorghe.
ActaTS	<i>Acta Terrae Septemcastrensis</i> , Univesitatea „Lucian Blaga”, Sibiu.
Acta Terrae Fogorasiensis	<i>Acta Terrae Fogorasiensis</i> , Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, Făgăraș.
AIIAI/AIIAX	<i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași/ Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”</i> , Iași.
ANRM	Arhiva Națională a Republicii Moldova, Chișinău.
AP	<i>Analele Putnei</i> , Centrul de cercetare și documentare „Ștefan cel Mare”, Mănăstirea Putna.
ArhGen	<i>Arhiva Genealogică</i> , Academia Română. Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Iași.
ArhMold	<i>Arheologia Moldovei</i> , Institutul de Arheologie Iași.
ARMSI	<i>Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice</i> , București.
AȘUI	<i>Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași</i> , Iași.
BA	<i>The Biblical Archaeologist</i> , The American Schools of Oriental Research, Boston University.
BAI	<i>Bibliotheca Archaeologica Iassiensis</i> , Iași.
BAM	<i>Bibliotheca Archaeologica Moldaviae</i> , Iași.
BARIntSer	<i>British Archaeological Reports. International Series</i> , Oxford.
BHAUT	<i>Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis</i> , Timișoara.
BMA	<i>Bibliotheca Memoriae Antiquitatis</i> , Piatra-Neamț.
Carpica	<i>Carpica</i> , Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”, Bacău.
CCAR	<i>Cronica cercetărilor arheologice din România</i> , CIMEC, București.
CercArh	<i>Cercetări Arheologice</i> , Muzeul Național de Istorie a României, București.
CI	<i>Cercetări Istorice</i> , serie nouă, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> .

Corp. Iur. Civil.	<i>Corpus Iuris Civilis</i> , ed. Paul Krueger, Theodor Mommsen, Berlin, 1872.
CRAI	<i>Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres</i> , Paris.
Dacia	<i>Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie</i> (1924-1947), Muzeul Național de Antichități, București.
Dacia N. S.	<i>Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle Série</i> , Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.
DACL	<i>Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie</i> , publié par F. Cabrol et H. Leclercq, Paris.
Danubius	<i>Danubius</i> , Muzeul de Istorie Galați.
DIR	<i>Documente privind istoria României</i> , seria A, Moldova; seria B, Țara Românească, București.
Dolgozatok	<i>Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiség-tárából</i> , Kolossvár.
DRH	<i>Documenta Romaniae Historica</i> , seria A, Moldova; seria B, Țara Românească; seria D, Relații între Țările Române, București.
Eph. Dacoromana	<i>Ephemeris Dacoromana</i> , Annuario della Scuola Romana di Roma, Roma.
FHDR	<i>Fontes Historiae Dacoromanae. Izvoarele istoriei României</i> , II, publicate de H. Mihăescu, Gh. Ștefan, R. Hâncu, V. Iliescu, V. C. Popescu, București, 1970.
Greece & Rome	<i>Greece and Rome</i> , The Classical Association, Cambridge University Press.
Hierasus	<i>Hierasus. Anuarul Muzeului Județean Botoșani</i> , Muzeul Județean Botoșani.
IN	<i>Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei</i> , Iași.
ISM	<i>Inscripțiile din Scythia Minor</i> , V, <i>Capidava-Troesmis-Noviodunum</i> , adunate, traduse, însoțite de comentarii și indici de Em. Doruțiu-Boilă, București, 1980.
J. World. Hist.	<i>Journal of World History</i> , University of Hawaii Press, Honolulu.
JAOS	<i>Journal of the American Oriental Society</i> , American Oriental Society.
JRS	<i>The Journal of Roman Studies</i> , Society for the Promotion of Roman Studies.
L'Ant. Class.	<i>L'Antiquité Classique</i> , Bruxelles.
MEF	<i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău.
MemAntiq	<i>Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis</i> , Complexul Muzeal Județean Neamț.
MMS	<i>Mitropolia Moldovei și Sucevei</i> , Iași.

PL	Paul Migne, <i>Patrologiae Cursus Completus. Series Latina</i> .
Pontica	<i>Pontica</i> , Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța.
PrehistEur	<i>Préhistoire Européenne</i> , Liège.
RAC	<i>Rivista di Archeologia Cristiana</i> , Città del Vaticano, Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana.
RdI	<i>Revista de Istorie</i> , București.
Religio	<i>Religio. Revue pro religionistiku</i> , Masaryk University, Brno.
RESEE	<i>Revue des Études Sud-Est Européenes</i> , Institutul de Studii Sud-Est Europene, București.
RHSEE	<i>Revue Historique du Sud-Est Européen</i> , București.
RI	<i>Revista Istorică</i> , Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București.
RIS	<i>Revista de Istorie Socială</i> , Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
RRH	<i>Revue roumaine d'histoire</i> , București.
SAA	<i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
SAI	<i>Studii și Articole de Istorie</i> , Societatea de Științe Istorice din România, București.
SCIA	<i>Studii și cercetări de istoria artei</i> , București.
SCIV(A)	<i>Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)</i> , Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.
SJAN Iași	Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Iași.
SMIM	<i>Studii și Materiale de Istorie Medie</i> , Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București.
StudPreist	<i>Studii de Preistorie</i> , Asociația Română de Arheologie, București.
Suceava	<i>Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei</i> , Suceava.
ThrDac	<i>Thraco-Dacica</i> , Institutul Român de Tracologie, București.
Topoi	<i>TOIIOI: Orient-Occident</i> , Lyon.
Tyragetia	<i>Tyragetia</i> , Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, Chișinău.
UISPP	Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques.

ANALIZA TEHNOLOGICĂ, MORFOLOGICĂ ȘI STILISTICĂ A UNUI LOT DE CERAMICĂ DIN AȘEZAREA PRECUCUTENIANĂ DE LA ISAIIA (JUD. IAȘI)

Constantin APARASCHIVEI¹,
Felix-Adrian TENCARIU²

Cuvinte cheie: *ceramică, analiză statistică, Precucuteni, alegeri tehnologice*
Keywords: *pottery, statistical analysis, Precucuteni Culture, technological choices*

Introducere

Situl arheologic Isaiia-Balta Popii este amplasat în sectorul est-sud-estic al comunei Răducăneni din județul Iași (estul României), la circa 1,27 km nord-nord-vest de limita comunei Gorban (jud. Iași) și circa 1,61 km sud-vest față de limita comunei Grozești (jud. Iași). Cele mai apropiate localități sunt: Isaiia (com. Răducăneni) – 2,7 km nord-est și Zberoaia (com. Gorban) – 2,9 km nord. Din punct de vedere geografic, situl se află la contactul dintre Podișul Central Moldovenesc (Unitatea: Culmea Crasnei; Subunitatea: Dealurile Comarna – Răducăneni) și Culoarul Prutului (Lunca comună Cozia – Jijia – Prut). În linii mari, limita vestică și sud-vestică este dată de aliniamentul Dl. Zamotic (alt. 165,1 m) – Dl. Surpa (alt. 180,6 m), ceea ce constituie Fața Prutului sau versantul estic al culmii interfluviale generată de cursurile Cozia – Jijia (la est) și Bohotin (la sud-vest). La sud, limita sitului o constituie albia torențială ce delimitează Coasta Ochiului de versantul Pădurea Curățitura. Limita estică este dată de lunca comună Cozia – Jijia – Prut, sectorul Gârla Bucălarului – Balta Popii

¹ Muzeul Bucovinei, SUCEAVA.

² Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași – Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Centrul Arheoinvest, IAȘI.

– Gârla Sărăturii. La nord, limita este indusă de un curs secundar ce izvorăște de sub Dl. Pădurea Marmurii (alt. 192,6 m) și debușează în pârâul Cozia (Fig. 1).

Stratigrafia sitului este complexă, până în acest moment fiind înregistrate descoperiri aparținând următoarelor perioade: epoca modernă; perioada medievală timpurie, reprezentată prin complexe arheologice ale culturii Răducăneni; secolul II e. n., prin prezența unor morminte sarmatice; prima epocă a fierului, cultura Corlăteni-Chișinău (o locuință adâncită, fragmente ceramice); epoca bronzului (două morminte din bronzul timpuriu, fragmente ceramice din bronzul mijlociu și târziu); perioada eneolitică, care este și cea mai bine reprezentată, prin complexele culturii Precucuteni; perioada neolitică, prin descoperiri atribuite culturii ceramicii liniare (două locuințe adâncite, fragmente ceramice dispersate).

În ceea ce privește locuirea Precucuteni, prin stratigrafie și planimetrie s-a stabilit existența a două niveluri (unul de culoare brun-deschisă, altul brun), care conțineau vestigiile etapelor de locuire eneolitice³. S-a stabilit că nivelul inferior aparținea fazei Precucuteni II, prezentând două etape de locuire (cea mai veche – IIA – se datează în faza Precucuteni II propriu-zisă, în timp ce etapa mai nouă – IIB – corespunde trecerii de la faza a II-a la faza a III-a), iar nivelul superior – IIIA – se încadrează la începutul fazei Precucuteni III⁴. În total au fost cercetate, integral sau parțial, 14 locuințe de suprafață (din care una, L11 este considerată anexă), repartizate astfel pe niveluri: IIA: L1A, L6A, L8A, L9A, L12; IIB: L5, L7, L8, L14; IIIA: L1, L3, L6, L9, L13 (Fig. 2).

Prezentul studiu are ca scop analiza integrală a materialului ceramic descoperit în una dintre cele 14 locuințe cercetate până în prezent. Am selectat locuința nr. 7 (Fig. 2 jos), cercetată pe parcursul a două campanii arheologice (2002-2003). Aceasta este o construcție de suprafață, dreptunghiulară, orientată aproximativ est-vest, cu suprafața interioară de circa 30 m² (o singură încăpere), deservită de două instalații de foc (cuptor și vatră), având podeaua amenajată prin lipirea unui strat de lut pe solul antic de călcare. Ca particularități de construcție, menționăm șanțurile de fundație, în care au fost implantați stâlpi pentru susținerea pereților și a acoperișului⁵. Lângă instalațiile de foc au fost descoperite trei plăci de lut cu marginile rotunjite și partea superioară înșeuată, formând câte două colțuri care amintesc de coarne. Lângă latura nord-vestică a locuinței nr. 7 a fost descoperită o groapă (nr. 17), care se pare că a avut un rol ritual, în legătură cu

³ N. Ursulescu, F.-A. Tencariu, *Religie și magie la est de Carpați acum 7000 de ani. Tezaurul cu obiecte de cult de la Isaiia*, Iași, 2006.

⁴ N. Ursulescu, *Modeles d'organisation de l'espace aux habitations de la culture Précucuteni entre Siret et Prut*, în V. Chirica, M.-C. Văleanu (eds.), *Etablissements et habitations préhistorique. Structure, organisation, symbole. Actes du Colloque de Iași. 10-12 décembre 2007*, Iași, 2008, p. 207-238.

⁵ N. Ursulescu, F.-A. Tencariu, V. Merlan, *Noi date privind sistemul de fixare a pereților în cultura Precucuteni*, în *Carpica*, XXXI, 2002, p. 13-18.

fundarea acestei case. În umplutura gropii au fost depuse, cu gura în jos, fragmente ale unui vas suport (cu cinci fante alungite în picior). În interiorul suportului se afla partea inferioară a unei statuete feminine în poziție șezândă, cu picioarele orientate spre sud-vest, iar în jurul acesteia erau 42 de conuri mici, asemănătoare cu cele descoperite în vasul cu piese de cult din locuința nr. 1, deosebirea constând în faptul că cele din groapă nu mai erau perforate la partea superioară și nici nu erau însoțite de biluțe de lut⁶. Locuința nr. 7 este și una dintre puținele de la Isaiia care nu a cunoscut o refacere aproximativ pe același loc, ceea ce îndepărtează posibilitatea amestecării materialului din două niveluri de locuire.

Ceramica din locuința nr. 7

Prelucrarea sistematică din perspectivă tehnologică, morfologică și stilistică a ceramicii precucuteniene din locuința L7 de la Isaiia-Balta Popii, jud. Iași, s-a făcut folosind metoda codificării⁷ acestor caracteristici cu ajutorul dicționarului și cataloagelor, metodă pretabilă olăriei oricărei culturi arheologice. S-au analizat toate fragmentele ceramice descoperite în cursul cercetărilor arheologice⁸, mai exact un total de 2.037 de eşantioane statistice. Propunerile autorilor citați au fost adaptate și completate pe parcurs, conform cu realitățile specifice ceramicii culturii Precucuteni. Toate informațiile obținute prin analiză macroscopică, au fost introduse într-o bază de date electronică, sub forma unui tabel Microsoft Access Database System, ulterior efectuându-se operațiuni de extragere a datelor statistice pentru a afla care sunt caracteristicile generale ale ceramicii din L7.

Cu privire la problematica tehnologiei ceramicii precucuteniene din această locuință, rezultatele finale se prezintă astfel:

1. Categoria (Fig. 3):

Am separat fragmentele ceramice în trei categorii calitative: 1 – grosieră; 2 – semifină; 3 – fină, clasificare omniprezentă în caracterizarea ceramicii arheologice (mai ales preistorice). Diferențierea s-a făcut pe baza calității argilei folosite la modelarea vaselor, a tipului, a concentrației și granulației incluziunilor depistate, a modului în care au fost tratate suprafețele ceramicii, grosimea fragmentelor, tipul și calitatea arderii.

⁶ N. Ursulescu et alii, *Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iași. Punct: Balta Popii*, în *CCAR. Campania 2002, 2003*, p. 158-160; N. Ursulescu et alii, *Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iași*, în *CCAR. Campania 2003, 2004*, p. 149-153.

⁷ Gh. Lazarovici, D. Micle, *Introducere în arheologia informatizată*, BHAUT III, Timișoara, 2001.

⁸ Au fost luate în considerare și vasele restaurate, aflate în expoziția de bază a Muzeului Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; excepție a făcut fragmentul de picior de fructieră din groapa nr. 17, care, deși considerată a avea legătură cu L7 (groapă de fundare), avea în inventar artefacte provenite din alte contexte (nu au făcut parte din necesarul de recipiente al locuinței).

2. *Culoarea exterioară* (Fig. 4/A):

Folosită ca argument în stabilirea evoluției tehnologice a ceramicii precucuteniene, această caracteristică furnizează, de fapt, date importante despre tipul de ardere (oxidantă, reducătoare, secundară) la care a fost supusă ceramica. Investigația noastră a relevat existența următoarelor categorii principale de culori pentru exteriorul fragmentelor ceramice: A – negru; B – cărămiziu; C – gălbui; D – portocaliu; F – cenușiu; J – vișiniu; K – roșu; O – cafeniu; T – brun. Se poate observa, o predominare a culorii gălbui, urmată, din punct de vedere procentual de cenușiu și negru.

3. *Culoarea interioară* (Fig. 4/B):

Examinarea culorii interioare a fragmentelor ceramice studiate a furnizat aceeași listă de culori, cu procentaje asemănătoare ca și în cazul culorii exterioare: A – negru; B – cărămiziu; C – gălbui; D – portocaliu; F – cenușiu; J – vișiniu; K – roșu; O – cafeniu; T – brun. Acest fapt este o dovadă elocventă a existenței unei arderi omogene pentru eșantioanele ceramice.

4. *Amestecul* (Fig. 5/A):

Pentru a înlesni modelarea (prin creșterea plasticității), pentru a îndeplini anumite necesități ulterioare de ordin funcțional (spre exemplu, expunerea la temperaturi înalte pentru prepararea termică a alimentelor), ca urmare a unor alegeri culturale sau datorită tuturor acestor motive la un loc, argila nativă, pe lângă incluziunile naturale, a fost în general amestecată cu diferite materiale de natură minerală și/sau organică. Analiza noastră a permis evidențierea următoarelor tipuri de incluziuni: 6 – nisip și cioburi pisate (amestec folosit pentru toate cele trei categorii ceramice); D – pleavă și nisip; E – nisip și pleavă (aceste două tipuri de amestecuri folosite doar pentru ceramica grosieră); 2 – nisip fin (folosit doar pentru categoria fină).

5. *Tratarea suprafeței vaselor* (Fig. 5/B):

În timpul confecționării ceramicii, suprafețelor exterioare și interioare ale vaselor li se acordă atenție în funcție de calitatea ceramicii, dar și de utilitatea vaselor. Analiza materialului din L7 arată următoarele moduri de tratare a suprafețelor: 1 – lustruire; 3 – netezire; 6 – aspră (din cauza arderii secundare și a condițiilor de zacere pe parcursul mileniilor); 8 – gonflare (degradare dată de arderea secundară); A – barbotinare; D – slip căzut (din cauza arderii secundare și a condițiilor de zacere în sol); H4 – angobă lustruită căzută (din cauza arderii secundare și a condițiilor de zacere în mediul subteran); J – netezire slabă.

6. *Arderea* (Fig. 6/A):

Operațiune foarte complexă în cadrul procesului de producere a ceramicii, arderea prin tip, durată și temperatură, determină culoarea exterioară și interioară, dar și calitatea produsului finit, transformând lutul în recipiente și alte obiecte ceramice. Studiul nostru a determinat următoarele tipuri de ardere, pentru lotul vizat din așezarea precucuteniană de la Isaiia: 3 – bună oxidantă; 4 – slab oxidantă;

5 – bună reducătoare; 8 – secundară. Chiar dacă arderea oxidantă prezintă cele mai înalte valori, credem că ele se datorează incendiului care a mistuit locuința și care a afectat inventarul existent în interior, și nu tehnologiei și alegerii olarului.

7. *Tehnicile de ornamentare* (Fig. 6/B)

Din punct de vedere stilistic, ceramica din locuința L7 de la Isaiia, a fost ornamentată cu motivele specifice culturii Precucuteni, fazele II și III, cu ajutorul următoarelor procedee tehnice: A – aplicare (au fost aplicate elemente de decor, de tipul proeminențelor și torțiilor); B – barbotinare; C – excizare (în cazul a doar șase fragmente ceramice); D – incizare; E – incrustare (doar trei fragmente); F – imprimare; G – împungere; H – ciupire; I – creștere; J – canelare; M – alveolare; T – perforare (Fig. 7).

Ca tehnică de ornamentare, pe primul loc se situează incizarea (37%), urmată de canelare (20%), barbotinare (16%), imprimare (8%), ciupire (7%), aplicare (6%) și împungere (2%), iar pe ultimul loc, cu valori procentuale egale, se află alveolarea și perforarea (1%).

8. *Morfologia*

În ceea ce privește caracteristicile morfologice ale ceramicii din locuința L7 de la Isaiia, am analizat tipurile de vase, buze, burți, funduri și torți/proeminențe. Rezultatele finale se prezintă astfel:

a) am reușit să determinăm un număr de 246 de buze, împărțite tipologic după cum urmează: – buze drepte (12 exemplare cu diametrele cuprinse între 8-40 cm); – buze înclinate spre interior (91 de modele cu diametrele între 7-44 cm); – buze evazate (137 de bucăți cu diametrele cuprinse între 8-40 cm).

b) merită amintite în acest context și cele șase margini scunde provenind de la capace de mărimi diferite, având diametrele cuprinse între 10-28 cm.

c) cele mai multe fragmente ceramice din lotul examinat au fost atribuite burților de vase, numărul lor total fiind de 1.594 de exemplare.

d) urmează 121 de funduri/baze de vase, având diametrele între 2,9-26 cm. Situația acestora se prezintă astfel: – baze de vase cu suport: șase; – funduri plate: 55; – funduri convexe: 57; – funduri inelare, ca un picior inelar: trei.

e) din categoria torțiilor și a proeminențelor am examinat 67 de exemplare, dintre care au fost determinate ca tip 40 (neperforate, perforate vertical, orizontal sau de tip toartă). În general, acestea sunt amplasate câte una, două sau patru proeminențe pe un vas.

f) vorbind despre formele de vase întâlnite în locuință, cele 180 de piese determinate au fost atribuite următoarelor categorii: – 32 de pahare; – 13 cupe; – 10 boluri; – 17 castroane; – 17 vase bitronconice; – două vase piriforme; – patru străchini; – 13 vase cu suport; – 11 capace; – o strecurătoare; – două vase cu gâtul cilindric, scurt, lustruit, cu corp bombat, decorat cu barbotină și ciupituri de tradiție Criș; – două vase de tip „horă”; – 22 vase globulare cu baza înălțată; – 34 vase cu gât înalt, tronconic; – un vas de provizii.

Considerații generale

Ceramica preistorică din lotul analizat – locuința nr. 7 din situl de la Isaiia – se încadrează, sub toate aspectele, în tiparele cunoscute pentru ceramica culturii Precucuteni⁹ de la sfârșitul fazei a II-a și începutul celei de a III-a. Analiza detaliată, fragment cu fragment, și codificarea tuturor caracteristicilor permit o serie de observații privind alegerile tehnologice ale olarilor din vechime.

În ceea ce privește pasta ceramicii, este vorba, în general, de un lut bine ales și frământat, având ca incluziuni naturale nisip fin¹⁰, mai rar cu pietricele sub 1 mm diametru. Incluziunile dominante sunt însă cele adăugate de olar în procesul prelucrării, și anume cioburile pisate (aproape omniprezente) și materiale vegetale (mai ales în cazul ceramicii grosiere și mai rar a celei semifine). Primele sunt prezente în proporție destul de mare (variind între 5% și 15-20% din volumul pastei ceramice), cu dimensiuni de 100 μm până la 1-2 mm, având profil unghiular și sub-unghiular, din cauza sfărâmării mecanice (Fig. 3/B). Probabil au fost amestecate în pasta ceramică pentru a reduce plasticitatea exagerată a lutului (care poate determina crăparea vasului în timpul uscării sau al arderii) sau pentru întărirea rezistenței recipientelor la stresul termic intervenit în timpul utilizării (prepararea sau încălzirea alimentelor și a lichidelor). Fără a exclude rațiunile funcțional-tehnologice, nu putem însă ignora și posibilitatea unei alegeri culturale în utilizarea pe scară largă a șamotei (atât în cazul lotului analizat, cât și a ceramicii precucuteniene în general). Este cunoscut etnografic faptul că amestecarea în pasta ceramică a unor fragmente provenite din vase folosite de înaintași are anumite valențe simbolice – o modalitate de a transmite „viața” acestora, amintirea strămoșilor și tradițiile lor¹¹. În ceea ce privește materiile vegetale adăugate (uneori depășind 30% din volumul pastei), este vorba probabil despre paie sau pleava tocate, sau poate chiar excremente de animale erbivore, care, prin fermentare, produc acid lactic, care acționează la nivel molecular, crescând plasticitatea lutului.

Culorile identificate atât la suprafețele fragmentelor ceramice, cât și în miezul acestora sunt indicii privind o etapă tehnologică esențială în procesul prelucrării ceramicii, anume arderea. Variația culorilor pe fragmente aparținând aceluiași vas (Fig. 8), și uneori pe același ciob, coroborate cu miezul adesea închis la culoare indică faptul că ceramica era arsă mai degrabă superficial, cel mai probabil în grămezi, în focuri deschise sau, mai curând, în gropi, piesele fiind în contact unele cu celelalte, cu combustibilul și cu flăcările, într-o atmosferă mixtă (neutră sau

⁹ S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 55-88.

¹⁰ O serie de probe de lut recoltate din perimetrul și din proximitatea sitului (până la 1 km distanță) au relevat prezența naturală a nisipului fin în compoziție (toate), mai rar a unor grăunțe de calcar și a unor fragmente foarte mici de scoici.

¹¹ F.-A. Tencariu, *Instalații de ardere a ceramicii în civilizațiile pre- și protoistorice de pe teritoriul României*, Iași, 2015, p. 51.

reducătoare, cu scurte perioade oxidante). Culorile deschise uniforme (gălbui sau roșu-cărămiziu) care caracterizează anumite vase sunt datorate arderii secundare oxidante (incendierea locuinței)¹², și nu reprezintă rezultatul intenției olarului.

Referitor la tratarea suprafețelor și decorarea vaselor, în legătură cu categoria de pastă, observăm că în cazul ceramicii grosiere, suprafețele nu sunt netezite după modelare, sau sunt acoperite de un strat gros de lut la exterior – barbotina (organizată și neorganizată). Ceramica fină și semifină are suprafețele bine netezite, acoperite de cele mai multe ori cu un slip fin, uneori lustruit (mai ales la interior, cu scopul probabil de a crește impermeabilitatea recipientului). Aceste categorii ceramice sunt și purtătoare predilecte de decoruri, în special incizii, caneluri, și imprimări.

De remarcat este numărul relativ mare de recipiente identificat în această locuință (cert, cel puțin 180), în condițiile în care dimensiunile sale înclină spre o ocupare de către o familie nu foarte numeroasă (probabil 4-6 membri).

Concluzionând, acest eșantion studiat, reprezentând ceramica unei locuințe precucuteniene de dimensiuni medii, oferă indicii bune atât asupra alegerilor tehnologice și culturale ale meșterilor olari eneolitici (prin cuantificarea caracteristicilor tehnice și morfologice), cât și a vieții cotidiene a utilizatorilor (prin numărul și funcționalitatea probabilă a vaselor raportate la suprafața locuită).

*TECHNOLOGICAL, MORPHOLOGICAL AND STYLISTIC
ANALYSIS OF A POTTERY ASSEMBLAGE FROM THE
PRECUCUTENI SETTLEMENT OF ISAILA (IAȘI COUNTY)
(ABSTRACT)*

The paper addresses the topic of prehistoric pottery, through the technological, morphological and stylistic analysis of an assemblage of 2037 fragments, representing the entire ceramic inventory of the dwelling no. 7 from the Precucuteni II-III settlement of Isaila, Iași county. Features such as color and treatment of the surfaces, the ceramic matrix, inclusions, ornamentation techniques and firing were considered and coded, after which statistical data were extracted to establish the general features of the ceramics of a single habitation unit. Finally, several considerations are made regarding the technological and cultural choices of prehistoric potters in ceramic processing.

¹² Un experiment simplu efectuat de noi cu câțiva ani în urmă a demonstrat că fragmentele ceramice de culori închise (gri-cenușiu și negru) își modifică radical culorile în urma unei arderi scurte, la temperaturi de până în 600°C, în atmosferă oxidantă.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Figure 1. Administrative and geographic positioning of the site of *Isaia-Balta Popii*. Map support: Google Maps, ArcMap® by Esri.
- Figure 2. *Isaia-Balta Popii*. Dwelling no. 7 on the general plan of excavations (1996-2018).
- Figure 3. A – Chart of the number of items by ceramic categories. B – Illustration of the three identified categories (different scales).
- Figure 4. Charts of the ceramic categories identified according to A – color of the external surface and B – color of the internal surface.
- Figure 5. Charts of the ceramic identified categories according to A – inclusions and matrix and B – surface treatment.
- Figure 6. Charts of the ceramic identified categories according to A – firing characteristics and B – ornamentation techniques.
- Figure 7. Ornamentation techniques identified within the Dwelling no. 7 ceramic assemblage (different scales).
- Figure 8. Restored vessels from Dwelling no. 7 (different scales).

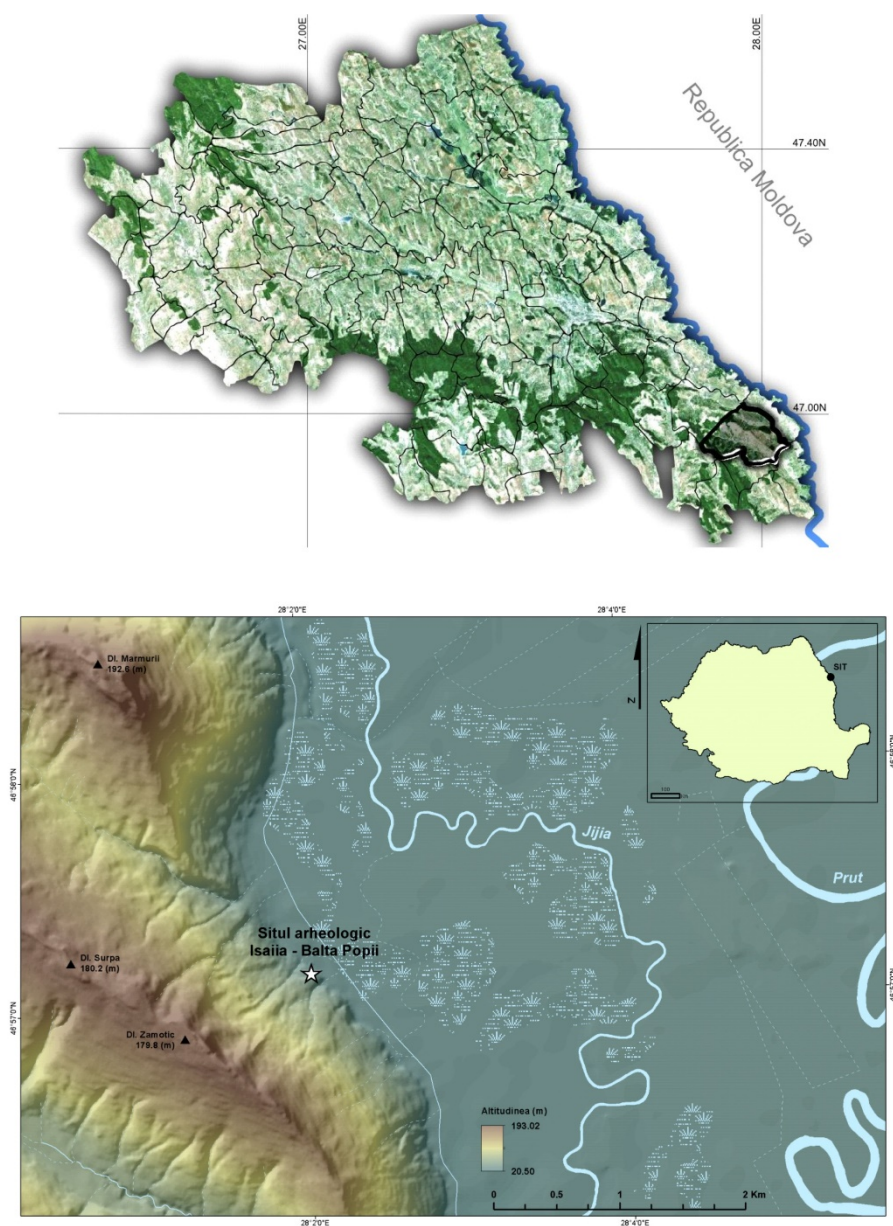

Figura 1. Amplasarea administrativă și geografică a sitului Isaiia-Balta Popii
(Suport de hartă – Google Maps și ArcMap® by Esri)

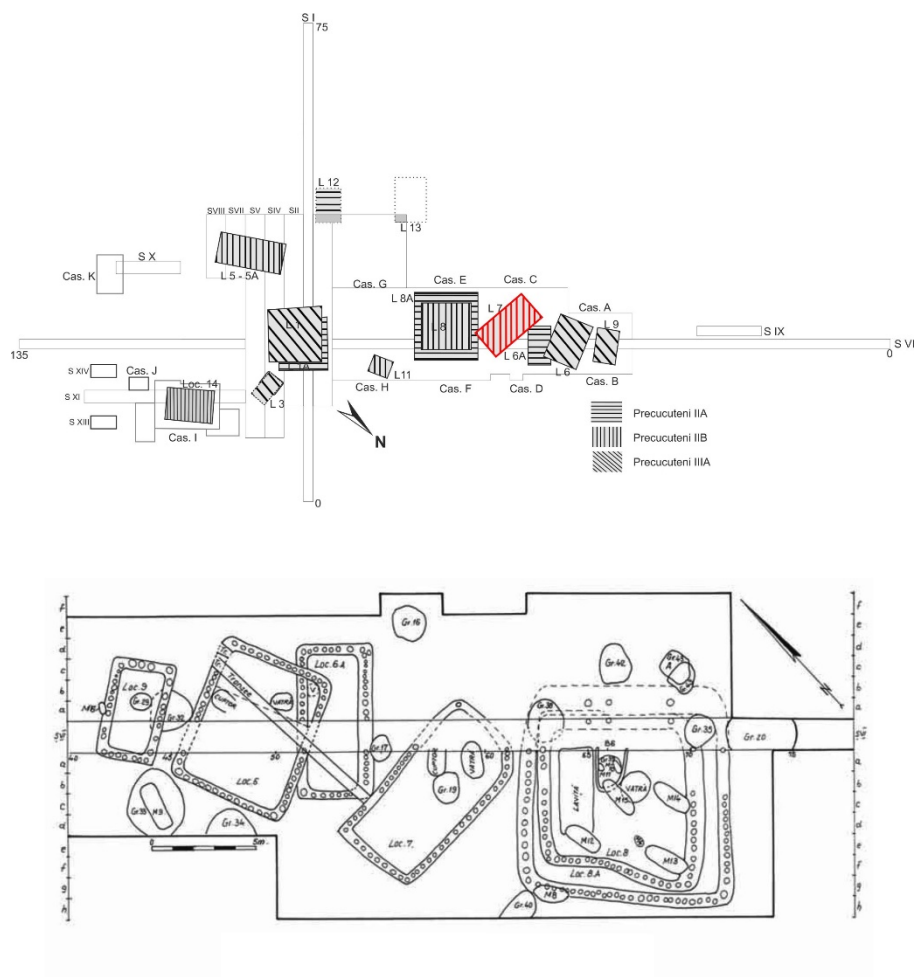

Figura 2. Planul general și detaliu al săpăturilor de la Isaiia-Balta Popii, cu evidențierea locuinței nr. 7 (după Ursulescu, Tencariu 2006)

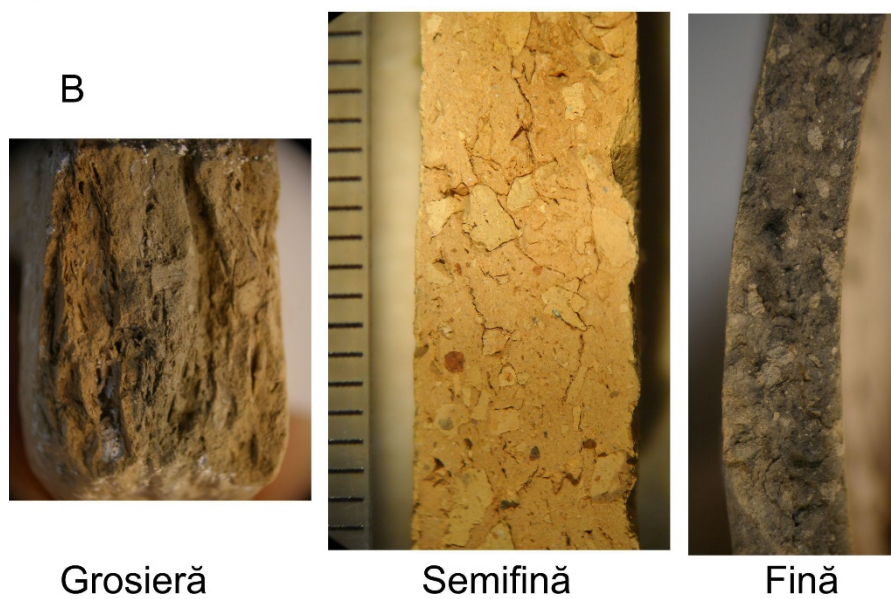
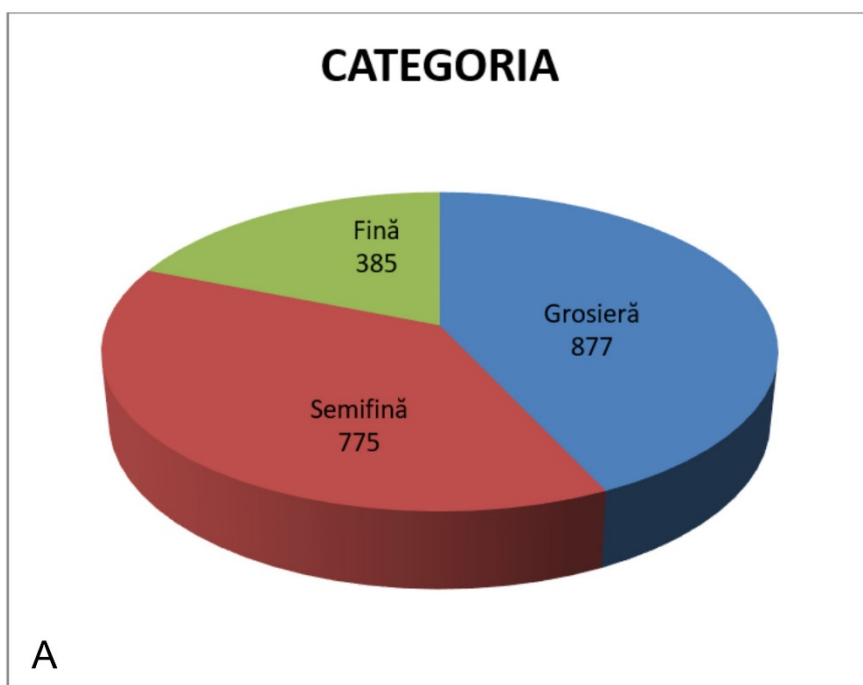

Figura 3. A – Grafic al numărului de fragmente ceramice analizate pe categorii ceramice;
B – ilustrarea celor trei categorii identificate (scări diverse)

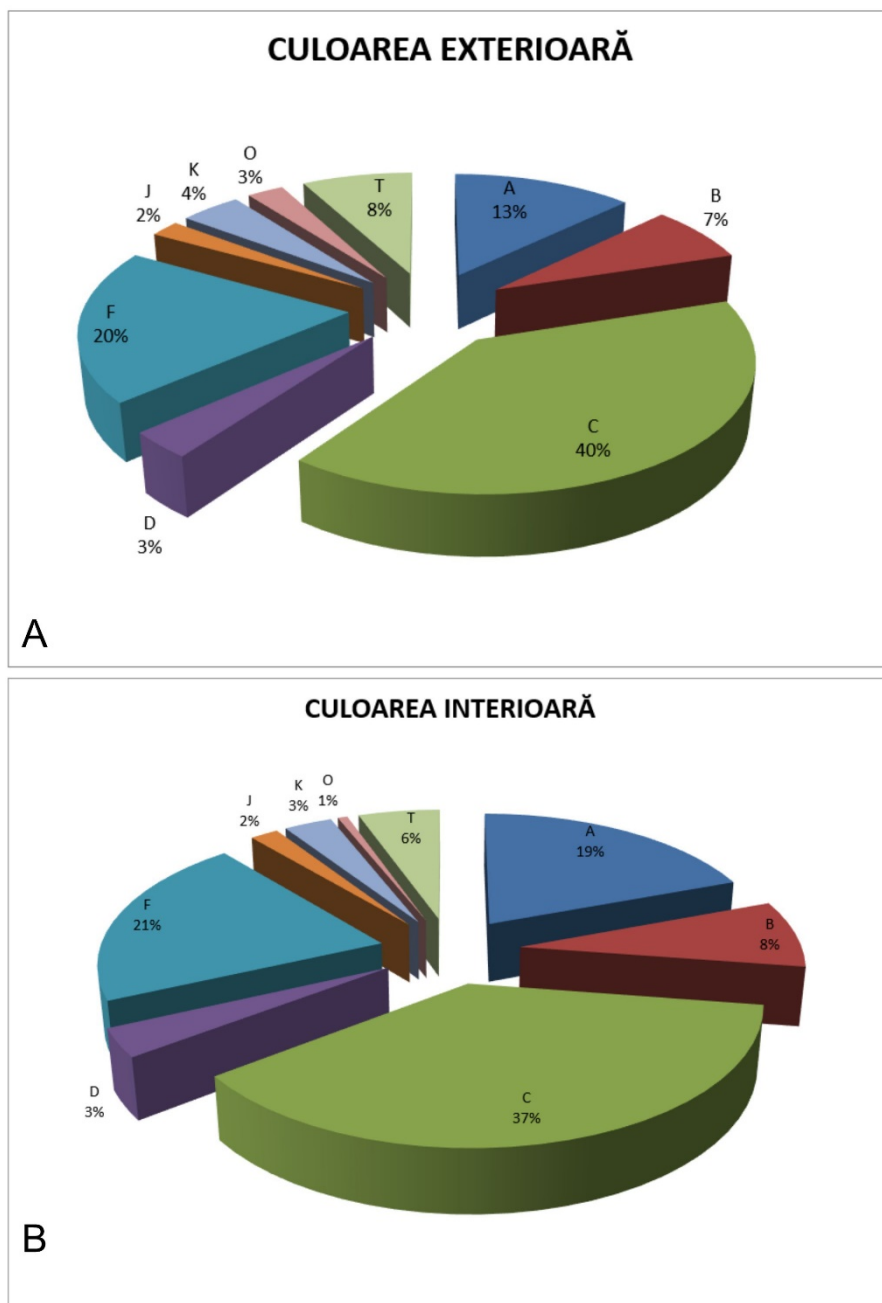

Figura 4. Grafice ale categoriilor ceramice identificate după:
 A – culoarea exterioară a suprafețelor; B – culoarea interioară a suprafețelor

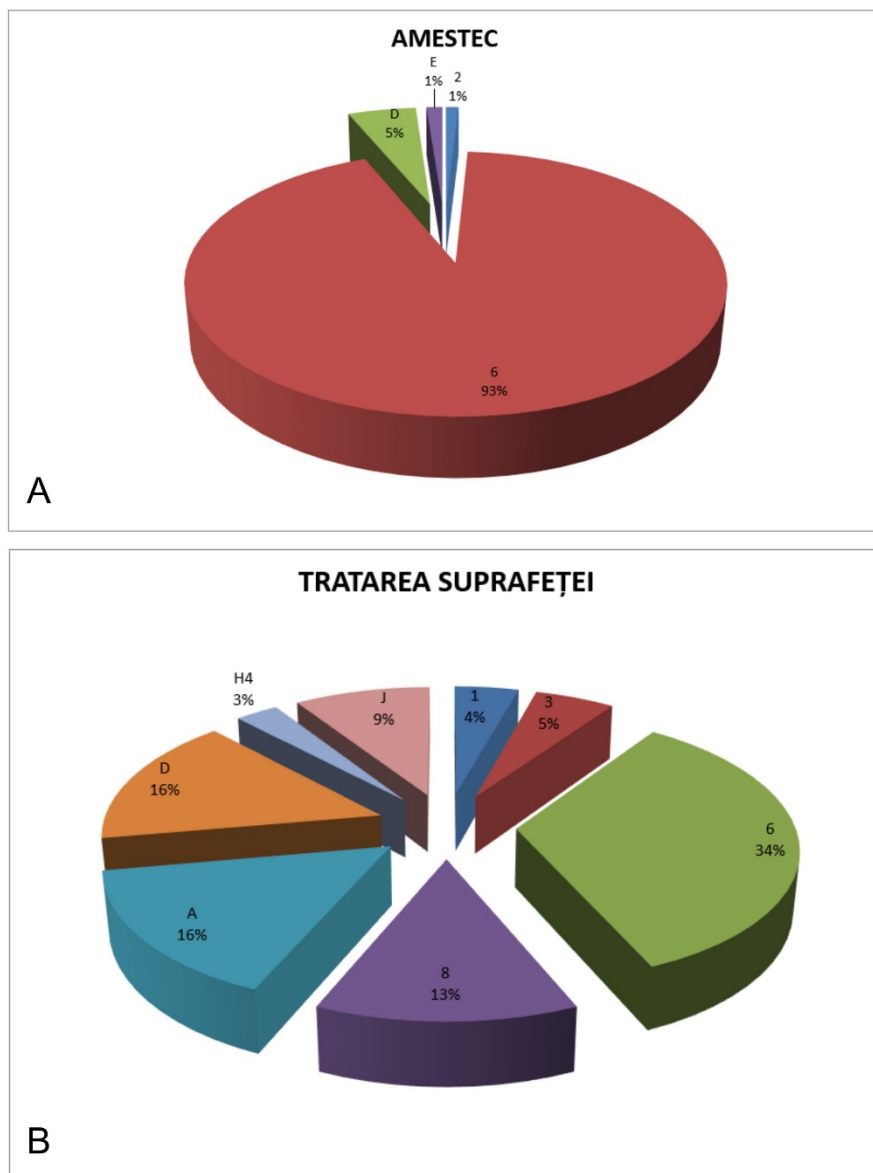

Figura 5. Grafice ale categoriilor ceramice identificate după:
A – incluziuni; B – tratarea suprafețelor

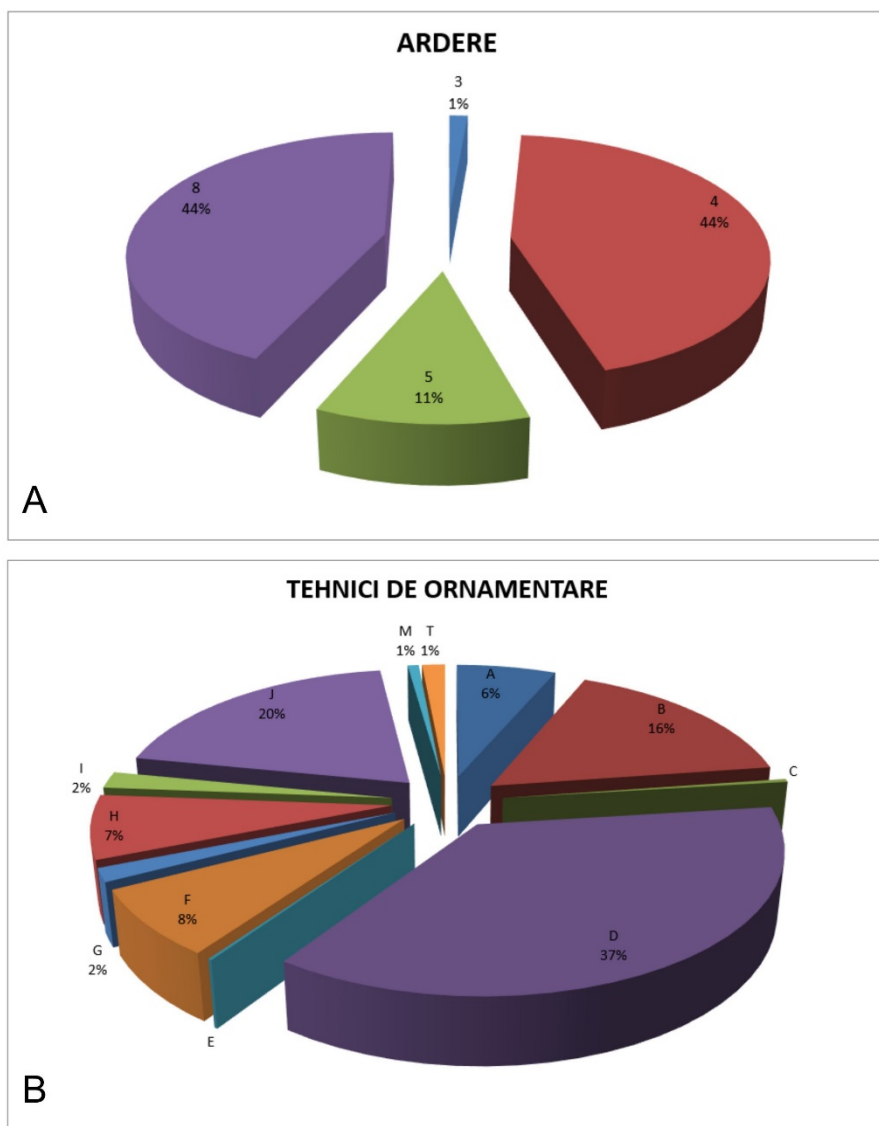

Figura 6. Grafice ale categoriilor ceramice identificate după:
A – tipul de ardere; B – tehnici de ornamentare

Figura 7. Tehnici de ornamentare identificate în lotul de ceramică din locuința nr. 7 de la Isaiia (scări diverse)

Figura 8. Vase precucuteniene restaurate din locuința nr. 7 de la Isaiia (scări diverse)

ORIGINAL ȘI IMITAȚIE. O PERSPECTIVĂ ASUPRA OBIECTELOR DE PODOABĂ ARIUȘD-CUCUTENI- TRIPOLIE*

Senica ȚURCANU¹

Cuvinte cheie: *Cucuteni-Tripolie, obiecte de podoabă, imitații, mecanisme comportamentale, simboluri sociale*

Keywords: *Cucuteni-Tripolye, body ornamenting items, imitations, behavioral determinations, social symbols*

I. Considerații introductive

Problematica implicată de prezența imitațiilor în societățile preistorice a fost prezentă în literatura arheologică încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Acumularea treptată de informații, corelarea datelor arheologice cu cele sociologice și din domenii conexe ale altor științe sociale, au permis noi și nuanțate interpretări, dezvăluind un fenomen complex. Ca urmare, în pragul mileniului III, la întâlnirile Asociației Europene a Arheologilor (2002: Thessaloniki; 2003: St. Petersburg) au fost organizate câteva sesiuni în cadrul cărora tematica centrală a fost aceea a imitațiilor existente în societățile pre- și protoistorice². Unele dintre comunicările din cadrul acestora au fost publicate într-un volum³. În linii generale, discuțiile

* O variantă a acestui material a fost publicată sub titlul *Same Shape, Different Meanings? Original and Imitation among Body Ornamenting Items of the Ariușd-Cucuteni-Tripolye Cultural Complex*, în C.-E. Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici (eds.), *Symbols and Signs as a Communication System. In Memory of Gheorghe Dumitroaia*, Papers presented at The International Symposium "From Symbols to Signs. Signs, Symbols, Rituals in Sanctuaries", Suceava, Romania, 9-11 September 2016, Suceava, 2017, p. 187-200.

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

² P. F. Biehl, Y. Ya. Rassamakin, *Import and Imitation in Archaeology. An Introduction*, în P. F. Biehl, Y. Ya. Rasamakin (eds.), *Import and Imitation in Archaeology*, Langenweißbach, 2008, p. 3 (în continuare P. F. Biehl, Y. Ya. Rassamakin 2008b).

³ P. F. Biehl, Y. Ya. Rassamakin (eds.), *Import and Imitation in Archaeology*, Langenweißbach,

axate pe această temă au fost conectate cu problematica importurilor, cele două aspecte fiind considerate ca fiind interdependente. De asemenea, prezența „exoticului” și încercarea de a-l imita a fost interpretată, pentru artefactele cu un rol non-economic (sau nu neapărat economic) ca reprezentând un marker important de prestigiu și/ sau legitimitate.

O abordare mai nuanțată a acestei problematice a fost făcută de către Alice M. Choyke în analiza sa privind piesele realizate original din materii dure animale, imitate folosindu-se materii prime de altă natură⁴. Ea identifică cinci tipuri primare de imitații (Fig. 1). Primele două implică conservarea formei artefactului dar schimbarea materiei prime exprimând, indirect, un alt statut al posesorului său. S-a apreciat că aceste tipuri de imitații sunt expresii sociale care se manifestă atât în interiorul unor societăți, dar și în relațiile dintre societăți contemporane. Următoarele două tipuri de imitații implică schimbarea simbolismului ori a contextului de folosire a unor artefacte exprimată prin materia primă folosită. Ele au fost identificate ca având prototipuri doar în interiorul unor societăți. În cazul ultimului tip de imitații, se păstrează doar forma artefactului care și-a pierdut deja semnificația originală; pentru acest tip de imitații pot fi citate doar exemple din preistoria târzie sau chiar din epoci mai apropiate⁵.

Permițând decriptarea pe mai multe niveluri de interpretare a prezenței imitațiilor în diferite areale culturale, schema propusă de Alice M. Choyke, facilitează o abordare mai nuanțată și, în același timp, cuprinzătoare a acestui fenomen, incluzând existența lui ca fapt social manifestat atât în interiorul unei societăți, cât și între societăți contemporane și chiar subsecvente. Acesta este motivul care ne-a determinat să o considerăm de referință în încercarea noastră de clasificare a tipurilor de imitații utilizate de către comunitățile complexului cultural Ariușd-Cucuteni-Tripolie.

Precizăm că, din punct de vedere terminologic, prin *imitații*, în cazul obiectelor de podoabă și a accesoriilor vestimentare, *desemnăm artefactele produse local cu forme identice sau extrem de apropiate de piesele originale, dar utilizând alte tipuri de materii prime decât cele ale pieselor prototip*.

2008 (în continuare P. F. Biehl, Y. Ya. Rassamakin 2008a).

⁴ A. M. Choyke, *Shifting Meaning and Value through Imitation in the European Late Neolithic*, în P. F. Biehl, Y. Ya. Rasamakin, *op. cit.*, 2008a, p. 5-21.

⁵ *Ibidem*.

La modul general, până în prezent, pentru complexul cultural Ariușd-Cucuteni-Tripolie nu există decât rare studii profilate pe identificarea și analizarea semnificațiilor prezenței imitațiilor în oricare dintre domeniile de manifestare ale civilizației materiale⁶. Lipsește cu desăvârșire o abordare din acest unghi de vedere a obiectelor de podoabă și accesoriilor vestimentare. În acest context, în materialul de față, ne propunem să identificăm principalele tipuri și să creionăm câteva direcții în interpretarea imitațiilor pieselor de podoabă și a accesoriilor vestimentare cunoscute și utilizate de către comunitățile aparținând complexului cultural Ariușd-Cucuteni-Tripolie. O încercare de descifrare a semnificației prezenței imitațiilor se poate dovedi extrem de utilă deoarece, exceptând piesele din cadrul tezaurului care pot beneficia de o interpretare mai nuanțată, în proporție covârșitoare, celelalte artefacte analizate sunt, în absența descoperirilor funerare, lipsite de asocieri (cu alte tipuri de piese, cu indivizi cu vârstă și sex) care ne-ar permite, pe baza analizei comportamentelor funerare, aprecieri de nuanță privind „destinul” social al anumitor obiecte de podoabă.

II. Datele arheologice

Un prim tip de imitații identificat de noi îl reprezintă imitațiile unor piese realizate din materiale rare/ exotice sau greu de procurat, prin utilizarea unor materii prime ușor accesibile.

Pentru a-l exemplifica menționăm aplicele de formă cvasirectangulară cu colțurile rotunjite, care prezintă la fiecare dintre extremitățile înguste câte o perforație, provenite din tezaurul de la Ariușd⁷ (Fig. 2). Din cele 40 de piese de acest tip care s-au păstrat până astăzi, 31 sunt realizate din cochilii de scoică *Spondylus gaederopus*, 6 din cochilii de scoică *Unio* și 3 din defense de mistreț⁸. Cu cea mai

⁶ T. Tkachuk, *Ceramic Imports and Imitations in Trypillia Culture at the End of Period CI - Period CII (3900-3300 BC)*, în P. F. Biehl, Y. Ya. Rassamakin (eds.), *op. cit.*, 2008a, p. 35-50.

⁷ F. László, *Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek*, în *Dolgozatok*, 1911, p. 258; S. J. Sztáncsuj, *The Early Cooper Age Hoard from Ariușd (Erdősd)*, în G. Dumitroaia, J. Chapman, O. Weller, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, D. Monah (eds.), *Cucuteni 120 ans des recherches. Le temps du bilan/ 120 Years of Research. Time to Sum Up*, BMA XVI, Piatra-Neamț, 2005, p. 95-96, fig. 7/16-18, 20-24; 8/1-21; 9/1-10; D.-M. Sztancs, C. Beldiman, *Artefacte din materii dure animale aparținând culturii Ariușd-Cucuteni în colecția Muzeului Național Secuiesc*, în *ActaSic*, 2011, p. 132-133, 142-143, pl. 14-15.

⁸ S. J. Sztáncsuj, *op. cit.*, 2005, p. 95-96, fig. 7/16-18, 20-24; 8/1-21; 9/1-10; D. M. Sztancs, C. Beldiman, *op. cit.*, 2011, p. 132-133, 140, 142-143.

mare probabilitate, ele erau integrate printre accesoriile vestimentare ale unui anumit costum sau alcătuiau, împreună, un anumit tip de podoabă compusă. Despre piesele realizate din *Spondylus* putem afirma, fără nici un dubiu, că au ajuns la Ariușd de la mare distanță, prin intermediul unor rețele de schimb⁹. Pentru piesele realizate din cochilii de scoici *Unio* sau din defense de mistreț, aria de proveniență a materiei prime este locală. Aspectul similar al artefactelor realizate din cele trei tipuri de materie primă, ne determină să apreciem că respectivele piese documentează, mai degrabă, repararea unui tip de ornament din care făceau parte, decât folosirea lor separată/ independentă. Din rațiuni care țineau probabil de prestigiu, în momentul în care unele piese din *Spondylus* nu au mai putut fi folosite dintr-un anumit motiv (uzare ca urmare a utilizării/ spargere în conjuncturi variate), iar absența lor ar fi fost remarcată, ele au fost imitate, la nivel local, din materii prime disponibile în așezare, vizată fiind păstrarea aspectului estetic la o privire de ansamblu. Situația semnalată este cu atât mai interesantă cu cât este cunoscut faptul că civilizația Ariușd-Cucuteni-Tripolie nu a fost integrată niciodată ariilor culturale în care piesele realizate din *Spondylus* aveau o încărcătură simbolică¹⁰. În acest context, este remarcabilă atenția cu care au fost întreținute și „reparate” ornamentele ajunse la Ariușd, cel mai probabil, printr-un schimb ritual de bunuri de prestigiu efectuat între comunități învecinate (de tipul *kula* sau *potlatch*)¹¹, utilizându-se materii prime procurate de pe plan local și prelucrate cel mai probabil în așezare.

Pe aceeași linie de comportament, de imitare a unor artefacte realizate din materiale greu de procurat prin utilizarea unor materii prime la îndemână, trebuie plasate și imitațiile extrem de reușite realizate în os, ale caninilor de

⁹ S. J. Sztáncsuj, *op. cit.*, 2005, p. 97; D. M. Sztancs, C. Beldiman, *op. cit.*, 2011, p. 134; S. Țurcanu, *Considerații privind obiectele de podoabă realizate din cochilii de moluște în cadrul complexului cultural Cucuteni-Tripolie*, în G. Bodi, M. Danu, R. Pîrnău (eds.), *De Hominum Primordiis. Studia in Honorem Professoris Vasile Chirica*, Scripta archaeologica et historica Dacoromaniae VII, Iași, 2013, p. 181-183 (în continuare S. Țurcanu, 2013b).

¹⁰ C. Schuster, *Zu den Spondylus – funden in Rumänien*, în *ThrDac*, XXIII, 1-2, 2002, 37-83; M. L. Séfériadès, *Spondylus and Long-Distance Trade in Prehistoric Europe*, în D. W. Anthohy, J. Y. Chi (eds.), *The Lost World of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC*, New York, 2010, p. 179-189; S. Țurcanu, *op. cit.*, 2013b, p. 181-183.

¹¹ M. Mauss, *Eseu despre dar*, traducere de S. Lupescu, Studiu introductiv de N. Gavriluță, Iași, 1997.

cerb (Fig. 3/7-8) din cadrul tezaurilor de obiecte de podoabă¹². În cele mai multe cazuri, ele sunt atât de bine executate încât existența lor a putut fi sesizată doar prin intermediul examinării la microscop realizate de către specialiști în analiza materiilor dure animale¹³.

Interpretăm prezența lor în cadrul tezaurilor, în proporții ce variază de la 9 la 35%, ca reprezentând o încercare de reparare a unor podoabe compuse, de prelungire a duratei lor de utilizare (a „vieții” lor), prin completarea unor ansambluri în care lipsa le-ar fi fost sesizată. În limbajul nostru actual, imitațiile în os ale caninilor de cerb constituie, practic, falsuri – extrem de bine executate – după piese originale realizate din materii prime greu de procurat. În fapt, cu excepția proprietarului și a meșterului care le-a realizat, pentru toți ceilalți, existența lor ar fi putut să rămână necunoscută, ele confundându-se cu originalele.

Toate piesele amintite până acum ilustrează, în cadrul complexului cultural Ariușd-Cucuteni-Tripolie, imitațiile de tip 1, așa cum au fost ele definite de către Alice M. Choyke¹⁴. Așa cum am precizat deja, ele pot copia piese manufacturate dintr-o materie primă de proveniență locală dar greu accesibilă (cazul caninilor de cerb) dar și unele provenite de la comunități contemporane, viețuind în alte areale geografice (cazul artefactelor realizate din *Spondylus*, procurate prin relații de schimb de natură diversă). Ele ilustrează raritatea sau inaccesibilitatea materiei prime originale.

Nu putem însă spune cu certitudine, dacă aceeași argumentație poate fi invocată în cazul descoperirilor singulare (Fig. 3/2, 6), nu întotdeauna la fel de

¹² Denumiți generic *canini de cerb*, acești dinți (Fig. 3/7-8) se regăsesc în perechi, atât la masculi cât și la femele, fiind poziționați simetric pe maxilarul superior al cervidelor. Procurarea unui număr de zeci sau chiar sute de canini de cerb nu reprezenta o operațiune facilă. Din cele șase tezaure cu obiecte de prestigiu cunoscute până în prezent în aria complexului cultural Ariușd-Cucuteni-Tripolie, pe teritoriul actual al României (Ariușd, Hăbășești, Brad), Republicii Moldova (Cărbuna, Chetroșica) și Ucrainei (Horodnica II), cinci dintre ele (excepția o constituie Horodnica II) cuprind perle/ pandantive din molari de cerb și alte mamifere și imitații în os ale acestor (cf. D. Monah, *Quelques réflexions sur les trésors de la culture Cucuteni*, în *SAA*, X, 2003, p. 129-140). Pentru o situație exactă a numărului de canini și a imitațiilor lor din os a se vedea: C. Beldiman, D. M. Sztancs, *Matière, artefact, symbole. Dents percées et imitations en os dans le dépôts d'objets de prestige de la culture Cucuteni*, în *StudPreist*, 5, 2008, p. 89-107 și bibliografia.

¹³ C. Beldiman, D. M. Sztancs, *op. cit.*, 2008.

¹⁴ A. M. Choyke, *op. cit.*, 2008, p. 7-9.

reușit realizate¹⁵, sau în cazul ansamblurilor realizate numai din imitații în os ale caninilor de cerb¹⁶.

În această ultimă direcție, ca ansamblu, poate fi citată o singură descoperire, cea de la Izvoare¹⁷ (Fig. 3/9). Apreciem că cele 12 piese ale colierului, toate imitații, intercalate cu perle de argilă (care ar putea la rândul lor să constituie imitații după nuculele de *Lithospermum purpureo-coeruleum*, a căror prezență este surprinzătoare și greu de explicat, în condițiile existenței în același depozit a unor fructe adevărate)¹⁸, ilustrează un cu totul alt mecanism comportamental care impunea din start un alt statut pentru cel/ cea care etala aceste obiecte de podoabă, un alt mesaj pe care artefactele în discuție îl transmiteau.

Aceeași afirmație poate fi făcută, cu și mai mare siguranță, pentru imitațiile din lut ars ale aceluiași tip de piesă, caninii de cerb¹⁹ (Fig. 3/1, 3, 5), cunoscut fiind

¹⁵ Replici realizate din os după perle din dinți perforați de animale, ca piese disparate, amintim la: Poduri (Fig. 3/2) (D. Monah, Ș. Cucos, D. Popovici, S. Antonescu, *Săpăturile arheologice din tell-ul cucutenian „Dealul Ghindaru”, com. Poduri, jud. Bacău*, în *CercArh*, 1982, V, pl. V/9), Cucuteni-Ceățuie (S. Țurcanu, *Cucutenian Body Ornamenting Items: A Raw Materials Perspective*, în *ArhMold*, XXXVI, 2013, p. 68 (în continuare S. Țurcanu, 2013a)), Scânteia (C.-M. Mantu, S. Țurcanu, *Catalog*, în V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu (eds.), *Scânteia. Cercetare arheologică și restaurare. Catalog de expoziție*, Iași, 1999, p. 144, cat. no. 366), Păuleni (Fig. 3/6) (C. Beldiman, D. M. Sztancs, *Șoimeni (Ciomortan), com. Păuleni-Ciuc, jud. Harghita. Punct: Dâmbu Ceții. Industria materiilor dure animale și podoabe litice aparținând culturilor Cucuteni-Ariuşd și Wietenberg*, în CCAR. *Campania 2011*, București, 2012, on line: <http://cimec.ro/arheologie/cronicaca2012/rapoarte/077.htm>, fig. 2/2, accesat 15 noiembrie 2016) și Costești (D. Boghian, S.-C., Enea, S. Ignătescu, L. Bejenaru L., S. M. Stanc, *Comunitățile cucuteniene din zona Târgului Frumos. Cercetări interdisciplinare în siturile de la Costești și Giurgești*, Iași, 2014, p. 58, pl. LII/1).

¹⁶ Afirmația noastră este susținută pe observațiile detaliate realizate în cadrul anumitor necropole. Astfel, pentru necropola de la Polgár-Csőszhalom aparținând primei faze a culturii Tisza (datată în mileniul V BC) s-a făcut observația că imitații în os ale caninilor de cerb apar numai în mormintele de femei (A. M. Choyke, *Late Neolithic Red Deer Canine Beads and Their Imitations*, în A. M. Choyke, L. Bartosiewicz (eds.), *Crafting Bone: Skeletal Technologies through Time and Space*, Proceedings of the 2nd meeting of the (ICAZ) Work Bone Research Group, Budapest, 31 August-5 September 1999, BARIntSer 937, Oxford, 2001, p. 255).

¹⁷ S. Marinescu-Bîlcu, M. Cărciumaru, *Colliers de Lithospermum purpureo-coeruleum et de „perles” de cerf dans l’éneolithique de Roumanie dans le contexte central et sud-est européen*, în *PrehistEur*, 2, 1992, p. 70-88.

¹⁸ L. Solcan, M. Danu, I. Irimia, G. Bodi, *Use and possible significance of two species of Boraginaceae family in Prehistory – a review of the Cucuteni Culture finds*, în *AȘUI*, s. II a. Biologie vegetală, 60, 2014, 2, p. 66.

¹⁹ Imitații în ceramică ale caninilor de cerb au fost descoperite la Hăbășești (Fig. 3/3)

statutul acestei materii prime, ca fiind întotdeauna la îndemână, ușor de procurat din imediata apropiere a fiecărei așezări.

Extinzând exemplificările acestui al doilea tip de imitații identificat de noi în cadrul pieselor de podoabă aparținând comunităților complexului cultural Ariușd-Cucuteni-Tripolie, amintim replicile în ceramică ale unor piese cu prototip cert metalic. Astfel, plăcuțele dreptunghiulare (ușor convexe, cu marginile laturilor mici arcuite spre fața interioară), realizate din cupru, care formează brățări compuse, întâlnite atât ca ansambluri (în tezaurul de la Cărbuna²⁰) (Fig. 4/5a-5b), cât și ca piese individuale (la Scânteia²¹ și Târpești²²), au fost imitate în ceramică, așa cum o demonstrează descoperirea de la Hoisești²³ (Fig. 4/6a-6b).

În același tip de imitații includem și piesele din ceramică (Fig. 4/1) care par să constituie replici ale unui tip particular de pandantiv realizat din defensă de mistreț (Fig. 4/2). Interesant de remarcat este faptul că ambele piese provin din așezarea de la Scânteia²⁴.

Apreciem că același tip de imitație ar putea fi reprezentat și de replicile în ceramică (Fig. 5/3) ale unor mărgelilor tubulare din os (Fig. 5/2).

În toate aceste ultime cazuri, nu este exclus ca o parte din simbolistica artefactului original să fi fost înglobată și în copiile sale realizate din alte materiale dar mesajul propriu-zis pe care îl transmiteau era, cu siguranță, distorsionat. Aceste piese pot fi considerate ca reprezentând tipul 3 de imitații, așa cum a fost el definit de către Alice M. Choyke²⁵. Ele presupun copii ale formei generale ale artefactului original, în materiale la îndemână. Simbolismul încorporat în obiectul original suferă o transformare determinată de noul material din care este

(V. Dumitrescu, H. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmbovița, N. Gostar, *Hăbășești. Monografie arheologică*, vol. I, București 1954, p. 449, 459, fig. 43/11), Giurgești (Fig. 3/1) (Boghian *et al.*, *op. cit.*, 2014, p. 63, pl. LVIII/1c), Scânteia (piesă inedită). O piesă similară, mai stângaci realizată, ar putea fi considerată și una din perlele ceramice de la Ruginoasa (Fig. 3/5) (C.-M. Lazarovici, G. Lazarovici, *Ruginoasa – Dealul Drăghici. Monografie arheologică*, BAM XX, Suceava, 2012, fig. VIII.21/7).

²⁰ V. Dergacev, *Karbunskij klad*, Chișinău, 1998, p. 41, fig. 14/49-56.

²¹ C.-M. Mantu, S. Țurcanu, *op. cit.*, 1999, p. 186, cat. no. 281.

²² S. Marinescu-Bîlcu, *Târpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, BARIntSer 107, Oxford, 1981, fig. 199/15.

²³ G. Bodi, *Hoisești – La Pod. O așezare cucuteniană pe valea Bahluiului*, BAM XIII, Iași, 2010, p. 216, pl. 65/9=66/9.

²⁴ Piesele sunt inedite. Mulțumim, și pe această cale doamnei dr. hab. C.-M. Lazarovici pentru permisiunea de a folosi unele materiale inedite provenite din cercetările coordonate de Domnia Sa.

²⁵ A. M. Choyke, *op. cit.*, 2008, p. 10-12.

realizată replica, aparența sa artificială fiind evidentă. Acest tip de imitație a fost interpretat ca reprezentând o cale de a semnaliza diferențieri sociale, de a transfera sau transforma semnificația unui obiect pentru grupuri diferite în cadrul aceluiași sistem social. În egală măsură, el încorporează date adiționale, semnalând diferențieri de rang, vârstă și/ sau sex, exprimând – în fapt – o multitudine de noi valențe care puteau fi deslușite doar de către „publicul țintă”, fiind pentru noi cei de astăzi, din păcate, pierdute.

Un al treilea tip de imitații identificat de noi printre obiectele de podoabă aparținând comunităților complexului cultural Ariușd-Cucuteni-Tripolie, presupune imitațiile care implică o potențare a sensului original, piese definite la nivel teoretic de către Alice M. Choyke ca imitații de tip 2²⁶. Un artefact anume poate fi replicat în materiale diverse, mai greu de procurat și/ sau de prelucrat, fapt care determină potențarea valențelor sale. S-a apreciat că acest tip de replici apar într-un nou context social, în cadrul comunităților aflate într-un proces de stratificare care determină apariția unor noi și sofisticate simboluri²⁷. Ca și primul tip, el implică atât piese provenind din cadrul aceleiași societăți cât și artefacte care pot fi schimbate între comunitățile învecinate.

Ca exemple pentru acest tip de imitații indicăm, în primă instanță, mărgelile tubulare din os (Fig. 5/2) care au replici identice printre piesele realizate din cupru²⁸ (Fig. 5/1, 4). De asemenea, aici includem mai multe tipuri de perle/

²⁶ *Ibidem*, p. 9-10.

²⁷ *Ibidem*, p. 9-10.

²⁸ Asupra anteriorității pieselor tubulare din os, față de cele din metal, nu există nici un dubiu. Perle tubulare din os au fost descoperite la Târgu Frumos (N. Ursulescu, D. Boghian, S. Haimovici, V. Cotiugă, A. Coroliuc, *Cercetări interdisciplinare în așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos (jud. Iași). Aportul arheozoologiei*, în *ActaTS*, I, 2002, p. 42, 50, fig. 8/3; N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, *Problèmes de la culture Précucuteni à la lumière des recherches de Târgu Frumos (départ. de Iași)*, în V. Spinei, C.-M. Lazarovici, D. Monah (eds.), *Scripta praeistorica. Miscellanea in honorem nonagenarii magistri Mircea Petrescu-Dîmbovița oblata*, Honoraria 1, Iași, 2005, p. 232, fig. 8/4-6), Izvoare (R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, București, 1957, p. 260, fig. 263/2), Târpești (S. Marinescu-Bilcu, *op. cit.*, 1981, fig. 200/4), Scânteia (C.-M. Mantu, S. Țurcanu, *op. cit.*, 1999, p. 143-144, cat. no. 363; 367), Costești (Boghian *et al.*, *op. cit.*, 2014, p. 58, pl. LII/3), Păuleni (C. Beldiman, D. M. Sztancs, D.-L. Buzea, *Animale, tehnologie și artefacte preistorice din materii dure animale descoperite la Păuleni-Ciuc, jud. Harghita. Catalog*, Sfântu Gheorghe, 2012, p. 88-90), Vorniceni (Fig. 5/2) (I. Iațcu, S. Țurcanu, L. Solcan, L. Bejenaru (eds.), *De la Natură la Cultură. Arta prelucrării osului și cornului. Catalog de expoziție*, Iași, 2016, cat. no. 116, p. 156) și în tezaurul de la Ariușd (S. J. Sztáncsuj, *op. cit.*, 2005, p. 96, fig. 12). Cf. centralizării realizate de I. Mareș, mărgelile

mărgelile din ceramică (Fig. 5/5) care au fost copiate în metal²⁹ (Fig. 5/6), cunoscut fiind statutul acestuia din urmă de materie primă care exprimă un statut social înalt ca și rolul său în apariția societăților ierarhizate³⁰.

Practic, acest tip de imitații implică formele și tipurile de piese tradiționale cărora li se amplifică simbolic statutul, prin replicarea lor având ca suport materiale rare, valoroase sau greu de procurat.

Considerăm că tot în acest tip ar trebui inclusă și imitația în metal a unui canin de cerb descoperită în nivelul Cucuteni A-B de la Traian-Dealul Fântânilor³¹.

Este însă dificil de apreciat valoarea simbolică a unor perle litice (Fig. 3/4) care „par a imita dinți de animal”³². Constituie ele o ilustrare a tipului 1 (după Choyke), reprezentând imitațiile unor piese realizate din materiale greu de procurat, prin utilizarea unor materii prime ușor accesibile sau, mai curând a tipului 3, care presupunea amplificarea statutului pieselor din dinți de animale, prin replicarea lor având ca suport minerale greu de procurat și fasonat?

La fel de dificil de decelat este situația unor piese asupra cărora, pe baza cunoștințelor noastre actuale, nu putem opera o „ierarhie” din punctul de vedere al valorii materiei prime și nici nu putem indica un prototip. Menționăm, în acest context existența unor piese cu forme similare realizate din os, defensă de mistreț, ceramică și chiar piatră (Fig. 5/7-9).

Cele mai relevante exemple în această direcție sunt însă pandantivele „en violon” propriu-zise cu variantele lor, pandantivele cu partea superioară înaltă și ușor zimțată (tip Cărbuna) și discurile circulare (Fig. 4/7-8; 6/1-9).

tubulare din metal au fost descoperite la Ariușd, Brad, Cărbuna (Fig. 5/4), Cucuteni, Târgu Frumos, Târpești (Fig. 5/2), Traian-Dealul Fântânilor, Vorniceni, Bernovo-Luka și Luka Vrubleveckaja (I. Mareș, *Metalurgia aramei în civilizațiile Precucuteni și Cucuteni*, Suceava, 2012, p. 219).

²⁹ Cele mai relevante exemple sunt mărgelile sferoidale din tezaurul de la Cărbuna (Fig. 5/6) (V. Dergacev, *op. cit.*, 1998, p. 42-43, fig. 15, 77, 86, 89, 109-113). Ele imită, fără nici un dubiu piesele anodine (Fig. 5/5) realizate din ceramică descoperite în numeroase așezări aparținând complexului cultural Cucuteni-Ariușd-Tripolie.

³⁰ S. Hansen, *Metal in South-Eastern and Central Europe between 4500 and 2900 BCE*, în Ü. Yalçın (Hrsg.), *Anatolian Metal V*, Bochum, 2011, p. 137-149; Idem, *Innovative Metals: Copper, Gold and Silver in the Black Sea Region and the Carpathian Basin during the 5th and 4th Millenium BC*, în S. Burmeister, S. Hansen, M. Kunst, N. Müller-Schnebel (eds.), *Metal Matters. Innovative Technologies and Social Change in Prehistory and Antiquity*, Leidorf.

³¹ I. Mareș, *op. cit.*, 2012, p. 220, 350.

³² S. Marinescu-Bilcu, *op. cit.*, 1981, p. 70, fig. 200/5.

Reamintim faptul că piesele de acest tip sunt specifice unui palier cronologic limitat (Cucuteni A₂-A₄)³³.

Dacă pentru pandantivele de tip Cărbuna (Fig. 4/8), există descoperiri mai timpurii, cum sunt cele de la Isaiia (România)³⁴ (Precucuteni II) (Fig. 4/7) și Florești (Republica Moldova)³⁵ (Precucuteni III) care plasează piesele de os înaintea celor de metal, pentru pandantivele circulare și pentru idolii „en violon” propriu-zis situația este mult mai greu de decelat.

Subliniem prezența discurilor circulare metalice (din cupru sau aur) în inventarul unor tezaure, cum sunt cele de la Cărbuna, Brad și Hăbășești, și, doar rareori, la excepțional, ca descoperiri izolate³⁶ (Fig. 6/3-6). Reprezintă ele replici ale unor piese din ceramică (a căror valoare este astfel potențată) sau, așa cum par a indica numeroasele piese din ceramică decorate „au repousse”³⁷, constituie prototipul pentru piesele similare din ceramică (Fig. 6/1-2)?

Aceleași întrebări ridică și pandantivele „en violon” propriu-zise.

În conexiune cu acestea, evidențiem câteva aspecte relevante în direcția analizei noastre. Subliniem, în primul rând, faptul că în cadrul descoperirilor arheologice propriu-zise piesele metalice sunt cvasi-inexistente și că, deși există variante în piatră (Fig. 6/10), os și chiar corn (Fig. 6/9), piesele realizate din ceramică sunt, totuși, cele mai numeroase (Fig. 6/7-8). Reamintim și că doar o parte dintre ele prezintă împunsăturile care imită piesele cu decor „au repoussé”.

Realizate cu îndemânare și talent, pandantivele „en violon” realizate din ceramică indică, în opinia noastră, valorizarea acestor exemplare (copii?) pentru ele

³³ D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, ediția a doua revăzută și adăugită, BMA XXVII, Piatra-Neamț, 2012, p. 157-165.

³⁴ N. Ursulescu, V. Merlan, A.-F. Tencariu, M. Văleanu, L. Chirilă, M. Popa, D. Ionică, *Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iași. Punct: balta Popii*, în *CCAR. Campania 2002*, București, 2003 (on line: <http://www.cimec.ro/arheologie/cronicaca2003/cd/index.htm>, accesat 15 octombrie 2016).

³⁵ V. Dumitrescu, *Le dépôt d'objets de parure de Hăbășești et le problème des rapports entre les tribus de la civilisation de Cucuteni et les tribus des steppes pontiques*, în *Dacia*, N. S., 1, 1957; V. Dergachev, *op. cit.*, 1998; V. Ursachi, *op. cit.*, 1990; D. Monah, *op. cit.*, 2003, p. 129-140.

³⁶ Vezi Catalogul acestor descoperiri la: D. M. Sztancs, C. Beldiman, D.-L. Buzea, *Fiches typologiques de l'industrie osseuse de Roumanie. I. Préhistoire. 1. Idole/ Pendeloque/ Amulette anthropomorphe énéolithique en bois de cerf de Păuleni-Ciuc, dép. de Harghita*, în *Acta TS*, IX, 2010, p. 130; M. Dinu, T. Marin, *Un découverte appartenant à la culture de Cucuteni à Bălțați (dép. de Iași)*, în *SAA*, IX, 2003, fig. 4/1.

³⁷ S. Marinescu-Bîlcu, A. Bolomey, *Drăgușeni. A Cucutenian Community*, București/Tubingen, 2000, fig. 179, p. 16-18, 26-27.

însele. Menționăm, de asemenea, că frecvența destul de redusă a acestor piese în inventarele arheologice – deși realizate dintr-o materie primă la îndemână, ceramica – și absența lor în numeroase situri sugerează, în egală măsură, faptul că ele constituiau ornamente investite cu valențe speciale, destinate a fi utilizate doar de anumite persoane sau, chiar, constituind numai apanajul anumitor comunități.

Situația este extrem de complexă și implică direcții multiple de cercetare care depășesc limitele obiectivelor noastre din acest material. Reținem, în direcția abordării noastre, faptul că existența unor replici realizate în materii prime diferite ale acelorași forme poate fi conectată cu o „comandă” socială care presupune o diferențiere de statut, fie că e vorba de un rang specific, vârstă, sex sau apartenența la anumite grupuri sociale. Acestea reflectă interesul asupra dimensiunii simbolice a culturii materiale în direcția interpretării structuraliste a artefactelor arheologice³⁸. Atenția este îndreptată asupra materiei prime, nu atât pentru valoarea intrinsecă a compoziției sale, cât pentru valoarea sa simbolică atașată într-un anumit context cultural.

III. Discuții și considerații finale

S-a apreciat că obiectele de podoabă reprezintă simbolurile sociale cele mai încărcate de sensuri pentru umanitate. Prin intermediul lor indivizii au putut comunica de-a lungul evoluției umanității numeroase mesaje codificate și informații despre statutul lor biologic (vârstă, sex), despre poziția lor socială și economică și/ sau despre înrudirea sau apartenența la un anumit grup social.

Mesajele lor erau rezultanta unei ecuații în care au contat forma și/ sau culoarea, combinația dintre anumite piese, simbolistica lor intrinsecă și, nu în ultimul rând, materia primă. Alegerea acesteia din urmă era esențială și constituia un mijloc de afirmare a identității. În lumea noastră, puțini oameni pot face distincția între fildeș, chihlimbar, pietre semiprețioase sau chiar prețioase și imitațiile lor din sticlă, rășini sau plastic, iar aceasta derivă din faptul că oamenii nu mai apelează la proprietățile lor magice, simbolice sau ritualice, punând accent doar pe rolul estetic.

În opoziție, toate obiectele de podoabă purtate în societățile preistorice aveau o încărcătură simbolică, sensibil nuanțată în funcție de o multitudine de aspecte. Modul lor de realizare, tipul de materie primă folosit erau implicit sau explicit prescrise, având forme și culori standardizate. În Mesopotamia, pentru o

³⁸ I. Hodder, *Symbols in Action. Ethnoarchaeological Studies of Material Culture*, Cambridge, 1982.

perioadă istorică puțin mai târzie, documentată cu izvoare scrise, pot fi citate cazuri în care tehnologia și chiar momentul de realizare a obiectelor de podoabă sunt de multe ori reglementate și, în unele cazuri, doar anumite persoane aveau voie să confecționeze, să comercializeze și să poarte anumite tipuri de podoabe.

Din cele prezentate, este evident faptul că forma unui număr destul de mare de obiecte de podoabă era imitată, în special în primele faze de evoluție ale complexului cultural Ariușd-Cucuteni-Tripolie (i. e. Precucuteni III = Tripolie A, Cucuteni A = Tripolie BI) utilizându-se materii prime variate. Resorturile comportamentale ale apariției lor au fost, însă, așa cum am evidențiat, diferite. Încercarea de descifrare a lor permite o varietate de interpretări, uneori raportate chiar la un singur tip de piesă. Remarcăm, totuși, existența unui numitor comun. Cu excepția „falsurilor” destinate unor reparații, pentru cele mai multe piese, scopul realizării lor este deschiderea unor noi canale de comunicare non-verbală care erau accesibile în funcție de numeroase variabile în care erau implicați „emițătorii” și „receptorii”³⁹, indivizii/ grupurile umane care foloseau sau observau/ interacționau cu respectivul artefact. În strânsă corelație cu aceste mesaje, purtătorii lor erau recunoscuți și apreciați de către membrii unei comunități.

Avem certitudinea că în universul simbolic analizat au existat și alte tipuri de piese realizate din cochilii, semințe, fructe, lemn, țesături, păr, piele, blană, alte piese metalice – care ar fi putut face obiectul studiului nostru dar care sunt, astăzi – din diverse motive (friabilitate, perisabilitate și, pentru metale, refolosirea) – dispărute. Lipsa lor limitează cunoașterea noastră asupra acestor importante mijloace de afirmare a identității culturale și sociale, care sunt obiectele de podoabă și accesoriiile vestimentare.

S-a apreciat că imitațiile apar mai frecvent în perioadele în care structurile sociale și în strânsă legătură cu acestea, cele economice și chiar cele religioase, sunt în schimbare⁴⁰.

Perioada mileniilor V-IV BC pe care le acoperă analiza noastră este caracterizată de intense transformări și inovații tehnologice care au impus ca structurile sociale să devină mai ierarhizate și mai complexe. Situația este reflectată, ca într-o oglindă, și de/ sau mai ales de obiectele de podoabă. Piatra, cochiliile, osul, dinții și ceramica rămân materii prime importante care continuă a fi utilizate⁴¹. Ele,

³⁹ Y. Taborin, *Langage sans parole. La parure aux temps préhistorique*, Paris, 2004.

⁴⁰ A. M. Choyke, *op. cit.*, 2008, p. 6, 13.

⁴¹ S. Țurcanu, *op. cit.*, 2013a.

însă, au constituit obiectul unor imitații care, fiecare în parte, reprezintă ilustrarea unor mecanisme comportamentale diferite.

Tipurile tradiționale de obiecte de podoabă sunt imitate cu materiale rare, valoroase sau greu de procurat, care le amplifică statutul.

Imitațiile unor piese realizate din metal cunosc o răspândire la fel, sau poate chiar mai largă, decât originalele (cazul pandantivelor „en violon” și a discurilor circulare), fapt care subliniază rolul metalului de materie primă care indică un înalt statut social, situație evidențiată și de studiul altor tipuri de artefacte și comportamente sociale⁴².

Replicile după caninii de cerb sau chiar după piesele realizate din defense de mistreț indică o potențare evidentă a simbolurilor conectate cu masculinitatea, curajul, forța și puterea fizică.

Din aceste exemple transpar date esențiale și despre societatea în cadrul căreia sunt folosite aceste imitații: accentuarea diferențierii/ diversității sociale reflectată în accesul la anumite categorii de materii prime; dezvoltarea și răspândirea metalurgiei cu toate implicațiile sale economice și sociale; posibilitatea existenței unor conflicte, a unor episoade belicoase în timpul cărora atributele specifice războinicului-vânător sunt valorizate. Nici aspectele simbolice aflate în conexiune cu animalele asociate acestor piese (cerbul, mistrețul) și potențarea valențelor lor, nu trebuie neglijate. Analogiile etnologice ne permit să afirmăm că anumite specii din lumea animală, ca și din cea vegetală, de altfel, au fost utilizate constant în construirea și etalarea identității culturale și sociale ca și în viața rituală a comunităților umane⁴³.

Direcțiile de interpretare sunt numeroase și sunt deschise unor noi abordări.

⁴² S. Hansen, *op. cit.*, 2013.

⁴³ I. Sidéra, *Domestic and Funerary Bone, Antler and Tooth Objects in the Neolithic of Western Europe: A Comparison*, in A. M. Choyke, L. Bartosiewicz (eds.), *op. cit.*, 2001, p. 222; A. M. Choyke, *op. cit.*, 2001, p. 252-253; J. Chevalier, A. Gheerbrant (coord.), *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, Iași, 2009.

*ORIGINAL AND IMITATION. AN INSIGHT INTO THE BODY
ORNAMENTING ITEMS OF THE ARIUȘD-CUCUTENI-
TRIPOLYE CULTURAL COMPLEX
(ABSTRACT)*

Made of different materials, the body ornamenting items acquired in time a multitude of valences illustrating both the development degree of certain communities and their relations with the neighbors, and their artistic taste and, especially, being the bearers of messages which had to be understood and revealed. Archeological finds belonging to the Ariușd-Cucuteni-Tripolye cultural complex provided extremely varied items bringing to light complex information on the topic.

This paper focuses on the identification of several types of imitations present among the body ornamenting items belonging to the Ariușd-Cucuteni-Tripolye communities, based on both the exceptional artifacts within hoards and on isolated items found in settlements. In our view their analysis reveals several types of behavioral mechanisms covering, indirectly, a different symbolism.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Figure 1. Imitations related to status change and to alter embedded symbolism or for use in different contexts (after Choyke 2008).
- Figure 2. Imitations type 1, after Choyke 2008: the hoard of Ariușd with imitations (in wild boar tusks and *Unio* shells) of certain items made of *Spondylus* shells (after Lazarovici *et al.* 2009).
- Figure 3. 1-6, 9, Imitations type 3, after Choyke 2008: imitations of the deer canines made of clay (1-2, 5), bone (2, 6) and stone (4); 9, bone imitations of deer canines & clay imitations of the nutlets of *Lithospermum purpureo coeruleum*. 1, Giurgești; 2, Poduri; 3, Hăbășești; 4, Scânteia; 5, Ruginoasa; 6, Păuleni, 9, Izvoare. 7-8, imitations type 1 (after Choyke 2008): bone imitations of the deer canines within the hoards of prestigious items: 7, Cărbuna, 12 items out of the 125 (details); 8, Brad, 65 items out of 183 unbroken (details). 1, after Boghian *et al.* 2014; 2, after Monah *et al.* 1982; 3, after Dumitrescu *et al.* 1954; 4, after Țurcanu 2013a; 5, after Lazarovici, Lazarovici 2012; 6, after Lazarovici *et al.* 2009; 7-8, after Țurcanu 2017; 9, after Marinescu-Bîlcu, Cărciumaru 1992 (different scales).
- Figure 4. 1-6, Imitations type 3, after Choyke 2008: clay imitations (1) of items made of tough materials of animal origin (2-4, pendants made of boar tusk); clay imitations (6a-6b) of items with a metal prototype (copper) (5a-5b); 7-8, imitations type 2, after Choyke

2008: metal imitations (8) of items made of bone (7). 1-4, Scânteia, 5, 8 Cărbuna hoard; 6, Hoisești; 7, Isaiia. 1-4, after Țurcanu 2013a; 5, 8, after Dergacev 1998; 6, after Bodi 2010; 7, after Iațcu *et al.* 2016 (different scales).

Figure 5. 1-6, Imitations type 2, after Choyke 2008: 1-6, beads made of cooper (1, 4, 6), bone (2) and clay (3, 5); 7-9, imitations type 2 (?), after Choyke 2008: pendants made of clay (7), bone (8) and boar tusk (9). 1, Târpești; 2, Vorniceni; 3, Scânteia; 4, 6, Cărbuna hoard; 5, Traian-Dealul Viei; 7, Costești (Neamț); 8, Vorniceni; 9, Frumușica. 1-3, 5, 7, 9, after Țurcanu 2013a; 4, 6, after Țurcanu 2017; 8, after Iațcu *et al.* 2016 (different scales).

Figure 6. 1-9, Imitations type 2 (?), after Choyke 2008: 1-6, disks made of clay (1-2), copper (3-4), and gold (5-6); 7-10, "en violon" pendants made of clay (7-8), antler (9), and stone (10). 1, Cucuteni-Cetățuie; 2, Scânteia; 3, Bălțați; 4, Cărbuna hoard; 5-6, Brad hoard; 7, Trușești; 8, Hoisești; 9, Păuleni; 10, Murgeni. 1-2, 7, after Lazarovici *et al.* 2009; 3, after Dinu, Marin 2003; 4-6, after Țurcanu 2017; 8, after Bodi 2010; 9, after Beldiman *et al.* 2012; 10, after Țurcanu 2013a (different scales).

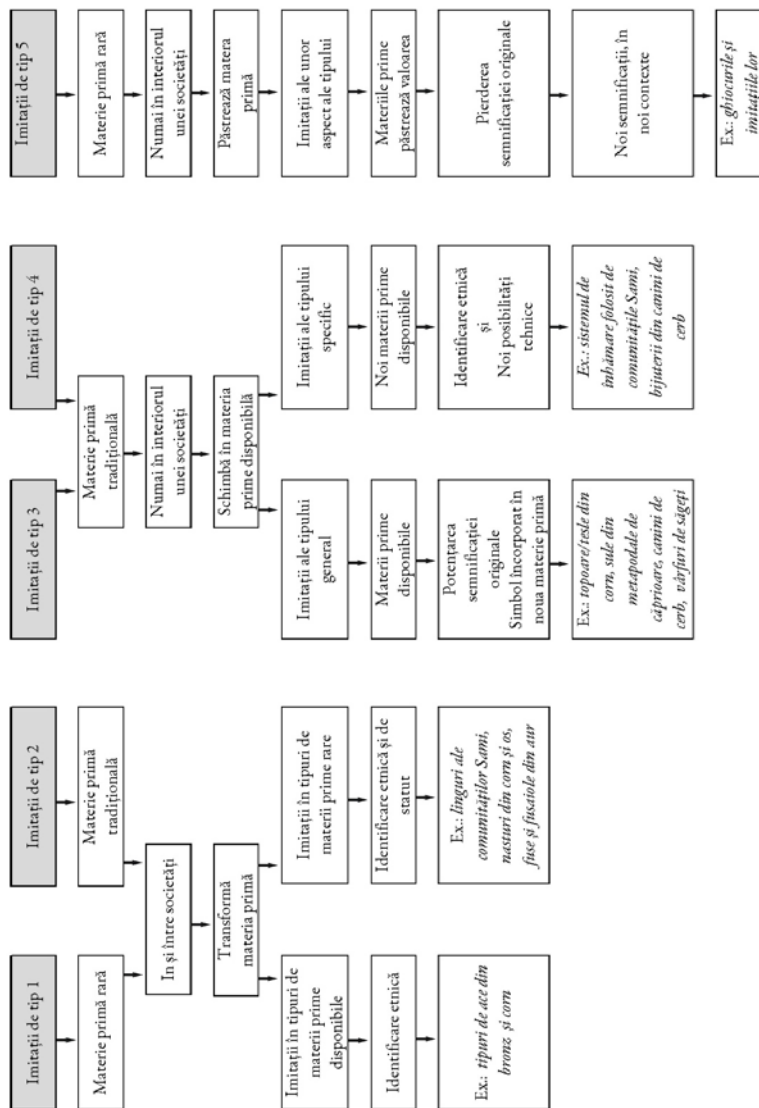

Figura 1. Tipuri de imitații definite în conexiune cu schimbarea staturului și transformarea simbolismului încorporat sau implicat de utilizarea lor în contexte variate (după Choyke 2008)

Figura 2. Imitații de tip 1, după Choyke 2008: tezaurul de la Ariușd incluzând imitații (realizate din defense de mistreț și cochilii de scoici *Unio*) ale unor piese originale din cochilii de scoici *Spondylus* (după Lazarovici *et al.* 2009)

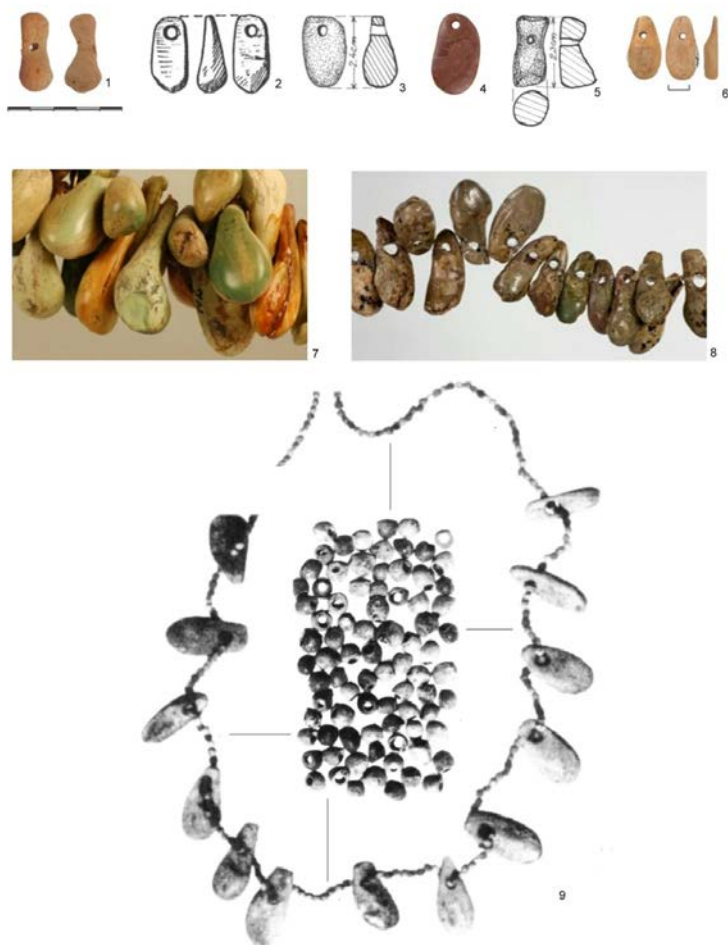

Figura 3. 1-6, 9, Imitații de tip 3, după Choyke 2008: imitații ale unor canini de cerb realizate din ceramică (1-2, 5), os (2, 6) și piatră (4); 9, imitații din os ale unor canini de cerb și imitații din argilă ale unor nucule de *Lithospermum purpureo coeruleum*. 1, Giurgești; 2, Poduri; 3, Hăbășești; 4, Scânteia; 5, Ruginoasa; 6, Păuleni; 9, Izvoare. 7-8, Imitații de tip 1 (după Choyke 2008): imitații din os ale unor canini de cerb în cadrul unor tezaure cu obiecte de prestigiu: 7, piese din tezaurul de la Cărbuna (cu un total de 12 imitații din totalul de 125 de piese) (detaliu); 8, piese din tezaurul de la Brad (cu un total de 65 imitații din totalul de 183 piese păstrate întregi) (detaliu). 1, după Boghian *et al.* 2014; 2, după Monah *et al.* 1982; 3, după Dumitrescu *et al.* 1954; 4, după Țurcanu 2013a; 5, după Lazarovici, Lazarovici 2012; 6, după Lazarovici *et al.* 2009; 7-8, după Țurcanu 2017; 9, după Marinescu-Bîlcu, Cărciumaru 1992 (scări diferite)

Figura 4. 1-6, Imitații de tip 3, după Choyke 2008: imitații din ceramică (1) ale unor piese realizate din materii dure animale (2-4, pandantive din defense de mistreț); imitații din ceramică (6a-6b) ale unor piese realizate din metal (cupru) (5a-5b); 7-8, imitații de tip 2, după Choyke 2008: imitații din metal (8) ale unor piese din os (7). 1-4, Scânteia, 5, 8 tezaurul de la Cărbuna; 6, Hoisești; 7, Isaiia. 1-4, după Țurcanu 2013a; 5, 8, după Dergacev 1998; 6, după Bodi 2010; 7, după Iațcu *et al.* 2016 (scări diferite)

Figura 5. 1-6, Imitații de tip 2, după Choyke 2008: 1-6, mărgelile realizate din cupru (1, 4, 6); os (2) și ceramică (3, 5); 7-9, imitații de tip 2 (?), după Choyke 2008: pendentive realizate din ceramică (7), os (8) și defensă de mistreț (9). 1, Târpești; 2, Vorniceni; 3, Scânteia; 4, 6, tezaurul de la Cărbuna; 5, Traian-Dealul Viei; 7, Costești (Neamț); 8, Vorniceni; 9, Frumușica. 1-3, 5, 7, 9, după Țurcanu 2013a; 4, 6, după Țurcanu 2017; 8, după Iațcu *et al.* 2016 (scări diferite)

Figura 6. 1-9, Imitații de tip 2 (?), după Choyke 2008: 1-6, discuri realizate din ceramică (1-2), cupru (3-4) și aur (5-6); 7-10, pandantive „en violon” realizate din ceramică (7-8), corn (9) și piatră (10). 1, Cucuteni-Cetățuie; 2, Scânteia; 3, Bălțați; 4, tezaurul de la Cărbuna; 5-6, tezaurul de la Brad; 7, Trușești; 8, Hoisești; 9, Păulenii; 10, Murgeni. 1-2, 7, după Lazarovici *et al.* 2009; 3, după Dinu, Marin 2003; 4-6 după Țurcanu 2017; 8, după Bodi 2010; 9, după Beldiman *et al.* 2012; 10, după Țurcanu 2013a (scări diferite)

**“MYRRHA ET AROMATIBUS PRETIOSISSIMIS”.
THE USE OF AROMATICS IN ROMAN DOBRUDJA
(2ND - 6TH CENTURIES AD)**

Ioan IAȚCU¹

Keywords: *Dobrudja, frankincense, myrrh, resins, aromatics*

Cuvinte cheie: *Dobrogea, tămâie, smirnă, rășini, aromatice*

In the Near East and the Mediterranean world, frankincense and myrrh – along with other aromatics – occupied an important place in religious practices². When discussing resins and spices, it is impossible to make a clear distinction between them, because in the final outlets, they were sold together. Aromatics generated a vast commercial network – terrestrial and maritime – where we find a “Frankincense road”, as well as markets with special spots for their sale.

As in the Orient, in the Roman Empire, frankincense was used in both the funerary and the temple-specific cult³. The smell of frankincense in the religious ritual was produced by burning it in specially designed containers called *thymiateria*, or in the flames burning on the altars dedicated to various deities⁴.

The study hereof comprises a set of direct and indirect evidence regarding the use of these aromatics in the urban or rural centres, from the period of the Dominate and of the Principate, by analysing various written sources (literary texts and epigraphs) and archaeological artefacts (amphorae, incense burners and censers).

In Scythia Minor, aromatic substances were always included in the religious act of the traditional Roman gods. This tradition is also featured in Ovid’s *Sorrows*

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

² G. K. Young, *Rome’s Eastern Trade: International commerce and imperial policy, 31 BC – AD 305*, Routledge, New York, 2001, p. 81.

³ Fr. Cumont, *Lux perpetua*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1949, p. 46.

⁴ L. A. Campbell, *Mithraic Iconography and Ideology*, Brill, Leiden, 1968, p. 205.

*of an Exile: "Nor is it a pleasure to offer incense that wins nothing from gods" ("Nec dare tura libet nihil exorantia Divos")*⁵.

Frankincense – associated with royal power and divinity⁶ – is one of the fundamental aromatic substances within Christian tradition, being present throughout the entire mass⁷. Whereas at the beginning, the members of the new religion born on the banks of Jordan manifested a form of repulsion on for the frankincense, over time, however, it acquired an important role of mediation between the individual and the divinity⁸, according to the words of one of David's Psalms: "*Let my prayer be set forth before Thee as incense...*" (Psalm 141.2). Furthermore, frankincense and myrrh are among the only gifts accepted as an offering at the altar.

Originating from the south of Arabia and the north of Somalia, frankincense – especially the one with high commercial value – was produced by two species of the genus *Boswellia*, *B. Carterii* and *B. Frereana*, to which one may add a third, *Bhua Dajiana*⁹.

The Arabic and the Egyptian traders obtained significant profits due to great demand of resins for the religious practices in the Mediterranean and the Near East, a trade that was never perturbed, mostly when the new direct commercial routes to India were discovered¹⁰.

1. The altar dedicated to Mithras at Troesmis (Fig. 1/a, b)

In order to understand how the use of this resin perpetuated in the primary Christian Church, a brief overview is necessary regarding its use in the ceremonies dedicated to other divinities, either from the Roman traditional pantheon, or from the Oriental one.

The burning of aromatic resins was always present within the religious processions specific to eastern religions, of salvation, such as Mithraism. Numerous

⁵ Ovidius, *Tristia*, III, 13, 23.

⁶ G. K. Young, *op. cit.*, p. 91.

⁷ H. Leclercq, *Encens (sub voce)*, in *DACL*, V/1, *Encaustique-Feux*, 1922, col. 11-21.

⁸ I. Elies, "*Un odor tan savoroso*". *For an Olfactive Interpretation of the Catigas de Santa María*, in C. M. Alsina et alii (eds.), *Sensual and Sensory Experiences in the Middle Ages. On Pleasure, Fear, Desire and Pain*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2017, p. 49.

⁹ G. W. Van Beek, *Frankincense and Myrrh in Ancient South Arabia*, in *JAOS*, 78, 1958, 3, p. 141-142; Idem, *Frankincense and Myrrh*, in *BA*, 23, 1960, 3, p. 71.

¹⁰ G. K. Young, *op. cit.*, p. 15, 17, 31.

shrines identified in Dobrudja feature places for burning resins. In this respect, the best example is the shrine discovered at Troesmis (county of Tulcea), dated to the 2nd century AD (until the year AD 167). It may be highlighted that – on the upper side of the limestone block – a small circular basin is carved for the ritual burning of aromatic substances. The inscription reads as follows: “*To Mithras the undefeated, worship. Lucius Valerius Fuscus, centurion of the 5th Macedonica Legion, fulfilled the vow with a full heart*”¹¹.

A set of inscriptions and votive reliefs discovered at Troesmis attest the existence of the cult of the god Mithras, largely disseminated among the Roman troops. Fifteen kilometres away from the fortress, within a Roman settlement, they also discovered the ruins of a *mithraeum*¹².

Within the processions of this religion of Mysteries they also burnt frankincense, as suggested by the lines painted on the rendering of the *mithraeum* underneath the basilica of Santa Prisca in Rome: “*Accipe thuricremos, Pater, accipe, sancte, Leones/ per quos thura damus per quos consumimur ipsi*” = “*Accept the burning incense, Pater, accept, Holy One, the lions/ Through whom we give incense, through whom we ourselves are consumed*”¹³.

Within the Mithraic rituals, there were seven degrees of initiation: *Corax*, *Nymphus*, *Miles*, *Leo*, *Perses*, *Heliodromos* and *Pater*. The head of the community was *Pater*, and those within the fourth level, namely the Lion (*Leo*) – the first initiation degree per se – were associated with fire; consequently, they were in charge with the burning of frankincense¹⁴. On a container discovered in the *mithraeum* of Richmond from Cologne, Sol-Mithras is featured offering frankincense for sacrifices¹⁵ (Fig. 3). The burning of frankincense in a burner situate near an altar, as it is presented in the fresco within the pronaos of Bel’s temple in Dura-Europos, was associated with the ritual of purification¹⁶. The same

¹¹ ISM, V, nr. 221.

¹² *Ibidem*.

¹³ L. A. Campbell, *op. cit.*, p. 264.

¹⁴ J. Bird, *Incense in Mithraic Ritual: The Evidence of the Finds*, in D. Peacock, D. Williams (eds.), *Food for the Gods: New Light on the Ancient Incense Trade*, Oxbow Books, Oxford, 2007, p. 122-134; A. Chalupa, *Seven Mithraic Grades: An Initiator of Priestly Hierarchy?*, in *Religio*, XVI, 2008, 2, p. 186.

¹⁵ J. Bird, *op. cit.*, fig. 6/2.

¹⁶ E. M. Moormann, *Divine Interiors. Mural Paintings in Greek and Roman Sanctuaries*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2011, p. 191, fig. 107.

centre comprises the Mithraic relief of Zenobius, where the dedicator is featured burning frankincense within a *thymiaterion*¹⁷, as well as a small stone altar dedicated to the Sun God, comprising a “*small round depression*”¹⁸.

Numerous discoveries coming from the sanctuaries dedicated to Mithras have highlighted the existence of items pertaining to liturgical inventories, which were related to resin burnings. For instance, at Carrawburgh (Britannia), they discovered a spatula for eliminating the burnt remains, while at Tienen (Belgium) they took to the surface 103 fragmentary censers, made of ceramic¹⁹. The archaeological observations, correlated with the paleobotanical researches, concluded that in the temples dedicated to Mithras, such as those of Londinum (London) or at Carrawburgh (in the proximity of Hadrian’s Wall), pinecones were also regularly burnt²⁰. Furthermore, the Mithraic sanctuary of Gura Dobrogei features a *Cautes* holding a pinecone²¹ (Fig. 3).

The burning of vegetal elements (stalks, fruits, leaves, resins), – which emanated strong smells and created chromatic effects – contributed to an intensification of sensory experiences and they facilitated the mnemonic effect of the religious rituals²².

The iconographic information constitutes a grounded support in the confirmation of the existence of similar habits within other cults, too. A first example is the one of Trajan’s Column, scenes 99 and 103²³, where the emperor is featured involved in a religious procession, consisting in rituals of purification and

¹⁷ L. A. Campbell, *op. cit.*, p. 190.

¹⁸ C. Hopkins, *Report of finds*, in P. V. C. Baur, M. I. Rostovtzeff (eds.), *The Excavations of Dura-Europos. Preliminary Report of Second Season of Work, October 1928-April 1929*, Yale University Press, New Haven, 1931, p. 60, Pl. XXXVI/3.

¹⁹ D. Walsh, *The Cult of Mithras in Late Antiquity. Development, Decline and Demise ca. AD 270-430*, Brill, Leiden, 2019, p. 119.

²⁰ L. Lodwick, *Identifying Ritual Deposition of Plant Remains: A Case study of Stone Pine Cones in Roman Britain*, in T. Brindle, M. Allen, E. Durham, A. Smith (eds.), *TRAC 2014: Proceedings of the Twenty-Fourth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference, Reading 2014*, Oxbow Books, Oxford, 2015, p. 60-61.

²¹ Z. Covacef, *Arta sculpturală în Dobrogea Romană, secolele I-III*, Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2002, pl. XXVI/3.

²² L. Lodwick, *op. cit.*, p. 56; Y. Hamilakis, *Archaeologies of the Senses*, in T. Insoll (ed.), *The Oxford Handbook of the Archaeology of Ritual and Religion*, Oxford University Press, Oxford, 2011, p. 212.

²³ http://www.trajans-column.org/?page_id=578#PhotoSwipe1568124452229, accessed on September 9th, 2019.

sacrifice of animals (*souvetaurilia*). On the altar, one may see a set of vegetal elements for burning, among which the pinecone. In the close vicinity, there is usually a child with the role of assistant (*camillus*), holding the box of frankincense (*acerra*) and looking up to the emperor, which means that the offering in question was especially important in the economy of the ritual act, being thrown into the flames by the one performing the sacrifice²⁴ (Fig. 4).

The ample composition of the mosaic dedicated to hunting – visible in Villa Romana del Casale (Piazza Armerina, Sicily) – dated to early 4th century AD depicts the episode of a sacrifice with frankincense brought to Goddess Diana by a Roman nobleman²⁵. The small sanctuary – comprising a statue and an altar with a circular tank – was called *sacellum*. A servant – represented to the right of the composition – taking care of a horse takes his hand to his nose, as if inhaling a nice smell (Fig. 5).

2. The martyr act of Saints Epictetus and Astion of Halmyris

One of the most important patristic sources regarding Christianity at the Lower Danube, “*Viața și suferințele Sfinților martiri Epictet și Astion*” – a martyrdom that occurred in the city of Halmyris (Murighiol, county of Tulcea), in the year AD 290 (Fig. 6) –, mentions the use of aromatics within funerary ceremonies: “*Vigilantius came with his entire house and with other Christians and took the bodies of the saint martyrs secretly; he sprinkled them with highly expensive aromatics and with myrrh (et perfundes ea myrrha et aromatibus pretiosissimis), he buried them in a special and honourable place, with Psalm songs and great piety*”²⁶.

This passage shows that myrrh (μύρρα) was an aromatic resin used mainly for funerary purposes. One of the most relevant moments – occurred right after Christ’s body was taken down the cross – is the embrocation and embalming. At that point Nicodemus – a member of the Sanhedrin – brings “a mixture of *myrrh and aloes*”, weighing 100 Roman pounds, the equivalent of 33 kilograms: “*The two of them wrapped it, with the aromatics, in strips of linen*” (John 19:40; Matthew

²⁴ I. C. Mantle, *The Roles of Children in Roman Religion*, in *Greece & Rome*, 49, 2002, 1, p. 85 et sqq.

²⁵ G. V. Gentili, *La villa imperiale de Piazza Armerina*, Instituto Poligrafico della Stato, Roma, 1966, p. 30, fig. 14.

²⁶ N. Vornicescu, *Primele scrieri patristice în literatura română (sec. IV-XVI)*, Editura Mitropolia Olteniei, Craiova, 1992, p. 69.

27:63; Mark 15:43). Maybe the two Marys – depicted in the fresco of the Dura-Europos chapel – actually hold big bowls, not *alabastra* with myrrh, probably filled with a mixture of myrrh and aloes²⁷ (Fig. 7).

A resin material – resulted from drying out the bark of the bush *Commiphora myrrha* –, myrrh was indigenous to the south and west of the Arabian Peninsula, corresponding to the coastal plain area from the side of the Red Sea. At the same time, myrrh was cultivated in Gedrosia, the west of India, and mostly in Somalia; the one from the last area was considered the best²⁸.

The two aromatics – myrrh and frankincense – were considered goods with a religious purpose, not “luxury goods”, because they were usually burnt in temples – to honour the gods – or they were used in burial rituals. Nonetheless, myrrh can also be associated with *luxuria* because in Alexandria – a city featuring one of the most important markets for *aromata* – there was a list of prices for certain merchandises arrived in the Egyptian harbour. Hence, the rescript of emperors Marcus Aurelius and Commodus finds a set of aromatic substances, such as: cardamom (*cardamomum*), long pepper (*piper longum*), white pepper (*piper album*), betel pepper (*folium pentasphaerum*), spikenard (*folium barbaricum*), kostos (*costum*), canella cinnamon (*cassia Tyriana*), wood cinnamon (*xylocassia*), myrrh (*smyrna*), ginger (*zingiberi*), the leaf of the cinnamon tree (*malabathrum*), Indian bay leaf (*aroma Indicum*), galbanum – flowers of brass (*chalbae*) and others. It is worth noting that many of these products were destined mainly to pharmaceutical concoctions²⁹.

Myrrh was an expensive resin, a fact also confirmed by the text of a graffiti discovered in the house of the merchant Nebouchelos, dating to the 2nd century AD, situated at Dura-Europos. This shows that a merchant called Agripa – most probably a middleman involved in caravan trade – was paid the record amount of 300 denarii for the delivery of three containers of myrrh³⁰. Another graffiti

²⁷ P. V. C. Baur, *The Paintings in the Christian Chapel*, in M. Rostovtzeff (ed.), *The Excavations at Dura-Europos. Preliminary Report of Fifth Season of Work, October 1931-March 1932*, Yale University Press, New Haven, 1934, p. 270, pl. XLVIII.

²⁸ B. Michael, *The Coastal Arabia and the adjacent Sea-Basins in the Periplus of the Erythrean Sea (Trade, Geography and Navigation)*, in *Topoi*, 2012, 11, p. 182.

²⁹ *Corp. Iur. Civil.*, XXXVIII, 4, 16 (p. 606).

³⁰ S. Gould, *Inscriptions*, in P. V. C. Baur, M. I. Rostovtzeff, A. R. Bellinger (eds.), *The Excavations at Dura-Europos. Preliminary Report of Four Season of Work, October 1930-March 1931*, Yale University Press, New Haven, 1933, p. 128, nr. 256; M. Rostovtzeff, *La «Maison des archives» à*

confirms the presence of other aromatics, too, imported from the east, such as cardamom and kostos, while the fruits of myrobalan (μυροβάλανον) seem to have been brought from Egypt³¹.

As the early Christian sources mention, myrrh was brought from the area corresponding to the Saba Kingdom³². According to the exegesis of the gifts offered to baby Jesus by the Magi – reflected in the universe of patristic literature – gold reflected the royalty of Christ, frankincense symbolises His divinity, while myrrh his other nature, the human one, announcing his death at the same time³³.

For the 4th century AD, the poet Prudentius confirms the Christians’ tradition of using myrrh, especially from Saba, in the process of treating linen, for a better conservation of the bodies of the deceased: “*Candore nitentia claro/ Praetendere lintea mos est/ Adpersaque myrrha Sabaeo/ Corpus medicamine servat*”³⁴.

This practice was still being used in AD 652-653, as depicted by Teophanes Confessor: “*In this year Herakleios’ nephew Gregory died at Heliopolis. His body was embalmed in myrrh and brought to Constantinople*”³⁵.

Doura Europos, in *CRAI*, 75, 1931, 2, p. 162-188; J.-B. Yon, *Commerçants et petits commerçants sur les bords de l’Euphrate*, in *Topoi*, 8, 2007, p. 422.

³¹ S. Gould, *op. cit.*, p. 129, nr. 257.

³² Tertullian, *Apologeticum*, XLII, 4, 7 (*The Fathers of the Church. A New Translation*, 10, Tertullian, *Apologetical Works and Minucius Felix, Octavius*, translated by R. Arbesmann, E. J. Daly, E. A. Quain, The Catholic University of America Press, Washington D. C., 2008, p. 107): “*Of course we do not buy incense; it the Arabians complain, let the people of Saba know that more of their wares and dearer ones are spent on burying Christians than on fumigating the gods*”.

³³ Irineu, *Contr. Her.*, III, 9 (Sfântul Sfințit Mucenic Irineu al Lyonului, *Aflarea și respingerea falsei cunoașteri sau Contra ereziilor*, 2, translation from English, introduction and notes by D. O. Picioruș, Editura Teologie pentru azi, București, 2007, p. 34): “*myrrh, because it was He who should die and be buried for the mortal human race; gold, because He was a King, of whose kingdom is no end; and frankincense, because He was God, who also was made known in Judea, (Mc. 3, 7) and was declared to those who sought Him not (In. 1, 10)*”.

³⁴ Prudentius, *Cath.*, hymn. X (*Prudentius*, with an English translation by H. J. Thomson, I, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Harvard, 1949, p. 88-89); H. Leclercq, *Myrrhe (sub voce)*, in *DACL*, XX/1, *Mara Vocis-Noé*, 1935, col. 572.

³⁵ Theophanes, *Chron.* (*The Chronicle of Theophanes. An English translation of anni mundi 6095-6035 (A.D. 602-613)*, with introduction and notes, by H. Turtledove, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1982, p. 44).

3. The dedication to the Sun God of Salsovia

Following the Edict of Mediolanum, Dobrudja remains loyal to Licinius; it continues to preserve old practices and superstitions. An inscription discovered in the wall of the Salsovia city – a settlement situated on the Danube bank, at Mahmudia (county of Tulcea) – confirms the continuity of aromatics use within religious services dedicated to traditional deities from the first half of the 4th century AD. The inscription, dated to AD 322, had been placed at the feet of a monument dedicated to the Sun God. The text shows that Licinius ordered his soldiers to worship – every year on November 18th – the Sun God using frankincense, torches and libations: “*ture, cereis et profu(sionibus)*”³⁶.

The inscription suggests the existence within the Roman auxiliary troops of the function of *thurarius*, a servant fulfilling a key-role in sacrifices involving frankincense³⁷. During fumigations, he was the person in “direct contact” with this substance, which played a primordial role in the religious ritual³⁸. The profession had an Oriental origin, a fact confirmed for the 1st century BC by the existence of a frankincense merchant or a person in charge with sacrifices including the resin in question: Lucius Lutatius Paccius. As indicated by the inscription discovered in Rome (between Via Appia and Via Latina), he fulfilled the position of *thurarius* for the family of Mithridates VI Eupator, the king of Pontus (“*thurarius de familia rege Mitredatis*”)³⁹. In the same respect, I mention the fresco within the Temple of the Palmyrene Gods at Dura-Europos, depicting a Roman officer while offering sacrifice, using a portable *thymiaterion*⁴⁰.

Often, within the professional structures (*collegia*), the *thurarii* were associated to the *unguentarii*⁴¹. Based on the inscriptions, in the Roman Empire there were eight professions associated to perfumery and to the olfactive universe,

³⁶ V. Pârvan, *Salsovia*, Inst. Arte Grafice Carol Göbl, București, 1906, p. 27; D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, Editura Universitatis, București, 1998, p. 291.

³⁷ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 27.

³⁸ F. Allé, *Travail et identité professionnelle. Analyse lexicographique des métiers du parfum dans l'Occident romain*, in *L'Ant. Class.*, 2010, 79, p. 209.

³⁹ *CIL*, VI, 5639; J. P. González, *Aurífice en la Roma Julio Claudia. La fiebre del oror romana*, in *SAA*, 23, 2017, 1, p. 49.

⁴⁰ M. Crosby, *House in Block E4*, in M. I. Rostovtzeff, A. R. Bellinger, C. Hopkins, C. B. Weller (eds.), *The Excavations at Dura-Europos. Preliminary Report of Sixth Season of Work, October 1932-March 1933*, Yale University Press, New Haven, 1936, p. 21, pl. XL/2.

⁴¹ *CIL*, VI, 36819.

implicitly: *herbarius* (collector of plants and herbs), *aromatarius* (seller of herbal medicines), *pharmacopola* (seller of remedies), *pigmentarius* (merchants or colours and colourings), *seplasiarius* (probably merchant of aromatic substances), *negociator seplasiarius* (perfume trader), *thurarius* (seller of frankincense for religious rituals) and *unguentarius* (manufacturer and seller of fragrances, ointments and pharmaceutical products)⁴².

Concerning the cult of the Sun, in the *pars orientalis* of the Empire, the counterpart of Sol Invictus was Iarhibol. Among the cult items included in the frescos and the various graphic representations at Dura-Europos – such as the sacrifice of Tribune Lucius Terentius, in relation to the worship of this divinity – it is worth highlighting the presence of the *thymiaterion*. The item is featured as a container with a long base, where sacrificants burned frankincense, with ritualic and purifying purposes.⁴³ Archaeological researches have underlined a variety of *thymiateria*, made of ceramic or faïence shaped as an altar⁴⁴ or as a camel⁴⁵), or made of bronze (shaped like a small shovel or like a trapezoidal vessel)⁴⁶.

4. The deposit of resin amphorae in Tomis (Fig. 8/a, b)

In the 5th-6th centuries AD, for the liturgical needs, the metropolis of Tomis had to import vegetal resins and aromatics from various Oriental centres of the Empire. A significant part of the load identified in the chambers of the commercial complex in Tomis – known as the “Roman Building with Mosaic” – may have had religious purposes⁴⁷.

⁴² D. Delvigne, *Les délices de la liberté: la vie professionnelle des affranchis de la cité de Capoue à travers les sources épigraphiques*, Faculté de philosophie, arts et lettres, Université catholique de Louvain, 2017, p. 27.

⁴³ C. Hopkins, *The Temple of Azzanathkona*, in M. Rostovtzeff (ed.), *op. cit.*, p. 153, pl. XXXVI/3.

⁴⁴ J. A. Baird, *The Inner Lives of Ancient Houses. An Archaeology of Dura-Europos*, Oxford University Press, Oxford, 2014, p. 175, fig. 4.4, especially the small altar within the inner yard of the G1-B house, with a dimple for burning incense.

⁴⁵ C. Hopkins, *Private Houses*, in M. Rostovtzeff (ed.), *op. cit.*, p. 37, pl. XX/4; C. E. Snow, *Preservation of Art and Artifacts from Dura-Europos: A Conservator's perspective*, in L. Brody, G. L. Hoffman (eds.) *Dura-Europos. Crossroads of Antiquity*, McMullen Museum of Art, Boston, 2011, p. 35, pl. 39.

⁴⁶ C. Hopkins, *op. cit.*, p. 49, pl. XXIII/3; F. E. Brown, *Block F3*, in M. I. Rostovtzeff, A. R. Bellinger, C. Hopkins, C. B. Weller (eds.), *op. cit.*, p. 81-82, pl. XXVI/1.

⁴⁷ Al. Barnea, *La Dobroudja aux IVe-VIIe siècles n. è*, in Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja*

An important number of full amphorae – some of them fragmentary or cracked – around 120, most of them LR 2 and LR 4 types, initially used for shipping wine and oil, contained diverse types of vegetal resins, such as: frankincense (*gummi-resina olibanum*), myrrh (*gummi-resina Mirrha*), colophony (*colophonium*), turpentine (*balsamum terebenthinae*), Chios resin or mastic (*mastyx*), styrax (*balsamum styracis*), pine resin (*resina pini*) and resin mixtures (*balsamum*)⁴⁸. To them, it is worth adding a set of amphorae containing bitumen and pigments.

Some of these organic substances were used in perfumery and cosmetics, in the manufacture of pharmaceutical products, in the fabrication of torches, in the impermeabilization of various vessel elements (gaskets, ropes), in the inner treatment of amphorae used for shipping wine⁴⁹, as well as in funerary practices (embalming, fumigation).

These were goods shipped on long distances, given that Tomis was situated at the end of a great trade line extending on significant distances. Hence, frankincense, as well as myrrh, were used in cult edifices for the pleasant smells emanated while burning. Most probably, the precious resins were traded by the Patriarchate of Alexandria, which usually held the monopole over these products, or by another important religious centre within the Eastern-Mediterranean area. Of course, we can also take into account the role of the imperial administration in Constantinople, which was able to ship such merchandises stored in its warehouses.

Following the Church Peace, Emperor Constantin the Great and Empress Elena – to support religious services in churches – offered substantial donations from the Oriental provinces of the Empire.

Towards Basilica Constantiniana of Rome, left great amounts of myrrh (*stacten*) and pure nard oil (*oleus nardinus pisticus*), to be burned in front of the

romaine, Editura Enciclopedică, București, 1991, p. 245.

⁴⁸ Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-VIII descoperite în România*, Editura Academiei Române, București, 1976, p. 99; 101-118, nr. 66a-66m.5; L. Buzoianu, *Tomis-Ville commerciale au Pont Euxin (Documents épigraphiques et archéologiques)*, in F. Karagianni (ed.), *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea. Links to the Maritime Routes of the East, International Symposium, Thessalonike, 4-6 December 2013, Proceedings*, Thessaloniki, 2013, p. 118-119; O. Karagiorgou, *Mapping trade by the amphora*, in M. M. Mango (ed.), *Byzantine Trade, 4th-12th Centuries. The Archaeology of Local, Regional and International Exchange, Papers of the Thirty-eight Spring Symposium of Byzantine Studies. St. John's College, University of Oxford, March 2004*, Society for Promotion of Byzantine Studies Publication 14, Ashgate, 2009, p. 46.

⁴⁹ A. Rădulescu, *Amfore cu inscripții de la Edificiul Roman cu Mozaic din Tomis*, in *Pontica*, 6, 1973, p. 197-198.

altar, in golden and silver containers (*vasa sacra aurea et argentea*)⁵⁰. They were used along with aromatics (*donum aromaticum*) and balsam (*balsamum*) because – during the Easter holidays (*in diebus Paschae*) – they used to burn in a golden container around 200 pounds of *balsamum*⁵¹, namely 65.4 kg (taking into account that one *libra* accounted for 327.168 g)⁵².

The donations made for St. Peter's Basilica in Rome comprised aromatics (*aromata*), nard oil (*oleum nardinum*) and balsam (*balsamum*), which had been brought from the Sybilles estate (*possessio*), in the territory of the Antioch city (*sub civitatem Antiocham*)⁵³. The estate of Timialica, situated in the territory of Alexandria city (*sub civitatem Alexandriam*), exported – besides pepper – nard oil, balsam, aromatics and Isaurian storax (*storace Isaurica*)⁵⁴. Another estate called Passinopolimse, located in the territory of the Armenia city (Egypt), sent pepper (*piper*), saffron (*crocum*), storax, cinnamon oil (*aromata cassia*), nard oil, balsam, clove essence (*cariophyllu*) and *oleum Cypriu*⁵⁵. From the same province, the estate which Hybromius gave to the emperor Constantine exported *aromata*, *cassia*, nard oil and *balsamum*⁵⁶.

The products donated to the St. Paul's Basilica in Rome were similar to those given to St. Peter's Basilica. From the territory of the city of Tyr (*sub civitate Tyria*), the estate of Fronimusa sent nard oil, *aromata* and *cassia*⁵⁷. The same goods were sent from *possessio* Cyrios – in the territory of the city of Egypt (*sub civitate Aegyptia*) – to which one may add *balsamum*, storax (*storace*) and *stacten*⁵⁸. From the same territory, the estate of Basileia sent aromatics (*aromata*), nard oil, balsam and saffron⁵⁹.

⁵⁰ LP, XXXIV, 10, 10-13 (*Le Liber Pontificalis*, I, text, introduction and commentary by L. Duchesne, Paris, 1886, p. 173); E. H. Seland, *The Liber Pontificalis and Red Sea Trade of the Early to Mid 4th Century AD*, in Dionisius Agius et al. (eds.), *Navigated Spaces, Connected Places: Proceedings of the Red Sea Project*, V, Archaeopress, Oxford, 2013, tab. 13:1.

⁵¹ LP, XXXIV, 13, 11-12 (p. 174).

⁵² E. H. Seland, *op. cit.*, p. 121.

⁵³ LP, XXXIV, 18, 16-18 (p. 177); E. H. Seland, *op. cit.*, tab. 13:2.

⁵⁴ LP, XXXIV, 18, 19-21 (p. 177); E. H. Seland, *op. cit.*, tab. 13:2.

⁵⁵ LP, XXXIV, 20, 2-4 (p. 178); E. H. Seland, *op. cit.*, tab. 13:2.

⁵⁶ LP, XXXIV, 20, 5-6 (p. 178); E. H. Seland, *op. cit.*, tab. 13:2.

⁵⁷ LP, XXXIV, 21, 3-4 (p. 179); E. H. Seland, *op. cit.*, tab. 13:3.

⁵⁸ LP, XXXIV, 18, 5-8 (p. 179); E. H. Seland, *op. cit.*, tab. 13:3.

⁵⁹ LP, XXXIV, 21, 7-8 (p. 179); E. H. Seland, *op. cit.*, tab. 13:3.

The Basilica of the Saint Martyrs Mercellinus and Peter received every year nard oil, balsam and aromatics for burning (*aromata in incensum*)⁶⁰.

Maybe in this key – created based on the information within *Liber Pontificalis* – we should also consider certain commercial realities within the province of Scythia.

In order to highlight the relations between the Egyptian patriarchal see and the metropolis of Tomis, it is worth mentioning as a comparison that – in late 6th century AD, in a letter addressed to Patriarch Eulogius of Alexandria – Pope Gregory thanked the Alexandrine patriarch for the Arabian aromatic wood and the resin-scented wine (*cognidium*) sent as gifts. At the same time, certain gifts comprising resins could also come from high dignitaries, as shown by a letter addressed by the same Pope to Leontius, ex-consul of Sicily, from whom he had received oil from the Holy Cross and aloe wood (*oleum sanctae Crucis et aloe lignum*); one to be blessed by touching, the other for providing a nice scent when burned (*Unum quod tactum benedicat, aliud quod per incensum bene redolet*)⁶¹.

In his turn, Gregory used to offer to various ecclesiastical personalities of the time – as gifts – a wide array of aromatics. Hence, in AD 599, he sent to the anchorite monk Secundinus aloe, frankincense, storax and balsam, to be burned in order to honour the martyrs⁶².

The resins and aromatics brought from the Oriental regions also penetrated the Northern Black Sea territories⁶³ using the Black Sea or Lower Danube harbours. Throughout Late Antiquity, it may be concluded that spices were extremely important in the political relations between the Roman Empire and the various barbarian leaders. Some of them were sent as gifts or stipendia to the barbarian nations, who used to include resins within funerary ceremonies, and aromatic plants to prepare medicines or in gastronomy.

On the occasion of the first siege of Rome (AD 409), during the negotiations carried out with the representatives of the Senate, King Alaric of the

⁶⁰ LP, XXXIV, 26, 10 (p. 183); E. H. Seland, *op. cit.*, tab. 13:4.

⁶¹ PL, 77, col. 938.

⁶² PL, 77, col. 989: *“Aloa vero, thimiama, storacem, et balsamum, sanctorum martyrum corporibus offerenda”*; E. R. Barker, *Rome of the Pilgrims and Martyrs. A Study in the Martyrologies, Itineraries, Syllogae, and Other Contemporary Documents*, Methuen & co London, 1913, p. 88.

⁶³ The archaeological researches within the Prut-Dniester space have brought to light a diversity of burners for fumigations, which Sarmatians used in the 3rd century AD, during funerary ceremonies.

Visigoths requested in exchange for the peace – besides the 5,000 librae of gold, 30,000 librae of silver, 4,000 silk clothes, 3,000 tanned leathers – 3,000 librae of pepper⁶⁴. Converted into the modern system of weight measurement, the amount of pepper reached almost 1,000 kg.

Another source helps us get a better insight into the importance of this spice in the period: this time, the action takes place during the turmoil caused by the invasion of the Huns. In the year AD 448, in its way towards the court of Atilla, the Roman embassy led by Priscus Panites found shelter during a storm, in a Scythian village situated in the North-Danubian areas. The female owner of the village “*was one of Bleda’s wives*”, the brother of the Hun king killed in the fight for supremacy between the two leaders. Priscus mentions that, upon their departure, “*we went to say goodbye to the queen and to honour her with gifts: three silver cups, leathers dyed red, pepper from India, dates and various other exotic delicacies that barbarians appreciated very much*”⁶⁵.

Such merchandises were also included in the luggage of Emperor Mauricius, on the occasion of his campaign against the Parthians, in AD 599/600. The list of aromatics, which fulfilled a variety of religious, medicinal and even diplomatic functions, included ointments, diverse fragrances, frankincense, mastyx, *saccharum*, saffron, musk, amber, bitter of raw and dry aloe, first quality and second quality pure cinnamon powder, cinnamon wood and other fragrances⁶⁶.

Some of these aromatic substances were extremely rare. Upon conquering the palace of Chosroes at Dastager, in 625/626, the armies of Emperor Heraclius would find there a great amount of such exotic products: big chunks of aloe wood, weighing 70 or 80 *librae* each, pepper and ginger, along with silk clothes, silver and wool rugs⁶⁷.

During the reign of Mauricius – in the context of the fights between General Priscus, commander of the imperial troops of Thrace, and the khan of the Avari, Baian – there was an exchange of goods between the two camps. During the Easter holidays of AD 600, as a gesture of gratitude for the wagons of food provided by

⁶⁴ Zosimus, *Historia nova*, V, 41, 4 (Zosime, *Histoire nouvelle*, III/1, texte établi et traduit par F. Paschoud, Société d’édition «Les Belles Lettres», Paris, 1986, p. 61-62 and note 96).

⁶⁵ *FHDR*, II, p. 261.

⁶⁶ Constantine Porphyrogenitus, *Three treatises on Imperial Military Expeditions*, introduction, edition, translation J. H. Haldon, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* XXVIII, Viena, 1990, p. 106-108; B. V. Pentcheva, *The Performative Icon*, in *The Art Bulletin*, 88, 2006, 4, p. 650-651.

⁶⁷ Theophanes, *Chron.* (p. 451).

the Avari, the Roman commander “*sent as gifts to the barbarian merchandises from India, such as pepper, bay leaves, flavours, cinnamons and other exquisite products, while the khan was in Sirmium*”⁶⁸. From another source – Theophylactus Simocata – we find out that, besides the aforementioned spices, there was *kostos*, which was included in the category of aromatics used in fumigations⁶⁹: “*The commander fulfilled the barbarian’s request and sent him pepper, Indian leaves, cinnamon and the so-called kostos. Upon receiving the gifts and putting aromatics on, the barbarian was very pleased*”⁷⁰.

Kostos was not an aromatic sent randomly to the Avari commander. It is worth noting that in the magical-religious rituals of Late Antiquity – reflected in the Greco-Egyptian papyri known as the Eighth Book of Moses (Leiden Papyrus J 395) – the seven types of related to the pantheon of traditional deities were as follows: the aromatic specific to Kronos was styrax (στύραξ), “*for it is heavy and fragrant*”; to Zeus, malabathron (μαλάβαθρον); to Ares, *kostos* (κόστος); to Helios, frankincense (λίβανον); to Aphrodite, Indian nard (νάρδος Ἰνδικός); to Hermes, cassia (κασία); to Selene, myrrh (ξύμυρνα)⁷¹.

5. A container for burning aromatics (*thymiateria*) discovered in Dobrudja

The archaeological researches conducted over time have highlighted the existence of containers dedicated to religious functions, known as *thymiateria* or *thuribula*, of either metal or ceramic⁷². At Dinogetia⁷³ (Fig. 9/a), on the Danube

⁶⁸ FHDR, II, p. 611.

⁶⁹ E. A. Pollard, *Indian spices and Roman “Magic” in Imperial and Late Antique Indomediterranea*, in *J. World. Hist.*, 24, 2013, 1, p. 17.

⁷⁰ FHDR, II, p. 545.

⁷¹ *Papyri Graecae Magicae*, XIII, 17-29 (H. D. Betz, *Greek Magical papyri in Translation*, Chicago University Press, 1986, XIII, 1-343, p. 172).

⁷² For the thuribles found on the Dobrudjan territory, see D. Paraschiv, G. Nuțu, *The Discovery of a Clay Thuribulum in the North of Dobrudja*, in V. Cojocaru (ed.), *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest. Proceedings of the International Symposium Ethnic contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea, Iași, June 12-17*, Editura Trinitas, Iași, 2005, p. 339-349.

⁷³ Gh. Ștefan, *Anciens vestiges chrétiens à Dinogetia-Bisericuța*, in *Dacia*, XI-XII/1945-1947, 1948, p. 303, fig. 1-2; I. Barnea, *Christian art in Romania*, 1, 3rd-6th Centuries, Publishing House of the Bible and Mission Institute of the Romanian Orthodox Church, București, 1979, p. 232-233, pl. 98/1;

bank, and at Golech (Sanctus Cyrillus?) (Fig. 9/b)⁷⁴, a settlement situated in modern-day Bulgaria, two bronze incense burners were discovered – the first, polygonal, has a Syrian origin. Three other portable cylindric *thuribula* made of ceramic were discovered at Tropaeum Traiani⁷⁵ (Fig. 10/a), Capidava⁷⁶ (Fig. 10/b) and Enisala⁷⁷ (Fig. 10/c). This set of containers, all featuring handles for hanging, may be completed by a smoker modelled from the same material, originating from Varna (Bulgaria)⁷⁸ (Fig. 10/d).

Some censers were used for other purposes besides the religious ones: to purify the rooms of houses, such as the items discovered at Dura-Europos⁷⁹. At Side, the identification of a bronze incense burner in a chamber pertaining to a colourings shop indicates their use for secular purposes, too, such as freshening the air in bad-smelling rooms⁸⁰.

Incense burners and resins were part of the same array of instruments used in the scenting process, being generalised mainly in cult spaces⁸¹. Through its use in the Christian religious edifices, frankincense becomes a “*vector of the prayers*” brought by the priests⁸², thus creating a visual bridge between man and the divinity.

L. Dumitriu, *Thuribulum*, in L. Stratulat, I. Iațcu (eds.), *Arta pelerinajului. Obiecte creștine în spațiul est și sud-est carpatic (secolele IV-XVI)*, *Catalog de expoziție*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2011, p. 2, nr. 7.

⁷⁴ G. Atanasov, *Martyrium et Ἀγασιον dans le castel basbyzantin près du village de Golech, région de Silistra (communication préliminaire)*, in C. Choliolčev, R. Pillinger, R. Harreither (Hrsg), *Von der Scythia zur Dobrudža*, *Miscellanea Bulgarica* 11, Verein “Freunde des Hauses Wittgenstein”, Wien, 1997, p. 130, Abb. 5/9.

⁷⁵ I. Barnea, *op. cit.*, p. 232-233, pl. 98/2; I. C. Opreș, *Ceramiques a caractere liturgique et devotionnel provenant de la Scythie Mineure (IVe-VIe s. Ap. J.-C.)*, in *Eph. Dacoromana*, S. N., XII, 2004, 1, p. 265, fig. 8-10.

⁷⁶ *Ibidem*, fig. 11-12.

⁷⁷ D. Paraschiv, G. Nuțu, *op. cit.*, p. 340-341, fig. 3/1-4; A. Adina, *Thuribulum*, in L. Stratulat, I. Iațcu (eds.), *op. cit.*, p. 2, nr. 6.

⁷⁸ R. Pillinger, *Monumenti paleocristiani in Bulgaria*, in *RAC*, LXI, 1985, 3-4, p. 305, fig. 26.

⁷⁹ J. A. Baird, *The Inner Lives of Ancient Houses: An Archaeology of Dura-Europos*, Oxford University Press, Oxford, 2014, p. 196, note 186.

⁸⁰ J. S. Crawford, *The Byzantines Shops at Sardis*, *Archaeological Exploration of Sardis Monograph* 9, Cambridge-London, 1990, p. 15, fig. 303, 304, 339, 566, 570.

⁸¹ H. Leclercq, *Encensoir (sub voce)*, in *DACL*, V/1, *Encaustique-Feux*, 1922, col. 23.

⁸² E. Destefanis, *Accessibilità ed esclusione negli spazi cultuali: il ruolo degli arredi liturgici fissi e mobili*, in A. Coscarella, P. De Santis (ed.), *Martiri, santi, patroni: per una archeologia della devozione. Atti X Congresso Nazionale di Archeologia Cristiana, Università della Calabria, Aula Magna, 15-18 Settembre 2010*, Università della Calabria, 2012, p. 150; C. Gauthier, *L'odeur et la lumière des*

The sweet smells were part of the synesthetic image (*pikilia*) addressing the participants to ceremonies⁸³.

As it can be easily concluded by the aspects above, frankincense and myrrh, along with other aromatics, have played throughout the centuries an important role in the economy and religious practices within the Mediterranean and Pontic areas.

„MYRRHA ET AROMATIBUS PRETIOSISSIMIS”.

UTILIZAREA AROMATICELOR ÎN DOBROGEA ROMANĂ

(SECOLELE II-VI P. CHR.)

(REZUMAT)

În spațiul cuprins între Dunăre și Marea Neagră, cunoscut în Antichitate ca Scythia Minor, substanțele aromate, cum erau tămâia și smirna, au fost nelipsite din sacrificiile religioase organizate în cinstea zeilor tradiționali romani. Arderea tămâii contribuia la intensificarea experiențelor senzoriale și ușura efectul mnemonic al ritualurilor religioase. În ceea ce privește smirna, aceasta era o rășină aromatică folosită cu predilecție în scopuri funerare, așa cum aflăm din „Viața și suferințele Sfinților martiri Epictet și Astion”, eveniment petrecut în jurul anului 290 p. Chr.

Originare din Arabia, Etiopia și Somalia, acestea erau bunuri ce străbăteau distanțe mari, iar orașul Tomis se situa la capătul unei mari linii de comerț. Astfel, în secolele V-VI p. Chr., pentru necesitățile liturgice mitropolia Tomisului era nevoită să importe rășini vegetale și aromatice din diverse centre orientale ale Imperiului. Nu este exclus ca prețioasele rășini să fi fost comercializate de către Patriarhia Alexandriei, care, de obicei, deținea monopolul unor asemenea produse. Rășinile și aromatele aduse din Orient pătrundeau și în teritoriile nord-pontice prin intermediul porturilor de la Marea Neagră ori Dunărea de Jos. Pe tot parcursul Antichității târzii constatăm că aromatele erau extrem de importante în relațiile politice dintre Imperiul Roman și diversele căpetenii barbare. Asemenea produse erau trimise ca daruri ori ca stipendii neamurilor barbare, care obișnuiau să utilizeze rășinile în cadrul ceremoniilor religioase, iar plantele aromatice în prepararea medicamentelor sau în gastronomie.

dédicaces. L'encens et le lumineux dans le rituel de la dédicace d'église au haut Moyen Âge, in D. Méhu (ed.), *Mises en scène et mémoires de la consécration de l'église dans l'Occident médiéval*, Collection d'Études Médiévales de Nice 7, Brepols, Turnhout, 2008, p. 85.

⁸³ B. V. Pentcheva, *op. cit.*, p. 650.

LISTA ILUSTRAȚIEI:

- Figura 1. a. Altar închinat lui Mithras, Troesmis, jud. Tulcea (foto muzeu); b. detaliu cu bazinul circular.
- Figura 2. Relief mithraic, Gura Dobrogei, jud. Constanța (*apud* <http://www.cjc.ro/>, accesat la 9 Septembrie 2019).
- Figura 3. Sol-Mithras oferind tămâie; imagine de pe un vas descoperit în *mithraeum*-ul Richmond din Köln (*apud* J. Bird, *Incense in Mithraic ritual*, fig. 6/2).
- Figura 4. Sacrificiu adus de împăratul Traian, Columna Traiana, scena 99 (*apud* <http://www.trajans-column.org/>, accesat la 9 Septembrie 2019).
- Figura 5. Sacrificiu adus zeiței Diana, mozaic din Villa Romana del Casale (*apud* <https://en.wikipedia.org/wiki/>, accesat la 9 Septembrie 2019).
- Figura 6. Cripa Sfinților Epictet și Astion din bazilica de la Halmyris, Murighiol (foto O. Bounegru).
- Figura 7. Femei ducând boluri cu smirnă, Dura Europos (*apud* <https://artgallery.yale.edu/>, accesat la 9 Septembrie 2019).
- Figura 8. Amfore descoperite la „Edificiul cu mozaic” din Tomis, Constanța (foto autor).
- Figura 9. Cădelnițe din bronz descoperite pe teritoriul Dobrogei: a. Dinogeția (*apud* A. Ailincăi, în *Arta pelerinajului*, cat. 7); b. Goleșch (*apud* G. Atanasov, *Martyrium*, fig. 5/9) (scări diferite).
- Figura 10. Cădelnițe din ceramică descoperite pe teritoriul Dobrogei: a. Tropaeum Traiani (*apud* I. C. Opreș, *Ceramiques a caractere liturgique*, fig. 8); b. Capidava (*apud* I. C. Opreș, *Ceramiques a caractere liturgique*, fig. 11); c. Enisala (*apud* L. Dumitriu, în *Arta pelerinajului*, cat. 6); d. Varna (*apud* R. Pillinger, *Monumenti paleocristiani*, fig. 26) (scări diferite).

Figure 1. a. Altar dedicated to Mithras, Troesmis, Tulcea county (photo museum);
b. detail of the circular tank

Figure 2. Mithraic relief, Gura Dobrogei, Constanța county (*apud* <http://www.cjc.ro/>, accessed on September 9th, 2019)

Figure 3. Sol-Mithras offering frankincense; image from a container discovered in the Richmond mithraeum in Cologne (*apud* J. Bird, *Incense in Mithraic ritual*, fig. 6/2)

Figure 4. Sacrifice brought by Emperor Trajan, Trajan's Column, scene 99 (*apud* <http://www.trajans-column.org/>, accessed on September 9th, 2019)

Figure 5. Sacrifice brought to Goddess Diana, mosaic from the Villa Romana del Casale (*apud* <https://en.wikipedia.org/wiki/>, accessed on September 9th, 2019)

Figure 6. Crypt of Saints Epictetus and Astion within the basilica of Halmyris, Murighiol (photo by O. Bounegru)

Figure 7. Women carrying bowls with myrrh, Dura-Europos (*apud* <https://artgallery.yale.edu/>, accessed on September 9th, 2019)

a

b

Figure 8. a, b. Amphorae discovered in the “Edifice with mosaic” at Tomis, Constanța
(author’s photo)

Figure 9. Bronze censers discovered in the Dobrudja area: a. Dinogeția (*apud* A. Ailincăi, in *Arta pelerinajului*, cat. 7); b. Golech (*apud* G. Atanasov, *Martyrium*, fig. 5/9) (different scales)

Figure 10. Ceramic censers discovered in the Dobrudja area:
 a. Tropaeum Traiani (*apud* I. C. Opreș, *Ceramiques a caractere liturgique*, fig. 8);
 b. Capidava (*apud* I. C. Opreș, *Ceramiques a caractere liturgique*, fig. 11);
 c. Enisala (*apud* L. Dumitriu, in *Arta pelerinajului*, cat. 6);
 d. Varna (*apud* R. Pillinger, *Monumenti paleocristiani*, fig. 26) (different scales)

CERCETĂRI ISTORICE ȘI ARHEOLOGICE LEGATE DE VECHIMEA SATULUI MEDIEVAL DUMBRĂVENI (JUD. SUCEAVA)*

Mugur ANDRONIC¹

Cuvinte cheie: *satul medieval Dumbrăveni, „descălecatul” Moldovei*

Keywords: *the medieval village of Dumbrăveni, foundation of the medieval state of Moldavia*

Teritoriul comunei Dumbrăveni din județul Suceava se găsește plasat în zona de contact dintre Podișul Sucevei (mai precis cel al Dragomirnei) și lunca râului Siret. În partea de nord, comuna se învecinează cu teritoriul comunei Siminicea, iar în vest, cu teritoriul orașului Salcea. Hotarul comunei urmărește un traseu pe dealurile Dumbrăveni, La Căprărie și Dealul Văratecului. În partea de sud, comuna Dumbrăveni se învecinează cu teritoriul comunei Verești, iar în est, cu teritoriul comunei Vlădeni din județul Botoșani. Deci limita estică a fost trasată cu puțin dincolo de râul Siret. Pe scurt, o zonă de podiș, cu resurse de apă bogate, din apropierea cursului râului Siret, favorabilă viețuirii umane.

Situl la care ne vom referi, descoperit de noi în cursul unor cercetări de teren din ultimii ani, se găsește în partea centrală a satului, unde este și vechea biserică din lemn. Cu câțiva ani înainte, am descoperit aici un fragment de vas lucrat numai cu mâna, cu buza ornamentată cu amprentări digitale, ceea ce ne-a dus cu gândul, ipotetic, la secolele VII-IX. Acest fapt ne-a determinat să inițiem aici săpături arheologice, care însă au demonstrat că poate fi vorba și despre ceramică tradițională dacică, componentă a culturii Poienești-Lucașeuca.

În cadrul cercetării, s-au executat sondaje în patru grădini. Primul sector (A) a fost deschis pe terenul lui Vasile Oboroceanu și cel al mamei sale, aflat la o depărtare de circa 100 m nord de biserică din lemn (coordonate geografice:

* La săpături a participat ca invitat și colegul cercetător științific I, dr. Bogdan-Petru Niculică, căruia îi mulțumim și acum.

¹ Muzeul Bucovinei, SUCEAVA.

47° 39' 24,62" N / 26° 25' 20,64" E; 308 m alt.), unde s-au executat 10 secțiuni, fiecare cu lățimea de un metru (Pl. I/A). Sub stratul vegetal, de circa 25 cm, urmează o degradare a nuanței pământului, la circa -90 cm ajungându-se la lutul galben.

Pe lângă două gropi de extragere a lutului și resturile rămase de la trei locuințe din secolul al XVIII-lea (poate chiar al XIX-lea; Pl. I/A, nr. 1, 3, 4 în plan), constând în lentile masive de dărâmături, resturi de cărămizi, pământ ars, oase și cioburi de vase, resturi de tencuială și de mortar pe bază de var, au fost cercetate urmele de la o fostă construcție medievală, cu adâncime maximă până la -1,50 m față de nivelul actual de călcare, cu vatră (pământ ars la cărămiziu, zgurificat, pe o profunzime de 7-10 cm), de unde a rezultat o cantitate foarte mare (circa un sac) de ceramică fragmentară, desigur, alături de oase de animale domestice, inclusiv de găină (secțiunile III-IV, Pl. I/A, nr. 2 în plan). Deoarece cea mai veche ceramică poate data de pe la mijlocul veacului al XIV-lea (și chiar înainte), deci epoca legendarului „descălecat” al Moldovei, descoperită pe fosta podea, complexul se poate data atunci. Ulterior, în groapa locuinței, s-au aruncat mari cantități de ceramică fragmentară, din secolul al XV-lea, găsită la adâncimi mai mici, când probabil s-a umplut și această groapă, devenită de gunoi.

Construcția a avut un contur asimetric și adâncime diferențiată, între cele două părți-compartimentări distincte care s-au putut evidenția (Pl. I/B). Partea mai puțin adâncită fusese săpată până la o adâncime de -107 cm. Deoarece nu s-au descoperit resturi de lut ars provenind de la lătuială de pereți și nici o cantitate oarecare de cărbuni, presupunem că această construcție a fost una cu pereți din stuf și paie, adâncită la circa un metru în sol, posibil un atelier. Oricum, aici s-a locuit (sau doar stat ocazional, în timpul unor activități meșteșugărești) temporar, poate și în sezon mai rece, dovadă a urmelor de foc deschis, fără îngăditură din pietre, dar destul de intens, rezultând acel strat de pământ ars spre cărămiziu intens, menționat anterior.

Fără să apară în acest complex, s-au descoperit izolat și câteva fragmente ceramice, care par să indice secolele VII-IX: un fragment de tăviță cu marginea destul de înaltă și câteva fragmente de vase decorate pe buză cu alveolări digitale (Pl. VI/2, 4).

În sectorul B, grădina casei familiei de învățători pensionari Angela și Ion Mursa, aflată la circa 35 metri sud de biserica nouă, s-au executat 5 secțiuni, fiecare de 12 metri lungime, cu aceeași lățime. Din păcate, nu s-au surprins complexe arheologice, cu excepția unei modeste aglomerări de chipric și bucăți de cărbune, totul la nivelul vechi de călcare. Nu poate fi vorba despre vatră, ci mai degrabă despre resturi de prăbușire de la pereții unei locuințe din apropiere. Important, aici

a apărut ceramică specifică culturii Poienești-Lucașeuca (sec. II-I î. Chr.): buze fațetate, cu barbotină, un fragment de vas de forma unei cățui (posibil medieval), un fragment de strecurătoare din lut.

Sectorul C s-a plasat în grădina lui Dorel Huludeț, unde, în spatele șurii sale, s-au executat patru secțiuni de 14 metri lungime fiecare. Grădina este vecină cu cea a familiei Angela și Ion Mursa. În secțiunea II, printr-o casetă adiacentă, s-au surprins resturi de la o construcție modernă, cu mult pământ ars la cărămiziu. Construcția se poate lega ipotetic de un fost schit, care ar fi existat în acest loc cu mult timp în urmă, după tradiția locului. Aici, ca și în sectorul A, s-au găsit izolat doar câteva fragmente de vase din epoca bronzului, ceea ce îmbogățește fondul informatic despre sit.

Sectorul ultim, D, s-a plasat în grădina din spatele gospodăriei profesorului Andrei Sandu, la mai mulți zeci de metri N-E de sectorul A. Aici s-au executat două secțiuni, ele ducând la identificarea unei construcții de suprafață, tot recente (secolele XVIII-XIX?), lungă de cca. 7 metri, care a lăsat în sol, sub stratul arabil, o mare cantitate de moloz, inclusiv mortar pe bază de var și pământ ars la cărămiziu.

Concluzionând, situl Săliște (după cum bine se știe toponim cu semnificația unei foste vetre de sat, de la slavul „selo”, cu sens de sat), a adăpostit cel mai vechi nivel de locuire medieval din comună, probabil contemporan cu începuturile altei așezări care a existat tot în arealul localității, spre răsărit, pe marginea înaltă a unei foste terase a Siretului, în locul numit „Românești”.

În Bucovina nu se cunosc până acum așezări timpurii din veacurile XI-XII. Orizontul cel mai vechi de locuire medievală datează din veacul următor, post 1241, data mării invazii mongole. În această fază cognitivă considerăm că, undeva înainte și după anul 1300, comunități omenești venite de dincolo de munți, în cadrul largii colonizări care s-a desfășurat înainte și după fondarea Moldovei, și-au ales locuri propice locuirii, în Săliște, cu izvoare bogate de apă, cât și pe terasa înaltă a Siretului, nu departe de cursul său, așa cum s-a spus. Notabil, în vechea vatră a Dumbrăveniului, datorită bogăției izvoarelor, exista și un alt toponim, „Șapte Fântâni”.

De fapt, problema colonizării intensive a spațiului est carpatic cu sate în bejenie, de dincolo de munți, am tratat-o în extensie anii trecuți².

² M. Andronic, *Istoria Bucovinei, II, În epoca marilor migrații și până la încheierea formării Moldovei medievale*, Suceava, 2014, p. 329-339. Pentru acest volum vezi recenzia tendențioasă a fostului coleg Mircea Ignat, în cotidianul *Crai Nou*, din 18 nov. 2015 (*Câteva cuvinte despre o istorie a Bucovinei de domnul Mugur Andronic*), dar și replica autorului (*Câteva cuvinte, răspuns la „Câteva cuvinte despre o istorie a Bucovinei de domnul Mugur Andronic” articol semnat de domnul Mircea Ignat*, din *Crai Nou*, 11 dec. 2015. Spre comparare obiectivă, a se vedea prezentările făcute cărții de către dr. Ioan Stanciu, în

Fenomenul era deja în plină desfășurare în 1247, devenit cronic, când regele maghiar interzicea Cavalerilor Ioaniți să permită emigrarea din Transilvania în primul rând de țărani „fără aprobare specială regală”. În 1235 Bela al IV, apoi la 1279 Ladislau Cumanul, vor fi obligați de papalitate, prin jurământ, să alunge pe „eretici” din țară. În același ultim an, se interzice în regat oficierea cultului ortodox și ridicarea de lăcașe de cult.

Ulterior, în 1351, în regat țăranii sunt împovărați cu o nouă dare, „nona”. Deci o cruntă exploatare socială însoțită de politica dură de catolicizare a ortodocșilor.

În aceeași monografie, am tratat în premieră istoriografică și tema unui *factor psihologic* deosebit de important în acest exod masiv de populație: marea epidemie de ciumă de la jumătatea secolului al XIV-lea, care, după cât se pare, a redus populația europeană cu circa o treime. Față de Transilvania, cu o densitate remarcabilă de așezări, inclusiv orașe comerciale, bine populate, în viitoarea Moldovă exista un teritoriu slab populat, cu riscuri mult mai mici de contaminare și, deci, cu șanse mult mai mari de supraviețuire³.

Fenomenul colonizării în sine, după cum foarte bine se știe, a fost consemnat și de Grigore Ureche și de Ioan de Târnave, de exemplu, și s-a desfășurat parțial sincron cu cel al migrării de zeci de sate românești în ținuturile poloneze plasate spre poalele Carpaților nordici, din Podolia și până în Silezia. El a generat acele așezări de tip „slobozii”, care beneficiau de acel „jus valachicum”.

Dincolo însă de aceste date, important este faptul că viitorul stat a primit un adaos copleșitor de populație românească din Transilvania, inclusiv Maramureș, fapt care a dus la anularea oricărei posibilități de slavizare ulterioară a Moldovei. Foarte la obiect, Grigore Ureche, în cunoscutul său letopiseț al țării, a scris despre noii veniți: „...*au descălicat întâi sub munte, mai apoi adăogindu-se și crescând* (ca număr – n. n.) *înainte nu numai apa Moldovei, ce nici Siretiul nu i-au hotărât* (oprit – n. n.), *ce s-au întins până la Nistru și până la mare*”⁴.

Deosebit de important, acest exod de populație românească din Transilvania (de unde au pornit secole de-a rândul mase demografice și spre Muntenia, înainte și după „descălecarea” sa), este documentat și prin descoperirile arheologice contemporane din Moldova, de pe ambele maluri ale Prutului. Acestea

Monitorul de Suceava, 31 martie 2015 și de dr. Viorel M. Butnariu, în *Suceava*, XLII, 2015, p. 273-275, ambii distinși cercetători ai Academiei Române.

³ M. Andronic, *op. cit.*, 2014, p. 331.

⁴ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 2009, p. 16.

demonstrează o înmulțire deosebit de mare a vetrelor de sate databile în plin secol XIV, numai astfel explicabilă.

Importante sunt și cercetările îndelungate din sectorul bucovinean al Văii Moldovei – după ieșirea din munți – și a bazinului Șomuzului Mare, zonă care, cu siguranță a fost de timpuriu colonizată, și unde nu există un nivel de locuire medieval mai vechi de sfârșitul secolului al XIII-lea, ci doar post 1300⁵.

Revenind la realitățile din prima vatră a Dumbrăveniului, ea se datează deci cu tipul de inventar ceramic medieval din Bucovina secolului al XIV-lea, descoperit de autor perieghetic, de-a lungul mai multor decenii, în numeroase foste vetre de sat⁶. Cea mai veche ceramică din sectorul de cercetare A, are încă o destul de slabă calitate tehnologică: pasta ceramică cu nisip nu foarte fin, profil de vase nu foarte evoluat, fără acea șanțuire în interiorul buzei, pentru sprijinirea capacului care apare în veacul al XV-lea, decorare încă destul de neglijentă, și aceea întâlnită doar pe unele vase. Unele fragmente au chiar o compoziție cu microprundiș de dimensiuni variabile, insuficient frământată, ceea ce dă un aspect zgrunțuros. Unele fragmente au o grosime mai mare, din cauza slabei calități a pastei lor.

Cea mai mare parte a vaselor au fost arse, complet totuși, la nuanțe de cenușiu. Rareori, doar la suprafață, s-a creat un strat spre gălbui.

Desigur, edificatoare sunt profilele vaselor și a buzelor. Cele mai simple buze, numeroase, sunt cele cu marginea doar rotunjită, uneori și subțiată, trase la exterior la 45 de grade sau mai puțin (Pl. IV/5-8; Pl. V). Altă variantă de buze, tot numeroasă, este cea cu capătul ușor îngroșat și tăiat drept.

În sfârșit, există unele piese cu capătul tras puternic în afară și cu un profil mai elaborat, amintind parcă de profile din secolele anterioare (Pl. IV/1-4).

Nu toate vasele au fost decorate. Cel mai adesea s-au folosit pe umerii oalelor liniile ondulate, dar și linii singulare, sau grupate câte două. În câteva cazuri s-au folosit două linii orizontale, relativ paralele, aici includem și un fragment masiv de oală, ars la cărămiziu, care are între liniile paralele, la mijloc, incizată o linie „în val”. În sfârșit, adăugăm o buză de oală cu ușoare mici creștături succesive (Pl. III/2) și un fragment cu o (poate două sau chiar mai multe?) succesiune de impresiuni dispuse oblic sub gât, impresiuni realizate cu o așchie din lemn cu trei dinți (Pl. III/3). Deoarece sunt intervale inegale între aceste impresiuni, credem că nu s-

⁵ M. D. Matei, I. E. Emandi, *Habitatul medieval rural din valea Moldovei și bazinul Șomuzului Mare (secolele XI-XVII)*, București, 1982, *passim*; M. Andronic, *op. cit.*, 2014, p. 329-339.

⁶ M. Andronic, *Cercetări arheologice în Bucovina. Patrimoniul arheologic al Bucovinei*, vol. I, Suceava, 2016, *passim*.

a folosit acea „roțiță” cu dinți, de care s-a vorbit uneori, precum la Lunca-Dorohoi, unde apar și creștături succesive pe buză⁷. La Dumbrăveni nu au fost descoperite materiale cu alveole dispuse pe margine buzei, ca la Lunca.

Ca forme, se regăsește doar oala, puternic profilată, cu diametru maxim de cele mai multe ori în prima treime a înălțimii. Câteva fragmente au urme de afumare și o crustă negricioasă în interior. Din punctul nostru de vedere, cele mai vechi piese ceramice se pot data într-o perioadă largă, cuprinsă între ultimele decenii ale secolului al XIII-lea și până spre mijlocul celui următor. Foarte bune analogii se întâlnesc la Lunca-Dorohoi, dar și la Rădăuți, Suceava, Șcheia-Suceava, Baia, Todirești-Suceava, spre a da doar câteva exemple mai apropiate geografic⁸. Oricum, satul Dumbrăveni era contemporan cu cel de la Lunca.

În ceea ce privește ceramica mai târzie, pentru cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea ne este greu să ne oprim cu certitudine la unele forme. După opinia noastră, este vorba despre o tranziție spre ceramica devenită să zicem „clasică” din epoca Alexandru cel Bun – Ștefan cel Mare. În schimb, această ceramică târzie, certă din veacul al XV-lea, reprezintă procentul cel mai numeros, poate dovadă și a unei locuiri mai intense pe acest loc. Vasele sunt reprezentate de oale, unele cu câte o singură toartă (pastă cenușie nisipoasă, ardere completă, pe umeri cu decor dintr-o bandă de caneluri fine, puțin adâncite, realizate cu un gen de pieptene). Toate au acea șanțuire interioară pentru capac și pereți subțiri. În plus, din pastă fină, s-au descoperit resturi de la două căni cenușii, cu gură treflată.

În cazul acestei faze incipiente de cercetare, nu se poate stabili cu certitudine o dată *postquem* a locuirii de aici.

Satul și-a luat numele de la un fost proprietar – „unde au fost curțile lui Dumbravă”, întărit lui Mândru Jumătate, ulterior dăruit Mitropoliei Moldovei⁹. În vechea Moldovă se cunosc mai multe sate cu nume identice sau foarte apropiate, apărute probabil de la antroponime sau foste dumbrăvi ce existau în preajmă¹⁰.

După M. Costăchescu¹¹, cunoscutul editor de documente medievale, pentru prima atestare scrisă s-a afirmat: „...*identific satul din 1430 Dvoriștea, unde au fost*

⁷ D. Gh. Teodor, E. Neamțu, V. Spinei, *Cercetări arheologice la Lunca-Dorohoi*, în *ArhMold*, VI, 1969, p. 197.

⁸ *Ibidem*, p. 198 cu bibl.

⁹ *DIR*, A. Moldova, XIV-XV, I, p. 90, doc. 101.

¹⁰ Al. I. Gonța, *Documente privind istoria României, A. Moldova, veacurile XIV-XVII, Indicele numelor de locuri*, București, 1990, p. 92-93.

¹¹ M. Costăchescu, *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, 1931, p. 57.

curțile lui Dumbravă cu Dumbrăvenii din județul Botoșani... Era și în veacul al XIV-lea. Își are numele de la un Dumbravă". Trebuie avută în vedere și legenda despre geneza satului Dumbrăveni, consemnată de M. Costăchescu: „*Legenda spune că în locul comunei Dumbrăveni era o pădure de stejari numită „Dumbravă”, în mijlocul căreia era un schit de călugări, numit „Trestioare” și mai în urmă Dumbrăvioara care era un pendinte de mănăstire Putna din Bucovina. Puținii locuitori ce s-au stabili în Dumbrăvioara pe lângă schit au fost numiți Dumbrăveni*”.

În privința vetrei de sat medieval din locul numit „Românești”, aflat la o depărtare de cca. 2 km est de primul, mai putem adăuga câteva informații.

În Evul mediu, în Moldova au existat mai multe sate Românești: pe Prut (jud. Botoșani), pe Putna (jud. Vrancea), pe Valea Neagră (jud. Neamț), pe Horaiața (jud. Suceava), pe Jeravăț (jud. Vaslui, dispărut), pe Vaslui (jud. Vaslui, dispărut), pe Berheci (jud. Galați, dispărut), sau unul în apropiere de Podul Iloaiei, jud. Iași (tot dispărut). Din păcate, în merituosă lucrare privind nume de locuri a lui Alexandru Gonța, nu apare pe Siret un astfel de nume¹². În această situație, fie numele adevărat al satului nostru rămâne un mister, toponimul locului nefiind cu referire la fosta denumire a satului, fie, mai plauzibil, nu s-au păstrat documente medievale cu numele său atribuit locului.

Și încă un lucru nelămurit din cuprinsul comunei, unde există și satul Sălăgeni. Dintr-un document de la Petru Rareș, aflăm că el aprobă un schimb de sate: monahul Evloghie (fostul Ieremia vistier), dă fiului său două sate pe Siret, Mitești și Sărăcinăuți, și primește de la fiul său satul Sălăgeni spre a-l dona mănăstirii cu același nume, cititorită de el („*mănăstioara anume Sălăgenii pe care a făcut-o din averea sa dreaptă*”). Din păcate, hotarele satului nu sunt amintite, despre ele folosindu-se o formulă tradițională „*pe unde au folosit din veac*”. La 27 mai 1546, într-un hrisov tot de la Rareș, aflăm despre închinarea mănăstirii Moldovița, cu toate veniturile aferente și statutul locuitorilor săi obligați mănăstirii¹³.

Tot din păcate, nu este lămurită existența micii mănăstiri ridicată de Evloghie. Cunoscutul medievist Al. Gonța o plasează în satul sucevean. La răsărit de Carpați, a mai existat un singur sat cu același nume, plasat la sud de Iași, pe Prut (com. Grozești). În urma cercetărilor noastre a rezultat că nici aici nu există informații în acest sens sub forma unui toponim sugestiv. Desigur, doar arheologia va putea pe viitor dezlega și acest mister.

¹² Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 215-216.

¹³ DIR, A. Moldova, XIV-XV, I, p. 99; DIR, A. Moldova, XVI, I, p. 321, 527.

În faza încă incipientă de studiere teritorială a comunei, cercetată perieghetic totuși integral de autor, este deocamdată greu să datăm foarte exact primul nivel de locuire medievală de aici. După cum s-a văzut, cele mai vechi fragmente ceramice medievale indică cel mai devreme sfârșitul secolului al XIII-lea. Pentru noi însă, în baza experienței profesionale de până acum, este clar că spațiul comunei a primit un spor demografic esențial, dacă nu exclusiv, din partea emigranților, bejenarilor, de dincolo de lanțul carpatic, în jurul lui 1300 și poate o perioadă relativ scurtă și după constituirea Moldovei ca stat, când, la răsărit de acest hotar natural, s-au format foarte multe vetre de sat, inclusiv până la Nistru¹⁴. Prin urmare, în acest sit a existat o colonizare de dincolo de munți. Ulterior, în secolul XVI (?), satul fiind părăsit.

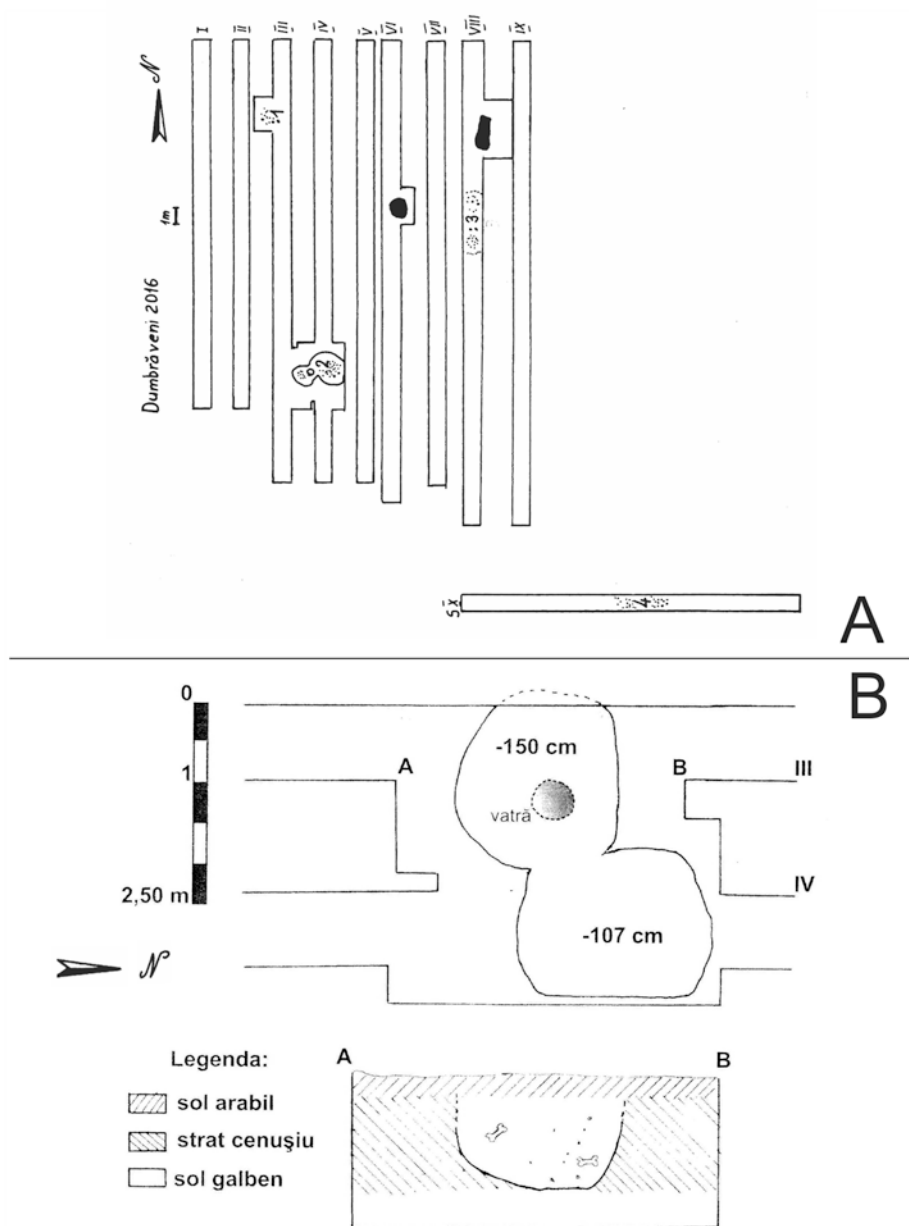
*HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL RESEARCH
CONNECTED TO THE ANTIQUITY OF THE MEDIEVAL
VILLAGE OF DUMBRĂVENI (SUCEAVA COUNTY)
(ABSTRACT)*

The article presents the archeological diggings of the old location of the medieval village of Dumbrăveni, Suceava County. The area is called Săliște, the toponym indicating the place where there has been a settling for the first time in the Middle Ages (14th century). On this occasion, it has been discovered the pit of a former small manufacturing shop, with two partitions. In the pit, there were subsequently thrown vessel fragments and animal bones, becoming a junkyard. There are also presented medieval documents connected to this village and there are also discussions about the foundation of the medieval state of Moldavia.

¹⁴ Pentru alte informații vezi: M. Andronic, *op. cit.*, 2014, *passim*.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

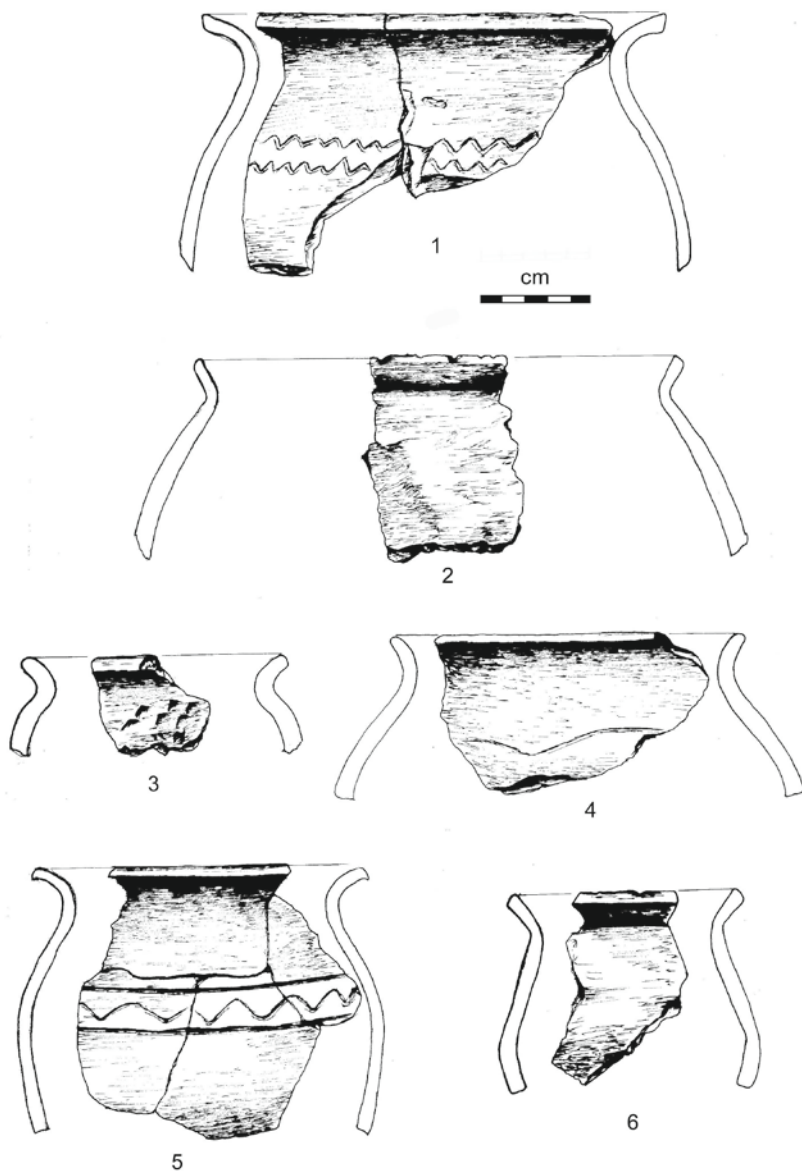
- Plate I. A – The general plan of the digging, sector A; B – The medieval archaeological complex (Dumbrăveni-*Săliște*, 2016).
- Plate II. The medieval complex, working phase.
- Plate III. Ceramic fragments of the oldest level of habitation of the medieval complex.
- Plate IV. Ceramic fragments of the oldest level of habitation of the medieval complex.
- Plate V. Ceramic fragments of the oldest level of habitation of the medieval complex.
- Plate VI. Ceramic fragments of the 7th -9th centuries.

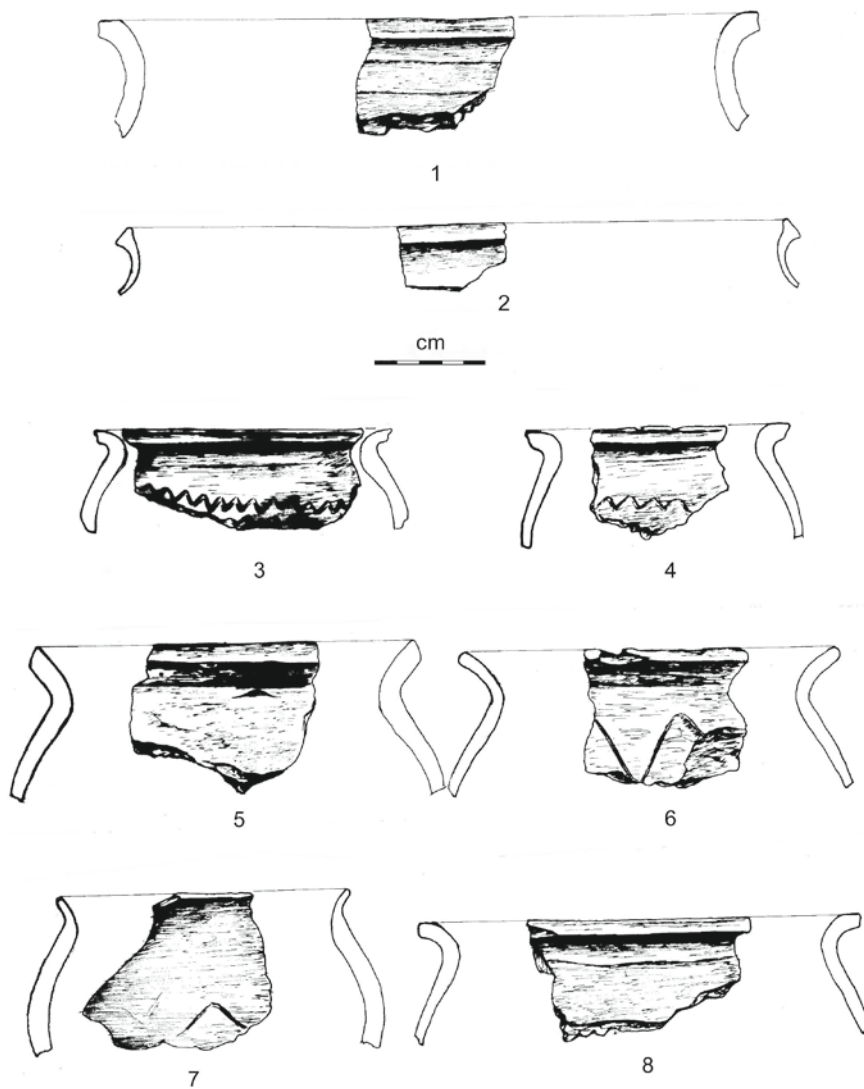
Planșa I. A – Planul general de săpătură, sector A;
 B – Complexul arheologic medieval – Dumbrăveni-Săliște, 2016

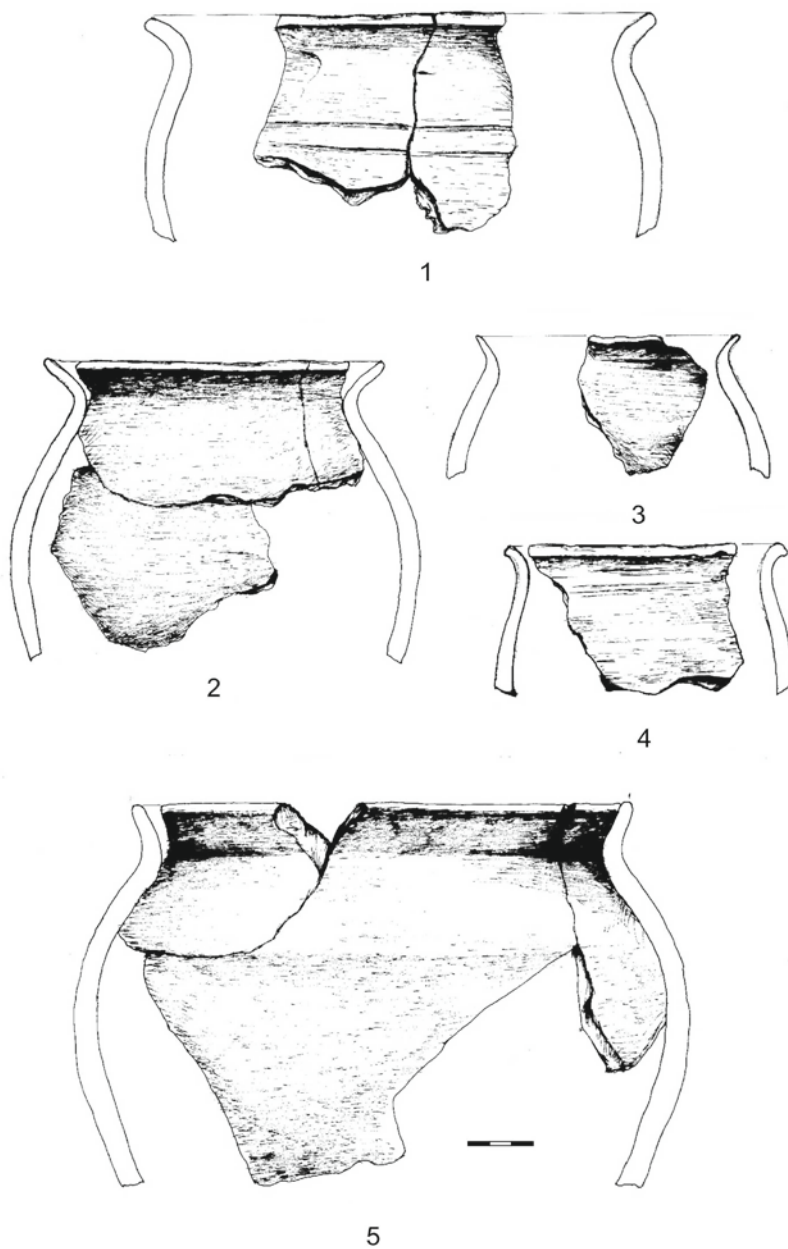
Planșa II. Complexul medieval, fază de lucru

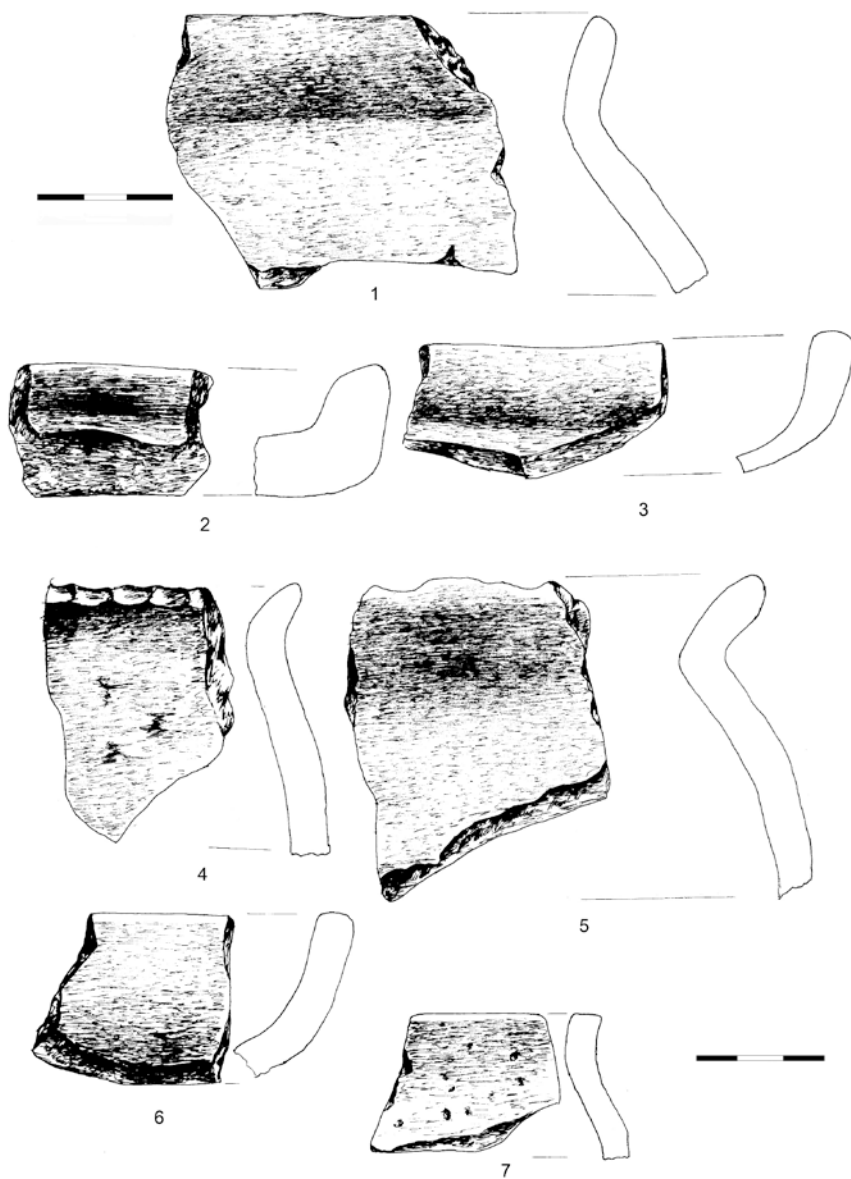
Planșa III. Ceramică fragmentară din cel mai vechi nivel de locuire al complexului medieval

Planșa IV. Ceramică fragmentară din cel mai vechi nivel de locuire al complexului medieval

Planșa V. Ceramică fragmentară din cel mai vechi nivel de locuire al complexului medieval

Planșa VI. Ceramică fragmentară din secolele VII-IX

DIENIȘ THE CHANCELLOR AND DIENIȘ THE CONSTABLE, A 15TH CENTURY HOMONYMY IN THE PRINCELY COUNCILS OF MOLDAVIA*

Cătălin HRIBAN¹

Keywords: *prosopography, Medieval Moldavia, joint rulership of brothers Elias and Ștefan, princely council*

Cuvinte cheie: *prosopografie, Moldova medievală, Iliaș și Ștefan voievozi, Sfatul domnesc*

The fifteenth century is and will remain the classic era of Moldavian mediocrity. This is due to the two great personalities with which the age begins and ends: Alexander the Kind and Ștefan the Great. Two glorious reigns, two eras of prosperity. Between these fortunate ages stretches a quarter-century hiatus of blood and mists. Well, this is the image of history textbooks. The reality is, however, different, and a segment of this reality we try to address in this paper.

As an exceptional phenomenon in the history of Moldavia, the common reign of the brothers-princes Elias and Ștefan, the sons of Alexander the Kind, through its inherent peculiarities, contributes in particular to the decryption of certain intimate features of the social and political structures of the Romanian medieval statehood. Although a number of issues of this dual reign have been somewhat delineated and structured – such as those regarding the residence, territory, status of the two princes in relation to the Polish Crown or in reciprocal relations – the issue of the Conseil or Conseils continues to raise discussions. Regarded as separate political-administrative bodies, the issues raised by the people

* A version of this study was published under the title of *Dieniș spătarul și Dieniș logofătul: o omonimie în veacul al XV-lea*, in *Arhiva Genealogică*, IV (IX), 1997, 1-2, p. 27-36.

Throughout this paper, the “chancellor” was used as a translation of Romanian *logofăt*, while “constable” was used as a translation of Romanian *spătar*.

¹ Academia Română, Filiala Iași – Institutul de Arheologie, IAȘI.

who compose and give identity to a princely council, that is, their precise roles, their residences and the loyalties of these boyars, remain only partially solved.

The weak density of documentary sources forces us to resort to widen the range of investigative means, first of all to resort to the thorough use of existing information.

The problematics is complicated by the network of homophones and homonyms that successfully resist the standard methods of historical investigation, a network supported by two elements that complement each other, almost in the spirit of Murphy's laws: the parsimony of the scribe's pen, which often glosses over the nickname, the patronymic or the residence, and the positivist mentality of the historian, which does not allowed him/her, in this case, to lift the eyes from the parchment.

In the case of the aforementioned historian, the homonymy of two or more characters may have negative consequences: confusing up to two distinct persons or, conversely, transforming a name into two or more characters. In order to avoid such results, it is compulsory to detach from the overbearing spirit of the source document.

Such is the nature of the subject in case of the present paper: the homonymy or identity between Dieniș, the spatharius of prince Stefan II, and Dieniș, the chancellor of prince Elias. The two are present in acts between 1434 and 1452, a period that goes by several years beyond the limits of the common reign of the two sons of Alexander the Kind.

In the following, I will concisely present the data of the problem. In the beginning of year 1432, following the death of his father prince Alexander, Elias becomes the ruler of Moldavia², only to be dethroned and expelled to Poland two years later by his brother Stefan (October 1433)³. After several battles, the two brothers make peace in the fall of 1435, agreeing to share the rule of the country. Elias, as an older brother, retains the princely see of Suceava and rules of the Upper Country, while Stephen, with his residence in Vaslui, takes over the Lower Country⁴. With separate residences, separate courts and princely councils, the two brothers clearly defined their dominions: the same separatism characterized the chancery and the administrative apparatus⁵.

² Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 48.

³ *Ibidem*, p. 50.

⁴ Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia, secolele XIV-XVI*, București, 1986, p. 47.

⁵ Ioan Ursu, *Relațiunile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ștefan cel Mare*, Piatra-Neamț,

In these circumstances, however, Elias remains the head of state. Having his residence in the capital of Moldavia, being the only one paying homage to the Polish Crown (after September 1453)⁶, his name and titles appear in the *intitulatio* of the acts issued in Suceava before the ones of his brother Stefan, in the position of a sole ruler: “Io Elias voivode and lord of the Country of Moldavia and my lordship’s brother, Stefan voivode”⁷. It is almost certain that the tensions between the two gentlemen are far from being resolved: Stefan was not satisfied with the inferior position forced on him by his brother (somewhat against the reconciliation agreement). Therefore, the ambitious and energetic Stefan does everything to emphasize the strength he possesses and to show a status if not equal, then very close to equality with that of his older brother. In addition to holding, “against the will of his brother (...) the White Fortress and its large revenue” (according to Nicolae Iorga)⁸, Stefan’s name appears in the *intitulatio* of the acts issued by the Vaslui chancery on the same hierarchical level with Elias’ one, in the formula: “Io Elias voivode and the brother of my lordship Stefan voivode, the lords of the Country of Moldavia”⁹, prince Elias precedence being rather protocolary, being the older brother.

Both princes are aware that the so-called reconciliation is only a fragile, temporary, peace, if not just a cease-fire, because the tensions will eventually lead to conflict, in 1442, when Stefan, supported by a third brother, Peter, as well as by a part of Elias’ boyars, ousts the latter from the throne and from Moldavia¹⁰.

As a result of this evolution, the boyar camps are quite well defined. Although a number of boyars appear in documents issued by both chanceries, the differences are not hard to detect. The place of issue, the name of the chancellor and of the scribe, as well as the structure of the *intitulatio* shows to which prince, in fact, the document in question belongs.

Once this delimitation is effected, one can see a division of the boyars of the princely council into three categories. The first one consists of boyars who are at

1900, p. 56.

⁶ *Ibidem*, p. 156; Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 689.

⁷ *DRH*, A. Moldova, vol. I, edited by Const. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, București, 1975, p. 206; Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 51.

⁸ Ioan Ursu, *op. cit.*, p. 56; Ilie Minea, *Informațiile românești ale croniciei lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926, p. 25; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 96.

⁹ *DRH*, A. Moldova, vol. I, p. 211; Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 51.

¹⁰ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 52.

the top of the council list, the old, rich and, consequently, important ones, who testify together with their children, boyars who, regardless of their residence, appear in the acts issued by both chanceries. With whom lies the fealty of these great potentates? The answer is a difficult one, as the differences are visible only in the changed order of their names in documents, such is the case with the names of Giurgiu of Frătăuți, Vâlcea, Isaia, Petru Hudici or *High Justiciar* Crâstea¹¹.

The second category of boyars are those who appear in the middle of the council lists, who show only seldom in the documents issued by the chancery of the other party. They are, in the vast majority of them, from the Upper Country, in the rare cases when they appear in documents issued in Vaslui they have their rank and position omitted and their places in the list differ from that in which they appear in document issued in Suceava.

The third category of boyars, which is of particular interest to us, is made up of young and/or less important ones, who always appear at the end of the list of testifying council members. Their names appear, as the case may be, **only** in the acts of one of the two chanceries. For example, we will give below, two series of boyars appearing in four documents, from 1438 and 1439, two issued in Vaslui and two issued in Suceava.

For those issued in Suceava: March 1-2, 1439¹² and July 15, the same year¹³:

- in the first category: *Chancellor* Neagoe, Stan Bârlici with his children, Mihai Popșa, *Master of the Horse* Stanciul;
- in the third category: Duma of Neamț (Dulcescul or Limbădulce – *Sweet-tongue*) with his brother Mircea and their children, *Constable* Petru, Duma son of Isaiah, Vitolt, Baloș, *Domestikos* Berindei, Manoil of Hotin, Crâstea Negru, Mîsea, Costea son of Androinic, Nemirca, Stețco son of Coșilă, Iacuș Pântecosul, *Constable* Alexandru. Written by: Dieniș the chancellor and Christophor the clerk. Some of these boyars will also be present in the council of Ștefan II in Suceava, after 1442.

For the documents issued in Vaslui: August 24, 1438¹⁴ and May 10, 1439¹⁵:

¹¹ DRH, A. Moldova, vol. I, p. 197-313, doc. 143-222.

¹² *Ibidem*, p. 272.

¹³ *Ibidem*, p. 280.

¹⁴ *Ibidem*, p. 269.

¹⁵ *Ibidem*, p. 276.

-
- *Justiciar* Oana Ureacle, *Chancellor* Simon, *Domestikos* Bogdan, Simeon Turcul, *Chamberlain* Costici, *Treasurer* Thomas, Banciul and his brother Șteful, *Cup bearer* Ioan Balcean, *Constable* Dieniș, *Justiciar* Moica, *Steward* Badea, Purice, Manoil Șerbici. Written by Mihail Oțel the clerk.

One cannot include the two councilors who are the subject of the present study in the first or second category of boyars for a good reason: both have a lower position in the princely council (Dieniș the constable appears between 1434 and 1437 most often among the last four positions). A hierarchical ascension of constable Dieniș is found only after 1442, when it appears in the median ranks of the princely council list, while Dieniș the chancellor does not appear until 1441 in the list of testifying councilors, but only as the writer of the act, and after 1441 occupies positions similar to his namesake. By analogy with the boyars of the third category, the presence of one and the same person in both princely councils with different positions is practically impossible.

In the following we will try to prove, with logical, historical and – not least – paleography arguments, the above statement.

It is hard to believe that a fifteenth-century councilor could actually carry out a double position. However, there are examples: three throughout the whole Moldavian Middle Ages, except for the case studied in this paper. All three examples could hardly resist a criticism, they are found during the reign of Alexander the Kind and, besides the precarious information that the documents of the time provide on the boyars, their names are quite common: Vlad, justiciar and cup bearer (period of presumed double position – 1413)¹⁶, Dan cup bearer and sometimes chamberlain (1422-1424)¹⁷ and Stan, treasurer and chamberlain (1409-1411)¹⁸. Given the short period documented and the low density of information, one cannot really argue against the validity of these examples of double position, assuming, in the case of no confusion of names, only a brief interim of the holders in the second position.

However, the analogy with the case investigated by us is unsustainable. First of all, the two councilors belong to different categories of specialization, as the requirements for promoting a chancellor being very special and, of course, more special than those for promoting a simple constable. Then how could one justify a combination of functions in two different courts!? The two boyars were subjects

¹⁶ Nicolae Stoicescu, *Lista marilor dregători ai Moldovei*, in *AIIAI*, VIII, 1971, p. 403, 408.

¹⁷ *Ibidem*, p. 415, 418.

¹⁸ *Ibidem*, p. 415, 419.

to two princes, who were brother but still enemies, and between the two princely sees stretched a two-day trip on a fast horse! This issue can be answered by invoking the non-existence of a document that mentions both councilors, as well as the non-simultaneity of their documentary appearances. As I said, the chanceries of the two princes were geographically and functionally separated, and there is no evidence of a document truly promulgated and signed by both princes.

In support of our opinion, we will bring forward two examples of acts issued by the two chanceries at short intervals.

On August 18, 1438, in Suceava, Dieniș the chancellor seals an act written by scribe Pașco¹⁹, and on August 21, the same year, in Vaslui, *Constable* Dieniș is present in the council of prince Ștefan, the last on the list of 26 boyars, after the *Cup bearer* Albul²⁰. On March 6, 1443, in Neamț, prince Ștefan issues his first act as sole ruler; *Constable* Dieniș appears in the 19th position of the 32 boyars, a significant hierarchical ascension²¹. Two months later, on May 18, 1443, he appears in the council in Suceava, the 17th out of 35 councilors²², while, on May 22, in Buczacș, Dieniș the chancellor seals an act of donation of the exiled prince Elias, to Ditrich Buczacșki²³, and on May 27, after five days, *Constable* Dieniș is present in the council in Suceava, the 16th of 26 members of the council²⁴. A really great ride to reach a prince dethroned and exiled and share his sufferings, followed by another, just as tempestuous, to give testimony to some charter! The trip Suceava-Buczacș is about 250 kilometers, four days of galloping, crossing a border and going through dense forests, notwithstanding the fact that the valiant and speedy rider could easily lose his head, either during the going, in Buczacș (prince Elias being known as rash and quickly angered), or during the return, in Suceava, where prince Ștefan would have not forgiven his relations with the opposing camp who he just defeated in battle!

¹⁹ *DRH*, A. Moldova, vol. I, p. 266.

²⁰ *Ibidem*, p. 268.

²¹ *Ibidem*, p. 315.

²² *Ibidem*, p. 325.

²³ *Ibidem*, p. 326.

²⁴ *Ibidem*, p. 328.

Despite these facts which would have suggested serious doubt, several historians, such as Al. Gonța²⁵, N. Stoicescu, L. Șimanschi and N. Ciocan²⁶, continued to argue against Mihai Costăchescu's earlier opinion, namely that the two councilors would be different persons.

Continuing our demonstration, we hope that we will finally separate the persons of these two boyars.

The name Dienis – Dieniș is less common in the Romanian space. Based on the Dionysius of the Classic Antiquity, widely documented in the 14th century in Transylvania²⁷ and at the end of the 15th in Wallachia²⁸, the evolved forms Dienis, Dieniș, Dinisco, Donisi, are found only in Moldavia (15th century), with only one exception. It should be borne in mind that the later mentions, in the 16th century, refer to people living in an earlier time, in the first half of the fifteenth century. Despite the high number of variants, in Moldavia they refer to only two toponyms and three people. The first of these mentions is from 1415, when Alexander the Kind gave to the Humor monastery, among other villages, the village Diianiș, a donation confirmed to his inheritors (the future village of Dianișești)²⁹.

This is followed by the donation of the same prince to the monastery of Bistrița, the village of Căucelești on the Cracău, "where there were judges Michael and Dieniș", which is mentioned in 1500³⁰. In 1428 a certain Dieniș, the son of Șerbco, is confirmed as owner of the villages of Lucaveți and Pănăcăuți³¹. And between 1434 and 1447 are attested, with a singular mention in 1451, the chancellor Dieniș with his name variants (1435-1443) and Dieniș the constable (between 1434 and 1447).

²⁵ Nicolae Stoicescu, *Dicționarul marilor dregători din Țara Românească și Moldova, secolele XIV-XVII*, București, 1971, p. 286; Idem, *Lista...*, p. 401; Nistor Ciocan, Leon Șimanschi, *Acte slavone inedite din 1443-1447 privind istoria Moldovei*, în *AILAI*, XI, 1974, p. 176.

²⁶ *Documente privind istoria României. A, Moldova, veacurile XIV-XVII, 1384-1625, Indicele numelor de persoane*, by Al. Gonța, edited by Ioan Caproșu, București, 1995, p. 152.

²⁷ *DRH*, D. Relații între Țările Române, vol. I, edited by Șt. Pascu, Const. Cihodaru, K. G. Gündisch, D. Mioc, Viorica Pervain, București, 1972, *passim*.

²⁸ *DRH*, B. Țara Românească, vol. I, edited by P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, 1966, p. 109, 190, 335; vol. II, edited by Șt. Ștefănescu and Olimpia Diaconescu, București, 1972, p. 412.

²⁹ *DRH*, A. Moldova, vol. I, p. 53.

³⁰ *DRH*, A. Moldova, vol. III, edited by Const. Cihodaru, I. Caproșu, N. Ciocan, București, 1980, p. 459.

³¹ *DRH*, A. Moldova, vol. II, edited by L. Șimanschi and collab., București, 1976, p. 103.

In Wallachia, we have only one attestation, a boyar, pan Dieniș, who is sent as a messenger to Brașov by Alexandru Aldea, in 1433 or 1435³².

As we have found, the name of the chancellor appears in several variants, while the name of the constable appears in one form. For Dieniș the chancellor, the most frequent forms are: *Dieniș* (with 13 mentions, in acts written by Petru Bârlăci, Pasco the clerk and Hristofor³³, as well as in an act written, probably, by his own hand, in 1438³⁴) and *Dinis*, with seven mentions, in acts written by Iacuș the scribe, Zancea the scribe, Pașco the clerk, Hristofor and Cristea³⁵. One should note that, besides the document already mentioned, there are four other documents probably written by the chancellor himself, in which he appears with the name *Denis*³⁶.

In opposition to this abundance of forms, the name of the constable appears exclusively in the Dieniș form, both in contemporary sources and in later mentions in the following century.

All the scribes who wrote the acts in which the constable appears have used only this unique form, a fact that is worth noting, because they are no less than 13: Oancea (later a chancellor), Gideon, Sima (a future chancellor also), Mihul (as well) and Mihail Oțel, then, after 1442, Tador, Hristofor, Oanță, Luca, Șandru, Iliăș, Giurgiu, Tador son of Prodan³⁷. It is worth noting the presence, after 1442, of two scribes who worked in the direct subordination of chancellor Dieniș, in Suceava: Tador and Hristofor, who write now the name of constable Dieniș in the good tradition of Vaslui Chancery. Also, the fact that the Dieniș form never appears in the documents issued by prince Elias' chancery shows that the scribes of the two chanceries clearly made a difference between the two homonymous boyars. The somewhat different variant Dinișul (high) chancellor belongs to the 1763 translator of the document, Gheorghie Evloghie the daskalos³⁸.

Following the personal data of the two characters, one can strengthen the delimitation, not only in their capacity as members of the princely council, but also in their origins, properties and their descendants.

³² DRH, D. Relații între Țările Române, vol. I, p. 297.

³³ DRH, A. Moldova, vol. I, p. 210, 241, 255, 256, 272, 274, 275, 278, 280, 286, 288, 304, 306.

³⁴ *Ibidem*, p. 252.

³⁵ *Ibidem*, p. 198, 200, 222, 227, 238, 251, 289.

³⁶ *Ibidem*, p. 216, 255, 253; M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 802.

³⁷ DRH, A. Moldova, vol. I, p. 128-386.

³⁸ *Ibidem*, p. 197.

About chancellor Dieniș too little is known, except for the period in which he appears in documentary sources. It does not appear among the scribes of Alexander the Kind's chancery, so we have no data on how he promoted to be the chancellor of prince Elias. In 1436, in the fealty act given by the boyars of prince Elias to Wladislaw III in Lviv, Dinisco the chancellor of Hropotăuți is present, the 12th of the 36 boyars who guarantee the faith of their prince³⁹. Although Mihai Costăchescu mentions his seal hanging down the parchment⁴⁰, a careful examination of Ioan Bogdan's photocopy proved the opposite: the parchment strip bearing the chancellor's name hangs free⁴¹. The village of Hropotăuți remains unidentified, not mentioned later. One cannot ascertain whether the lack of seal is just a coincidence or not; it is certain that on the same date we have an act given in Suceava (September 19), written by Pașco the clerk and sealed by Dieniș the chancellor⁴². I believe that the chancellor was at that time in Suceava, as a reliable man of prince Elias and keeper of the princely seal, which he applies onto the mentioned act.

He was also quite old, as during Elias' reign he does not take part in the progressions of the princely court. He was linked to the northern part of the country and to Poland, and he did not care to return to Moldavia with prince Roman or with prince Alexăndrel, the sons of Elias. One finds him in 1451 in Sambor, on the Dniester, in Ruthenia, where he gives testimony to the reconciliation between Jan Buczaczki of Litvinov and Mihail the chancellor. The document, dated August 3, 1451, mentions six boyars, all well-known: Braevici (probably Duma Braevici), pan Pârcălabul (Manoil of Hotin), Vitolt, Șandru, Costea Danovici and Denis, who probably also writes the document⁴³. All, except for Dieniș, appear in charters issued by Alexăndrel (1453)⁴⁴, by Petru Aron (1456)⁴⁵ and even by Stefan the Great⁴⁶. Most probably Dieniș dies in exile and we do not find him among the boyars of Alexăndrel, as it was natural, given his constant loyalty to prince Elias and his family.

³⁹ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 702.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 703.

⁴¹ Jean Bogdan, *Album paléographique moldave*, București, 1925, plates 94 and 95.

⁴² *DRH*, A. Moldova, vol. I, p. 254.

⁴³ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 802.

⁴⁴ *DRH*, A. Moldova, vol. II, p. 30, 32.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 86.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 137.

About the other Dieniș, we have more data: the constable of prince Ștefan II as early as 1434⁴⁷, he appears for some time in positions at the end of council lists, following a constable Petru. He is attested for a period and in the council of Elias (between 1436 and 1438); for a time he even disappears, to appear again, for good, in 1438⁴⁸, and with the title of his rank. He remains among the less important councilors until 1443. After the removal of prince Elias, the constable, probably after his active participation in the coup, climbs several steps in the hierarchy, maintaining himself constantly in the median zone of the council lists⁴⁹. If until now we have found him in the company of Albu the cup bearer, domestikos Radu Pisc or Ioan Balcean, he is now ascending, appearing together with Stanciul Ponici, treasurer Costea, Toma Vereșceag, Oană Julici or Duma Dulcescul, some having made similar unexpected jumps after 1442. With these councilors, he seems to make a “team”, with frequent synchronous disappearances and reappearances.

After the murder, in 1447, of prince Ștefan II by Roman, the son of prince Elias, Dieniș the constable disappears definitively. By the end of Ștefan the Great’s reign, information about his descendants begins to appear. In 1492, a certain Costea sells, from the land of his ancestor Dieniș “the messenger”, a village on Crasna, Țămiceștii, to Costea pitărel, for 70 Tatar florins. This village sold by “our servant Costea”⁵⁰ is the modern village of Țăbălăești, Bunești-Averești commune, in the north of Vaslui county⁵¹. This document, as it survived through a late translation by Gheorghe Evloghie the daskalos (1787) should be taken with a pinch of salt. However, one can accept its main data, as well as the correction made by the editors of volume III of *Documenta Romaniae Historica*, series A: from Dieniș “the messenger” to Dieniș the constable.

At quite the same time, before 1500 (the date is uncertain), the daughters of Stoica Dieniș, Er(ină) and Fedca, the grand-daughters of constable Dieniș, sell Toader Lazin their inherited land, the village of Rădeștii at the source of Covurluiul Sec⁵². The village is identified with the modern village of Rădești,

⁴⁸ *DRH*, A. Moldova, vol. I, p. 181.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 257.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 316-384.

⁵⁰ *DRH*, A. Moldova, vol. III, p. 319.

⁵¹ *Ibidem*, p. 637, index.

⁵² *Ibidem*, p. 269.

Bălăbănești commune, Galați county⁵³. As mentioned above, this document survived through a translation, that of Gheorghe Radovici (1815).

This inventory is completed with original documents: in 1507, Fedca, the grand-daughter of constable Dieniș, changes the village of Mascureii de Sus, from her grandfather's charter, for half of the village Batinești, exchange made with her cousin domestikos Costea Cârje, who had received it from prince Bogdan III⁵⁴.

The fourth document with direct reference to constable Dieniș is from 1527: Fedca, the daughter of Stoica Dieniș, granddaughter of constable Dieniș, sells half of Batinești to her brothers Dragotă and Anna and their cousin Barsu, for 200 Tatar florins, the property being divided equally, a quarter for the two brothers, and a quarter for Barsu⁵⁵. Both Măscureii and Batineștii are located in the territory of Pogana commune, Vaslui county⁵⁶. A somewhat collateral document, dating from 1507, mentions a certain Voica, Ana's daughter, the niece of Dieniș (by a sister?), who sells a village, Mihăileștii on the Siret, to Ilie the master of horse⁵⁷.

By summing all the mentioned locations, we obtain a quite restricted area, limited to Vaslui county, plus a narrow strip along the Siret, in the area of the town of Tecuci. Located strictly in the Lower Country, this area makes a delimited interest zone of constable Dieniș, far enough from the village Hropotăuții of chancellor Dieniș and his Podolian interests. In conclusion, from a geographical point of view as well, there is no identity whatsoever of the personal trajectories of the two namesakes. As a result, we have a pretty complete picture of constable Dieniș's close descendancy; to the above information one could add that "our servant Costea" of 1492 could very well be the same person as domestikos Costea Cârje, the son of pan Șandru and of a daughter of constable Dieniș⁵⁸.

The range of data about constable Dieniș is supplemented by two late mentions, which do not seem to have a direct connection with the descendants of the constable, but, since these cannot modify in any way the results of the demonstration, are worth mentioning: on January 5, 1635, a Dieniș of Plotonești, in the county of Fălciu (today, in Dimitrie Cantemir commune, Vaslui county), is

⁵³ *Ibidem*, p. 625, index.

⁵⁴ *DIR*, A. Moldova, XVI, I, p. 36.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 231.

⁵⁶ *Documente privind Istoria României, A, Moldova, Veacurile XIV-XVII (1384-1625), Indicele numelor de locuri*, by Al. Gonța, edited by Ioan Caproșu, București, 1990, p. 23, p. 157.

⁵⁷ *DIR*, A. Moldova, XVI, I, p. 64.

⁵⁸ Nicolae Stoicescu, *Dicționarul...*, p. 286.

a witness to a property survey⁵⁹. The second document, much closer to the family in question, is from April 23, 1635, when Tuda, Ionașco Holteiu, Vasile Morcov, Băloș, Ion Vătămanul, Bujeniță and Nenuța sell their lands, the village of Dienișești on Tutova, which was inherited from their parents, with the settlement, the watermill weir and digging place (clay quarry, probably), to Grigorie Mafeiu Roșea for 30 thalers, in front of the alderman and the burghers of the town of Bârlad⁶⁰.

Admitting now, as a result of this demonstration, that the identification of constable Dieniș – chancellor Dieniș is unfounded, we can definitively separate the persons of the two councilors and solve one of the vagueness in the Index of person names of the *DIR* collection, series A, also perpetuated in the Index of volume I of *DRH* collection, series A, Moldavia⁶¹.

*DIENIȘ LOGOFĂTUL ȘI DIENIȘ SPĂȚARUL, O IDENTITATE
DE NUME ÎN SFATUL DOMNESC AL MOLDOVEI
LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XV-LEA
(REZUMAT)*

Cercetările de prosopografie efectuate asupra nobilimii moldovene de la începuturile statalității medievale se lovesc adesea de dificultățile date de identitățile de nume, agravate de lejeritatea de transcriere a dieilor contemporani și, mai grav, a traducătorilor de documente din secolele XVIII-XIX. Articolul de față are ca subiect o astfel de omonimie, între doi membri ai sfatului domnesc, un logofăt din sfatul lui Iliăș voievod și un spătar din sfatul lui Ștefan al II-lea voievod, din perioada în care cei doi fii ai lui Alexandru cel Bun au domnit împreună, ca și din anii imediat următori. Cei doi boieri au fost considerați multă vreme ca fiind aceeași persoană, de către istorici editori de documente, cercetarea noastră dovedind, însă, fără dubii, că sunt persoane diferite, cu loialități opuse și interese funciare complet separate geografic, Dieniș logofătul în Țara de Sus, iar Dieniș spătarul în Țara de Jos.

⁵⁹ *DRH*, A. Moldova, vol. XXIII, p. 3, doc. 2A.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 136, doc. 100.

⁶¹ *DIR*, A, *Indicele numelor de persoane*, p. 63; *DRH*, A. Moldova, vol. I, p. 454.

SINCRETISMUL MUZICAL DE LA CURTEA DOMNILOR ȚĂRILOR ROMÂNE*

Eduard RUSU¹

Cuvinte cheie: *Moldova, Valahia, muzică de curte, muzică militară, meterhanea, muzică clasică otomană, muzică lăutărească, muzică bisericească, muzică germană*

Keywords: *Moldavia, Wallachia, court music, military music, mehterhane, Ottoman classical music, fiddler music, church music, German music*

Poziția geografică a Moldovei și Țării Românești, la confluența Occidentului cu Orientul, a facilitat întâlnirea influențelor muzicale specifice celor două zone, care s-au manifestat aici simultan, iar prin îmbinarea cu elementul alogen au dat naștere muzicii românești. Perioada secolelor XV-XVIII reprezintă timpul în care toate elementele muzicale străine au atins maximul de manifestare și de influențare reciprocă, fapt ce duce la un melanj muzical extraordinar. Cele două state extracarpatice, deși au fost ortodoxe încă de la începutul existenței lor, au adoptat în multe privințe moda apuseană, inclusiv din punct de vedere muzical. Odată cu apariția otomanilor și cu pătrunderea lor tot mai adâncă în politica celor două țări, optica muzicală se schimbă, îndreptându-se cu pași siguri către specificul oriental, care își pune amprenta serios în tot ce ține de manifestările publice ale domnului, contribuind din plin la evidențierea puterii politice a acestuia. Începând cu finele secolului al XVIII-lea, atenția se reorientează către Apus, de unde pătrund treptat noi tendințe muzicale, numite generic „muzică nemțească”, care contribuie în mare măsură la debarasarea societății de modul oriental de trai și de percepere a

* Acest articol are la bază o comunicare susținută pe 3 septembrie 2019 în cadrul „Conferinței Naționale a Școlilor Doctorale 2019”, organizată de Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, Facultatea de Studii Europene.

¹ Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași – Facultatea de Istorie, IAȘI.

lucrurilor, reconectând cele două țări la pulsul societății europene și trezind în conștiința oamenilor dorința de modernitate.

Curtea domnească reprezenta singurul loc unde puteau fi întâlnite absolut toate formele și formațiile muzicale existente pe întreg teritoriul țării. Aceasta se datorează în primul rând faptului că domnia era cea care avea exclusivitate în a deține muzică, de la cea militară, până la micile grupuri de interpreți populari, pe care o utiliza discreționar și prin care își evidenția autoritatea, în raport cu supușii săi. Muzica reprezenta atât latura oficială, care cuprindea manifestările publice ale domnului, relațiile cu statele cu care avea contacte diplomatice sau primirea diferiților oaspeți de rang înalt, cât și latura particulară, care cuprindea toate activitățile din interiorul curții domnești și a palatului, mereu însoțite de muzică, precum ospețele domnești, celebrarea sărbătorilor religioase și a obiceiurilor puse în legătură cu acestea, evenimente precum nunțile, înmormântările sau chiar simplele plimbări. În cele ce urmează vom arăta rolul fiecărei muzici sau formații muzicale în contextul curții domnești, precum și modul în care toate acestea se influențează reciproc sau contribuie la „buna desfășurare” a unui eveniment.

Muzica militară (autohtonă)

Începând cu latura oficială, primul aspect muzical luat în calcul reprezintă muzica militară autohtonă. Aceasta este, de altfel, și categoria muzicală despre care avem cele mai vechi informații sigure. Una dintre primele menționări apare în contextul bătăliei de la Varna, din anul 1444, când Walerand de Wavrin, alături de domnul Vlad Dracul au întreprins acțiuni antiotomane pe linia Dunării, în acest context utilizându-se trâmbițele în scop militar². În general, muzica militară, până la perioada influenței otomane, era compusă din instrumente de origine păstorească, precum buciul, trâmbița sau cornul, care erau utilizate de popor pentru diferite semnalizări sonore, care facilitau comunicarea pe distanțe mai mari. Acestea proveneau din vechile instrumente muzicale militare romane, precum tuba sau trompeta, rămase în uzul locuitorilor acestui areal încă din timpul ocupației romane și care au fost adaptate nevoilor unui popor, care avea ca ocupație generală cultivarea pământului și creșterea animalelor. Treptat, după încheierea statelor medievale Moldova și Țara Românească, apare nevoia de apărare a acestora în fața diverșilor dușmani, în general vecini cu intenții expansioniste, fiind chemați la oastea cea mare țărani, care, în afară de armele rudimentare, de proveniență agricolă, au adus cu ei și instrumentele muzicale, în scopul semnalizării sonore pe

² *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, Editura Științifică, București, 1968, p. 93.

câmpul de luptă. În urma acestui proces s-a trecut treptat la utilizarea acestor instrumente în mod regulat și în cadrul armatei, făcându-le proprii acesteia. Astfel, punerea în mișcare a trupelor se făcea prin semnalul sonor dat de trâmbiță³, iar păstrarea cadenței de marș se menținea prin bătăile regulate ale tobei⁴. În timpul desfășurării ostilităților, aceste instrumente aveau rol de indicare a diferitelor manevre, precum pregătirea pentru atac⁵, semnalizarea locului unde se dădea acesta⁶ sau atacul în sine: „au poruncit să dea din trâmbițe și în tobe semn de bătaie”⁷, „dădură în tobe și în trâmbițe semn de război”⁸ și chiar celebrarea victoriilor, pe câmpul de luptă⁹.

Trecând de la câmpul de luptă la curtea domnească, muzica militară era prezentă atât în manifestările oficiale, cât și în cele particulare. Cele oficiale o surprind în general în structura alaiului domnului sau al hatmanului sau spătarului, aflat în postura de delegat al domniei, care întâmpina diversele solii sau oaspeți de seamă, după un ceremonial prestabilit, în care muzica militară a diverselor corpuri de oaste, componente ale suitei, asigura atmosfera sonoră și contribuia, alături de alte elemente, la fastuozitatea evenimentului. Pentru a vedea mai concret în ce fel este prezentă muzica într-un alai, redăm aici componența, în general aceeași, a unei asemenea suite, mai exact alaiul cu care domnul se întoarce de la Constantinopol după ce a obținut domnia uneia dintre cele două țări. Suita începe cu călăreții domnului, moldoveni sau munteni, ducând înaintea steagul. Acestora le urmează muzica creștină, compusă din darabane și trâmbițe, după care vine capuchehaia domnului cu boierii care au fost la Constantinopol, flancați de câte un rând de ceauși. După ei urmează șapte armăsari domnești, frumos împodobiiți, înconjurați

³ *Ibidem*, vol. III, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică, București, 1971, p. 46; *Ibidem*, vol. VII, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 428.

⁴ *Ibidem*, vol. VI, îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Mustafa Ali Mehmet, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 457, 460, 472; Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, vol. 1, ediție critică și studiu introductiv Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1993, p. 249, 250

⁵ *Călători străini*, vol. III, p. 648; *Călători străini*, vol. VII, p. 304.

⁶ *Ibidem*, vol. X, partea II, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2001, p. 905.

⁷ Axinte Uricariul, *op. cit.*, p. 271.

⁸ *Ibidem*, p. 212.

⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică, București, 1972, p. 396.

de șase ceatări domnești, urmași de doi ceatări împărătești. Apoi vine domnul, îmbrăcat în caftan domnesc și având pe cap o cealma (calpac). În stânga domnului și puțin mai înapoi vine ischimne-agasi, iar în dreapta sangeac-agasi, adică împuterniciții cu paza steagului. Lor le urmează slujitorii de casă ai domnului, în urma lor venind trei steaguri roșii. Urmează meterhaneaua, formată din darabane și surle. Alaiul se încheie cu slujitorii lui ischimne-agasi și ai lui sangeac-agasi, împreună cu alți oameni¹⁰. Există și alte ocazii numeroase când această muzică își face simțită prezența, precum celebrarea sărbătorilor religioase sau ospetele domnești, despre care vom vorbi pe parcursul lucrării de față.

Meterhaneaua/tabulhaneaua

Meterhaneaua și tabulhaneaua sunt termeni sinonimi¹¹, iar diferențele terminologice care au cauzat multe confuzii în istoriografia română se datorează evoluției acestei formații începând de la practica muzicală a triburilor musulmane de unde provine și terminându-se cu cea a Imperiului Otoman¹².

Această formație muzicală ilustrează cel mai fidel relația dintre domn – reprezentarea politică a acestuia – și muzică. Meterhaneaua este o formație de muzică militară otomană, care ajunge să slujească domnilor Moldovei și Țării Românești în contextul relațiilor politice dintre acestea și Imperiul Otoman. Încă dinaintea închegării Imperiului Otoman, triburile arabe islamice aveau ca principală modalitate de reprezentare a puterii politice și a autorității califului o insignă, formată din diverse steaguri și o formație de muzică marțială alcătuită în primă fază din diverse tobe, iar ulterior și din instrumente de suflat, precum zurnaua¹³. Preluând modelul de legitimare a conducătorului unei astfel de unități, otomanii l-au implementat în decretarea funcțiilor înalților demnitari ai imperiului. Toba și steagul au devenit insigna „tabl u alem”¹⁴, însuși Osman I

¹⁰ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973, p. 169.

¹¹ Koray Çelenk, *Establishment aim and present situation of the institutions giving professional music education in Turkey*, în William Sayers, Hasan Tahsin Sümbüllü (eds.), *Music and Music Education from Ottoman Empire to Modern Turkey*, AGP 2016, London & Istanbul, p. 57.

¹² Henry George Farmer, *A History of Arabian Music to the XIIIth Century*, London, 1929, p. 76, 109, 154-155.

¹³ H. G. Farmer, *Tabl-Khāna*, în P. J. Berman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs (eds.), *The Encyclopaedia of Islam*, new edition, volume X, T-U, Leiden, Brill, 2000, p. 35.

¹⁴ Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Ottoman*, partea I, traducere Dr. Ios. Hodosiu, București, 1876, p. 13.

primind o astfel de distincție¹⁵. Domnii români, în contextul relațiilor cu otomanii, încheiau tratate de neagresiune numite în practica juridică islamică „’ahd” aplicate de otomani nemusulmanilor, care prevedeau păstrarea entității statale, neamestecul în politica internă sau a integrității frontierelor, în schimbul plății unui tribut și a ajutorului militar, în caz de necesitate¹⁶. Treptat, în funcție de situația politică internațională și a influenței tot mai mari a otomanilor asupra celor două țări, în secolul al XVI-lea, aceste tratate, numite „ahdname”, capătă forma unor diplome de investire¹⁷. În contextul nou creat, încheierea acestor tratate cu Poarta prevedea și trimiterea insignei sus amintite domnilor români, identificându-i pe aceștia, din perspectivă otomană în rândul bey-lor, în ierarhia imperială. Pe lângă steaguri, tuiuri și diverse articole vestimentare precum caftanul și cuca, domnii primeau și formația de muzică militară otomană, numită meterhanea. Aceasta a cunoscut în Imperiul Otoman mai multe etape de evoluție și transformare. Reprezenta puterea politică a sultanului și era o unitate foarte cunoscută și importantă, membrii ei – mehterii – fiind plătiți din vistieria statului. Muzica meterhanelei sau muzica oficială a Imperiului cânta zilnic la curtea otomană, în anumite ocazii, fiind strict controlată de Stat, care dispunea timpul și locul în care această formație își desfășura activitatea – actul artistic prestat fiind mai puțin important decât simbolismul și caracterul oficial al formației¹⁸. În Moldova și Țara Românească meterhaneaua participa la absolut toate manifestările oficiale și particulare de la curte și totodată era modalitatea cea mai fidelă de evidențiere a puterii politice prin muzică, în primul rând deoarece prin intermediul ei, domnul era mandatarul sultanului și a autorității lui în țară, iar în al doilea rând, pentru că domnul era singurul care avea drept de a deține în țară o astfel de formație muzicală.

Muzica lăutarilor

Muzica ȝiganilor lăutari reprezintă liantul dintre toate păturile sociale ale țării, deoarece prin arta lor ei au reușit să câștige simpatia tuturor, eliminând barierele sociale și uniformizând, fie doar din perspectivă muzicală, marile diferențe

¹⁵ Irène Beldiceanu, *Începuturile: Osmân și Orkhân*, în Robert Mantran (coord.), *Istoria Imperiului Otoman*, traducere de Cristina Bîrsan, Editura Bic All, București, 2001, p. 27.

¹⁶ Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 146, 149.

¹⁷ *Ibidem*, p. 205.

¹⁸ M. Emin Soydaș, *Musical performance at the Ottoman court in the sixteenth and seventeenth centuries*, în *Performa’11 – Encontros de Investigação em Performance*, Universidade de Aveiro, Maio de 2011, p. 7.

existente în societate. Cu statut de robi, lăutarii depindeau inițial de domnie, iar mai apoi și de boieri sau mănăstiri, prin faptul că erau cedați de domn împreună cu unele proprietăți, ca danii pentru diversele servicii aduse. Deși ȧiganii apar în documente încă de pe la sfârșitul secolului al XIV-lea, lăutarii sunt menționați conform celor cercetate de noi, abia în secolul al XVI-lea, când într-un document emis de Alexandru Lăpușneanul în anul 1560, îl amintește pe Stoica alăutar cu soția Neacșa și copiii și pe Rusim alăutar, cu soția Alba și cu copiii, ca o întărire a unor sălașe de ȧigani, făcută de domn vornicului Dinga¹⁹. Prin statutul pe care îl aveau, lăutarii erau la dispoziția proprietarului lor și erau tranzacționați destul de mult între diverse persoane, tocmai datorită talentului lor muzical fiind foarte prețuiți la acea vreme. Există numeroase documente care vorbesc despre mobilitatea ȧiganilor lăutari de la un stăpân la altul, împreună cu sălașele lor²⁰ sau chiar documente care au fost emise special pentru a reglementa trecerea de la un stăpân la altul a unui singur lăutar, pe sume consistente de bani dovedind astfel valoarea lor în epocă²¹. Mai târziu, în secolul al XVIII-lea, lăutarii au început să fie organizați în bresle²², conduse de vatafi, pentru o mai bună și strictă supraveghere a activităților lor, permițându-li-se totodată să participe la orice eveniment doresc ei, în țară, dar să plătească o taxă anuală stăpânului lor stabilită de vataf. Nerespectarea regulilor

¹⁹ DRH, A. Moldova, volumul VI (1546-1570), întocmit de I. Caproșu, Editura Academiei Române, București, 2008, doc. 280 B, p. 502-503.

²⁰ DRH, B. ȧara Românească, volumul VII (1571-1575), îngrijit de Ștefan Ștefănescu și Olimpia Diaconescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1988, doc. 159, p. 212-213; DRH, B. ȧara Românească, volumul XXV (1635-1636), doc. 337, p. 377-382; DRH, B. ȧara Românească, volumul XXXIX (1654), întocmit de Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, Florina Manuela Constantinescu, Editura Academiei Române, București, 2010, doc. 99, p. 100; DRH, B. ȧara Românească, volumul XXVII (1639-1640), întocmit de Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, Constanța Vintilă-Ghișulescu, Oana-Mădălina Popescu, Ovidiu Olar, Editura Academiei Române, București, 2013, doc. 166, p. 207-208 ș.a.

²¹ DRH, B. ȧara Românească, volumul XXX (1645), întocmit de Violeta Barbu, Marieta Chipier, Gheorghe Lazăr, Editura Academiei Române, București, 1998, doc. 229, p. 276; DRH, B. ȧara Românească, volumul XXV (1635-1636), doc. 408, p. 449-452; DRH, B. ȧara Românească, volumul XXX (1645), întocmit de Violeta Barbu, Marieta Chipier, Gheorghe Lazăr, Editura Academiei Române, București, 1998, doc. 355, p. 387.

²² Muzeu Bruckenthal, Sibiu, „Walach. Manuskript”. Bg. 75 nr. 204, fila 35 *apud* Cristian C. Ghenea, *Din trecutul culturii muzicale românești*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din RPR, București, 1965, p. 112; Cristian C. Ghenea, *op. cit.*, p. 114; Petre Brâncuși, *Istoria muzicii românești*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din Republica Socialistă România, București, 1969, p. 86.

impuse prin vâtaf atrăgea după sine sancționarea muzicanților și chiar corecții fizice²³.

Lăutarii domnești erau punctul de legătură – din punct de vedere muzical – între oficial și particular, deoarece asemănător meterhanelei, muzica lor însoțea adesea pe domn în deplasările și activitățile sale. Dacă meterhaneaua era reprezentantul prin excelență al laturii oficiale, având în vedere și legătura politică cu Imperiul Otoman, lăutarii reprezentau principala categorie muzicală de la curte specifică manifestărilor cu caracter particular. Concret, lăutarii pot fi întâlniți atât în alaiurile oficiale²⁴, alături de muzica militară, cât și în toate celelalte cazuri catalogate de noi drept particulare, precum ospețele domnești, nunta²⁵, înmormântarea²⁶, obiceiurile legate de sărbătorile religioase²⁷, etc. Un aspect foarte important, care confirmă incontestabil strânsa legătură dintre lăutari și domnie, este reprezentat de acele simple plimbări prin grădinile palatului, de la care nu lipseau acești muzicanți, de aici încetățenindu-se sintagma „plimbare de lăutari”²⁸.

Muzica lăutarilor este deosebit de importantă pentru cultura muzicală românească, deoarece ea a sintetizat toate influențele întâlnite în țările române. Inițial, muzica lor avea la bază cântecul popular românesc, atât din punct de vedere metric, cât și din punct de vedere al sonorităților, peste care au suprapus muzica religioasă a colindelor și cântecelor de stea, ca mai apoi, odată cu pătrunderea puternică a influenței muzicale orientale, aceștia să se adapteze rapid noilor tendințe, pentru a nu pierde monopolul prestărilor muzicale preluând din specificul oriental și creând astfel un melanj de sonorități sub numele de „muzică lăutărească”. Mai târziu,

²³ *Acete juridice din Țara Românească 1775-1781*, ediție întocmită de: Gheorghe Cronț, Alexandru Constantinescu, Anicuța Popescu, Theodora Rădulescu, Constantin Tegăneanu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973, doc. 5, p. 5.

²⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1973, p. 65; Paul din Alep, *Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia*, studiu introductiv, ediția manuscrisului arab, traducere în limba română, note și indicii de Ioana Feodorov, Editura Academiei Române - Editura Istros, București-Brăila, 2014, p. 303; *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 594; Ilie Corfus, *Însemnările Androneștilor*, București, 1947, p. 30 ș.a.

²⁵ *Călători străini*, vol. V, p. 474-475; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 323-325 ș.a.

²⁶ *Condica Grigore Dim. Ghica apud* George Potra, *Din Bucureștii de ieri*, vol. 1, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 2001, p. 86; *Călători străini*, vol. VIII, p. 363 ș.a.

²⁷ *Călători străini*, vol. VI, p. 109.

²⁸ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 47.

spre zorii modernității, tot lăutarii au fost cei care, veniți din Transilvania au introdus timid, dar sigur, elemente ale muzicii de factură europeană.

Muzica clasică otomană

Această muzică reprezintă una dintre ramurile muzicii orientale, muzica din epoca otomană, care are la bază elemente persane și care era cântată în saraiurile, mănăstirile dervișilor, haremuri și cafenele, fiind o expresie rafinată a muzicii Orientului Mijlociu, dezvoltată extraordinar în Turcia²⁹. Această nouă muzică a pătruns în secolul al XVIII-lea în Țările Române odată cu domnii fanarioți, care au adus cu ei moda turcească, atât din punctul de vedere al portului, cât și al obiceiurilor. Întrucât muzica clasică otomană era foarte iubită în mediile superioare ale societății constantinopolitane, ea a fost „exportată” și aici, contribuind la înfrumusețarea atmosferei muzicale de la curtea domnilor români. Totuși, prezențe ale acestei muzici aici sunt întâlnite și în secolul precedent, când la curtea domnului Vasile Lupu sunt surprinse în relatările călătorilor străini unele instrumente muzicale specifice acesteia³⁰. Până în secolul al XVIII-lea (1691) mai există mărturii care atestă prezența acestei muzici și la curtea lui Constantin Brâncoveanu³¹, unde sunt observate formații de muzică turcească și persană. Mai mult decât atât, Dimitrie Cantemir a fost un excelent interpret, compozitor și teoretician al acestei muzici, pe care o deprinde excepțional la Constantinopol pe perioada reșinerii lui acolo. Probabil, Cantemir a descoperit, îndrăgit și experimentat muzica aceasta la curtea Moldovei în perioada copilăriei, iar ajungând în Imperiul Otoman și-a desăvârșit aptitudinile, altfel neexplicându-se marea lui înclinare spre o muzică care ar fi străină, nespecifică țării natale.

Muzica nemțească

Când ne referim la muzică nemțească nu trebuie să avem în vedere strict muzica germană, compusă de germani, ci muzica europeană, specifică Occidentului, numită așa în Țările Române pentru a o deosebi de cea de influență orientală.

Această muzică își face simțită prezența tot mai mult începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când tendința orientării către Occident a moldovenilor și muntenilor este tot mai mare, în concordanță cu dorința de

²⁹ Rauf Yekta, *La musique turque*, în Lavignac, *Encyclopédie de la musique et Dictionnaire du Conservatoire*, P. I, Paris, Delagrave, 1922, t. V. P. 2846 *apud* Eugenia Popescu-Judet, *Dimitrie Cantemir. Cartea științei muzicii*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, București, 1973, p. 29.

³⁰ *Călători străini*, vol. V, p. 474-475; Paul din Alep, *op. cit.*, p. 276.

³¹ *Călători străini*, vol. VIII, p. 56.

emancipare și de debarasare de mentalitatea orientală. Totuși, primele referiri la muzica nemțească sunt mai timpurii, când se observă că în diferitele steaguri de oaste ale domnului apar menționați „trâmbițașii nemțești” și „toboșarii nemțești”³², care au un statut chiar mai bun decât al celor locali, fiind plătiți mai bine. Domnul Gheorghe Ștefan a avut la curtea sa un trâmbițaș german (suedez), Daniel Speer, care a lăsat chiar și o lucrare în care sunt cuprinse și cântece de origine românească³³. Trecând de la muzica militară la cea cultă, observăm că primele referiri despre existența ei la curtea domnilor români (Alexandru Ipsilanti) o surprind ca pe o muzică secundară în ierarhia preferințelor. Referitor la aceasta Joseph Sulzer afirmă: „ei nu aveau nici măcar răbdarea să privească în întregime un dans, prezentat de cei mai buni dansatori ai lor sau să asculte o simfonie întreagă în execuția muzicanților noștri germani. Vedeam adesea cu mirare și compătimeam pe acești oameni buni care trebuiau să se oprească în mijlocul unui Adagio și să interpreteze un Allegro sau un dans ungar, să schimbe cornul cu flautul traversier, pentru a lua imediat după aceea harpa în mână”³⁴.

Un alt exemplu al prezenței muzicii apusene pe teritoriul Țărilor Române face referire la solia rusească din 1793, care trece și prin Iași. Aici este descrisă atmosfera de la curtea lui Mihail Suțu, unde Kutuzov a organizat un bal după specificul rusec, unde s-a dansat dansul „poloneza” și un dans englezesc, muzica fiind cântată de orchestra soliei rusești³⁵. Aceaste sunt doar câteva exemple care au menirea de a forma o imagine asupra fenomenului numit „muzica nemțească”, de la curțile domnilor români și de a observa cum această muzică a prins rădăcini aici. Finalul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor marchează o evoluție sigură și constantă a muzicii occidentale în cele două țări românești, înlocuind pe cea

³² Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Muntenesti și a Moldovei*, trad. George Sion, Editura Valahia, București, 2008, p. 712; Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brâncoveanu*, în *SMIM*, vol. V, 1962, p. 463, doc. nr. 255; C. D. Aricescu, *Condica de venituri și cheltuieli a Vistieriei de la leatul 7202 la leatul 7212 (1694-1704)*, în *Revista Istorică a Arhivelor Românei*, București, 1873, p. 540.

³³ *Călători străini*, vol. V, p. 599; Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii românești. Volumul I, epoca străveche, veche și medievală*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, București, 1973, p. 308.

³⁴ *Fr. J. Sulzer în Dacia cisalpină și transalpină*, traducerea și îngrijirea ediției de Gemma Zinveliu, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România, București, 1995, p. 147.

³⁵ *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea II, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2001, p. 1155.

orientală și devenind foarte „la modă” în saloanele elitelor și constituind una dintre principalele forme de divertisment.

Muzica de dans

Muzica de dans este și ea un element demn de luat în seamă, deoarece reprezintă principala modalitate de divertisment de la curtea domnească. Chiar dacă în categoriile muzicale sus amintite întâlnim și muzică de dans, considerăm că dansul în sine ca act artistic este o categorie distinctă, care înglobează mai multe stiluri, în funcție de genul muzicii care generează dansul. De aceea găsim diverse referiri la modul în care se dansa la curte sau ce dansuri și influențe străine se puteau regăsi aici. Una dintre primele informații despre dans provine de la jumătatea secolului al XVII-lea, când Niccolo Barsi surprinde dansurile specifice nunțurilor astfel: „se cântă mai întâi din diferite instrumente ca viori, cimpoaie, fluiere, tobe, lăută cu trei coarde. Apoi se prind de mână tot câte un bărbat și o femeie, într-un șir lung, săltând mereu, strigând și bătându-și picioarele unul de altul. După ce au săltat câțeva vreme se strâng cu toții împreună într-un cerc și saltă ca mai înainte”³⁶. Relatări similare sunt făcute și de alți călători, care au surprins de-a lungul timpului modul de manifestare a românilor prin dans³⁷.

De remarcat în cazul dansurilor este faptul că toate categoriile sociale dansau aceleași dansuri populare, mai ales în contextul nunțurilor, unde se ținea cont și de tradiție, diferențe apărând doar atunci când vine vorba de dansuri străine, de sorginte orientală inițial și apoi apuseană, la care aveau acces doar elitele, totul gravitând în jurul domnului și a familiei sale. Însuși domnul dansa uneori, așa cum face Gheorghe Duca la nunta fiicei sale, petrecută în anul 1681, unde a dansat prin curte și pe ulițe, împreună cu toți boierii, negustorii și soțiile lor³⁸. Tot în sferele sociale înalte ale celor două țări au pătruns începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea dansurile europene, în general pe filieră rusească, care erau foarte apreciate și la care nu avea acces populația de rând.

Dansul reprezintă și o posibilitate de legătură interculturală între mai multe popoare. Astfel, dansul numit „Romeika” este observat de doi călători englezi în Țara Românească, în anul 1794, care era interpretat în totalitate de femei pe muzica

³⁶ *Călători străini*, vol. V, p. 76-77.

³⁷ *Ibidem*, vol. V, p. 473-474; *Ibidem*, vol. X, partea I, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2000, p. 199; *Ibidem*, vol. X, partea II, p. 884.

³⁸ Ion Neculce, *Opere. Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1982, p. 262-263.

cântată din lăute, cobze, nai și fluier, probabil interpretată de lăutari, dansatorii executând mișcări foarte ritmate³⁹. Același dans, identic denumit era întrebuițat și în Imperiul Otoman, de către populația de origine grecească⁴⁰, dar și în Rusia, tot în cadrul nunții, având aceleași caracteristici⁴¹.

Muzica bisericească

Muzica religioasă este la rândul ei un element foarte important, deoarece face legătura dintre sacru și profan, fără a leza sau diminua nici una dintre aceste dimensiuni. Consistentul avânt al muzicii religioase de factură bizantină în Evul Mediu, în școlile din centrele mănăstirești, precum Putna, Cozia și multe altele a condus la o răspândire largă a acesteia, concomitent și cu dezvoltarea culturală religioasă care a acaparat înaltele sfere, sub umbra strânsei legături dintre Stat și Biserică, caracteristică acestei perioade. Efervescența muzicală de la bisericile domnești, unde cântau cei mai buni psalți, a trecut de zidurile acestora, favorizată tocmai de relația dintre cele două entități existentă în societate și a condus la implicarea cântăreților bisericești și în viața laică, prin muzica lor. Mai exact, trecerea s-a făcut treptat, inițial la nivel micro, când aceștia cântau și melodii populare la diversele evenimente mai importante ale comunității lor, apoi prin intermediul repertoriului folcloric-religios, muzica bisericească a început să aparțină unei mase tot mai mari de oameni⁴². Prin urmare s-a ajuns ca la curtea domnească să existe o influență muzicală religioasă și în circumstanțe ce nu țin de oficierea cultului, ci de cele externe, mai ales cele prilejuite de obiceiuri diverse legate de sărbători⁴³, dar și de ocazii zilnice, când cântăreții bisericești făceau parte uneori din alaiurile restrânse care conduceau pe domn între diversele obiective din oraș⁴⁴ sau participau la mesele festive. Privind mai detaliat, cea mai fidelă legătură între Biserică și Stat se face prin intermediul cântării numită „polihronion”, intonată de cântăreții bisericești în cinstea domnului în general, dar și în cinstea familiei sale sau a mitropolitului, ca reprezentat al autorității eclesiale. Polihronionul este o cântare religioasă cu caracter

³⁹ *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1208, 1216.

⁴⁰ Ignatius Mouradgea d'Ohsson, *Tableau Général de L'empire Ottoman*, tome quatrième, second partie, Paris, 1791, p. 428.

⁴¹ Philip Ross Bullock, *Women and Music*, în Wendy Rosslyn, Alessandra Tosi, *Women in Nineteenth - Century Russia: Lives and Culture*, Open Book Publishers, 2012, p. 120-121.

⁴² Romeo Ghircoiașiu, *Contribuții la istoria muzicii românești*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din RPR, București, 1963, p. 97-98.

⁴³ *Călători străini*, vol. V, p. 335-336; *Călători străini*, vol. VI, p. 109.

⁴⁴ *Ibidem*, vol. VI, p. 114, 119.

laic, prin care se urează „la mulți ani” și era prezentă în ocazii foarte importante, precum slujba de ungere a domnului, diferite alte momente când acesta participă la cultul divin public, dar și în cadrul unor evenimente cu caracter particular, precum colindatul de sărbători sau, din nou, mesele festive. Tot ce ține de cinstirea domnului în afara bisericii prin muzica de sorginte religioasă are rădăcini în Imperiul Bizantin, unde împăratul era adulat în aceleași contexte ca și domnul, de mai multe coruri religioase, care interpretau polihronioane și alte cântări bisericești și laice⁴⁵.

Ospețele domnești

Dacă până acum am vorbit de categoriile muzicale care compun muzica de curte a Moldovei și Țării Românești, încercând să surprindem contribuția fiecăreia în cadrul ceremonialului aulic, acum vom aduce la cunoștință și mediul în care absolut toate aceste muzici se întâlnesc concomitent și participă activ la înfrumusețarea atmosferei din jurul domnului – ospețele domnești. Aici, deși este vorba despre o ocazie de relaxare a comesenilor, exista totuși și o dimensiune oficială, precum și un ritual al desfășurării mesei, riguros etapizat. Totul începea cu anunțarea mesei, prin semnalul sonor al trâmbițelor și tobelor⁴⁶, felurile de mâncare fiind anunțate tot prin sunetele muzicii⁴⁷. În timpul mesei, diversele formații cântau tot timpul⁴⁸, iar la un moment dat începea toastarea⁴⁹, care avea o desfășurare predefinită, la fiecare ridicare de pahar toată muzica prezentă cânta simultan⁵⁰ creând mai mult un zgomot decât o muzică în sensul propriu al termenului. Cântăreții bisericești erau de asemenea prezenți, cântând polihronioane⁵¹ și alte cântări specifice meselor⁵², în același cadru fiind prezentă și muzica de dans, interpretând atât dansuri locale⁵³, cât și străine⁵⁴. Dacă încă de la începutul ritualului mesei am întâlnit muzica

⁴⁵ Egon Wellesz, *A history of Byzantine Music and Hymnography*, Oxford, 1961, p. 103; Bernard Flusin, *La civilisation byzantine*, Presses Universitaires de France, Paris, 2012, p. 11.

⁴⁶ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 231.

⁴⁷ *Călători străini*, vol. VI, p. 69, 112.

⁴⁸ *Ibidem*, vol. II, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică, București, 1970, p. 438.

⁴⁹ Paul din Alep, *op. cit.*, p. 322.

⁵⁰ *Călători străini*, vol. V, p. 611.

⁵¹ *Literatură românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, studiu și text de Dan Simonescu, București, 1939, p. 282-283.

⁵² C. E. [Constantin Erbiceanu], *Întâia carte de cântări bisericești în Românește, cunoscută până acum. Psaltichie rumânească*, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul XXI (1897), no. 3, iunie, p. 298.

⁵³ *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 199.

⁵⁴ *Ibidem*, vol. IX, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul

militară autohtonă reprezentată prin trâmbiță și tobă, meterhaneaua nu are un loc prestabilit, ea cântând împreună cu celelalte formații muzicale, simultan, în cazul toastării sau alternativ, în afara lui⁵⁵. De asemenea există și relatări mai exacte, care spun că muzica militară (cel mai probabil și meterhaneaua) cânta în afara palatului sau locului în care se lua masa⁵⁶, probabil din cauza dimensiunilor mari a acestora, gândindu-ne aici în special la meterhanea, care putea număra câteva zeci de membri. În interior, în preajma mesei festive cânta „muzica de cameră”, folosind o terminologie modernă, alcătuită din celelalte categorii muzicale enumerate.

Lăsați intenționat la sfârșit, lăutarii reprezentau principala categorie muzicală prezentă la ospețele domnești, menționată cel mai des în astfel de contexte⁵⁷. Versatilitatea muzicală a acestora le permitea abordarea unui repertoriu foarte bogat și variat, din acest motiv fiind și foarte apreciați la curtea domnească. De la cântece populare, la cele de influență orientală și până la cele de proveniență apuseană, lăutarii puteau ușor susține singuri, din punct de vedere muzical, un ospăț domnesc.

Concluzii

În timida noastră încercare de a surprinde muzica de curte din cele două țări românești extracarpatice am enumerat formațiile și genurile muzicale principale existente, conform surselor disponibile și am încercat să redăm în general pluralitatea de influențe muzicale de la curtea domnească. Această muzică are un profund caracter sincretic, formată la rândul său din genuri muzicale sincretice ele însele, așa cum este cazul muzicii lăutărești sau al celei clasice otomane. Melanjul acesta de sonorități, atât orientale, cât și apusene sau autohtone a dus la crearea specificului muzical românesc, după cum deja am afirmat. Este foarte interesant cum au reușit toate aceste influențe să coexiste simultan, să împrumute reciproc sonorități și să formeze un specific nou, reprezentat în măsura cea mai mare de muzica lăutarilor. În întreaga Europă a acelor timpuri circulau formații muzicale ambulante, unele chiar cu caracter oficial, cum sunt meterhanelele, care au fost adoptate în secolul al XVIII-lea și de unele armate europene, tocmai pentru eficiența lor pe câmpul de luptă în ceea ce privește factorul psihologic, dar care nu

Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 1997, p. 366.

⁵⁵ *Literatură românească de ceremonial*, p. 279.

⁵⁶ N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin Vodă Brâncoveanu*, p. XIV-XV apud C. Bobulescu, *Lăutarii noștri*, 1922, p. 111.

⁵⁷ *Călători străini*, vol. VI, p. 162; *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 723; N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin Vodă Brâncoveanu*, p. XIV-XV apud C. Bobulescu, *op. cit.*, p. 111.

au avut efectul scontat, din cauza funcționării într-un mediu străin; de asemenea și muzica apuseană era reprezentată la Constantinopol, prin intermediul ambasadelor și schimburilor diplomatice, dar nu s-a produs un amestec muzical ca în cazul nostru, ci fiecare și-a păstrat în continuare specificul.

Muzica regăsită la curtea domnilor români reflectă destul de fidel caracterul românilor acelei perioade, aflați mai mereu între două luntre, pactizând când cu o putere creștină, când cu otomanii, pentru a-și păstra integritatea și specificul național cât mai bine, neputând să aibă un drum propriu și intersectându-se mereu cu interese care le depășeau puterea de rezistență. În paralel cu evoluția situației geopolitice a celor două țări s-a desfășurat și modelarea muzicii autohtone, care în epoca fanariotă a atins apogeul, tocmai când domnii străini veniți aici și-au manifestat tot mai mult puterea, în dauna elitei politice pământene, așa cum pe plan muzical, oficial și particular, meterhaneaua și muzica clasică otomană au deținut monopolul ilustrând foarte bine situația țării în raport cu „protectorul” otoman.

*THE MUSICAL SYNCRETISM AT THE COURT OF THE
PRINCES OF THE ROMANIAN PRINCIPALITIES
(ABSTRACT)*

The fifteenth and eighteenth centuries are the time period when court music outstandingly developed and became one of the defining elements of this period. Starting with the Byzantine Empire, continuing with Western Europe, the Ottoman Empire or Russia, court music has experienced various forms of evolution, which have contributed to glorifying the aulian ceremonial and to highlighting the political power. Even though at a much smaller political scale, Moldavia and Wallachia also acknowledged and developed the court music, being guided by the same principles as in the case of the Great Powers. The geographical position of these countries – at the junction of East and West – played an important role in the musical evolution, as it facilitated the penetration of foreign musical influences from one side to another, which together with their own elements, led to the gradual development of the national musical specificity.

O CONFIRMARE DOCUMENTARĂ A UNEI VECHI PRACTICI – BRICHETAREA SĂRII ÎN VASE DE LEMN LA RĂSĂRIT DE CARPAȚI

Vasile DIACONU¹

Cuvinte cheie: *cristalizarea sării, brichetare, vase de lemn, Balthasar Hacquet, estul României*

Keywords: *salt crystallization, briquetting, wooden containers, Balthasar Hacquet, Eastern Romania*

Necesitatea obținerii sării a impus în decursul istoriei găsierea unor tehnici variate, care să aibă drept scop final procurarea unei resurse extrem de importante pentru comunitățile umane. Mărturiile arheologice, sursele documentare și comportamentele societăților arhaice confirmă pe deplin acest lucru, mai ales că modalitățile de exploatare au fost condiționate de starea naturală a sării². În cazul surselor de apă sărată deosebit de două maniere diferite de utilizare: folosirea

¹ Complexul Muzeal Județean Neamț – Muzeul de Istorie și Etnografie Târgu Neamț, TÂRGU NEAMȚ.

² N. Ursulescu, *Exploatarea sării din saramură în neoliticul timpuriu, în lumina descoperirilor de la Solca (jud. Suceava)*, în *SCIVA*, 28, 1977, 3, p. 307-310; D. Monah, *L'exploitation du sel dans les Carpathes Orientales*, în O. Weller (ed.), *Archéologie du sel: techniques et sociétés*, Internationale Archäologie, ASTK, 3, Colloque 12.2, XVe Congrès UISPP, Liège, septembre 2002, Rahden/Westfalie, 2002, p. 143; O. Weller, *Aux origines de l'exploitation du sel en Europe. Vestiges, fonction et enjeux archéologiques*, în O. Weller (ed.), *op. cit.*, p. 163-175; D. Monah, Gh. Dumitroaia, *Recherches sur l'exploitation préhistorique du sel en Roumanie*, în D. Monah, Gh. Dumitroaia, O. Weller, J. Chapman (eds.), *L'exploitation du sel à travers le temps*, BMA XVIII, Piatra-Neamț, 2007, p. 13-34; M. Mircea, *O enigmă la gura fluviului Borysthenes – cristalizarea naturală a sării „în grămezi uriașe de bulgări”* (Hdt., IV, 53, 10), în E. Sava (ed.), *Interferențe cultural-cronologice în spațiul nord-pontic*, Chișinău, 2003, p. 236-251; M. Mircea, M. Alexianu, *A re-evaluation of salt resources for the Cucuteni-Tripolye area*, în D. Monah, Gh. Dumitroaia, O. Weller, J. Chapman (eds.), *op. cit.*, p. 199-219; P. Gouletquer, O. Weller, *Techniques of salt making: from China (Yangtze River) to their world context*, în R. Brigand, O. Weller (eds.), *Archaeology of salt. Approaching an invisible past*, Leiden, 2015, p. 13-27.

propriu-zisă a lichidului, dar și expunerea acestuia la căldură pentru a se obține sarea cristalizată³.

Pornind de la mărturiile arheologice descoperite în siturile aflate lângă izvoare de apă sărată, s-a stabilit faptul că pentru cristalizare, în unele zone, se foloseau recipiente de lut, iar în preistorie existau anumite tipuri ceramice destinate obținerii calupurilor de sare și ne referim aici la *brichetaje*⁴. Desigur, dacă ne raportăm la presupusul pragmatism al comunităților arhaice, se poate admite că realizarea unor forme standardizate de sare putea să implice întrebuițarea unor recipiente confecționate din materiale vegetale (împletituri de nuiele, coajă de copac) sau cioplite în lemn. Confirmarea unor astfel de practici este documentată în diverse zone geografice⁵, fapt ce susține ideea că populațiile vechi puteau folosi metode variate de brichetare a sării.

Tehnicile privitoare la recristalizarea sării prin fierberea slatinei și obținerea a ceea ce în mediul tradițional se numește „huscă”⁶ s-a perpetuat până în epoca modernă, doar că în acest scop erau întrebuițate vase metalice⁷. Includem aici o

³ M. Alexianu, O. Weller, R. Brigand, *Izvoarele de apă sărată din Moldova Subcarpatică. Cercetări etnoarheologice*, Iași, 2007.

⁴ N. Ursulescu, *op. cit.*, p. 307-310; M. Andronic, *Cacica – un nou punct neolitic de exploatare a sării*, în *SCIVA*, 40, 1989, 2, fig. 4/5; D. Monah, *L'exploitation du sel dans les Carpates Orientales et ses rapports avec la culture de Cucuteni-Tripolye*, în V. Chirica, D. Monah (eds.), *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en context européen*, BAI IV, Iași, 1991, p. 390; Idem, *Salt Springs: Places for Salt Recrystallization and Ritual Centers for Exchange with Steppe Populations*, în M. Alexianu, R. G. Curcă, V. Cotiugă (eds.), *Salt Effect. Second Arheoinvest Symposium: From the Ethnoarchaeology to the Anthropology of Salt, 20-21 April 2012, 'Al. I. Cuza' University, Iași, Romania*, BARIntSer, 2760, Oxford, 2015, p. 116-117; Gh. Dumitroaia, *Depunerile neo-eneolitice de la Lunca și Oglinzi, județul Neamț*, în *Mem.Antiq*, XIX, 1994, p. 62; C. Preoteasa, *Salt Exploitation and Valorisation by the Human Communities of the Precucuteni-Cucuteni-Tripolye Cultural Complex*, în M. Alexianu, R. G. Curcă, V. Cotiugă (eds.), *op. cit.*, p. 143; O. Weller, *First salt making in Europe: a global overview from Neolithic times*, în R. Brigand, O. Weller (eds.), *op. cit.*, p. 71-72; V. Diaconu, *Prezența unor recipiente de lut legate de exploatarea sării în așezări ale culturii Cucuteni de la răsărit de Carpați*, în *ArhMold*, XLI, 2018, p. 179-192.

⁵ P. Gouletquer, O. Weller, *op. cit.*, p. 16-23.

⁶ A. Poruciu, *Termenul regional românesc Huscă („sare obținută prin evaporarea apei sărate”) explicat ca vechi germanism*, în *ArhMold*, XXXI, 2008, p. 253-257.

⁷ I. Murariu, *O „fabrică” de sare huscă în satul Luncani din ținutul Bacău în anul 1817*, în *Carpica*, XXVIII, 1999, p. 219-222; M. Alexianu, O. Weller, R. Brigand, *op. cit.*, p. 294-296, fig. 10; M. Alexianu, O. Weller, R. Brigand, R.-G. Curcă, *Cercetări etnoarheologice asupra izvoarelor de apă sărată din Moldova subcarpatică*, în *Tyragetia*, S. N., II [XVII], 2008, p. 161-163.

succintă descriere a acestui procedeu, așa cum este ilustrat într-o lucrare de la începutul secolului XX:

„Pentru a căpăta husca se pune slatină în ceaune mari; ceaunul se atârână de o cujbă, iar dedesubt arde focul. Când ceaunul scade i se mai adaugă slatină și astfel se fierbe necurmat până ce sarea se depune pe fundul ceaunului ca omătul. Lăsând apoi ceaunul să se mai răcorească se toarnă acea slatină concentrată în calupuri spre a se încheaga sau se face boțuri sau gogoloașe cu mâna. Calupurile răcite capătă o consistență aproape cu a drobului de sare din stâncă”⁸.

Obținerea sării cristalizate era generată, în principal, de necesitatea distribuirii/comercializării mineralului în zonele lipsite de această resursă⁹.

Datele etnografice cunoscute în prezent oferă unele indicii despre modul și locațiile unde se obținea „husca”, dar nu există precizări referitoare la brichetarea sării în recipiente specializate.

Studierea mărturiilor unui călător străin – Balthasar Hacquet¹⁰ –, prin Moldova secolului al XVIII-lea, ne-a atras atenția asupra utilizării unor vase de lemn speciale pentru a se obține calupuri de sare. O astfel de metodă, folosită în timpuri istorice apropiate de prezent, oferă indicii valoroase care pot fi extrapolate și pentru preistorie sau antichitate.

Privitor la subiectul abordat de noi, amintim faptul că într-un studiu care reunește mai multe mărturii etnografice ale unor călători străini în spațiul românesc, P. Simionescu¹¹ făcea trimitere la un pasaj din cartea lui Balthasar Hacquet¹² (Fig. 1) în care era descrisă obținerea calupurilor de sare în vase de lemn, în Moldova secolului al XVIII-lea. Din păcate, autorul studiului nu a publicat pasajul

⁸ T. Pamfile, *Industria casnică la români*, București, 1910, p. 397.

⁹ M. Alexianu, O. Weller, *Recherches ethnoarchéologiques sur le sel: les enquêtes de 2004 et les premières résultats obtenus dans la zone de Poiana Slatinei à Lunca (départ. Neamț, Roumanie)*, în D. Monah, Gh. Dumitroaia, O. Weller, J. Chapman (eds.), *op. cit.*, p. 312-314, fig. 3.

¹⁰ *Călători străini prin Țările Române*, vol. X, partea a II-a, volum îngrijit de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernavodeanu, București, 2001, p. 809-859; M. Kril, *Balthasar Hacquet as a historian*, în *Hacquetia*, 2/2, 2003, p. 49-53.

¹¹ P. Simionescu, *Mărturii etnografice – puțin cunoscute – ale unor călători străini în țările române (sec. XVII-XVIII)*, în *Revista de Etnografie și Folclor*, 16, 1971, 4, p. 289-299.

¹² B. Hacquet, *Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen*, Nürnberg, 1790 (<http://www.literature.at/collection.alo?objid=1377>); Idem, *Bucovina în prima descriere fizico-politică. Călătorie prin Carpații Dacici (1788-1789)*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. R. Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, Rădăuți, 2002.

integral, așa cum se întâlnește în lucrarea originală, inclusiv citarea sursei fiind greșită. Informația a fost ulterior preluată trunchiat și cu trimitere eronată și de către G. Luca¹³.

Având în vedere implicațiile acestei informații, am căutat sursa primară de documentare și vom reda integral acel pasaj în care e descris procedeul obținerii calupurilor de sare în vase de lemn.

„Dacă înaintezi de la această mănăstire (Sucevița – n. n.) mai departe în Muntele Pliesa, care constă din gresie gri, ca și ceilalți munți în acest ținut, se găsesc astfel de formațiuni traversate din toate părțile de pâraie sălbatică. La altitudinea mediană a acestor munți au fost practicate nu demult două puțuri de exploatare a sării, din care unul se numește Slatina di la Pliesa, iar celălalt Slatina di Plossi. Nici unul din puțuri, din care se extrage apa, nu este adânc, iar sarea din ele este amestecată cu un lut albăstrui. Înainte de a ajunge eu acolo, mi s-a spus în Galiția că acolo s-ar fi descoperit sare gemă. Doar că erau bucăți dispersate de sare, pe care trebuia întâi să le dizolve cu apă dulce, pentru a putea extrage sarea. Aproape de aceste două puțuri a fost construită o cabană, unde să se evapore apa. În aceasta am găsit un cazan dreptunghiular din tablă de fier, care măsura pe secțiuni ceva mai mult decât un Lachter (= 1,8 m – n. n.) și cu o adâncime de 14 țoli (35,56 cm – n. n.). Cazanul stătea la o înălțime de un picior și jumătate (cca. 45 cm – n. n.) pe un zid. În acest cazan se aducea saramura din cele două puțuri (care se află mai sus decât cabana) printr-o conductă, fără a o încălzi în prealabil. După evaporare, sarea se aruncă într-o albie (troacă), care are o cădere de 30 de grade, astfel că apa care se mai găsește acolo să poată curge afară. Apoi se ia un model din lemn, de formă conică, care arată ca un pahar mare, se umple cu sare și se presează un pic, apoi se răstoarnă și se pune la uscat la foc. Prin această metodă se definitivează uscarea, adăugându-se saramură de mai multe ori. O turtă mică de sare de acest fel cântărește un pfund și 13 loth (cca. 650 g – n. n.) și 100 de bucăți se vând cu doi guldeni. Un singur bărbat care face toată munca, primește 20 de creițari pe zi, iar cel care adaugă apa și o dirijează, 12 creițari. Lemnul este, în schimb, procurat foarte ieftin de la supușii din împrejurimi. Aceasta a fost o limitare pe care și-a permis-o Oficiul Sării, dar care a fost eliminată acum, drept pentru care sarea este, desigur, ceva mai scumpă, dar care prinde bine pentru aceia care primeau numai trei până la șase creițari pentru o încărcătură de lemne, dar care acum primesc 30 și chiar mai mult. Această metodă atât de simplă de a obține sarea prin evaporare este probabil prima metodă îmbunătățită de care s-au servit oamenii de la începutul lumii încoace. Putem presupune că, la începuturi, puneau saramura pe pietre fierbinți pentru a evaporă apa.

¹³ G. Luca, *Târgu Neamț. Monografie*, Piatra-Neamț, 2008.

Înainte ca această parte a Moldovei să ajungă să aparțină Casei imperiale, nu se știa nimic în această țară despre obținerea sării prin evaporare. Acum însă s-au construit deja cinci astfel de mici stații de evaporare și rezultatul este foarte însemnat.

Dacă se ia drumul spre est, se ajunge la încă trei puțuri de sare, nu atât de însemnate, unde se poate găsi numai câte un astfel de cazan mic de evaporare la fiecare dintre cele trei puțuri, deci la Slatyory sau Slatiora, la Trestiny și la Porteczie. Toate aceste puțuri se află, ca și primele, în mijlocul pădurii, în care muncitorii au la dispoziție atâta vânat, că nu trăiesc din nimic altceva întregul an”¹⁴.

Un prim detaliu care se desprinde din analiza textului citat este numele celor două surse de sare, care coincide cu actuala Slatină Pleșa, de pe teritoriul comunei Marginea (județul Suceava), aflată pe malul drept al pârâului Hașca¹⁵. Investigațiile recente au confirmat exploatarea acestor izvoare în perioada medievală târzie și modernă, precum și activități de cristalizare a sării în imediata lor apropiere¹⁶.

Foarte importantă este și informația despre existența în apropierea izvoarelor a unei construcții ușoare – cabană – în interiorul căreia se afla o instalație folosită pentru cristalizarea sării. Textul ne arată că acolo se găsea un recipient metalic, de formă rectangulară, sprijinit pe un zid sau o amenajare din piatră, iar dedesubt se făcea focul necesar evaporării apei. În momentul când se obținea „husca”, aceasta era transferată într-un recipient de lemn, așezat în poziție oblică, astfel încât să fie favorizată și scurgerea lichidului ce se mai putea găsi în acel terci sărat. Pasajul cel mai important este cel în care se prezintă turnarea sării încă umede într-o formă de lemn, conică, de unde era apoi scoasă și pusă la uscat, lângă foc, obținându-se în acest fel calupuri de sare oarecum standardizate. Un alt amănunt care merită reținut este acela că peste calupuri se adăuga, la intervale de timp, saramură, cel mai probabil cu scopul de a crea o crustă solidă care să împiedice sfărâmarea conului de sare. Faptul că se cunoaște greutatea și prețul acestor forme de sare brută, precum și salarizarea producătorilor, constituie un bun argument pentru faptul că practica aceasta avea la bază niște norme, fiind probabil reglementate de acel Oficiu al Sării. Autorul textului precizează și faptul că această metodă se aplica la mai multe izvoare de apă sărată din zonă, dar nefiind practică anterior.

Din păcate, nu avem informații foarte detaliate despre acele tipare de lemn în care se turna „husca”. În afară de forma conică, nu cunoaștem modul lor de

¹⁴ B. Hacquet, *op. cit.*, p. 107-109. Mulțumim pentru traducerea din limba germană dl. dr. Eduard Nemeth.

¹⁵ O. Weller, R. Brigand, M. Alexianu, *Recherches systématiques autour des sources salées de Moldavie. Bilan des prospections 2008-2010*, în *Mem.Antiq.*, XXV-XXVI/2008-2009, 2010, p. 451.

¹⁶ *Ibidem*, p. 452.

confecționare, dar putem admite că erau cioplite într-o singură bucată de lemn, fie erau făcute din mai multe bucăți, după modelul cofelor sau al butoișelor, dar nu credem că poate fi exclusă confecționarea unor astfel de „tipare” chiar din coajă de copac, mai ales că în mediul rural se cunosc și astfel de obiecte folosite pentru păstrarea sării¹⁷.

În articolul de față am evidențiat un procedeu aproape deloc cunoscut în timpurile moderne – brichetarea sării în tipare de lemn. Existența lui poate fi presupusă – prin extrapolare – și pentru vremurile preistorice. Cu siguranță, este nevoie de o analiză mai amănunțită a acestei tehnici, inclusiv pe baze experimentale, pentru a testa eficiența ei și implicit pentru a reevalua funcționalitatea și importanța brichetajelor de lut folosite în vechime.

A DOCUMENTARY CONFIRMATION OF AN OLDER PRACTICE
 – *SALT BRIQUETTING IN WOODEN CONTAINERS*
TO THE EAST OF THE CARPATHIANS
 (ABSTRACT)

The author discusses the problems regarding the traditional way of crystallizing salt, by exploiting a documentary source from the XVIIIth century. It is a passage from the work of Balthasar Hacquet (1790), which describes a less known process, namely salt briquetting in wooden containers. This practice was recorded by the quoted author in the sub-mountain area of the present Suceava county, where, by boiling salt water and using wood containers, standardized salt shells were obtained. Given the importance of this ethnographic information, as well as its rarity, we consider that additions can be also made regarding the technique of salt briquetting for later eras.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

Figure 1. The title page of Balthasar Hacquet's book (1790).

¹⁷ R. Diaconu, V. Diaconu, *Wooden Recipients used for Salt. An Ethnographic Approach*, în Șt. Caliniuc et al. (eds.), *Fist International Congress on the Anthropology of Salt, 20-24 August 2015, "Al. I. Cuza" University of Iași, Romania, Programme and Abstracts*, Iași, 2015, p. 91, fig. 1/5.

HACQUET'S
neueste
physikalisch-politische Reisen
in
den Jahren 1788. und 1789.
durch
die Dacischen und Sarmatischen
oder
Nördlichen Karpathen.

Erster Theil.

Mürnberg,
im Verlag der Kaspischen Buchhandlung.
1790.

Figura 1. Pagina de titlu a cărții lui Balthasar Hacquet (1790)

AMURG DE REGIM FANARIOT. PERIOADA 1812-1820 DIN ISTORIA PRINCIPATELOR ROMÂNE ÎN VIZIUNEA CONSULILOR ȘI VOLAJORILOR FRANCEZI

Violeta-Anca EPURE¹

Cuvinte cheie: *consuli francezi, Principatele Române, imagine, percepție, corespondență*

Mots-clefs: *consuls français, Principautés Roumaines, image, perception, correspondance*

Între 1806-1812, „Moldova și Țara Românească au fost piese de șah ale unui joc diplomatic de mari proporții, în care partener al împăratului francez a fost Alexandru I, țarul Rusiei”². Izbucnit în 1806, ca o diversiune împotriva Rusiei, războiul ruso-turc de la Dunărea de Jos a fost influențat și chiar subordonat marilor confruntări și echilibrului de forțe din Europa centrală. Pacea de la București s-a semnat într-o vreme în care cele două mari puteri politico-militare, Franța și Rusia, se pregăteau de confruntarea decisivă. În această epocă, chestiunea orientală a început să ocupe prim planul relațiilor internaționale, iar în cadrul acestei complexe probleme a început să se configureze o alta: cea românească.

Tratatul de la București din 1812 a mărit posibilitățile comerciale ale Rusiei în Principatele Române, granițele sale întinzându-se până la Dunăre³. Cum Rusia a dobândit și Chilia, ea a înființat acolo un viceconsulat. În plus, puternicul imperiu de la răsărit a mai obținut și dreptul de liberă navigație pe Dunăre pentru vasele

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava – Facultatea de Istorie și Geografie, SUCEAVA.

² S. Columbeanu, *Contribuții privind situația internațională a Țărilor Române între anii 1806-1812*, în *RdI*, 29, 1976, 5, p. 657.

³ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVI, 1603-1824. *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoș*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, S-sor I. St. Rasidescu, București, 1912, p. 953; V. Mischevca, *The treaty of Bucharest (1812) and the decline of ottoman power in South-Eastern Europe*, în *RI*, VI, 1995, 7-8, p. 663.

comerciale și de război, până la gurile Prutului⁴. Amiralul Ciceagov îl informa pe țar din București că acolo exista „un partid foarte numeros în favoarea francezilor”, în timp ce Fornetty îl încredința pe Maret că rușii au partizani foarte puțin numeroși în Principate⁵.

La 24 august 1812, Galib efendi solicita de la București sultanului să numească în cel mai scurt timp domni pentru că populația se temea să nu-i fie impuși guvernatori. Poarta a recunoscut regula septenatului în domnie, dar a impus în secret domnitorilor Principatelor obligația de a demisiona după o perioadă de trei ani; era și un mijloc de verificare a loialității lor⁶. S-a zvonit că alegerea lui Ioan Gheorghe Caragea (1812-1818) în Valahia s-a făcut sub influența Austriei, iar cea a lui Scarlat Callimachi în Moldova, cunoscut drept filofrancez, într-un concurs de împrejurări nedeterminat. Ei au dus o politică defensivă, care avea drept scop menținerea lor în domnie, principala sursă de înavuțire⁷.

Consulul francez de la București, Ledoulx consemna că, după încheierea păcii din 1812, Turcia a continuat pregătirile de război deoarece se aștepta să fie din nou atacată de Rusia⁸. Ledoulx observa că domnitorul Scarlat Callimachi nu se angajase în nici o partidă și că era decis să facă tot ceea ce circumstanțele diplomatice

⁴ K. Hitchins, *Românii. 1774-1866*, București, 1998, p. 140; R. Rosetti, *Arhiva senatorilor de la Chișinău și ocupația rusească de la 1806-1812. Amănunte asupra Țerii Românești de la 1808 la 1812*, în *Analele Academiei Române*, Seria II, XXXII, 1910, p. 349-350; G. Platon, *La modification de la frontière de la Moldavie en 1812. Antécédents, impact et conséquences*, în *RRH*, XXXV, 1996, 1-2, p. 17; V. Mischevca, *Considérations sur la genèse de la «question bessarabienne» (1812)*, în *RRH*, XXXIV, 1995, 3-4, p. 339.

⁵ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 952; L. Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (1792-1821)*, ediție îngrijită de V. Spinci, Iași, 2001, p. 270; N. Adăniloae, *Despre suzeranitatea otomană și nerespectarea de către Poartă – la 1775 și 1812 – a obligațiilor de apărare a teritoriului Țărilor Române*, în *RdI*, 35, 1982, 8, p. 953-954; *Europe and the Porte: New Documents on the Eastern Question*, volume VII: *Swedish Diplomatic Reports. 1811-1814*, edited by V. Ciobanu in collaboration with L. Rados and A. Istrate, Iași, 2009, p. 16.

⁶ L. Boicu, *op. cit.*, p. 275-276.

⁷ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 518-519; L. Boicu, *op. cit.*, p. 277; V. A. Urechia, *Din domnia lui Ioan Caragea. A. Venire la tron. Mișcări contra grecilor. Finanțe. 1812-1818*, în *Analele Academiei Române*, Seria II, XXII, 1899-1900, p. 141; Idem, *Domnia lui Ioan Caragea. Biserica română*, în *Analele Academiei Române*, Seria II, XIX, 1896-1897, p. 5.

⁸ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 980; I. Toderașcu, *Din activitatea șantierului naval Galați în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *AȘUI* (serie nouă), XVI, 1970, 1, p. 69; A. Pippidi, *À propos de la politique napoléonienne à l'égard des Principautés Danubiennes*, în *RESEE*, XLVII, 2009, 1-4, p. 326.

vor cere⁹. La 7 noiembrie 1812, Maret îi scria lui Fernetty din Wilna, recomandându-i să se deplaseze de îndată la Iași, unde urma să preia afacerile consulatului francez. La rândul-i, Fernetty îi scria lui Maret din Iași, la 5 decembrie 1812, despre sosirea sa acolo; în plus, mai consemna el, pe lângă guvernul valah fusese acreditat negustorul francez Barbier, căruia el îi dăduse instrucțiuni cu privire la postul și îndatoririle sale¹⁰. La 10 decembrie, Fernetty își informa superiorul, pe Maret, că Barbier îl înștiințase că Boris, curierul consulatului a trebuit să rămână în București, având picioarele înghețate. Se pare că Boris se însănătoșise către finalul lunii decembrie 1812, de vreme ce Fernetty menționa la 28 decembrie sosirea acestuia de la București la Iași¹¹.

După bătălia de la Borodino, Maret i-a dat instrucțiuni lui Andreossy să-i determine pe turci să denunțe tratatul de pace și să reînceapă războiul. Turcii au refuzat, iar intrarea lui Napoleon în Moscova i-a făcut la scurtă vreme pe turci să regrete încheierea tratatului de la București; în plus, sultanul, într-un acces de furie, a ordonat uciderea lui Dimitrie Moruzi și a trimis ofițeri în Principate, a căror misiune era decapitarea agenților fostului dragoman; se pare că respectivii au fost preveniți în timp util pentru că au fugit peste Prut¹².

Dezastrul lui Napoleon în Rusia, reculul și căderea sa au creat Rusiei o influență și un ascendent politic fără precedent pe continentul european, în general, și în sud-estul european și în Principate, în particular¹³. În schimb, influența franceză a pierdut teren atât la Constantinopol, cât și în cele două Principate. La București, consulul francez a fost nevoit să-și părăsească vremelnice postul din cauza refuzului domnului Caragea de a da satisfacții ceremoniale pavilionului francez. Va reveni în capitala valahă în august 1814¹⁴.

După sfârșitul războiului ruso-turc și retragerea trupelor rusești, în Principate, a izbucnit o ciumă virulentă. Iernile extrem de friguroase au compromis

⁹ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 956; L. Boicu, *op. cit.*, p. 280.

¹⁰ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 950-952.

¹¹ *Ibidem*, p. 952-953.

¹² P. Coquelle, *Andreossy ambassadeur à Constantinople 1812-1814*, în *Revue d'histoire diplomatique*, XX, 1906, 2, p. 248; L. Boicu, *op. cit.*, p. 271.

¹³ G. Cliveti, *Preludiile concertului european (II). „Coalitia antinapoleoniană” și „medierea austriacă” (1812-1813)*, în *AILAX*, XXXIX-XL, 2002-2003, p. 384; L. Boicu, *op. cit.*, p. 271.

¹⁴ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 982; L. Boicu, *op. cit.*, p. 271-272; M. Malița, *Congresul de la Viena și Țările Române*, în V. Cădea, D. C. Giurescu, M. Malița, *Pagini din trecutul diplomației românești*, București, 1966, p. 211; A. D. Xenopol, *Studiu asupra Constituțiunii din 1822*, în *Analele Academiei Române*, seria II, XX, 1897-1898, p. 153.

recoltele, iar în 1814-1815 a reapărut foametea, care s-a manifestat până în 1816-1817, chiar până în 1818 în unele zone¹⁵.

În luna mai a anului 1812, se afla la București și francezul Henri de Mondonville, refugiat acolo din vremea lui Napoleon I; era descendentul unei vechi familii burgunde. Cum se bucura de faimă și de aprecierea contemporanilor, lui Mondonville i s-au comandat cele două miniaturi care împodobeau tabachera dată în dar generalului Kutuzov de către fruntașii țării¹⁶.

Ledoulx, numit în octombrie 1812 consul al Franței în Principate, îi trimitea la 29 ianuarie 1813, o primă notă lui Maret, unde consemna că nu reușise încă să-și facă o impresie clară despre domnitorul muntean; la o primă vedere, Ioan Caragea i s-a părut imparțial, neatașat niciunei partide boierești, silindu-se „a nu se strica cu rușii și a nu indispuce în contra sa pe francezi”. Consulul francez aprecia că domnul valah, ca orice fanariot, „va fi orice îi vor cere împrejurările¹⁷. Latour-Maubourg își informa superiorul de la Ministerul Afacerilor Externe despre sosirea consulului Fornetty la Iași. Depeșa a fost redactată la București la 28 noiembrie 1812¹⁸.

¹⁵ Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începuturile timpurilor moderne 1600-1830*, I, Cluj, 2002, p. 69.

¹⁶ Acest eveniment era consemnat într-un raport consular al agentului austriac Fleischhackl: „o delegație a reprezentanților țării, în fruntea căroră se aflau Mitropolitul Ignatie, Episcopii de Argeș și de Buzău, Vistierul Varlam și Caimacamul de Craiova Dudescu, oferiră generalului Kutuzov la 10 (ale lunii mai 1812) o tabacheră împodobită bogat cu briliante, în valoare de 80.000 de piaștri, în semn de recunoștință pentru a fi apărut țara în războiul trecut de pustiirile unei invazii turcești. Pe capacul acestei tabachere se afla o strălucită miniatură lucrată de un pictor aflat aici, numit Mondonville, în care Muntenia, reprezentată în chip de nimfă, înconjurată de reprezentanții țării, oferea o ramură de palmier generalului Kutuzov, care putea fi recunoscut în mijlocul statului său major. O a doua pictură, pe partea de dedesubt a tabacherei, reprezenta trecerea generalului Markov la Slobozia și încercuirea garnizoanei turcești de acolo. Pentru aceste două picturi, dintre care prima se deosebea prin uimitoarea asemănare a chipurilor reprezentate (chiar și nimfa semăna în mod izbitor cu o tânără boieroică foarte bine văzută de Kutuzov), artistul primi de la Divan o răsplată de 3000 de ducăți. În franțuzește și în grecește se putea citi inscripția de diamante: „Învingătorului de la Giurgiu”. Darul fu acceptat cu multă amabilitate și delegația plecă primind asigurări de sprijin și pe viitor”. Remus Niculescu, *Miniaturistul Mondonville*, în *SCLA*, I, 1954, 3-4, p. 262.

¹⁷ Ministrul de externe francez, Maret îi scria lui Ledoulx la 18 octombrie 1812: „doresc să te duci pe cât mai grabnic posibil la București. Este important de a se observa primele demersuri ale noii administrațiuni (a lui Caragea) și de a ști exact tot ce se va face relativ la demarcațiunea noilor hotare. Convine asemenea a se cunoaște mijloacele de influență ce Rusia va fi căutat să-și menageze asupra locuitorilor țărilor acestora, cum și dispozițiunile acestora cu privire la această putere”. V. A. Urechia, *op. cit.*, 1899-1900, p. 144-145.

¹⁸ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment I, vol. II, 1781-1814, *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu*,

La 9 ianuarie, respectiv 10 ianuarie 1813, Fornetty îi scria lui Maret din Iași despre arestarea unui supus francez din Insulele Ioniene, acuzat că ar fi fost complicele unor soldați ruși la furt. Prima oară, suditul francez a fost considerat nevinovat și achitat de tribunalul criminal al țării, dar consulul rus a readus în atenția Divanului, prezidat de domnitor, cazul; și pentru a doua oară, acuzatul a fost găsit nevinovat. Cum rușii au solicitat să le plătească 700 de ducăți, ei au încercat să-și facă dreptate singuri: l-au răpit și l-au dus peste Prut. Consulul francez s-a plâns domnitorului¹⁹.

Dacă în Moldova domnia lui Scarlat Callimachi s-a desfășurat în perioada de după semnarea păcii de la București (1812) în împrejurări relativ lipsite de complicații, cea a lui Ioan Gheorghe Caragea din Valahia a fost caracterizată prin numeroase extorsiuni, prin epidemia de ciumă care-i va purta numele și prin frământări politico-sociale. Menționăm conflictele cu boierii, care l-au determinat ca, în vara anului 1813, să exileze peste graniță sau să surghiunească la moșii pe câțiva dintre ei²⁰. La 29 ianuarie 1813, Ledoulx îi scria lui Maret despre încercarea domnitorului Ioan Gheorghe Caragea de a nu se angaja în nici un partid, ținându-se departe de ruși, dar încercând totodată să nu-i supere nici pe francezi. Comportamentul principelui îl făcea pe consulul francez să afirme că acesta nu avea caracter. În plus, mai observa el, Rusia avea foarte mulți partizani în Principate. Într-un alt raport din 25 februarie, Ledoulx pomenea despre caracterul slab al domnitorului Caragea, care era și „foarte prost înconjurat”, dar și despre insolența fără margini a consulului rus²¹. La 8 februarie 1813, Fornetty îi scria lui Maret de la Iași că influența rusă ar fi putut fi combătută, iar moldovenii câștigați de partea francezilor sau a austrieilor, dacă una din cele două puteri i-ar proteja. Consulul francez sublinia faptul că cedarea Basarabiei până la Prut l-a transformat pe domnul Moldovei în sclavul rușilor.

La 19 martie 1813, Ledoulx îi scria lui Maret despre agenții pe care domnii Moldovei și Țării Românești îi întrețineau în capitalele europene și care trebuiau să-i informeze despre evenimentele și orientarea politică a respectivelor state.

București, 1885, p. 703, 736.

¹⁹ *Ibidem*, vol. XVI, p. 955.

²⁰ Dan Berindei, *Revoluția română din 1821*, București, 1991, p. 43.

²¹ La 17 martie 1813, Ledoulx îi scria lui Maret că la București, consulul rus exercita o autoritate nelimitată. Dacă se întâmpla ca vreun sudit rus să aibă un proces, era clar de la bun început că el va avea câștig de cauză. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 956-957, 958, 960.

Informațiile astfel obținute erau transmise mai departe sultanului, la Constantinopol²².

În aceeași lună a anului 1813, contele de Lagarde consemna în scrierile sale primirea fastuoasă pe care domnitorul Ioan Gheorghe Caragea i-a făcut-o lui Ramiz pașa și mai apoi, uciderea sa de un deli-bașa trimis de Poartă. Capul retezat al pașalei a fost purtat pe străzile Bucureștilor și apoi trimis la Constantinopol. Bucureștenii se temeau de răzbunarea gărzii care-l însoțise și care fusese depășită numeric de trupele lui Caragea. Însă domnitorul i-a poruncit agăi de poliție, Grigore Filipescu, să ia măsuri severe pentru a asigura liniștea în oraș. La scurtă vreme, domnitorul a primit din partea sultanului un cal arab, o tabacheră împodobită cu diamante ca recompensă pentru uciderea lui Ramiz pașa²³.

În mai 1813, consulul francez de la Iași se plânga că succesele rusești făceau poziția sa „în mijlocul acestor greci [...] cu totul penibilă”, că victoria franceză de la Lutzen a schimbat starea de spirit a domnului și a boierilor, că domnitorul nu mai părea același om, dar era, în mod clar, un prieten prefăcut²⁴.

Tot în 1813, a izbucnit și ciuma, adusă din Asia, „prin corăbii răsăritene sosite la Galați”. Epidemia a făcut ravagii vreme de șase ani, omorând multă lume, mai ales din rândurile săracilor de prin târguri²⁵. O corespondență a ziarului francez „Monitorul universal”, nr. 329 din 25 noiembrie 1813, susținea că epidemia izbucnise mai întâi la București, din cauză că niște oameni imprudenți au deschis niște colete de marfă aduse de la Constantinopol, fără a-și lua măsurile de prevedere uzitate în asemenea circumstanțe. Ziarul francez mai scria și că domnitorul Caragea a luat măsuri energice de eradicare a bolii, care, în Moldova, fusese combătută cu pricepere și succes²⁶. La 10 iulie 1813, Ledoulx îi raporta lui Maret că epidemia a izbucnit la o mănăstire la depărtare de o leghe de București și că teroarea pusese

²² *Ibidem*, p. 956-957, 959.

²³ Hurmuzaki, *op. cit.*, Supliment I, vol. II, p. 745; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, *Contribution à l'étude des relations de Seid Abdullah Ramiz Pacha avec les Principautés Roumaines*, în *Studia et Acta Orientalia*, VII, 1968, p. 89-92, 93; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de A. Angheliescu, București, 1981, p. 455; D. Berindei, *Orașul București. Reședință și capitală a Țării Românești (1459-1862)*, București, 1963, p. 137.

²⁴ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 964, 966, 984; L. Boicu, *op. cit.*, p. 280; V. A. Urechia, *op. cit.*, 1899-1900, p. 176; G. Cliveti, *op. cit.*, p. 402-403.

²⁵ G. Duzinchevici, *Date noi asupra răscoalei tătarășenilor din Iași și asupra sfârșitului domniei lui Scarlat Callimachi (1819)*, în *Studii. Revista de Istorie*, 21, 1968, 1, p. 63.

²⁶ V. A. Urechia, *op. cit.*, 1899-1900, p. 177.

stăpânire pe oraș. Cei cu dare de mână părăsiseră deja urbea²⁷. Până la 15/27 august 1813, conform consulului francez, au murit 92 de bucureșteni din cauza epidemiei. Între timp, Caragea, retras la Cotroceni, la curent cu desfășurarea evenimentelor la nivel continental, „își întorcea fața de la Ledoulx”. Chiar înainte de finele anului, domnitorul valah a profitat de prezența lui Talleyrand la Viena, cerându-i să-l recheme pe Ledoulx²⁸. Consulul francez se plângea de influența covârșitoare de care beneficia confratele său rus²⁹.

În scopul întăririi flotei și apărării cetăților de la Dunăre, a crescut considerabil comanda de ambarcațiuni militare care trebuiau să fie construite în Principate. În anul 1814, Vistieria Moldovei a cheltuit sume mari de bani pentru a construi șalupe canoniere la șantierul de la Galați. Viceconsulul francez de la Iași, Fornetty, amintea, în raportul său din 25 noiembrie 1814, adresat ministrului de externe, Talleyrand, că Turcia a comandat în Moldova 20 de șalupe de război (canoniere). La momentul redactării raportului, sublinia Fornetty, doar patru dintre ele fuseseră lansate la apă, la restul lucrându-se intens. În același an, Ledoulx, consulul francez de la București îi scria lui Talleyrand că și meșterii valahi primiseră ordin să execute „în grabă un mare număr de șalupe canoniere”³⁰. De altfel, în a doua parte a anului 1816 și prima jumătate a celui următor, s-au mai construit la Galați astfel de vase; în aprilie 1817, consulul francez Formont îi scria lui Richelieu că la Rusciuc se aștepta sosirea unui înalt demnitar turc care să preia comanda ambarcaunilor construite pentru flota Imperiului Otoman de Moldova și Valahia. Potrivit lui Formont, au fost executate peste 120 de astfel de ambarcațiuni³¹.

²⁷ Ledoulx menționa într-un raport adresat lui Maret despre izbucnirea și răspândirea epidemiei de ciumă în iulie 1813. La 20 august 1813, consulul francez consemna că epidemia de ciumă golise Bucureștii de locuitori. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 974, 976.

²⁸ V. A. Urechia, *op. cit.*, 1899-1900, p. 186-187; M. Holban, *Autour de deux rapports inédits sur Caragea et Callimachy*, în *RHSEE*, XIX, 1942, 1, p. 103.

²⁹ „Consulul Rusiei este singurul ascultat. Supușii și protejații ruși sunt singurii care obțin dreptate. Această atențiune este împinsă așa de departe, încât considerațiunea noastră a căzut cu totul într-o stare de nesuferit. La Iași, francezii au fost maltratați, fără ca să fi putut obține reparațiune. Aici, uitând că pavilionul regal fâlfâie deasupra casei consulare, uitând respectul datorat florilor de crin și cocardei albe, mai mulți francezi au fost insultați de greci. Am reclamat cu căldură, împins chiar de a duce plângeri la Constantinopol, fără ca principele Caragea să fi vrut a arunca o privire asupra capitulațiilor noastre”. V. A. Urechia, *op. cit.*, 1899-1900, p. 183.

³⁰ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 980; *Ibidem*, Supliment I, vol. II, p. 752; I. Toderașcu, *op. cit.*, p. 69.

³¹ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 1014; I. Toderașcu, *op. cit.*, p. 70.

La 6 ianuarie 1814, Talleyrand îi scria lui Jaucourt, de la Viena, despre plecarea lui Ledoulx de la București, din cauza plângerii făcute la Constantinopol de domnitorul muntean cu privire la comportamentul său³². Deși până atunci Ledoulx îi fusese credincios împăratului, la 25 decembrie 1814, el își exprima satisfacția pentru „fericita întoarcere a ilustrei noastre familii regale pe tronul Franței”³³. La 25 iunie 1814, Ledoulx îl informa pe Talleyrand despre favorurile și influența de care se bucura domnitorul Caragea în Imperiul Otoman. El primise din partea sultanului o scrisoare autografă și un pumnal foarte frumos lucrat, cadou pe care consulul francez îl aprecia drept „un dar foarte onorabil” pentru principii greci. La 15 august, Fornetty își informa superiorul despre stingerea epidemiei de ciumă din Valahia și de la Galați, unde făcuse mari ravagii. În schimb, sublinia el, Iași fusese cruțați³⁴.

În 7 iulie 1814, domnul Țării Românești, Ioan Gheorghe Caragea îi scria lui Talleyrand o scrisoare în care aducea grave critici lui Ledoulx, pe care-l califica drept „corifeul tuturor intrigilor” sau „cel mai incomod domnișor care vreodată a fost adversarul meu”³⁵. Într-o serie de note din 8, respectiv 28 iulie 1814 trimise la Înalta Poartă, note care vor face, de altfel, obiectul corespondenței dintre Andreossy și Talleyrand în luna octombrie același an, se specifica că la baza conflictului dintre cei doi stătea comportarea ciohodarului domnitorului, care în timpul unei plimbări, a oprit trăsura soției consulului și a insultat-o atât pe aceasta, cât și cocarda tricoloră. Vizitiul voia să treacă pe o stradă aglomerată în goana cailor, iar ciohodarul a prins caii de frâie și i-a oprit. A urmat o ceartă și o bătaie între vizitiu și slujbașul domnesc. Ledoulx invoca că a fost insultat pavilionul francez. Se sublinia faptul că a îndrăznit chiar să pună mâna pe frâiele cailor și să-l lovească pe un arnăut din serviciul consulului, care însoțea echipajul doamnei. Deși consulul i-a cerut domnului să-l pedepsească exemplar pe ciohodar, care insultase public pe reprezentanții „unei națiuni respectabile și prietene”, acesta nu numai că a refuzat să-i dea satisfacție, dar i-a și răspuns foarte urât³⁶. Insultat, consulul francez considera că nu-și mai putea îndeplini funcția. Din această cauză, el i-a și cerut domnului pașapoartele pentru a

³² Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 977.

³³ *Ibidem*, p. 984; L. Boicu, *op. cit.*, p. 280.

³⁴ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 978.

³⁵ Caragea i se plânga lui Talleyrand despre comportamentul lui Ledoulx într-o depeșă expediată de la București la 20 august 1814. *Ibidem*, p. 979, 980-981.

³⁶ Incidentul și evoluția conflictului cu domnitorul Ioan Gheorghe Caragea făceau obiectul unui memoriu justificativ trimis de Ledoulx lui Talleyrand în decembrie 1814. *Ibidem*, p. 979-980, 990-996.

pleca la Constantinopol, dar a fost refuzat³⁷. În decembrie 1814, Ledoulx încerca să justifice într-un memoriu destul de amplu conflictul apărut între el și domnul Ioan Gheorghe Caragea, lipsit de energie, influențabil, cu o evidentă aplecare către consulul rus. Domnul a intervenit pe lângă Talleyrand și Gentz pentru înlăturarea din funcție a consulului francez³⁸. Ledoulx îl acuza pe Ioan Gheorghe Caragea că, de la restaurarea regalității în Franța, el socotea această țară drept o putere de rangul al doilea, de a cărei protecție nu avea nevoie³⁹. Deși Ledoulx a beneficiat de sprijinul ambasadorului francez de la Constantinopol, generalul Andréossy, într-un final, a fost chemat în capitala otomană.

La 13 septembrie 1814, Andréossy îi scria din Terapia lui Talleyrand că Ledoulx a părăsit Bucureștii, îndreptându-se spre Constantinopol. Diplomatul francez anexa copia raportului pe care Ledoulx i-l înmânase. El menționa insulta publică adusă consulului francez de către domnitorul Ioan Gheorghe Caragea; cum acesta nu-și ceruse scuze, consulul francez a primit ordin să plece la Constantinopol și să închidă consulatul⁴⁰.

În cafenelele de la București, dar și la Iași persista o stare de neliniște, de tulburare. Consulul austriac Raab aprecia că starea de spirit ce domnea în Moldova era proastă, în timp ce Fornetty scria că Principatul se afla într-o continuă stare de agitație morală, în așteptarea „de mari schimbări”⁴¹.

La finalul anului 1814, la Iași sosea în calitate de consul general al Angliei, Wilkinson, succesorul lui Summerer, care considera poporul român drept cel mai oprimat și mai apăsător de impozite și taxe⁴². El i-a înmănat scrisorile de acreditare

³⁷ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment I, vol. III, 1709-1812. *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu*, Stabl. Grafic I. V. Socescu, 1889, p. 62-63; *Ibidem*, Supliment I, vol. II, p. 754-755; *Ibidem*, vol. XVI, p. 985-987.

³⁸ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 990-996.

³⁹ *Ibidem*, p. 991; *Ibidem*, Supliment I, vol. III, p. 61-62; L. Boicu, *op. cit.*, p. 280; V. A. Urechia, *op. cit.*, 1899-1900, p. 188-189.

⁴⁰ J. Nouzille, *La diplomatie française et les Principautés Danubiennes au début du XIX-e siècle*, în *RRH*, XXXVIII, 1999, 1-4, p. 34; Hurmuzaki, *op. cit.*, Supliment I, vol. II, p. 753-754.

⁴¹ Raab îi scria la 25 noiembrie 1814 lui Metternich că moldovenii așteptau o schimbare grabnică de regim și sperau ca Congresul de la Viena să se gândească și la ei. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 978; L. Boicu, *op. cit.*, p. 281-282.

⁴² Diplomatul englez era convins că suzeranitatea Porții asupra Principatelor era în măsură să zdruncine liniștea Europei; în viziunea sa, Poarta ar fi trebuit să renunțe la Principate. Ele ar fi trebuit să formeze o barieră împotriva Rusiei, să devină fie independente, alternativă în care el nu credea, fie să fie împărțite între Rusia și Austria. L. Boicu, *op. cit.*, p. 285; *Rapoarte consulare și diplomatice engleze privind*

domnitorului Moldovei, Scarlat Callimachi, la 25 noiembrie 1814. Viceconsulul francez din capitala moldavă, Fornetty, îl informa în aceeași zi pe Talleyrand despre sosirea lui Wilkinson și audiența la Curte⁴³. În 1815, domnul Țării Românești, îi atrăgea atenția agentului consular austriac acreditat la București, Fleischhagl de Hakenau, că el nu se considera „subalternul” lui și că respectivul „nu putea acționa ca și cum ar domni deopotrivă cu el”⁴⁴.

În același an, Congresul de la Viena a avut în vedere probleme ale continentului european, dar chestiunea orientală n-a figurat pe agenda sa de lucru; ea a fost atinsă doar în două puncte: cel al garantării posesiunilor otomane și cel al revendicărilor rusești⁴⁵. Congresul de la Viena a trasat harta politică a Europei și a stabilit noua configurație de forțe la scară continentală, în care Franța părea eliminată din orice calcul de putere. Din această cauză, forurile conducătoare de la Paris au căutat toată vremea să-și recupereze poziția decizională, dar și influența diplomatică în Orient, zonă în care se disputau interesele Occidentului față de poziția deja consolidată a Rusiei după anul 1812⁴⁶. Ambasada franceză din capitala

Principatele Dunărene. 1800-1812, editor P. Cernovodeanu, Brăila, 2007, p. XIII. Despre sosirea lui Wilkinson scria și Fornetty într-un raport consular adresat lui Talleyrand, la 23 noiembrie 1814. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 989.

⁴³ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 989; P. Cernovodeanu, *Interese economice engleze la Dunărea de Jos și în Marea Neagră între 1803-1829*, în *RdI*, 28, 1975, 11, p. 1701, 1704-1705; *Rapoarte consulare și diplomatice engleze...*, p. XIII.

⁴⁴ I. C. Filitti, *Correspondența domnilor și boierilor români cu Metternich și Gentz între anii 1812-1828*, în *Analele Academiei Române*, seria II, XXXVI, 1913-1914, p. 1003-1004; S. Mărieș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781-1862*, Iași, 1985, p. 39.

⁴⁵ D. Berindei, *Sud-estul Europei și marile tratate de pace (1815-1878)*, în volumul *România și Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, 1997, p. 115-116; L. Boicu, *op. cit.*, p. 282-283; M. Malița, *op. cit.*, p. 208-209; N. Iorga, *La pénétration des idées de l'Occident dans le Sud-Est de l'Europe au XVII-e et XVIII-e siècle*, în *RHSEE*, I, 1924, 4-6, p. 115; G. Cliveti, *Preludiile concertului european (I). Tentația „păcii generale”*, în *AILAX*, XXXVII, 2000, p. 250; M. Manea, *Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814-1815)*, în *RdI*, 39, 1986, 1, p. 63.

⁴⁶ În ciuda eforturilor depuse, mai ales după anul 1834, când a avut loc o reactivare a diplomației franceze în Orient, Franța nu va mai reuși să-și redobândească influența de odinioară la Constantinopol. L. Iordăchescu, *Statutul reprezentanțelor diplomatice franceze în Principate (1798-1859)*, în A. Zub, D. Ivănescu (eds.), *Franța. Model cultural și politic*, Iași, 2003, p. 203; G. Cliveti, *Aranjamentul politico-teritorial european de la 1814-1815. Problema garanției generale*, în *AILAX*, XLI, 2004, p. 247; Idem, *Concertul european. Un experiment în relațiile internaționale din secolul XIX*, București, 2006, p. 42; M. Manea, *op. cit.*, p. 73; D. Berindei, *Zorii unei activități moderne de politică externă (1821-1828)*, în *RI*, II, 1991, 9-10, p. 495.

otomană a încercat să contracareze influența mereu crescândă a Angliei și a Rusiei. Principatele Române au reprezentat un teren „în prelungire”, pe care aveau loc dispute diplomatice; însă, după cum aveau să constate chiar reprezentanții diplomați ai Franței, adevărata politică se făcea la Constantinopol⁴⁷. Franța a acordat atenție consulatelor franceze din Principate, care au fost organizate ca și celelalte consulate din Imperiul Otoman⁴⁸.

Noua confruntare cu Napoleon a condus la o creștere a grijii și interesului Rusiei pentru starea Imperiului Otoman, inclusiv a Principatelor. La 14/26 aprilie 1815, Nesselrode îl autoriza pe emigrantul francez Sainte Aulaire să țină corespondență regulată cu ministerul de externe rus cu privire la situația Principatelor, măsurile luate de Poarta otomană, purtarea domnitorilor, relațiile lor politice cu puterile vecine, starea de spirit, resursele, nemulțumirea locuitorilor, proiectele și speranțele lor.

Numit la finele anului 1815 secretar de stat la Ministerul de externe rus, Ioan Capodistria a elaborat un plan pentru politica externă rusă: Principatele Române și Serbia trebuiau să formeze trei state unite conduse de membrii a trei case domnitoare germane, care ar fi trebuit să fie scoase de sub suzeranitatea Rusiei și puse sub garanția Rusiei și Austriei sau chiar a Angliei sau a Franței; într-o a doua etapă, trebuia să se formeze statul grec. Planul trebuia să se realizeze pe cale diplomatică⁴⁹.

Tot pe la 1815, Dionisie Eclesiarhul surprindea în *Cronograful* său starea de spirit antioccidentală și filorusă a „clasei de mijloc”. Clericul susținea că bunul și creștinul împărat Alexandru reprezenta o veritabilă stavilă în fața anarhiei generate de Revoluția franceză și de ambițiile imperiale ale lui Napoleon⁵⁰.

La 1 ianuarie 1816, Fornetty îi scria lui Richelieu despre viceconsulatul de la Iași, sub raportul relațiilor comerciale, despre vacanța postului de la București, care nu făcea bine cauzei franceze, dar și despre epidemia de ciumă care izbucnise la Galați și care avansase și în restul provinciei⁵¹.

⁴⁷ L. Iordăchescu, *op. cit.*, p. 203; G. Platon, *Les Principautés Roumaines dans les relations internationales à l'époque du Règlement Organique (1830-1853)*, în *AILAI*, XXIV, 1987, p. 31; D. Hurezeanu, *1848 – moment înnoitor în istoria României*, în *RdI*, 41, 1988, 4, p. 367.

⁴⁸ L. Iordăchescu, *op. cit.*, p. 204-206, 207, 209-210; A. Oțetea, *Înființarea consulatelor franceze în țările românești*, în *RI*, XVIII, 1932, 10-12, p. 330, 343.

⁴⁹ L. Boicu, *op. cit.*, p. 284-286.

⁵⁰ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997, p. 185.

⁵¹ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 999.

În 1816, în Valahia, a fost descoperit un complot, în care fuseseră amestecați și supuși austrieci, la viața lui Ioan Vodă Caragea⁵². În primăvara anului 1816, divictarul I. Dimitriu denunța domniei un complot pus la cale de o organizație revoluționară secretă, condusă de profesorul de germană Carol Martin Sattler și de Mihail Gross. Complotiștii plănuiau să acționeze concomitent la București și la Craiova. În acțiune era implicat și francezul Jean Baptiste Dubair⁵³.

La 8 martie 1816, Talleyrand îl informa pe Caragea că Ludovic al XVIII-lea l-a numit pe Formont viceconsul la București în locul lui Ledoulx⁵⁴. La 20 mai 1816, Fornetty îi scria din Iași lui Richelieu despre arestarea unui supus francez la București. Deși ar fi vrut să plece în Valahia să aștepte mai multe amănunte, Fornetty consemna că a trebuit să rămână la Iași, în așteptarea lui Formont, despre care știa că plecase din Viena. La 29 mai, Formont îl informa pe Richelieu că ajunsese în București, după o călătorie extrem de dificilă, mai ales prin Ungaria, unde erau inundații⁵⁵. La 30 iunie, Formont îl informa din București pe Richelieu despre pregătirile pe care le făcea domnul Țării Românești în vederea primirii ambasadorului Rusiei de la Constantinopol, baronul de Stroganoff, în drumul său spre Napoli, unde mergea să se trateze. În același raport consular, Formont mai dădea informații și despre desfășurarea procesului lui Gross, despre anchetarea zilnică a martorilor și a suspecților implicați în complot. Între timp, consulul austriac i-a cerut domnului ca Gross și ceilalți supuși germani implicați să-i fie predați. Se pare că în complot fusese implicat și un francez, care încă nu fusese judecat. Domnul însuși nu-l considera vinovat decât pentru faptul că știuse de complot și păstrase tăcerea⁵⁶. La 3 august 1816, Formont îi scria lui Richelieu despre condamnarea lui Gross și a complicilor săi la spânzurătoare; au fost duși în apropierea graniței cu Austria și executați. Sentința francezului Baptiste Dubair și a rușilor implicați nu se dăduse încă, însă Formont se aștepta ca pedeapsa lor să fie mai blândă.

⁵² L. Boicu, *op. cit.*, p. 299-300; N. Camariano, *Un document important referitor la organizația revoluționară secretă din București (1816). Denunțul înaintat lui Ioan Vodă Caragea*, în *Studii. Revistă de istorie*, IX, 1956, 5, p. 127.

⁵³ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 1003, 1004, 1005, 1006; D. Berindei, *Revoluția română...*, p. 45; I. Ranca, *Un document intern referitor la complotul organizat de Mihail Gross împotriva lui Ioan Vodă Caragea în anul 1816. Notele sau conspectul audierii inculpaților la București și Sibiu și asupra ședințelor tablei regale din Târgu-Mureș din anul 1817*, în *Studii. Revistă de istorie*, XV, 1962, 2, p. 389.

⁵⁴ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 1000; L. Boicu, *op. cit.*, p. 284.

⁵⁵ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 1003-1004.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 1005.

La 26 septembrie 1816, Formont îi scria lui Richelieu despre starea de agitație în care se găseau cei doi domni ai Principatelor în așteptarea baronului de Stroganoff, despre care se credea că vine să-i mazilească⁵⁷.

La 3 ianuarie 1817, Formont îi transmitea, din Iași, lui Richelieu informații despre francezii aflați în Moldova: consulul francez consemna că în principat erau puțini francezi, care erau fie institutori (majoritatea), fie meșteșugari; în plus, mai insista el, acolo nu exista nici o casă de comerț franceză; consulul francez opina că un stabiliment comercial francez ar fi avut șanse de reușită la Galați⁵⁸. La 11 martie 1817, Formont scria într-un raport consular, adresat lui Richelieu, despre rechemarea consulului rus, Kiriko, după ce îndeplinise acea funcție vreme de 30 de ani. Pini, consulul rus din Moldova, urma să se ocupe de afacerile celor două Principate⁵⁹.

La 4 aprilie 1817, Formont îi scria lui Richelieu că „nu este spectacol mai dureros decât vederea acestui popor valah împins la toate umilințele sclavajului, redus a se felicita că nu mai are nimic ce să mai dea și neașteptând salvarea decât în excesele mizeriei sale”⁶⁰. La 12 august 1812, Formont îi scria lui Richelieu despre sosirea în Moldova a doi ofițeri francezi, frați. Consulul francez consemna că unul dintre ofițeri era condamnat la moarte, iar celălalt la închisoare pe viață. Cum principele Callimachi nu știa cum să reacționeze, i-a cerut sfatul colegului său din Valahia. De teamă să nu gafeze, domnul Moldovei a scris despre această chestiune la Poartă, cerând instrucțiuni⁶¹. La 5 septembrie 1817, Formont îi mulțumea lui Richelieu pentru că i-a răspuns pozitiv la cererea sa de concediu pentru a-și petrece câteva luni în Franța, din cauza unor probleme de sănătate⁶². Formont a fost înlocuit la 22 august 1818 cu Augrand, care-și va extinde competența și asupra Moldovei⁶³.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 1006-1007.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 1011.

⁵⁹ La 25 aprilie, Fernetty îi scria lui Richelieu că Pini s-a dus la București pentru a prelua afacerile consulatului rus de acolo, deoarece predecesorul său, Kiriko fusese chemat să îndeplinească o funcție administrativă într-un oraș din Rusia meridională. Kiriko era acuzat că neglijase afacerile consulatului rus de la București. Pini a lăsat consulatul rus de la Iași pe seama unui ofițer al consulatului din Moldova. *Ibidem*, p. 1013-1014, 1015-1016.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 1015; L. Boicu, *op. cit.*, p. 298.

⁶¹ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 1021.

⁶² *Ibidem*, p. 1016, 1021-1022.

⁶³ Formont îi scria lui Richelieu la 25 iunie 1817, cerându-i un concediu. Richelieu i-a răspuns la 22 iulie afirmativ. Richelieu i-a solicitat ca, la plecarea din București, să-i predea treburile consulatului, cancelarului său, Pagé. *Ibidem*, p. 1018; Idem, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVII, *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825-1846)* culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, publicate după copiii Academiei Române de Nerva Hodoș, Inst. de Arte grafice Carol Gobl, București,

Fornetty îi scria lui Richelieu din Iași, la 17 octombrie 1817, despre lipsa negustorilor francezi în Moldova, dar și a oricăror relații comerciale cu Franța, stare de lucruri datorată, poate și protecției speciale din partea Rusiei⁶⁴.

Franța, aflată într-o stare de slăbire, a suprimat în decembrie 1817, viceconsulatul de la Iași din lipsă de fonduri⁶⁵. Prin ordonanța din 23 decembrie 1817, consulatul de la Iași a fost desființat. Protecția sudiților francezi din Principate a fost încredințată Rusiei. Richelieu, ministrul de externe francez, l-a însărcinat pe agentul său să comunice domnitorului că postul rămăsese vacant⁶⁶. Fornetty primea la 23 decembrie 1817 informații de la Richelieu despre suprimarea viceconsulatului francez de la Iași. Titularul postului trebuia să preia postul de viceconsul din Dardanele, în locul lui Méchain⁶⁷.

Între timp, în Valahia, vornicul Filipescu, aflat în fruntea unei „partide naționale”, dorea, după model francez, o consultare a tuturor stărilor și eliberarea de sub suzeranitatea turcească⁶⁸.

În vara anului 1818, Richelieu a realizat că suprimarea consulatului francez de la Iași a fost pripită; el era de părere că un agent în capitala moldavă ar fi definit clar importanța politică a Principatelor⁶⁹. La 22 august, Richelieu i se adresa lui Augrand cu instrucțiuni asupra misiunii sale consulare în ambele Principate: sub raport comercial, diplomatul francez consemna că atât Moldova, cât și Valahia nu prezentaseră până atunci un interes prea mare pentru francezi; în schimb, sub raport politic, Principatele prezentau interes tocmai prin prezența lor „la frontierele celor trei imperii”, prin relațiile cu Poarta, dar și cu puterile limitrofe. Richelieu își îndemna subordonatul să întrețină bune raporturi cu domnitorul Valahiei, care i-ar fi putut furniza informații prețioase despre politica turcilor în zonă. Richelieu îi acorda permisiunea lui Augrand să aibă un agent la Iași. Richelieu îl informa din Paris, la 22 august 1818, pe Ioan Gheorghe Caragea despre numirea lui Augrand în funcția de consul al Franței la București, unde îl înlocuia pe Formont⁷⁰.

1913, p. 1025; L. Iordăchescu, *op. cit.*, p. 203.

⁶⁴ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 1022-1023.

⁶⁵ Anglia își va suspenda activitatea consulară la 1818. L. Boicu, *op. cit.*, p. 285.

⁶⁶ Gh. Platon, C. Oghină-Pavie, *Franța și Principatele Române în epoca „Restaurației naționale” (1821-1834)*, în A. Zub, D. Ivănescu (eds.), *Franța. Model cultural și politic*, Iași, 2003, p. 136.

⁶⁷ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 1024.

⁶⁸ L. Boicu, *op. cit.*, p. 298.

⁶⁹ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 1025; L. Boicu, *op. cit.*, p. 288; V. A. Urechia, *op. cit.*, 1899-1900, p. 216.

⁷⁰ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 1026.

Pagé, girantul consulatului francez, îi scria lui Richelieu din București la 28 august 1818 despre incendiul de la Constantinopol și despre apropierea schimbării domnilor din cele două Principate, la expirarea termenului de 7 ani, stabilit de Rusia și de Poartă. Pagé consemna că domnitorul Valahiei ar fi dorit să se refugieze în Rusia; de altfel, consulul rus era foarte bine văzut la curtea sa⁷¹. La 10 octombrie același an, Pagé revenea cu știri despre schimbarea celor doi domni. Domnul Valahiei își trimisese deja toate lucrurile peste graniță și se credea că se va retrage în Rusia; în schimb, despre domnul Moldovei se spunea că se va întoarce la Constantinopol. La numai câteva zile, la 10 octombrie, Pagé revenea cu știri despre fuga lui Caragea, „asemeni principelui Ipsilanti în 1806”, la Brașov cu întreaga familie și o gardă de 500 de arnăuți. Din Transilvania, Caragea s-a refugiat în Italia, la Pisa. Evenimentele făceau și obiectul unei depeșe a aceluiași, adresate lui Richelieu în data de 22 noiembrie 1818⁷². La 8 decembrie 1818, el îl informa pe Richelieu despre numirea, în luna noiembrie, a lui Alexandru Suțu ca domn al Țării Românești. Într-o depeșă din 27 decembrie 1818, el amintea despre faptul că marchizul de Rivière, ambasadorul francez de la Constantinopol, intervenise pe lângă autoritățile otomane pentru numirea lui Suțu ca domn al Valahiei⁷³.

Deși codificările lui Callimachi și Caragea purtau amprente ale codului napoleonian, influența franceză a pierdut teren la București și la Iași, în favoarea celei austriece. Reprezentanții Franței regale de la Iași și de la București au vegetat, iar la Poartă au jucat un rol nul atât în aprecierea, cât și în alegerea domnitorilor⁷⁴.

Răscoala tătarășenilor de la Iași a izbucnit la 8/20 iunie 1819⁷⁵. Răsculații au fost destul de bine organizați, se pare că au fost antrenate și consulatele străine în desfășurarea acelor evenimente⁷⁶. Pagé îi scria lui Dessoles, la 24 iunie 1819, despre trecerea ambasadorului francez de la Constantinopol, marchizul de Rivière, prin București, în drumul său spre Franța; de altfel, l-a și însoțit până la frontiera cu Austria; în aceeași depeșă, se mai pomenea și despre răscoala care izbucnise la Iași împotriva domnitorului Callimachi, care luase măsuri prea severe pentru stoparea epidemiei de ciumă. Locuitorii s-au opus măsurilor și s-au adunat la curte, unde domnul a ordonat deschiderea focului. La 11 septembrie 1819, revenea cu știri despre

⁷¹ *Ibidem*, p. 1026-1027.

⁷² *Ibidem*, p. 1027-1028.

⁷³ *Ibidem*, p. 1028-1029.

⁷⁴ L. Boicu, *op. cit.*, p. 295.

⁷⁵ Un contemporan englez consemna că războiul și ciuma vin arareori împreună; nu era și cazul aceluia an. *Ibidem*, p. 300-301.

⁷⁶ G. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 65.

dezordinile de la Iași⁷⁷. Mișcarea de nesupunere la măsurile impuse de autorități pentru împiedicarea răspândirii ciumei (izolarea cartierelor unde se înregistrau asemenea cazuri, cordoane sanitare) a început încă din data de 6/18 iunie, într-o zi de vineri, dar abia în data de 8/20 iunie, duminică, s-au transformat într-o mișcare de mari proporții. Măsurile pentru combaterea ciumei vizau deopotrivă toți locuitorii, deci și sudiții străini, care de multe ori nu voiau să se supună, considerând măsurile sanitare ca o îngrădire a libertății la care aveau dreptul. Sudiții austrieci și prusieni au protestat în scris la agentul austriac din Iași, Raab⁷⁸. Pagé, girantul consulatului francez de la București, consemna, la 24 iunie 1819, că decizia lui Scarlat Calimachi de a impune o nouă contribuție în folosul oamenilor izolați în carantine a nemulțumit poporul sărac⁷⁹. Aceeași sursă mai menționa, printre cauzele mișcării de la Iași, și amestecul unor puteri interesate, Austria și Rusia, care ar fi căutat un pretext pentru a intra în Principate. Pagé chiar insista asupra faptului că, de 20 de ani, de când se afla în Principate, nu s-a întâmplat ca moldovenii sau muntenii să se revolte împotriva principilor lor. Într-un raport datat 11 septembrie 1819, Pagé considera că acea mișcare era opera unor uneltitori care lucrau pentru cineva⁸⁰. Aceeași sursă relatează că domnul, având înștiințare despre tulburările din oraș, „a ieșit de la Curte și, pe jos, însoțit de câțiva boieri și slujitori neînarmați, a mers în întâmpinarea răsculaților”. Cum larma a crescut deoarece fiecare vroia să-și spună păsul, „strigătele înțețindu-se, spiritele s-au aprins”, domnul a fost nevoit să se retragă în incinta Curții, „cu greu izbutindu-se a se închide porțile în urma sa”. Câțiva arnăuți au tras în mulțime, mai mulți oameni au fost uciși sau răniți. Pagé aprecia numărul morților la 35. Însuși Mitropolitul Veniamin Costachi s-a retras în casele lui Grigore Ghica⁸¹.

Între timp, reprezentantul Franței de la Iași, Méchain, se străduia să câștige încrederea moldovenilor în Franța. El aducea ca argument faptul că „lupta Franței contra aliaților, victoriile sale pot decide soarta tuturor popoarelor Europei”, inclusiv a Principatelor, care „prin poziția lor geografică interesează mult guvernul

⁷⁷ Hurmuzaki, *op. cit.* vol. XVI, p. 1030.

⁷⁸ G. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 66.

⁷⁹ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, București, 1902, p. 383; G. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 78.

⁸⁰ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 1030-1031; N. Iorga, *Documente privitoare...*, p. 383, 384; G. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 78, 81.

⁸¹ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 1030; D. Bădărău, I. Caproșu, *Iași vechilor zidiri până la 1821*, Iași, 1974, p. 17.

francez”. Consulul francez îi asigura pe boierii moldoveni că națiunea lor era demnă de a figura printre națiunile Europei prin „existența lor politică”⁸².

În 1819, în Moldova, pe vremea ciumei, a sosit un grec pe nume Kosmeli, care și-a tipărit, la 1822, memoriile la Berlin. El menționa un francez octogenar, Gaillard, care deși crezuse la un moment dat că a descoperit un leac împotriva molimeii, a murit în lazaret alături de pacienții săi⁸³.

J. M. Lejeune, care se intitula „profesor de literatură și profesor particular al Alteței Sale prințul Moldovei” Mihai Suțu, era în 1819, pe timpul ciumei la Iași, dar și în 1821, judecând după știrile despre cutremurul din noaptea de 3 spre 4 februarie, care a zguduit „palatul domnesc, clădit numai în piatră și de o construcție solidă”⁸⁴.

Din septembrie 1820 datează o notă a lui Formont cu privire la consulatul francez de la București: în viziunea sa, consulul francez de la București trebuia să perceapă postul său drept unul politic, de unde putea să observe acțiunile rusești, austriece și otomane. Funcțiile pur consulare erau nule, Bucureștii oferind interes și utilitate doar din punct de vedere politic. Poporul, obișnuit de mai bine de un secol cu schimbarea deasă a domnilor, era indiferent la tot ceea ce se petrecea. Boierii trăiau izolați pentru a evita astfel suspiciunile domnitorului, care supraveghea cu multă vigilență toate acțiunile lor. Un consul al unei puteri străine instalat la București trebuia să câștige mai întâi încrederea și simpatia domnitorului. Formont recunoștea deschis că față de Rusia sau Austria, influența franceză în Valahia era mult redusă. Un fenomen des întâlnit în epocă era ușurința cu care reprezentanții consulari de la București puteau găsi printre valahi doritori de protecție străină pe care o cumpărau. Cum domnitorul trecea cu vederea acea afacere ilicită, practica era destul de răspândită⁸⁵.

Ultimii ani ai regimului fanariot în Principate au atras atenția consulilor francezi care au rezidat la Iași și București, dar și a câtorva voiajori de aceeași naționalitate, precum Henri de Mondonville sau contele Auguste de Lagarde.

⁸² Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*, serie nouă, vol. IV, *Rapoarte diplomatice ruse (1797-1806)*, sub îngrijirea acad. A. Oțetea, București, 1974, p. 599; C. Ploscaru, *Politica Franței în Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea din perspectiva elitei locale*, în I. Nistor, P. Nistor (coord.), *Relații internaționale. Lumea diplomației. Lumea conflictului*, Iași, 2009, p. 44.

⁸³ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, p. 464-465; A. Duțu, *Un livre grec sur «les lumières» occidentales traduit en roumain en 1819*, în *RRH*, IV, 1965, 5, p. 985-986.

⁸⁴ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, p. 485.

⁸⁵ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 1032-1033.

Ledoulx, Fornetty, Formont sau Augrand pomeneau în rapoartele trimise superiorilor de la Paris sau de la Constantinopol despre domnitorii de la Iași, respectiv București, despre partidele boierești și starea de spirit din cele două provincii. Ascendentul pe care Rusia îl avea în Principate nu putea trece neobservat. Alteori, în documentele întocmite de Fornetty sau Formont se regăsesc recomandări cu privire la organizarea unor case de comerț franceze în spațiul românesc. Este menționat cu precădere portul Galați. O serie de evenimente precum uciderea lui Ramiz pașa la București în martie 1813, complotul organizat împotriva domnitorului Ioan Gheorghe Caragea în 1816, despre care se pare că avea cunoștință și un sudit francez, Jean Baptiste Dubair, suprimarea consulatului francez de la Iași în 1817, schimbarea domnitorilor în 1818 sau răscoala tătarășenilor din iunie 1819 au ocupat pagini însemnate în corespondența întocmită de trimișii oficiali ai Franței în Principate. Ciuma care a bântuit în cele două provincii, construcția de șalupe pe șantierul naval de la Galați au fost, la rândul-le, consemnate epistolar de consulii francezi. Alteori, precum Formont, ei sunt preocupați de supușii francezi rezidenți în Principate sau de atragerea localnicilor de partea Franței. În rapoartele lui Formont se regăsesc, de exemplu, informații despre îndeletnicirile supușilor francezi din Moldova. Soarta oamenilor de rând, supuși abuzurilor și vitregiilor, a trezit compasiunea alogenilor francezi. S-a întâmplat ca și unele evenimente „mondene” să fie pomenite în corespondența consulilor Franței: menționăm conflictul apărut între Ledoulx și Ioan Gheorghe Caragea din cauza unui incident în care fusese implicată trăsura soției consulului francez, oprită de un ciohodar domnesc.

Scrierile călătorilor și consulilor francezi din perioada supusă investigației contribuie la reconstituirea istoriei celor două Principate din mai multe puncte de vedere: istoric, social, etnic, cu contrastele izbitoare dintre clasele sociale, comercial, edilitar și urbanistic, al moravurilor și a vieții sociale. Mărturiile furnizate de alogenii francezi, de la finele veacului fanariot, oferă o mai bună înțelegere a tabloului complex al societății românești din acele vremuri.

*LE CRÉPUSCULE DU RÉGIME PHANARIOTE. LES ANNÉES
1812-1820 DE L'HISTOIRE DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES
DANS LA VISION DES CONSULS ET DES VOYAGEURS*

FRANÇAIS

(RÉSUMÉ)

Les dernières années du régime phanariote dans les Principautés attirèrent l'attention des consuls français qui ont siégé à Iași et Bucarest, ainsi que de quelques voyageurs compatriotes. Ledoulx, Fornetty, Formont ou Augrand mentionnèrent dans les rapports qu'ils envoyèrent à leurs chefs de Paris ou de Constantinople les princes régnants des deux capitales, les partis des boyards ou l'état d'esprit des deux provinces. On observa, aussi, l'ascendant que la Russie gagna dans les Principautés. Parfois, dans les rapports dressés par Fornetty ou Formont on retrouve des recommandations concernant le développement du commerce français dans les Principautés. Les événements politiques, les épidémies récurrentes, la situation des autochtones, mais aussi celle des sujets français y résidant représentent d'autres sujets de la correspondance dressée par les consuls et les voyageurs français.

Leurs récits de la période soumise à l'investigation contribuent pleinement à la reconstitution de l'histoire des deux Principautés du point de vue: historique, social, ethnique, commercial, des mœurs et de la vie sociale. Les témoignages fournis par les allogènes français de la fin du siècle phanariote offrent une meilleure compréhension du tableau complexe de la société roumaine de cette époque-là.

MOBILITATEA POPULAȚIEI ȘI MEMORIA FAMILIALĂ. CAZURI IEȘENE

Ștefan S. GOROVEI*

Cuvinte cheie: *mobilitatea populației, memorie familială, Bucovina, boieri, Tăutu*

Mots-clefs: *mobilité de la population, mémoire familiale, Bucovine, boyards, Tăutu*

Cele două noțiuni reunite în titlu – *mobilitatea populației și memoria familială* – stau în centrul cercetărilor și reflecțiilor mele din ultima vreme. Aceasta se datorează nu doar temelor în a căror investigare m-am lăsat antrenat, ci și faptului că abordarea lor presupune acumularea atât a unei cantități mai mari de informații, cât și a unei experiențe care vine mai ales cu vârsta (ceea ce nu înseamnă că vârsta ar aduce-o de la sine...). Întâlnirea acestor doi vectori asigură o viziune diferită asupra unor realități ale trecutului, în stare nu doar să cuprindă spații și generații diferite, ci și să surprindă detalii care, altminteri, rămân neobservabile.

Definesc, mai întâi, noțiunile: ce înțeleg, în contextul epocii medievale și post-medievale (sau premoderne) românești, prin *mobilitatea populației* și ce înțeleg prin *memorie familială*?

Mobilitatea populației este, în geografia populației, o temă deosebit de importantă, extrem de interesantă și mai ales foarte actuală. Pentru specialiștii acestei științe, ea are în vedere *mobilitatea spațială* (sau *teritorială* ori *geografică*), cea mai complexă dintre toate, *mobilitatea profesională* și *mobilitatea socială*¹. În

* Academia Română, Filiala Iași – Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, IAȘI.

Cu subtitlul *Un caz ieșean*, o parte a acestui text a fost citită (prin bunăvoința d-lui profesor Lucrețiu Mihăilescu-Bârliba) la Sesiunea de comunicări a Facultății de Istorie din cadrul Zilelor Universității „Alexandru Ioan Cuza” (Iași, 27 octombrie 2017); lucrarea constituie un fragment dintr-o cercetare în curs, privind soarta mazililor și răzeșilor bucovineni coborâtori din Ioan Tăutu, mare logofăt al Moldovei în anii 1475-1511, ctitorul bisericii de la Bălinești (1499), precum și posteritatea acestora.

ceea ce mă privește, cuprind în noțiunea de *mobilitate a populației* orice mișcare (deplasare), indiferent de dimensiuni și cauze, prin care indivizi, grupuri de persoane sau familii își părăsesc așezările ancestrale pentru a se stabili în alte locuri, antrenând și o mobilitate socială cu urmări în plan genealogic, în măsura în care, în noile așezări, lasă urmași; iar aceștia sunt identificabili, firește, doar dacă perpetuează numele de familie.

Istoricul nu poate evita întrebarea: pentru ce și-ar fi părăsit oamenii locurile de baștină în vremurile acelea? Ca să-și abandoneze casa părintească, pământul, bunurile adunate (multe-puține) într-o generație sau două, era nevoie, desigur, de pricini puternice. Între acestea, cea mai puternică și cu efecte sigure era, fără îndoială, tocmai pierderea respectivelor bunuri, adică **sărăcirea**.

Oamenii acelor veacuri – când ideea călătoriilor de plăcere, de fantezie sau de aventură nu-și făcuse încă loc în mințile lor – se mișcau puțin: cei mai mulți probabil nu plecau niciodată din așezările lor. Prin urmare, dacă între mulții martori, consemnați de vreun document cu prilejul unei vânzări sau a unui schimb de bunuri, întâlnim – alături de oameni din vecinătăți – și câte unul sau doi din alte ținuturi, trebuie să presupunem că ei făceau parte dintr-o categorie mai deosebită. Multe lucruri puteau să constituie această deosebire. Încrederea comunității, de pildă, îi făcea oameni respectabili și atunci, fie că aveau, fie că n-aveau vreo mică dregătorie în organizarea și administrația locală, **lor** li se adresa domnia când era de făcut vreo cercetare la fața locului sau o hotărnicie. Asemenea deplasări, peste mai mult decât un deal și-o vale, puteau să aibă ca rezultat angajamente matrimoniale, în urma cărora o parte a urmașilor aveau să-și strămute locuința. Deplasarea „în exercițiul funcțiunii” într-un oraș, sau chiar în capitala țării, lărgea considerabil orizonturile omului, înlesnind stabilirea de relații cu locuitori ai altor ținuturi. În chip evident, spre exemplu, un scriitor de acte (diac sau uricar) avea la Iași mai multe șanse decât la Tecuci sau la Siret de a căuta și stabili aranjamente matrimoniale pentru membrii mai tineri ai familiei sale².

Astfel de cazuri, asupra cărora nu pot stărui mai mult, au condus la deplasări normale, care se încadrează într-o mobilitate obișnuită, o dinamică geografică

¹ Cf. Constantin Vert, *Geografia populației. Teorie și metodologie*, Editura Mirton, Timișoara, 2001, p. 76.

² Am în vedere un personaj activ în anii 1630-1676, Vasile Gorovei de la Bârgăuani (Neamț), diac, uricar, cămăraș și apoi logofăt de vistierie; îi cunosc patru copii, dintre care doar fiica Istina s-a căsătorit cu un boiernaș din zona natală, Gligoraș Cârliș; celelalte două fete s-au măritat în ținutul Cârlișăturii, iar fiul tocmai la Dorohoi. Exemplul acesta este furnizat de cercetarea indicată mai jos (nota 5).

firească. Un fenomen ca acesta, evolutiv, poate să explice cum o ramură a neamului Nădăbaico din Țara de Jos a Moldovei a ajuns în Țara de Sus, cu stăpâniri în ținuturile Sucevei și Dorohoiului (Șoldanii), iar o ramură a unui neam (Năvrăpescu) din Moldova de sub munte s-a stabilit tocmai în Moldova dintre Prut și Nistru (Șoimarii)³.

Nu intră, în discuția de față, mobilitatea *sezonieră* (plecări la lucru), nici cea *temporară* (analogă *detașărilor* din zilele noastre, sau plecărilor „la America” pentru a face bani), ci doar cea care devine *definitivă*. Nici deplasările de natură excepțională, precum mutările silite de populație, deportările practicate în Imperiul Otoman, mai apoi în U.R.S.S., nu constituie ținta acestei expunerii.

Înțeleg așa, prima noțiune (mobilitatea populației) aproape că o atrage de la sine pe cealaltă, *memoria familială*. În cel mai rău caz, chiar dispărând cu desăvârșire orice urmă a amintirilor despre înaintași, ea rămâne să trăiască prin **numele** dus mai departe de purtătorii săi. Desigur, în acest punct s-ar putea obiecta că, pe de o parte, nu toți oamenii acelor vremuri aveau nume de familie (*al doilea nume*, pentru filologi; *patronim*, pentru genealogiști) și, pe de altă parte, nu toate numele devenite *de familie* implică în mod necesar o istorie genealogică (așa sunt cele provenite din nume de botez ori de meserii, din porecle ori etnonime și alte asemenea nume comune⁴). Nu duc discuția în aceste zone, care merită aprofundări speciale și nici nu s-ar putea purta fără abandonarea frustrărilor de ordin social.

Cadrul definit astfel s-a constituit prin cercetările pe care le-am efectuat (și sunt în curs) pentru un proiect de istorie familială⁵; datorită lui am înțeles importanța și semnificația patronimului ca **ultim nivel de memorie familială**, dar și însemnătatea memoriei genealogice propriu-zise, cu mecanismele care o guvernează. Întrucât s-a crezut și s-a afirmat că interesul pentru genealogie și pentru istoria familială ar fi expresia unor simțăminte create doar de proprietatea funciară, care marchează un anumit statut social și în absența căreia ar lipsi cu totul, mi-am

³ Pentru aceasta, v. documentele adunate în Alexandru Furtună, Vasile Șoimaru, *Neamul Șoimăreștilor. 500 de ani de istorie*, autorul proiectului și coordonator dr. Vasile Șoimaru, Editura Prometeu, Chișinău, 2003.

⁴ V., în această chestiune, studiile introductive date de profesorul Mircea Ciubotaru în fruntea volumelor din ediția *Catagrafiilor Vistieriei Moldovei din 1820*.

⁵ Cf. Ștefan S. Gorovei, *Un proiect de cercetare genealogică globală: purtătorii numelui Gorovei*, comunicare în ședința din 15 ianuarie 2013 a Filialei Iași a Comisiei Naționale de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române. O succintă dare de seamă despre acest proiect și rezultatele obținute în *AȘUI*, s.n., *Istorie*, LXII, 2016, p. 54, nota 5.

îndreptat atenția și în această direcție: am putut arăta câteva cazuri în care memoria genealogică s-a dovedit vie și funcțională chiar desprinsă de proprietatea funciară, întreținută însă de alți factori, între care mi s-a părut că numele ocupă un loc de prim ordin⁶.

Cazurile pe care le prezint acum sunt, cred, și mai edificatoare; ele ne îndreaptă, poate, și spre o posibilă explicare mai complexă a fenomenului.

*

Familia Tăutu, coborâtoare din celebrul logofăt al lui Ștefan cel Mare, ctitorul fastuoasei biserici de la Bălinești și miticul nostru prim băutor de cafea, a constituit cea dintâi pasiune a mea în materie de genealogie moldovenească. Investigațiile începute în anii studiilor liceale la Fălticeni și continuate în vremea studenției ieșene m-au condus, pe nesimțite, la acumularea unui foarte bogat material documentar, făcându-mă să visez la o posibilă monografie după modelul *Familiei Rosetti* a generalului Radu Rosetti⁷. În anii aceia, am străbătut toate colecțiile documentare mai mult sau mai puțin accesibile, am purtat corespondență cu unii urmași cerți care mi-au comunicat informații despre ramurile lor, am răscolit în arhive, am căutat pe purtătorii acestui nume, până când au ajuns să mă caute ei pe mine: așa s-a născut, în 1967, prietenia mea cu dr. Claudius von Teutul⁸, păstrată intactă până la moartea sa, în 2004. Pe mulți i-am dibuit după cărțile de telefoane, care la vremea aceea, în lipsa telefoniei mobile, consemnau pe toți posesorii unui post fix.

La Arhivele Statului din Iași, am fost îndemnat să răsfoiesc două documente cumulative celebre și promițătoare (sau, cum se spune azi, *oferțante...*): *Condica sudiților* din 1824-1825⁹ și marele registru al mitricilor bisericești din Iași. Acesta

⁶ Idem, *Un rebus genealogic*, comunicare în ședința din 15 septembrie 2009 a Filialei Iași a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române; idem, *Tradiție familială și memorie genealogică*, în Ioan Neculce. *Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei*, s.n., XXIII, 2017, p. 31-51.

⁷ Generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I. *Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1938; idem, *Familia Rosetti*, II. *Celelalte ramuri*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1940 (au format volumele XXXIII și XLVII ale seriei *Studii și cercetări* editată de Academia Română). Autorul a definitivat și al treilea volum, depunându-l, în 1948, la Biblioteca Academiei Române – cf. *Buletinul Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”*, V, 2003, 7-9, p. 5. **Își așteaptă editarea.**

⁸ Cf. *Buletinul Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”*, VI, 2004, 1-6, p. 1-2.

⁹ Pentru care v. C. Turcu, *Observări asupra catagrafiei sudiților din Moldova pe anii 1824 și*

din urmă mi-a furnizat un număr însemnat de purtători ai numelui trăitori în Iași în deceniile patru–șapte ale veacului al XIX-lea; pe unii îi știam și din documente¹⁰, fără să-i pot lega de genealogia mare a neamului: erau, evident, urmași ai altor Tăutulești, despre care nu știam nimic, ceea ce mă nemulțumea profund. Însă cel mai tare m-a nedumerit când am aflat, din *Condica sudiților*, că în 1825 trăiau la Scoposeni (Iași) trei Tăutulești: **Toader**, lucrător de pământ, născut pe la 1758; **Tănasă**, crâșmar, născut pe la 1785 și **Ioan**, lucrător de pământ și morar, născut pe la 1800. Ei declaraseră că erau originari din Siret și veniseră în 1806 în Principatul Moldovei, unde acum erau așezați statornic prin căsătorie (ceea ce, de altminteri, a atras și refuzul de a li se recunoaște calitatea de supuși străini)¹¹. Trebuie să mărturisesc că, deși nu le-am pus nici un moment la îndoială apartenența la uriașa posteritate a logofătului Tăutu¹² – nașterea lor în Bucovina fiind un argument suficient pentru o vreme când uzurparea patronimelor nu era practică –, descoperirea acestor persoane evident clasate mi-a creat un puternic sentiment de derută și de amărăciune.

Problema s-a limpezit pe măsură ce, în chip paradoxal, s-a și complicat. Adică pe măsură ce am putut afla *tot mai mult* despre *tot mai mulți* purtători ai acestui nume.

Răpirea Bucovinei în 1775 i-a prins pe mai toți Tăutuleștii trăitori în acel an la răzeșiile lor de dincolo de Cordon¹³: lista celor care au depus jurământul de

1825, în *Îndrumător în Arhivele Statului din Iași*, II, Direcția Arhivelor Statului, București, 1956, p. 129-150.

¹⁰ Mult mai târziu, aveam să regăsesc unele nume în *Vidomostia* de la 1829, prelucrată de Alexandru Perietzianu-Buzău și în listele de decese alcătuite de Mihai-Răzvan Ungureanu; a fost o împrejurare favorabilă că aceste materiale de primă importanță au putut fi incluse în primele volume ale (pe atunci) nou-apărutei reviste *Arhiva Genealogică*: Alexandru Perietzianu-Buzău, *Vidomostie de boierii Moldovei aflați în țară la 1829*, în *ArhGen*, I (VI), 1994, 1-2, p. 269-295 (I); I (VI), 1994, 3-4, p. 287-307 (II) și II (VII), 1995, 1-2, p. 159-184 (III); Mihai-Răzvan Ungureanu, *Izvoare genealogice inedite: vidomostiile deceselor boierești (1834-1856)*, în *ArhGen*, I (VI), 1994, 1-2, p. 297-316 (I); I (VI), 1994, 3-4, p. 309-320 (II) și II (VII), 1995, 1-2, p. 185-197 (III).

¹¹ Ioan Caproșu și Mihai-Răzvan Ungureanu, *Documente statistice privitoare la orașul Iași*, editate de ~, II (1824-1828), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997, p. 259-260, nr. 507-509.

¹² I-am „scos la lumină” pentru prima dată în comunicarea prezentată în 1974 la congresul internațional de genealogie și heraldică de la München – *Une ancienne famille moldave: le logothète Tăutu et sa descendance*, în *12. Internationaler Kongreß für genealogische und heraldische Wissenschaften, München 1974. Kongreßbericht. Band G*, Stuttgart, 1978, p. G 160.

¹³ Nu pot exclude, firește, că unii dintre ei se stabiliseră deja, prin căsătorii sau moșteniri, în

credință față de împărăteasa Maria Theresia la 12 octombrie 1777 dă numele a șase mazili și opt ruțași¹⁴. Erau, însă, mult mai mulți. Un indiciu în acest sens îl avem în anii următori, când unii dintre ei, urmând procedurile stabilite de autoritățile austriece pentru dovedirea calității de nobili ai provinciei¹⁵, au prezentat actele cerute și au primit atestatele respective: în 1788 și 1789, nu mai puțin de 21 de purtători ai numelui Tăutu (cu 50% mai mult decât semnatarii jurământului) au îndeplinit această formalitate¹⁶. Alții, însă, căzuseră așa de jos, încât nu au mai putut trece nici măcar această probă¹⁷. În răstimpuri, unii dintre ei – aparținând tuturor

ținuturile care au rămas Principatului Moldovei, ori pendulau între proprietățile din cele două zone.

¹⁴ Cf. Dr. Johann Polek, *Die Huldigung der Bukowina am 12. Oktober 1777*, în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, X, 1902, p. 3-36. Reeditări parțiale: Iancu Cuparencu, *Omagiul Bucovinei în 12 octombrie 1777*, în *Gazeta Mazililor și Răzeșilor Bucovineni*, I, 1910-1911, 4, p. 1-4; 5, p. 3-4; 6, p. 21; 7, p. 37; 9, p. 65-66; *Pro Bucovina. Repere istorice și naționale*, volum coordonat de Mihai-Bogdan Atanasiu <și> Mircea-Cristian Ghenghea, Biblioteca Națională a României & Editura Mitropolit Iacov Putneanul, București, 2010, p. 351-355 (v. p. 352 și 356).

¹⁵ Traian Larionescu, *Familii vechi bucovinene*, în *Arhiva Genealogică Română*, 1944, p. 15-29 (v. p. 15-22); Zoe Diaconescu, *Boieri și mazili români în teritoriile înstrăinate (Bucovina și Basarabia)*, în *ArhGen*, III (VIII), 1996, 3-4, p. 237-247.

¹⁶ Cf. *Poczet szlachty galicyjskiej i bukowińskiej*, W drukarni Instytutu Staupigiankiego, Liov, 1857, p. 313-314.

¹⁷ Procesul de sărăcire a unora dintre urmașii logofătului Tăutu era de dată mai veche, îl constatare încă Dimitrie Cantemir: el știa că Tăutuleștii constituiau „**nobilissima inter Moldavos prosapia**” („cea mai nobilă stirpe dintre Moldoveni”), dar „quamvis earum plures adeo a pristino defecerint splendore, ut colonorum magis, quam nobilium speciem prae se ferant” (*Demetrii Principis Cantemirii Incrementorum et decrementorum Avlae Othmna[n]icae sive Aliothman[n]icae Historiae a prima gentis origine ad nostra usque tempora deductae libri tres*, critice editat Dan Slușanschi, Editura Amarcord, Timișoara, 2001, p. 389). În traducerea românească, editorul a redat termenul *coloni* prin *răzeși* – „atât de mult scăzut-au de la strălucirea de odinioară, încât arată mai degrabă a răzeși, decât a boieri” – ceea ce alterează sensul observației (*Istoria creșterilor și descreșterilor Curții othman[n]ice sau aliothman[n]ice de la primul început al neamului, adusă până în vremurile noastre, în trei cărți*, traducere românească și indice de Dan Slușanschi, ediția a II-a revizuită, Editura Paideia, București, 2012, p. 279); cred că traducerea cea mai potrivită a termenului *coloni* era **țărani**. Aceasta corespunde cu situația pe care o ilustrează o carte „de scos la neamuri” din domnia lui Constantin vodă Mavrocordat (11 octombrie 1742), având ca beneficiar pe **Sandu Tăutul**, fiul lui **Vasile** și nepotul lui **Toader Tăutul**; apostila domnească: „După dovedire, să scoată din țărani la aleși” – Corneliu Istrati, *Condica lui Constantin Mavrocordat*, ediție cu introducere, note, indici și glosar, alcătuită de ~, II, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2008, p. 761, nr. 7598. Din neatenție, în studiul *Dimitrie Cantemir și boierimea Moldovei. Interesul pentru strămoși* (publicat în *Dimitrie Cantemir. Perspective interdisciplinare*, volum coordonat de Bogdan Crețu, Editura Institutului European, Iași, 2012, p. 139, nota 18), beneficiar al cărții domnești este indicat Toader

acestor categorii – au venit în Principatul Moldovei, transplantând aici ramuri din acea întinsă posteritate a marelui logofăt. Avem, astfel, un fel de „descălecat” dinspre Bucovina, care poate fi încadrat în *mobilitatea populației* ca o deplasare definitivă cu cauze variate, între care sărăcia a trebuit să constituie – cel puțin pentru unii – pricina de frunte sau chiar unică. Desigur, ar fi necesară o verificare pentru fiecare caz în parte, dacă toți cei luați în discuție au venit cu adevărat din Bucovina, sau unii erau purtători ai numelui fără să aparțină efectiv acestei familii și profitau de situație, ca și de imposibilitatea unor controale serioase și eficiente. Teoretic, uzurparea numelor de familie la cumpăna veacurilor XVIII-XIX nu mi pare plauzibilă, dar nici nu pot exclude apariția unor cazuri atunci când s-a văzut că tocmai pe baza acestui nume se pot obține privilegii și înlesniri¹⁸. De aceea, în măsură posibilului, voi pune în lumină – în această cercetare și în cele care îi vor urma – și informațiile relative la legătura unor asemenea persoane cu Bucovina.

Cum s-au comportat acești nou-veniți sub raportul memoriei familiale¹⁹?

Îmi era cunoscută existența la Iași a unui grup consistent de Tăutulești, descendenți ai lui Simion Tăutu, ultimul vornic al Sucevei înainte de încorporarea Bucovinei în Imperiul Habsburgic²⁰, mort la 1 decembrie 1792 și îngropat în

Tăutul și nu Sandul Tăutul, adică bunicul și nu nepotul! Rog cititorii să îndrepte și să ierte greșeala.

De altminteri, Cantemir însuși folosește termenul *coloni* pentru a desemna pe *țărani*, nu pe răzeși, care erau ținuți încă în categoria nobililor (cf. Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 141).

¹⁸ S-ar părea că un semnal de alarmă, în această privință, poate fi aflat în însemnările paharnicului Costandin Sion (1795-1862), îndeaproape înrudit cu Tăutuleștii de la Comănești, despre care va fi vorba. El scrie: „Mulți să numesc cu această poreclă, atât de scumpă moldovenilor, dar toți minciunesc, aceasta o știu prè bine, pentru că mă rudesc cu această familie de pe bunica mè Maria, muma maicei mele [...]. Acolo, în Bucovina, poate să mai fie Tăutulești [...], iar toți ceilalți sânt napaste Tăutuleștilor, de sine porecliți, unii fiind slugi pe la Tăutulești, alții din satul Tăuteștii și alții de prin alte sate de a Tăutuleștilor” (Paharnicul Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contimporane. Boierii moldoveni*, text ales și stabilit, glosar și indice de Rodica Rotaru, prefată de Mircea Anghelescu, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei, Editura Minerva, București, 1973, p. 276). Dar și aceste remarci trebuie luate *cum grano salis*: arhondologul știa doar ramura de la Comănești, fără să poată avea cunoștință de **toți** Tăutuleștii din Bucovina, mult mai numeroși decât își putea el imagina.

¹⁹ Cu privire la acest subiect: Ștefan S. Gorovei, *Identitate și memorie istorică. Familia Tăutu*, comunicare la cel de-al XII-lea Congres de Genealogie și Heraldică (Iași, 15-18 mai 2003); în curs de publicare în *Acta Bacoviensia. Anuarul Arhivelor Naționale Bacău*, XIV, 2019.

²⁰ Idem, *Note de istorie medievală suceveană*, în *Suceava. Anuarul Muzeului Județean*, X, 1983, p. 221. Personajul merită o cercetare serioasă; nu s-a învrednicit, însă, decât de o „schiță” cu titlu pompos-caricatural, dar lipsită de valoare științifică: Mugur Andronic, *Vornicul Simion Tăutul, un vrednic descendent al celebrului logofăt de epocă ștefaniană (I)*, în *Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei*, XXXVII, 2010, p. 165-170.

biserica zidită de el în satul Comănești pe Soloneț²¹. Valorificând drepturi de preempțiune, el a cumpărat o parte din satul Cerchezeni la Hârlău (azi Cerchejeni în comuna Blândești din județul Botoșani). Alexandru vodă Mavrocordat Deli-bei (1782-1785) i-a confirmat stăpânirea acolo printr-un hrisov în care-l numește *Simeon Tăutul, mazil de la Suciavă din Cordon*²². Fiii săi – Vasile, Gheorghe, Ioan și Costache – au trecut în Principatul Moldovei pe când tatăl lor încă mai trăia²³ și au obținut de la celălalt Alexandru vodă Mavrocordat (Firaris, 1785-1786) un hrisov care le garanta scutirea de dări precum și alte privilegii. „Expunerea de motive” a hrisovului domnesc din 1786²⁴ face apel la istoria familială:

²¹ Leca Morariu, *La Comănești*, în *Junimea Literară*, XIV, 1925, 8-10, p. 299. În noiembrie 1783, fiul său Ioan (v. mai departe în text) dăruia acestei biserici „ce este zidită prin osărdia și cheltuiala părintelui meu ... Simeon Tăutul ... vornic Sucevii în satul nostru Comănești”, cele 12 Minee (ediția Râmnic, 1780) cumpărate cu 10 galbeni: Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava (1643-1830)*. *Catalog*, ediția a doua revăzută și adăugită, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, 2005, p. 164-165.

²² Originalul la Biblioteca Academiei Române, *Documente istorice*, I/235; copie la SJAN Iași, *Documente*, CMXI/10.

²³ Ioan Tăutu se afla în Moldova încă din 1783 (v. și *supra*, nota 21), când s-a căsătorit cu fata sulgerului Sandu Budescu. În iulie 1787, pe când era cămăraș de taină, a cumpărat în Iași, în Muntenimea de Sus, „o case cu locul ei”, pe care la 1800 (ca sulger) o va vinde fratelui său Gheorghe, întrucât el cumpărase între timp „de la sultan-mezat cașale ce au fost a lui Saber” – Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, VIII. *Acte interne (1781-1790)*, editate de ~, Editura Dosoftei, Iași, 2006, p. 546, nr. 432. Acest „Saber” trebuie să fie *Monsieur Chabert*, cunoscut din *sămile* Vistieriei ca giuvaergiu: Ioan Caproșu, *Sămile Vistieriei Moldovei*, editate de ~, I (1763-1784), Casa Editorială Demiurg, Iași, 2010, p. 408, 422, 450, 463, 475, 486, 500, 534, 535, 537, 549, 553, 556; II (1786-1798), Casa Editorială Demiurg, Iași, 2010, p. 28, 85, 99, 112, 171, 184.

²⁴ Documentul a fost publicat, mai întâi, în *Gazeta Mazililor și Răzeșilor Bucovinei*, II, 6-7 (29 iulie 1912), p. 103-104 (cu data *august* 1786) fără indicarea posesorului; la fel a fost publicat (dar cu luna *noiembrie*) și de Mihai Costăchescu în *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal din Iași*, III, 1923, p. 115-116, nr. XC. Editorul a adăugat următoarele: „Cam același cuprins au și doc(umentele) din 1792 august 19 și 1794 noemv(rie) 12”. Cel dintâi a fost publicat relativ recent: Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, IX. *Acte interne (1791-1795)*, editate de ~, Editura Dosoftei, Iași, 2007, p. 85-86, nr. 91 (originalul la SJAN Iași, DCCXVIII/35).

Un rezumat al hrisovului din 1786 a publicat Artur Gorovei, *Documente tăutulești*, în *Junimea Literară*, XIII, 1924, 5-6, p. 220, nr. 11 (cu luna *august*), indicând că aparține lui Aurel(ian) Tăutu (1874-1955), preot în Siret; mi se pare cert că și în 1912 se afla în aceeași posesie: preotul Aurel Tăutu – pe atunci la Boian – era unul dintre colaboratorii *Gazetei Mazililor și Răzeșilor Bucovinei* (v. I, 1911, 18, p. 223 și III, 1914, 13-14, p. 204). Acesta a fost bunicul matern al lui Aurelian Simionescu (1923-2004), profesor la Politehnica ieșeană, care, rămas fără urmași, a dăruit documentul parohiei Sf. Nicolae din Bălinești.

prin jaloabă ce au dat cătră Domnie Me au arătat că din vechi stare niamului lor curge din Tăutul ce au fost vel log(o)f(ă)t și din întâmplările vremilor căzind niamul lor la scăpăciune, au ramas înstreinaț(i) din rânduiala niamurilor și părăsiț(i) de domneștile mili, rugându-să ca să fie cuprinși și agiutoriț(i) cu oareșcare mila Domniei Mele. A cărora arătări și rugăminte după cercetare adevărindu-se, atât din scrisori vechi ce au pentru moșii și mai ales din arătările acest credincios boeriu Domniei Mele, dum(nealui) Teodor Balș²⁵ vel vor(nic), că să trage cu adivărat niamul lor din vechi din Tăutul ce au fost vel log(o)f(ă)t și mai vărtos că și tatul acestor de mai sus numiți au slujit trebuinților pământului acestuia la vremi trecute, cum și însuș(i) aceștie asămine s-au aflat și să află slujind.

Mobilitatea, deplasarea definitivă a acestei ramuri, nu a produs o dislocare a memoriei genealogice: frații Tăutulești de la 1786 știau foarte bine (ca și tatăl lor, de altfel) originea neamului lor. Deci desprinderea de ocinile strămoșești nu a cauzat pierderea memoriei genealogice și ieșirea din istoria familială. „Transplantați” în Principatul Moldovei, acești Tăutulești au continuat să-și afirme descendența din marele logofăt și au stăruit în eforturile de a rămâne la suprafața vieții sociale.

Dintre cei patru frați, unul s-a întors la Comănești, unde se pare că a lăsat urmași dintr-o „șiitoare”; aceștia au păstrat hrisovul, împreună cu atestatul prin care la 18 noiembrie 1789 i s-a recunoscut lui Simion Tăutu calitatea de nobil în Bucovina (*Simonem Toutul masillum seu nobilem circuli Bukovinensis titulo nobilitari gaudere*)²⁶. Ceilalți trei frați au rămas în Moldova, primind ranguri boierești. Cel mai cunoscut a fost Ioan Tăutu, sulger, ban și mai apoi vornic (mort în 1826), ctitorul nou al bisericii Bunavestire din Iași²⁷; fratele său, vornicul de poartă Gheorghe Tăutu (mort mai devreme, în 1802), a fost tatăl lui Ionică Tăutu (1795-1830), vestitul comis cărvunar, aspirant la domnia Moldovei în 1829, de la

²⁵ Legătura cu Teodor Balș (1743-1810, bunicul caimacamului omonim), de care s-a atașat Ioan Tăutu și care avea să sprijine ascensiunea acestuia, o ilustrează și un document din 1789 (iulie 20) prin care Balș îi dăruia doi țigani „pentru acea credincioasă și cu silință slujbă ce din copilăria sa au arătat cătră mine” – Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 220, nr. 13).

²⁶ *Ibidem*, p. 220-221, nr. 14. Atestatul avea numărul 475. Și acest document a fost depus spre păstrare la biserica din Bălinești.

²⁷ Mihai Mănuță, *Mitricile Bisericii „Buna Vestire” din Iași (1846-1865)*, în *MMS*, XLII, 1966, 3-4, p. 225-237; Sorin Iftimi, *Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieșene. Monumente, ctitori, mentalități*, ediția a 2-a, Editura Doxologia, Iași, 2014 (prima ediție: Editura Trinitas, Iași, 2008), p. 129-143.

care au rămas emoționante mărturii pentru memoria genealogică păstrată în această ramură²⁸.

Ascensiunea fiilor lui Simion Tăutu în Moldova a constituit, foarte probabil, un îndemn puternic și pentru alți purtători ai acestui nume să se desțăreze și să ia calea principatului. Am motive să bănuiesc că ei s-au tras unii după alții, beneficiind de sprijinul acordat – cu un remarcabil simț de solidaritate familială – de vornicul de la Iași, la a cărui (previzibilă) intervenție au primit cărți domnești „de scos la neamuri”: prin ele, li se acordau scutiri de dări și mici privilegii. O asemenea carte domnească a fost dată de Scarlat vodă Calimachi la 16 iunie 1818²⁹ unui Dumitrache, fiul lui Iordache Tăutu, care adusese în sprijinirea solicitărilor sale cartea domnească dată de Alexandru vodă Moruzi unui unchi al său. Iată și „expunerea de motive” de aici:

pentru Dimitrachi Tăutul, feciorul lui Iordachi Tăutul, ce se află cu lăcuința la ținut ... (*loc alb*), că prin jaluba ce ni-au dat au arătat că starea neamului său este din rânduiala neamurilor de boeri, făcând rugămintea ca, după cum și alte neamuri a sale se află scoși la rânduiala neamurilor de boeri și cuprinși cu agiutoruri de milă din domneștele mile, să fie și el cuprins întru aceiaș(i) rânduială și cunoscut și cuprins cu oareșcare agiutor din domneștele noastre mile, arătând și o carte gospod de la răposatul întru fericire domn Alexandru Constantin Moruzi v(oie)v(o)da dată lui Vasile Tăutul, feciorul Lupului Tăutul, pe care îl arată că se trage din spița neamului lui Ioan Tăutul ce-au fost logofăt mare. Și încredințându-ne Domniia Mea că acel Vasile Tăutul este unchiu jăluitoriului și se trage și jăluitorul tot dintru acelaș(i) neam, nu am trecut cu vederea rugămintea sa...

Documentul acesta s-a păstrat datorită faptului că un urmaș al beneficiarului (Iorgu Tăutu) s-a căsătorit cu Ileana Borș, o mătușă maternă a bunicului meu; fiul lor, Mihai Tăutu (poet minor, 1853-1879), a murit necăsătorit și astfel mica arhivă a fost moștenită în familie³⁰. Ajunși în acest punct, trebuie să observăm că însăși

²⁸ Ștefan S. Gorovei, *Identitate și memorie istorică. Familia Tăutu*, cit. (*supra*, nota 19).

²⁹ Artur Gorovei, *Documente tăutulești*, cit. (*supra*, nota 24), 5-6, p. 227-228, nr. 33. Un rezumat la N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VII, Editura Ministerului de Instrucție, Stabilimentul Grafic I. V. Sococ, București, 1904, p. 350, nr. 31, cu indicația că este comunicat de Artur Gorovei.

³⁰ Din același lot de documente face parte și traducerea uricului lui Alexandru Lăpușneanu, din 5 ianuarie „1581” [= 1561], a cărui traducere s-a dat, în 1760, „la mâna Tăutului i Costrăjăștilor” (familia Costrăș, ceea ce poate fi un indiciu în identificarea relațiilor genealogice): *ibidem*, p. 336, nr. 1. După alte forme arhivistice, documentul a fost publicat de Teodor Bălan, *Familia Onciul. Studii și*

păstrarea hârtiilor vechi constituie un semnal puternic pentru existența (dar și întreținerea) memoriei familiale.

Întâmplarea face să fie cunoscută și cartea de „scos la neamuri” dată de Alexandru vodă Moruzi în 1792 (septembrie 1)³¹; în ea se spune că

Vasilie Tăutul, feciorul lui Lupul Tăutul, carele după jaloaba ci-au dat cătră domnia mea, cercetându-să și cereria lui și adevărindu-ne că spița neamului său trage din Ion Tăutul ci-au fost logofăt mare și rudenie cu boeri mari, nu i-am trecut cu vedere(a) rugămintea(a), ce socotindu-să că, ca un neam de boeri ce să află, i să cade a fi împărțat cu milă, s-au așezat în rânduiala niamurilor.

Publicarea acestei cărți domnești a fost însoțită de o interesantă notiță din care se vede că editorul (pesemne Gh. Ghibănescu, după stil) a avut sub ochi un pachet de documente, probabil din arhiva unui urmaș al beneficiarului³²:

Această carte domnească de ieșit la neamuri o întărește M. C. Suțu voievod în 1794 iunie 25 tot lui *Vas. Tăutu*, feciorul *Lupului Tăutul*; iar în 1818 ghenar 16, o întărește Sc. Alex. Calimah vodă lui *Ion Tăutul*, fiul lui *Vasile Tăutul*; iar în 1846 ghenar 15, o samă de oameni dau o *mărturie* la mâna lui *Gr. Tăutul*, în vârstă de 12 ani numai, că e feciorul lui *Ion Tăutul*, ieșit la neamuri, și înșiră ca dovadă toate cărțile domnești de ieșit la neamuri ale tatălui său *Ion*, ale bunicului său *Vasile* și ale răzbunului său *Lupul*.

Pe Ion Tăutul, beneficiarul cărții domnești din 1818, îl găesc doi ani mai târziu în ținutul Hârlăului³³:

documente, Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, 1927, p. 5-6, nr. 2 (cu data 7059 = 1551) și p. 9-10, nr. 5 (cu data 7089 = 1581); datările ambelor copii sunt, firește, imposibile; în *DRH*, VI (1546-1570), volum întocmit de I. Caproșu, Editura Academiei Române, București, 2008, p. 514-515, nr. 287, i s-a atribuit datarea 70<6>9, adică 15<6>1.

³¹ Ioan Neculce. *Buletinul Muzeului Municipal Iași*, VIII, 1930, p. 231.

³² *Ibidem*, p. 231-232.

³³ *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845)*. V. Ținutul Hârlău, *Partea 1 (1820)*, volum editat de Marius Adumitroaei și Mircea Ciubotaru, introducere de Mircea Ciubotaru, Casa Editorială Demiurg Plus, Iași, 2013, p. 12. „Cazul” este remarcat și de d-l Mircea Ciubotaru, în studiul introductiv (p. XIII: „dintre toți, se remarcă...”); absența lui din genealogia publicată de Ioan Murariu, *Un vechi arbore genealogic al familiei Tăutu*, în *ArhGen*, I (VI), 1994, 1-2, p. 161-162 și planșa dovedește, pe de o parte, că avem de-a face cu o ramură mai depărtată, iar pe de altă parte (dacă mai era nevoie!) caracterul incomplet al acestui arbore, care merită o abordare specială.

Ion sin Vasăle Tăut(u), cu carte din (1)818 iscălită și di domn(ul) Scărlat Calimah v(oi)e vod în cuprindere că să tragi din Tăut(u) ce au fost vel log(o)f(ă)t.

Dar tot în ținutul Hârlăului, la Ceplenița, locuia *căminarul Gheorghe Tăutu*, recunoscut în 1846 ca „privileghet”³⁴; nu știu dacă este identic cu acel Gheorghe Tăutu, fiul lui Iordache, pe care la 1823 (mai 19) Ioan Sandu Sturza vodă îl trece în „rânduiala neamurilor de boieri”³⁵ cu aceeași explicație și „documentație” ca în cazul lui Dumitrache din 1818. Erau, desigur, frați și unul dintre ei trebuie să fi fost tatăl lui Neculai Tăutu, născut la Ceplenița în 1847³⁶.

Avem, cum se vede, un mic fragment de spiță genealogică alcătuit numai din beneficiarii de cărți domnești descinzând din Lupul Tăutul.

Este foarte posibil că personajul cu acest nume, din care se revendică beneficiarii respectivelor documente, să fi fost unul dintre participanții la adunarea convocată de Constantin vodă Mavrocordat în 1749 pentru discutarea situației vecinilor³⁷; el a putut fi chiar unul dintre cei care au comunicat lui Ion Neculce³⁸ așa-zisele tradiții despre logofătul Tăutu, înscrise în *O samă de cuvinte* (cea despre închinarea Moldovei la Poartă și băutul cafelei și cea despre stabilirea hotarului nordic al țării pe Ceremuș, când satele de la margine ar fi fost dăruite logofătului de

³⁴ Artur Gorovei, *Documente tăutulești*, cit. (*supra*, nota 24), 9-10, p. 406, nr. 77 (documentele Mihai Tăutu).

³⁵ *Ibidem*, 7-8, p. 328, nr. 50 (documentele Mihai Tăutu).

³⁶ *Ibidem*, 1-2, p. 52-53 (documentele Mihai Tăutu).

³⁷ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, II. *Moldova*, <volum alcătuit de> Vasile Mihordea redactor responsabil, Ioana Constantinescu <și> Corneliu Istrati, Editura Academiei, București, 1966, p. 288, nr. 260; *MEF*, VIII, *Documente moldovenesti din secolul al XVIII-lea (1711-1750). Cărți domnești și zapise*, coordonator Demir Dragnev, volum întocmit de Larisa Svetlicinai, Demir Dragnev și Eugenia Bociarov, Firma Editorial-Poligrafică „Tipografia Centrală”, Chișinău, 1998, p. 211, nr. 170.

³⁸ Găsesc și un *Ilie Tăutul mazil ot Prigoreni* la 1763 (Ioan Neculce. *Buletinul Muzeului Municipal Iași*, V, 1925, p. 64 și VIII, 1930, p. 56). Ar putea fi acela pe care o veche spiță de neam îl trece în rândul fiilor lui Pătrășcan Tăutu, vornicul de Câmpulung din a doua jumătate a veacului al XVII-lea – Ioan Murariu, *op. cit.*, planșa de după p. 162 (verso). Numai că documentele cunoscute nu indică, între copiii lui Pătrășcan, unul cu acest prenume – cf. Teodor Balan, *Documente bucovinene*, IV, Tiparul „Mitropolitul Silvestru”, Cernăuți, 1938, p. 33-35, nr. 23, document din 1724 (februarie 2): sunt menționați băieții Vasile, Ioniță, Sandu, Andrieș și Toader și ginerii Grigoraș Potlog și Sandu Volcinski.

regele Poloniei³⁹): un adevărat patrimoniu simbolic, transmis în familie vreme de două veacuri și jumătate⁴⁰.

În fața acestor cunoștințe, cei trei Tăutulești din *Condica sudiților* au devenit o povară și mai apăsătoare: întrevedeam situația și evoluția lor, descendența pe care vor fi avut-o, urmașii aceia purtând un nume despre a cărui strălucire memoria lor familială nu mai păstra nici o amintire... Pe toate le-am înțeles mai bine acum câțiva ani, când colegul nostru d-l Sorin Iftimi mi-a făcut cunoștință cu un inginer ieșean purtând acest nume: în cursul unei conversații destul de lungi, d-sa nu mi-a putut da nici o informație despre strămoșii săi.

Pe doi dintre candidații la supușenia străină i-am regăsit în *Catagrafia ținutului Iași*, alcătuită de Vistieria Moldovei în 1820 și publicată acum câțiva ani de profesorul Mircea Ciubotaru și colaboratorii săi: Tănăsă⁴¹ și Toader Tăutu locuiau în adevăr la Scoposeni, ca argați ai Mănăstirii Neamțului⁴². Dar această catagrafie mi-a rezervat și alte surprize în legătură cu subiectul cercetat. Pe lângă patru Tăutulești ale căror proveniență și stare rămân deocamdată necunoscute⁴³, am găsit aici, într-o anexă numită *Tăbliță de cercetare a mazililor*, două grupe de purtători ai acestui nume, locuind în satul Iepureni (Epureni) și posedând cărți domnești:

– trei sunt urmașii unui **Melinte Tăutu**, prin fiii săi Ștefan (tatăl lui Constantin) și Ioniță (mort pe la 1813, tatăl lui Manolache și al lui Ilie); Ștefan

³⁹ Pentru situația acestor sate în contextul eforturilor pentru stabilizarea hotarului de nord al principatului, cf. Alexandru Pinzar, „*Donația de pe Ceremuș*”, în *AP*, XI, 2015, 1, p. 87-98; reluat în idem, *Hotarul de nord al Moldovei (de la formare, în secolul al XIV-lea, până la statornicirea lui pe Ceremuș, Colacin și Nistru)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2016, p. 138-146.

⁴⁰ Alte tradiții (în care are o parte și contrafacerea târzie) au fost consemnate de Dimitrie Dan, *Din amintirile unui strănepot al logofătului Tăutu*, în *Glasul Bucovinei*, an VI, nr. 1172 din 21.I.1923, p. 2-3 și nr. 1173, din 23.I.1923, p. 2-3.

⁴¹ În 1764, între mazilii de la Cernăuți se aflau frații Grigoraș și Tănase Tăutul – Ioan Caproșu, *Sămile Vistieriei Moldovei*, I, cit. (*supra*, nota 23), p. 343; ei semnează jurământul din 1777 ca ruțași. Însă acest Tănase Tăutul nu poate fi identic cu crășmarul de la Scoposeni, născut pe la 1785. Aproximarea în timp și identitatea numelui de botez sugerează posibilitatea unei înrudiri colaterale (nepot de frate). În același an 1764, în lista mazililor de la Cernăuți este trecut și un *Vasile Tăutul* cu mențiunea „fugit” (*ibidem*).

⁴² *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845)*. II. *Ținutul Iași, Partea I (1820)*, volum editat de Marius Adamitroaici, Mircea Ciubotaru și Silviu Văcaru, introducere de Mircea Ciubotaru, Casa Editorială Demiurg Plus, Iași, 2013, p. 189 (nr. 22 și 23).

⁴³ *Gheorghe*, breslaș la Lăzăreni; *Petrachi* la Măcărești; *Andrei* la Tomești și *Vasile* la Socola (*ibidem*, p. 139, 183, 234 și, respectiv, 251).

Tăutu avusese o carte de la Mihai vodă Suțu, din noiembrie 1793, iar Ioniță avusese două cărți, una de la același domn și din aceeași dată, și alta de la Scarlat vodă Calimachi din 24 decembrie 1812;

– cealaltă grupă este reprezentată de **Vasile Tăutu**, fiul lui Lupu, cu carte tot de la Mihai vodă Suțu din noiembrie 1793; alături de Vasile se afla fiul său Neculai⁴⁴. Această ultimă secvență genealogică (Vasile, fiul lui Lupu) corespunde cu aceea invocată în documentele prezentate anterior, ceea ce dovedește corectitudinea informațiilor. Trebuie să se mai observe că trei dintre cele patru cărți domnești arătate de aceste persoane poartă aceeași dată (noiembrie 1793), ceea ce poate să indice că beneficiarii au adresat domniei jalbele în aceeași vreme.

O altă anexă a catagrafiei a înregistrat pe mazilii care nu se aflau „în izvoarele dăjdi” și pe fiii de mazili „ce n-au intrat în dăjdi”; aici am găsit⁴⁵, locuind tot la Iepureni, pe **Grigoraș**, fiul mazilului Grigore Tăutu (fără carte) și pe urmașii unui **Cozma Tăutu**⁴⁶ (fiul său Dumitru și nepotul, Manolache, fiul lui Costandin; carte avea acesta din urmă⁴⁷, pentru el și fratele Dumitru, tot din 1793).

În sfârșit, în a treia anexă, cuprinzând rușii și fiii de ruși⁴⁸, este menționat un mazil **Ion Tăutu**, a cărui „parte de moșia” din Iepureni a trecut ficei sale, precum și ginerele unui **Simion Tăutu** (înregistrat ca mazil iertat de dăjdie)⁴⁹.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 361-362.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 387.

⁴⁶ Asupra acestui personaj și a provenienței sale bucovinene: Ștefan S. Gorovei, *Istoria mare prin cei mici. Mazili din Bucovina răpită în principatul Moldovei și în Basarabia*, comunicare în ședința din 13 martie 2018 a Filialei Iași a Comisiei Naționale de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române.

⁴⁷ Pe un document din 1794 (iulie 1) se află semnat: „Și eu, **Costandin Tăutul de la Iepureni de pe Jijie**, m-am tâmplat la facire acestui zapis și sint martur”: Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, IX, cit. (*supra*, nota 24), p. 258, nr. 270; subl. mea. Trebuie remarcat faptul că era știutor de carte. El nu trebuie confundat cu omonimul și contemporanul său, căruia i se atribuie alcătuirea unui arbore genealogic al familiei pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor – Ioan Murariu, *Un vechi arbore genealogic al familiei Tăutu*, cit. (*supra*, nota 33).

⁴⁸ *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845)*. II. *Ținutul Iași, Partea I (1820)*, cit., p. 384. Toți cei menționați în cele trei *tăblițe* se regăsesc și în catagrafie (*ibidem*, p. 72-73).

⁴⁹ Proveniența bucovineană a acestui Simion Tăutu pare dovedită prin numele său de botez, ales desigur în onoarea celui alt Simion, vornicul de Suceava. Un personaj cu același nume de botez apare, împreună cu alți Tăutulești, în Principatul Moldovei în primii ani ai veacului al XIX-lea, în legătură cu satele Glăvănești, Peletiuți, Broșteni și Glodeni (Biblioteca Academiei Române, *Documente istorice*, CLXXXIX/172 și CCCXLVI/11, 12; Theodor Codrescu, *Uricariul*, VI, Tipografia Buciumului Român, Iași, 1875, p. 254; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, Inst[itutul] de Arte Grafice „Presa Bună”, Iași, 1933, p. 116-117, nr. CX). Despre aceștia și legătura lor cu Bucovina va fi vorba cu alt prilej.

Folosirea termenului „moșie” și utilizarea părții respective ca zestre ar putea sugera existența unor drepturi ereditare, în virtutea cărora acești Tăutulești s-au așezat la Iepureni.

Prezența unui grup destul de numeros de purtători ai aceluiași nume și din aceeași categorie socială în același sat⁵⁰ mi se pare un indiciu puternic în sensul unei înrudiri destul de apropiate. Este interesant de observat că, spre deosebire de cei trei de la Scoposeni, acești Tăutulești, odată trecuți în Moldova, și-au valorificat neîntârziat calitatea lor de mazili sau fii de mazili, menționând *cărțile* primite de la domni ai Moldovei. Putem bănuși că în cele mai multe (dacă nu în toate), figura aceeași motivație ca în cele două menționate deja. Un exemplu îl constituie „cartea” eliberată de Mihail vodă Suțu la 3 decembrie 1793⁵¹ unui Costandin Tăutul⁵², ficiorul lui Toader Tăutul,

carele după jaloba ce au dat cătră domnia mea, și după alte dovezi și cărți domnești, ce ne-au arătat adeverindu-ne domnia mea că spița neamului său să trage din Ion Tăutul ce au fost logof(ăt) mare și rudenii cu boeri mari și neamuri alese și cum că și tatăl său, Toader Tăutul, au fost miluit de domni și socotit în rânduiala altor ficioni de boeri, și mai ales încredințându-ne domnia mea din cartea domniei sale Alexandru Costandin Moruz v(oie)vod ce ne-au arătat că după rânduiala neamului său, l-au cuprins și pe dănsul cu această milă.

Era singurul lucru pe care-l puteau face pentru a li se recunoaște, fie și la nivelul cel mai de jos, statutul la care le dădea dreptul istoria lor familială. Și în aceste cazuri, desprinderea de bunurile ereditare nu a produs anihilarea memoriei

⁵⁰ Catagrafiile următoare și apoi înregistrările Stării Civile ne vor lămuri dacă acești Tăutulești s-au înrădăcinat la Iepureni și au lăsat urmași acolo. În 1825, un *Mihail Tăutu* din Epureni și Gheorghe Bădărău, soțul nepoatei sale de frate (Mărioara, fiica lui *Constantin Tăutu*) erau scoși „din dajdia din catastihul Vistieriei”, fiind intrați în slujba vistiernicului Petrache Sturdza (Gh. Ghibănescu, *Spița neamului Bădărău*, în *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași*, V, 1925, p. 245).

⁵¹ Th. Codrescu, *Uricarul*, VII, Tipografia Buciumului Român, Iași, 1886, p. 55-57 (originalul era în posesia editorului). Reprodus în Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, IX. *Acte interne (1791-1795)*, cit. (*supra*, nota 24), p. 205, nr. 228 (cu indicarea greșită a volumului din *Uricarul*).

⁵² În persoana acestui Costandin Tăutu identific, cu multă probabilitate, pe autorul arborelui genealogic descoperit de Ioan Murariu în arhivele botoșănene (cf. *supra*, nota 33): Ștefan S. Gorovei, *Mărturii genealogice pentru istoria familiei Tăutu*, comunicare în ședința (223) din 12 decembrie 2017 a Filialei Iași a Comisiei Naționale de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române (publicată sub același titlu în *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei*, s.n., XXIV, 2018, p. 27-54).

genealogice. Evoluția ulterioară a urmașilor a depins, desigur, de factori foarte diverși: atașați „în slujbe” pe lângă unii dintre boierii mari ai vremii, ascensiunea lor a putut fi sprijinită de aceștia, prin procurarea unor mici dregătorii și înlesnirea unor căsătorii avantajoase. Aici, cercetarea rămâne deschisă.

Mai trebuie să adaug un caz pe care Catagrafia din 1820 nu l-a putut înregistra. Tot în ținutul Iașilor, dar în vechea lui configurație, distrusă prin răpirea Basarabiei, se afla satul Sinești (azi în raionul Ungheni), unde la 1824 polcovnicul **Andrei Tăutu**, *dvoreanin*, stăpânea 120 de fâlci⁵³. Personajul nu este necunoscut: fusese semnalat încă din 1924 ca semnatar al unei scrisori trimise lui Ioan Tăutu biv vel ban, fiul vornicului Simion⁵⁴. Documentele recent publicate necesită, ca și „cazul” în sine, o analiză atentă⁵⁵.

*

Cu aceste câteva cazuri diferite care țin de spațiul ieșean (al orașului și al vechiului ținut), sper să fi dovedit că păstrarea memoriei familiale (incluzând, la un anumit nivel, și interesul pentru genealogia neamului) nu este în chip obligatoriu urmarea stăpânirii de pământ. Se poate ca această memorie să fie întreținută și chiar

⁵³ Sergiu Bacalov, *Documente referitoare la neamul de boieri și nobili Tăutul. Cazul lui Andrei Tăutul*, în *Studii de arhondologie și genealogie*, I, Tipografia Bons Offices, Chișinău, 2013, p. 240.

⁵⁴ Artur Gorovei, *Documente tăutulești*, cit. (*supra*, nota 24), 1-2, p. 50 (comentariu) și 5-6, p. 227, nr. 32 (rezumatul scrisorii din 21 martie 1818). Aici, titlul de *post(elni)c* este, foarte probabil, o lectură eronată, în loc de *polc(ovnic)*. Acest Andrei Tăutu nu pare identic cu acela înregistrat la Tomești în 1820 (cf. *supra*, nota 43). Scrisoarea trimisă banului Ioan Tăutu îl plasează între „familiarii” acestuia, chiar dacă nu ca rudenie foarte apropiată, cum s-a și remarcat (Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 50).

⁵⁵ Andrei Tăutu nu a fost singurul purtător al numelui legat de proprietăți basarabene. Au fost semnalați: un *logofăt Ioniță Tăutu* trăitor la Soroca (Artur Gorovei, *op. cit.*, 1-2, p. 50 și 9-10, p. 409, nr. 93); un *Alexandru Tăutu*, *dvoreanin* și el, stabilit la Odessa, dar cu răzeșii la Orhei [Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor de la Chișinău și ocupația rusească de la 1806-1812*, III. *Amănunte asupra Moldovei de la 1808 la 1812*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXII (1909-1910), 1910, p. 128 (capitolul V, *Câteva afaceri judiciare din anii 1808-1812*)], precum și un *Vasile Tăutu* din ținutul Hotinului, înscris la 1835 în *Cartea genealogică a dvorenimii Basarabiei (Elita social-politică și economică a Basarabiei sec. XIX – începutul sec. XX*, I. *Documente*, coordonator Sergiu Bacalov, volum alcătuit de Sergiu Bacalov, Cristina Gherasim, Marina Guțu, Sergiu Demerji, Elena Cojocari, Tipografia Bons Offices, Chișinău, 2014 [2015], p. 178. Prezența unor purtători ai numelui Tăutu în Moldova dintre Prut și Nistru și eventuala lor posteritate până astăzi ar merita o cercetare specială.

N.B. Acest articol a fost predat în aprilie 2018 pentru un volum care se alcătua în onoarea profesorului Gheorghe Cliveti la împlinirea vârstei de 65 de ani (*Politică și relații internaționale în istoria românilor. Omagiu Profesorului Gheorghe Cliveti*); întrucât apariția acestui volum (proiectată la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași) pare incertă, am convenit cu alcătuitorul său (lect. univ. dr. Gabriel Leancă) retragerea textului, **păstrându-i însă colegiala destinație festivă.**

activată de perspectiva unor minime avantaje sau privilegii, dar însuși acest exercițiu îi asigură transmiterea către generațiile următoare. Iar **păstrarea ei vie se vede a fi un act de voință realizabil doar sub condiția existenței unui anumit nivel cultural.**

În cazurile analizate, *mobilitatea populației* a putut fi surprinsă sub diversele ei aspecte: cel **geografic** în primul rând, fiind vorba de părăsirea unor vetre seculare, urmată de o răspândire teritorială care, pentru etapele ulterioare, va putea fi mai ușor urmărită grație izvoarelor care se înmulțesc și se diversifică, dar și sub aspect **social și profesional.**

O asemenea cercetare mai pune în lumină un aspect care merită și el o atenție mai stăruitoare. În recensăminte și catagrafii apar deseori oameni cu nume recunoscute ca aparținând unor neamuri boierești; erau ei cu adevărat descendenți din strămoși comuni, sau purtau numele respective ca urmare a unor identificări prin raportarea la stăpâni ? De asemenea, fenomenul însuși al *scoaterii la neamuri* la cumpăna veacurilor XVIII-XIX mi se pare că merită și el atenția specialiștilor în istorie modernă.

*LA MOBILITÉ DE LA POPULATION ET LA MÉMOIRE
FAMILIALE. DES CAS DE JASSY
(RÉSUMÉ)*

*La postérité de Ion Tăutu, grand chancelier de Moldavie en 1475-1511, quoique appartenant à l'une des plus nobles familles du pays – **nobilissima inter Moldavos prosapia**, selon le prince Démètre Cantemir – est arrivée, au début du XVIIIe siècle, à une situation assez précaire; les Tăutu possédaient encore des terres dans plusieurs villages du nord de la principauté moldave (ce qu'on va appeler **Bucovina**), ils étaient considérés des **mazili** (descendants des anciens grands boyards) et **răzeși** (co-propriétaires), mais leur état les rapprochait plutôt des paysans. Après l'intégration de la Bucovine au Saint Empire, comme possession de la Maison d'Autriche (1775), la noblesse du pays fut obligée de prêter le serment de fidélité à l'impératrice Marie Thérèse et à son fils, l'empereur Joseph II. Plusieurs membres de la famille Tăutu furent présents à cette cérémonie (1777); en 1788-1789, ils obtinrent des diplômes qui certifiaient leur qualité de nobles. Mais d'autres membres de cette famille, déjà trop appauvris et déclassés, restèrent dépourvus de tels certificats. Vers la fin du XVIIIe siècle et au commencement du XIXe, plusieurs Tăutu ont franchi la frontière de la Bucovine autrichienne pour s'établir dans la principauté de*

Moldavie, surtout dans le département de Jassy, mais aussi à Botoșani; ils furent reconnus, en tant que descendants du grand chancelier Ion Tăutu, comme membres de la classe des boyards, par ordres princiers qui leur octroyaient quelques menus privilèges. A côté d'eux, on trouve trois Tăutu non privilégiés, venus aussi de Bucovine et établis dans un village du même département de Jassy. Pour tous, le nom restait le dernier échelon de la mémoire familiale: mais seulement quelques-uns ont eu l'habileté et la chance de le mettre en valeur. Il sera intéressant de poursuivre leur descendance (partiellement connue): on peut supposer que la plupart ont gardé le nom, mais ont perdu la mémoire familiale.

UN „AMIC AL ȚĂRANILOR”, DIMITRIE SCARLAT MICLESCU*

Lucian-Valeriu LEFTER¹

Memoriei lui Radu Miclescu

Cuvinte cheie: *familia Miclescu, Moldova, biografie, om politic*

Keywords: *Miclescu family, Moldavia, biography, politician*

Între amintirile sale despre oamenii de odinioară, Rudolf Suțu a creionat chipul unui boier remarcat prin atitudinea sa răzvrătită, Dimitrie Scarlat Miclescu²: „În casa părintească auzeam mereu de la mama mea, care era fiica marelui vornic Alexandru Miclescu, frate cu tatăl lui Dimitrachi, că acesta este un moș al meu, care a ajutat foarte mult pe țărani și că îi plăcea adesea să se îmbrace în haine țăărănești, cu care se fălea de câte ori le purta”. Deși, de multe ori, ieșea astfel pe străzi, și în loc de baston purta un topor, „conu Dimitrachi” era totuși un om al timpului său care avea o „intelență rară și a jucat un rol în toate mișcările mari politice și culturale de la noi”. Era însă foarte fricos, fiindu-i teamă să doarmă singur într-o cameră. Trăind la Botoșani, unde era avocat, când mergea la Iași era găzduit în vechiul palat mitropolitan de către fratele său, mitropolitul Calinic Miclescu, într-o cameră „încunjurată și locuită de alte persoane”. Foarte religios, „după rugăciune, făcea trei cruci și săruta icoana”. Numai că, odată, „sărutând-o, își înțepă nasul în razele nimbului de la cap și conu Dimitrachi, fiind o fire foarte nervoasă, a tras deodată... o înjurătură surugiască și ... scuipă icoana. Văzând însă ce mare păcat a făcut, a căzut din nou în genunchi, se rugă cu lacrimi în ochi pentru iertare, sărută din nou icoana, dar... iar se înțepă și iar înjură...”³. La bătrânețe, „ajunsese uscat și

* Comunicare prezentată în cadrul Filialei Iași a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române, la 10 decembrie 2019.

¹ Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, VASLUI.

² Rudolf Suțu, *Dimitrachi Miclescu (1880)*, în *Iașii de odinioară*, vol. II, Iași, 1928, p. 59-62.

³ *Ibidem*, p. 62.

cocoșat, parcă semăna cu un fel de semn de întrebare, atât i se încovoiașe șira spinării”.

Dimitrie era fiul marelui logofăt Scarlat Miclescu (1788-1853) și al Mariei Beldiman (1795-1859), născut la 29 februarie 1820, la Iași. Mitropolitul Sofronie Miclescu (1790-1861) îi era unchi. După obiceiul vremii, a învățat acasă, cu poetul Daniil Scavinschi și cu profesorul francez Malgouverné, mai târziu, urmând cursurile Academiei Mihăilene. Mai întâi, s-a remarcat prin activitatea scriitoricească⁴. Debutul ca autor dramatic l-a avut la 2 ianuarie 1844, cu melodrama *Ionică, dragul mamei*, fiindu-i jucate piesele în mai multe rânduri pe scena teatrului din Iași, precum la 1845, *Rezeșii la Iași sau Iașanca la țară*, comedie în două acte, apoi, la 1851, *Fata cojocarului*, comedie într-un act, ultima sa reprezentație având loc la 1875, *Dracul sau ciobanul sau Fluierul fermecat*. A abordat subiecte contemporane vremii sale, teme sociale, aspecte vesele ale vieții, cu accente critice, în manieră ușoară, predilect comică, nu lipsită de asprime. De altfel, a publicat satire și fabule în gazetele vremii și chiar a fondat organe de presă, precum ziarul „Opiniunea”, la Botoșani, în 1867.

Între timp, intră în magistratură la 1846, iar în 1855 era președinte al Divanului de Apel. Îscălește actul de înființare a Comitetului Unirii, la 30 mai 1856. A fost deputat în Divanul ad-hoc al Moldovei, la 1857, și în Adunarea electivă, care l-a ales domnitor pe Alexandru Ioan Cuza. În ianuarie 1859, a fost numit ministru al Departamentului Lucrărilor Publice în primul guvern al Principatelor Unite, ulterior, în același an, în alte două consilii de miniștri, fiind numit ministru al Departamentului Finanțelor, în august, și al Departamentului de Justiție, în noiembrie. Se retrage din viața politică în 1861, la moșia sa de la Gropnița și predă gratuit lecții de istorie și filozofie la școlile din Cotnari și Botoșani.

Revine în viața politică, în 1864, primind atribuții de comisar al legii rurale⁵, activitatea sa în acest sens fiind cunoscută dintr-un raport către Alexandru Ioan Cuza, pe care l-a întocmit în 1865. Dimitrie Miclescu constata dezordinea administrativă, arătând, în esență, că legea rurală s-ar fi aplicat „cu totul în contra scopului ei cel folositoriu națiunii și în contra principiului de dreptate”. Totodată, preciza că era evitat de autorități, casa sa din Cotnari „displace la toți agenții guvernului”, aceștia dorind „să scape de un avocat al țăranilor care din timp în timp

⁴ Pentru aceasta, v. *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 565.

⁵ Pentru reperele activității politice, v. Ionel Bejenaru, *Revoluționarul și unionistul Dimitrie Scarlat Miclescu (1820-1896) – un document inedit*, în *Hierasus*, V, 1983, p. 347-352.

vine de îi supără cerând dreptate pentru acei ce legea le-o dă”⁶. Căpătase renumele de „amic al țăranilor”, renunțând pentru o vreme la numele Micleștilor și iscăbind simplu, „Dumitru sin Scarlat”, schimbând totodată straiile boierești cu cele țărănești.

După abdicarea lui Cuza, Dimitrie Scarlat Miclescu se retrage din viața politică, însă revine ca deputat ales de două ori, 1872-1875 și 1876. Cheltuindu-și o mare parte din avere în politică, sărăcise spre bătrânețe. Mihail Kogălniceanu spunea despre el, în 1887, că fusese un „om care a jucat un rol însemnat în țara aceasta, care a purtat un nume din cele mai mari din Moldova”, considerând că „Dimitrie Miclescu e o figură care va sta și în istorie”⁷, astfel că, în 1891, Parlamentul i-a acordat o pensie lunară pentru „multiplele și importante servicii ce D-sa le-a acordat țării ca bun patriot”. A murit la 21 noiembrie 1896, alături de el fiind înmormântată cea de-a doua soție a sa, Maria Buțureanu, în 1924, și Alexandru Enăchescu, în 1925; Maria era văduvă Enăchescu, sora arhimandritului Ieronim Buțureanu, vicar al Mitropoliei din București, iar Dimitrie fusese căsătorit prima dată cu Catinca Saint-André, de care divorțase. Însă chipul boierului răzvrătit a rămas neuitat, pe obeliscul mormântului său din cimitirul „Eternitatea” din Botoșani stând mărturie un epitaf: „Aici doarme Dumitru Sc. Miclescu, amicul țăranilor, 1820-1896”⁸.

Dimitrie a avut frați și surori, printre care s-au numărat Calinic (1822-1886), mitropolit al Moldovei (din 1865) și mitropolit primat al României (din 1875), și Iorgu (1832-1892). La rândul său, Dimitrie avut doi copii, Constantin Mina (1852-1912) și Victor (1866-1922). Cel dintâi, cunoscut ca Minuță Miclescu, căsătorit cu Maria Kos (văduvă Groholschi), avocat și profesor de economie politică la Liceul Național din Iași, a fost evocat de Rudolf Suțu într-un medalion duios, amintindu-și cum după ce se suna de intrare, „mai treceau 5-10 minute și când se deschidea ușa clasei, noi nici nu știam dacă a intrat profesorul Miclescu, atât era de mititel și atât de modest în toată făptura lui, încât se pierdea printre colegii care își făceau intrarea odată cu dânsul. Cu catalogul aproape cât dânsul în lungime, se pune la catedră și după ce-și așeza bine pe nas ochelarii, gata să cadă în orice clipă, încerca să strige catalogul. Încerca, căci nimic, niciun nume

⁶ *Ibidem*, p. 348-349.

⁷ Mihai Cojocariu, *Zimbrul și vulturul. Cercetări privitoare la unirea Principatelor*, Iași, 2010, p. 151-152.

⁸ Fotografie realizată de Mihai-Alin Pavel, în 2015, căruia îi mulțumesc și cu acest prilej. În același cimitir, se mai păstrează mormintele altor Miclești: Vasile Ioan Miclescu, mort la 55 de ani, la 26 aprilie 1823, „joi, la șase ceasuri dimineața”; Mihai Miclescu, 1855-1919.

nu se auzea, atât de încet făcea apelul și atât de mare era șgomotul în clasă”⁹. Fusesse profesor și la gimnaziul Ștefan cel Mare, ca suplinitor al lui Ioan Nădejde, dar și judecător supleant la tribunal și avocat al statului. Însă partea de viață „petrecută de dânsul mai trăită” a fost alături de Gheorghe Panu, mai bine de 35 de ani, de care l-a legat o strânsă prietenie.

A avut educație aleasă datorită unchilor săi, mitropolitul Calinic Miclescu și arhimandritul Ieronim Buțureanu. Asemenea tatălui său, seara îngenunchea și se închina îndelung, iar „în ruga lui pomenea pe toți strămoșii săi, pe marele logofăt Scarlat Miclescu, pe mitropolitul Sofronie, pe marele vornic Constantin Miclescu, ba și pe paharnicul Grigorie Miclescu, fiul lui Ionașcu. Nu uita să se-nchine și pentru moșul său Calinic, fostul mitropolit primat”¹⁰. Putea să fie bogat însă „cinstea nu l-a lăsat: a murit sărac, foarte sărac chiar”.

Revenind la Dimitrie Scarlat Miclescu, ni s-au păstrat unele răvașe adresate de către acesta fratelui său Iorgu, în care putem desluși manifestarea spiritului său neliniștit și răzvrătit. Ca frate mai mare, îi reproșa ironic lui Iorgu Miclescu, în 1854, în contextul unui proces pentru moșie:

„Iată-mă, c-am venit eu în (I)eși ca să te întâlnesc, căci curu s-au făcut cap și așa trebui(e) să vii fratele cel mai mare să facă evalea celui mai mic. Eu îț(i) scriu însuși și nu pun gramaticii, căci ca boerinaș mic viind a să întâlni cu ecselențai bogate trebui a să păzî respect”¹¹.

Iorgu Miclescu, căsătorit cu Aglaea Rosetti, moștenise moșia Călinești, pe care nu a reușit să o administreze corespunzător, încât după reforma agrară a lui Cuza, la 1867, prefectura județului Botoșani a pus sechestru pentru neplata impozitului¹². Era tatăl a șase copii, cel mai mare fiind Scarlat (născut la 1855)¹³, iar cel de-al treilea, Ioan sau Jean Miclescu (1857-1920), ambii fiind nevoiți, în 1880, să contracteze un împrumut de la Prima Societate de Credit Funciar Român, cu care să achite și datoriile tatălui lor. Ulterior, Jean Miclescu a reușit să salveze averea familiei, devenind proprietar al întregii moșii Călinești și a celei vecine, Grigorești, cumpărând

⁹ *Cel mai intim prieten al lui Gh. Panu (1900)*, în Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 75.

¹⁰ *Ibidem*, p. 78.

¹¹ Arhiva Radu Miclescu, Călinești.

¹² Andrei Popescu, *Jean Miclescu, boierul de la Călinești*. Studiu introductiv de Petre Guran. Cu schițe de Ana-Maria Goilav, București, 2019, p. 107.

¹³ Un tablou, pictură pe carton, de Gheorghe Șiller, fusese achiziționat de Vasile Munteanu (1966-2012), fost director al Direcției Județene de Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național Iași; pe rama tabloului, datat, alături de numele pictorului este trecut și cel al comanditarului: „Miclescu Scharlat, 1874”. În lipsa altor indicii, presupunem că acesta va fi fost fratele mai mare al lui Jean Miclescu.

părțile fraților săi. De pildă, în 1884, cumpărase părțile lui Scarlat din cele două moșii, asigurând familiei acestuia achitarea unor obligații, proces definitivat în 1896, când a achiziționat partea fratelui său Gheorghe din moșia Grigorești.

Dimitrie Scarlat Miclescu renunțase, prin actul de învoială din 10 februarie 1854, la împărțirea moșiilor: „mă trag de buna me vo(i)e de la dreapta împărțire în fondus de pământ cu partea me ci mi s-ar cuveni din averea răpos(atului) părinte care să închei în cele nemișcătoare în moșie Călinești, Grigorești cu toată sâliștile întrupate cătră eli din țin(u)t(ul) Botoșanii, medianul din Iași de lângă Sv(ân)t(ul) Spiridon, o casă din Botoșani, o vie la Huși din podgorie Ochiul și o vie aice în Iași, la podgoriia Copou, și în altile mișcătoare”, în schimbul a 5000 de galbeni¹⁴, soluție care nu era în asentimentul mamei sale, dimpotrivă. La 17 decembrie, același an¹⁵, încheia socoteala cu fiul ei, cel care „au fost născut de mine pentru ca să mă otrăvescă ca un fur a sufletului meu și avutului meu”, pentru că ar fi stârnit „vorbili ce el presură cu nu au luat nimic, în vremea când este cunoscut că au luat și ci nu i s-au cuvenit”. Însă după mai bine de 30 de ani, Dimitrie sprijinea nepoții în efortul de consolidare a domeniului de la Călinești, în 1888, cerând și obținând prin Tribunalul Botoșani stabilirea incapacității lui Iorgu Miclescu de a-și administra singur moșiile, fiind predispus la „risipire de avere”, instanța hotărând menținerea lui Jean Miclescu ca administrator provizoriu al averii familiei¹⁶.

Jean Miclescu, un răzvrătit dintr-o altă epocă, a moștenit înclinațiile unchiului său, Dimitrie, de la pasiunea pentru scris, de autor al unor piese de teatru (*Mamă*, 1907; *Jertfă*, 1908) și publicist, la atitudinea antimonarhică și temperamentul impulsiv¹⁷, dar, mai cu seamă, „empatia aparte pe care o manifestă față de țăranime și virtuțile ei conservatoare”¹⁸, manifestată în discursuri, precum cel din 1902, prilejuit de inaugurarea bustului lui Mihai Eminescu la Dumbrăveni, văzând o relație idilică între boieri și țărani, primii fiind modele pentru cei din urmă¹⁹, din postura unui adept al conservatorismului, deputat de Botoșani în mai multe rânduri, începând din 1888.

Mai târziu, Radu-Alexandru Miclescu (21 iunie 1935-25 septembrie 2019), ultimul boier de la Călinești, a moștenit întrucâtva trăsăturile familiei, având un

¹⁴ Arhiva Radu Miclescu, Călinești.

¹⁵ Arhiva Radu Miclescu, Călinești.

¹⁶ Andrei Popescu, *op. cit.*, p. 110.

¹⁷ *Ibidem*, p. 72.

¹⁸ Simona Preda, *Jean Miclescu – un antimonarhist din La Belle Époque*, în *România literară*, an LI, nr. 38, 30 august 2019.

¹⁹ Andrei Popescu, *op. cit.*, p. 117.

„caracter solar, exuberant, inflexibil”²⁰. Prin restaurarea conacului bunicului său, inaugurat în anul 2005, a dorit să reînvie vremurile de odinioară, nu pentru veșnicie, ci „ca pe un gest de adio al boierimii, de la România recentă”²¹. Memoriei sale închin și eu aceste rânduri despre strămoșii săi, dimpreună cu câteva dintre cuvintele rostite de arhimandritul Neofit Scriban la catafalcul marelui logofăt Scarlat Miclescu, la 12 aprilie 1853, stră-străbunic al lui Radu Miclescu:

„Noi dorim să avem urmași, să rămâ(i)e în urma noastră fapte și lucrări, să se rădăce monumente de vecinica aducere aminte pentru noi. (...). Rodnicia semințelor care să prefac în niște (i)erburi și plante, care le covârșesc cu mărimea, toate acestea dovedesc că în firea lucrurilor este un principiu de renaștere, (i)eară nu moartea. Deci, dară atunce când toată firea este înzăstrată cu un element înviezătoriu, sângură oare numai firea omului să fie neînviezătoare?

Sufletul omului neîncetat dorește o fericire pe carea el aice, pe pământ, niciodată o poate căpăta. Iubește și îi place bunul, și cu toate aceste acel desăvârșit nu-l poate agiunge: mărirea îi adaog grijile, bogățiile îi sporesc dorințele, plăcerile îi sporesc urâtul și totdeauna în inima omului să află un deșert pe care el niciodată nu-l poate a-l astupa”²².

DIMITRIE SCARLAT MICLESCU,
“A FRIEND OF THE PEASANTS”
 (ABSTRACT)

Dimitrie Scarlat Miclescu was born on the 29th of February 1820 in Iași, as the member of an old and important boyar family of Moldavia. One of his brothers was Calinic Miclescu (1822-1886), Metropolitan of Moldavia since 1865 and of Romania starting with 1875, while Sofronie Miclescu (1790-1861), Metropolitan of Moldavia, was one of his uncles.

The biography of Dimitrie Scarlat Miclescu includes his writing activity, as he was a dramatist and a publicist, as well as his administrative and political activity. Magistrate and lawyer, he was a minister of the first Government of the United Principalities of

²⁰ Petre Guran, *Gramofon. La înmormântarea lui Radu Miclescu (1935-2019)*, în *Dilema Veche*, nr. 815, 3-9 octombrie 2019.

²¹ *Ibidem*.

²² Biblioteca Națională a României, Fond Mihail Kogălniceanu, XLVII/18, f. 4^r.

Moldavia and Wallachia (1859). He singled out while being the commissioner responsible for the application of the rural law (1864), when he was named “the friend of the peasants” as, for a while, he switched the boyar clothing with the peasant one. After the abdication of Alexandru Ioan Cuza, he stepped back from the political life, but returned as elected deputy in 1872-1875 and 1876, during the reign of Carol I. His merits were recognized, Mihail Kogălniceanu considering him “a person who played an important role in this country, who had one of the greatest names of Moldavia”, so that in 1891 the Parliament granted him a monthly pension for “multiple and important services that he made for the country, as a good patriot”. He died on the 21st of November 1896 and on the obelisk of his grave from the “Eternitatea” Graveyard in Botoșani the following epitaph is written: “Here lies Dumitru Sc. Miclescu, the friend of the peasants, 1820-1896”.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Figure 1. Dimitrie Scarlat Miclescu (Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 61).
- Figure 2. Dimitrie Scarlat Miclescu, wearing peasant clothing (Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 60).
- Figure 3. Dimitrie Scarlat Miclescu, deputy in the ad-hoc Divan, 1857.
- Figure 4. Signature of vornic Dimitrie Miclescu, 10th of February 1854 (Radu Miclescu Archive).
- Figure 5. Signature of Dimitrie Scarlat Miclescu, 12th of February 1856 (Radu Miclescu Archive).
- Figure 6. Letter by hand of Dimitrie Sc. Miclescu to his brother Iorgu, c. 1854, sheet 1^r (Radu Miclescu Archive).
- Figure 7. Letter by hand of Dimitrie Sc. Miclescu to his brother Iorgu, c. 1854, April 14 (Radu Miclescu Archive).
- Figure 8. Scarlat Miclescu (painting by Gheorghe Șiller, 1874).
- Figure 9. Tomb of Dimitrie Scarlat Miclescu, “Eternitatea” Cemetery, Botoșani, 2015.

Documente ale lui Dimitrie Scarlat Miclescu, păstrate în Arhiva Radu Miclescu de la Călinești

I. 1850 iunie 29. Izvod de cheltuieli al lui Dimitrie Sc. Miclescu

<i>Lei</i>	<i>Ce-au avut a-m(i) da mie Babaca</i>
	<i>1850 iunii 29</i>
6662	pe 258 ¹ / ₂ merță popușoi de la Tăutești
1000	pe calul sur
	<i>Ci l-am împrumutat rânduri</i>
13426	în 959 erm(ilici) argint
120	în 10 garboave
396	în 11 galbeni
21.604	
	<i>Ce am avut a da eu Babacăi</i>
3600	faetonul
4032	în 112 galbeni, butoae
700	la post(elnic) Coroi
200	la engleji
500	la Leiba Băcurișteanu
650	la Leizăr
635	la Herșcu
350	în 25 erm(ilici) bani
967	la Iorgu Tăutul
2664	în 74 galbeni la Neculachi
2880	în 80 galbeni la cneazu Iorgu Cantac(uzino)
2130	în 60 galbeni la moș Iord(ache) Beldiman
19.308	
	21604 am avut a lua
	19308 am avut a da
	22.996 , doi mii doi sute noi zăci [și] șasă lei, să (i)eu

Miclescu <m. p.>

II. 1853 septembrie 12. *Izvod de vite al lui Dumitru Sc. Miclescu*

<i>No.</i>	<i>Prețul lor, g(albe)ni</i>
8 vaci stârpi	40
3 vaci cu vițai	16
7 vaci gonitoare	28
9 vaci mânzate	27
2 buhai	30
2 boi mari	14
2 boi de un vițal <...>	10
1 bou gonitor tij	3
8 boi gonitori	40
6 boi mânzați	24
2 vaci mar(i) <...>	10
1 vacă mânzată tij	2
1 bou gonitor tij	3
52	247
1 bivoliț(ă)	3
	250

Adică pentru doi sute cincizăci galbini, potrivit listei de mai sus arătate, în vite cornorate am priimit de la neneaca, mai rămâind încă de cinzeci galbini a mi se mai da, sau vite sau bani în naht.

(1)853 sept(embrie)12

D. Miclescu <m. p.>

Am priimit și acei cincizăci galbini, (1)853 sept(embrie) 14.

D. Miclescu <m. p.>

III. 1854 februarie 10. *Act de învoială, prin care Dimitrie Sc. Miclescu renunță la părțile sale din moșiile familiei, în schimbul a 5000 de galbeni.*

Act de învoială

Gios iscălitul, vornic Dimitrie Miclescu, fiu răpos(atului) log(o)f(ă)t Scarlat Miclescu, și unul din legiuții săi muștenitori, trecut în legiuita vrastă cu deplină știință de înpregiurările avutului răpos(atului) meu părinte și a îngreuerii lui, de buna me vroință, spre a nu jâgni pe casă și orfanii mii frați și surori nevrâsnici, am venit în plecare și mă trag de buna me voe de la dreapta împărțășire în fondus de pământ cu partea me ci mi s-ar cuveni din averea răpos(atului) părinte, care să închei în cele nemișcătoare în moșie Călineștii, Grigoreștii cu toată sâliștile

întrupate cătră eli din țin(u)t(ul) Botoșanii, medianul din Iași de lângă Sv(ân)t(ul) Spiridon, o casă din Botoșani, o vie la Huși din podgorie Ochiul și o vie aice în Iași, la podgoriia Copou, și în altele mișcătoare și de sâne mișcătoare, care aceste sânt nu numai de împarțială între muștinitori, dar și răspunzătoare cheltueli grijălor, plăți de datorii, plata zestrii și a exopricalilor scumpii meli maice logofiteasa Mariia Miclescu născută Beldiman.

Și dar spre a nu să sfășue aceste nemișcătoare și acele mișcătoare, m-am mărginit și m-am învoit cu scumpa me maică, ca pentru toată partea cuvenită mie, clironomie de la răpos(atul) părinte, log(o)f(ă)t Scarlat Miclescu, pentru partea cuvenită mie din epovalul ce pravila dă scumpii maice din averia răpos(atului) dumis(ale) soț și al meu părinte, și pentru partea deleghitimă ci mi să cuveni din averea scumpii mele maice, drept toate aceste să-m(i) dei sumă de 5000 galbeni, adică cinci mii galbini blanci cu zimți. Cari bani să mi-i plătească cu legiuita dobândă lor în termin de un an socotit de la 23 apr(ilie) și cu această sumă eu să rămăiu pentru totdeauna disfăcut de toată dreapta me muștinire, atât din averea răpos(atului) meu părinte, cât și din averea scumpii mele maice, ca unul ce după această învoială săvârșită de bună voe me mă cunosc îndestulat ș(i) mulțămît în totul și din toati. Din suma di mai sus arătată, de cinci mi(i) galbini, au a să scăde 950 galbeni, noi sute cincizeci galbini ci am priimit de la casă după trecirea din viață a părintelui meu și prețul vii de la Copou după prețăluire, pe cari vie o opresc în a me slobodă proprieta.

1854 fevr(uarie) 10.

D. Miclescu, vornic <m.p.>

IV. 1854 decembrie 17. Socoteala logofetesei Maria Miclescu cu fiul ei, Dimitrie, privitoare la despăgubirea părții acestuia din averea familiei.

Socoteala cu Dumitrache Miclescu, ci ună dată au fost fiu a casăi și din pacatele mele cele multe au fost născut de mine pentru ca să mă otrăvască ca un fur a sufletului mieu și avutului mieu, având spre agiutori ca în toate să mă vrăjmășască pe moșul său.

În priivirea căroră acum auzirile la cari nu cuget a fi supărată, mă fac spre știința urmașilor celoralați a le însamna îndemnată mai ales de vorbili ce el presură cu nu au luat nimic, în vremea când este cunoscut că au luat și ci nu i s-au cuvenit, dupre cum urmează dovadă chiar înscrisurile ci să găască după însuși hotărârea sfatului familiei și jărtfa ce am făcut în necunoștință de urmările lui, care pe un netrebnic fiu ca acesta însuși pravila îl dipărtează de la drepturile averei părintești, și așa precum s-au disvăluit toate după săvârșirea din viață a părintelui său și după vicleniile care au mrejit cu purtarea sa cătră mine.

Eu dar ca o maică ce mă gășăsc cu trei nevrâsnici, pe care durerea mă osândești de a nu-i lasa cu difăimarea unui frate netrebnic, care acesta nu va mai fi volnic a să sluji de numele de frate cu ciialalți la nici un fel de întâmplare, nici urmează lui, care vor fi cu totul înstrăinați di or(i)ci avut s-ar găsi de acum, căci esti curat numai actu după însuși prățăluirile pentru dispăgubirea me de exopricalile ce mi să cuvin și din care nici o pravilă nu mă osândești a da acelor fii care sânt netrebniți și pentru ca să nu mi să prilejască vre un fel de moarti cu neștiință din supărările ci mi sp fac de el însuși, urmează aceasta spre știință că el până acum au luat din casă bani cu disfacire și întru a sa socoteală, după cum să gășăsc și hârtii (a)diverite di dânsul, slobozându-i-să după cum să arată.

Galbini Arătare anume

700 Plățiți lui Pavlii cu cari el datore și pentru care urma chizășiaa părintelui său, adică după sinetul de 600 galbini, osăbit dobânda de 100 galbeni ci alcătuiesc sumă de 700 galbini

400 Legatul Catincăi de la moșul său

600 Legatul cumnatului Iordachi către persoana bărbatului meu

2625 Pățiți dumis(ale) vor(ni)c Scarlat Crupenschi după polița supt iscălitura sa

4325 Alcătuiesc piste tot, osăbit de 350 galbini bătuți, ce au luat 120 galbini viia, 800 gal(beni) ce avem a lua de la cuconul Teodor Baluș și banii di la vor(ni)c(ul) Costachi Negrea spre a plăti păh(ă)r(nice)s(ei) Casandra Davidel și alte datorii cu care s-au fost însărcinat și acum mă văz supărată cu nedisfacirea acelor datorii plătindu dobânzi fără cuviință.

1854 decehemv(rie) 17.

Marie Mic(lescu), logofet(easă) <m.p.>

V. c. 1854, 14 aprilie. *Răvaș al vornicului Dimitrie Miclescu către fratele său, spătarul Iorgu Miclescu, privitor la o scrisoare a lui Scarlat Crupenschi, unchiul lor.*

Spat(arului) Iorgu Miclescu

Iubite Iorgule,

Iată, îț(i) triimet în original scrisoare ce priimescu de la moșul Scarlat Crupenschi. Cetește-o și vez(i) cum să fâgăduiești a-mi ataca fondosul moșii mele. Te rog pătrunde-te de pozăția critică în care am nădejde că nu mi-i lasa.

Aglae(i), a mele îmbrătoșiri, triimetem floare.

Al tău frate, D. Miclescu.

14 april.

Te aștept pe la 5, triimete-mi scrisoare vorn(icului) Crupenschi înapoi.

VI. c. 1854, după 14 aprilie. *Răvaș al vornicului Dimitrie Miclescu către fratele său, spătarul Iorgu Miclescu, exprimându-și nemulțumirea și cerându-i actele unei moșii.*

Onorat do(mniei) sale spat(arului) Iorgu Miclescu

Iorgule,

Iată-mă, c-am venit eu în (I)eși ca să te întâlnesc, căci curu s-au făcut cap și așa trebui să vii fratele cel mai mare să facă evalea celui mai mic. Eu îț(i) scriu însuși și nu pun gramaticii, căci ca boerinaș mic viind a să întâlni cu exelențai bogate trebui a să păzi respect. Dum(nea)t(a) ai bunătate de-mi dă sinetul, căci eu trebui să-l înfătoșez în div(an) spre a-mi destăbula moșia me care prin acesti datorii au fost numai amanetată.

Îți scriu aceste pentru ca să-ț(i) explic cuvântul de perfid care zâci prin scrisoare-ț(i) ce am adresat fratelui Nec(ulai), căci și acest frate după ce că să-ncurcă cu chizășai de 2400 galbeni pe la străini, apoi voești a bârfi că vreu să-l mănâncu eu și alte neghiobii slute ca dânsul. Tu vii la (I)eși înadins ca să isprăvești daraverili cu Crupenschi și nu te abați pen Gropniță, ca să fiu și eu față, fiind parte la acel(e) răfuei, ci ca magnați prin gramatici scrii boerinașului de la țară că l-ai răfuit. Toate aceste urmări dovidescu caracter deșart și dau mii învățatură ca să știu cum mi să răsplătescu jărtfile.

Al dom(niilor) v(oastre) supus, precum vă închipuiți,

D. Miclescu

Figura 1. Dimitrie Scarlat Miclescu
(Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 61)

Figura 2. Dimitrie Scarlat Miclescu, în port țărănesc
(Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 60)

Figura 3. Dimitrie Scarlat Miculescu, deputat în Divanul ad-hoc, 1857

Figura 4. Iscălitura vornicului Dimitrie Miculescu, 10 februarie 1854
(Arhiva Radu Miculescu)

Figura 5. Iscălitura lui Dimitrie Scarlat Miculescu, 12 februarie 1856
(Arhiva Radu Miculescu)

Iorgu
 Iatoma năm hennig ex p
 In na ca ta ptektuau, uir uopu
 cay ypanof ka n, Zi alia tpebri
 u bii yppatata lak mai mapu
 u ypanu ebaka laksi mai miki.
 Ex pty cupis p mectis Zi ho uen
 apamatorii uir na boapitak
 miki biind a es ptektu uir eue
 kankpi bozate tpebri a es mapu
 palacup: Dy ai bozotata d'm
 De cartata uir ex tpebri est
 ptektuau p Dib: Cupu a mi dacta
 boha mo d'm Me mapu uir a lakti
 Datorii ay ypanu ho mai amantati.

Figura 6. Scrisoare olografă a lui Dimitrie Sc. Miclescu către fratele său Iorgu, c. 1854, fila 1^a
(Arhiva Radu Miclescu)

Iubite Iopre
 Iată pînă tîrîm pînă opiri
 cuprîndu-te cu pînă
 la Mădăra cuprîndu-te
 Iată pînă pînă cu pînă
 pînă atîta pînă
 pînă, te pînă pînă
 pînă pînă pînă
 în Hîi mîi pînă
 Arhat amăr pînă
 pînă pînă pînă
 atîta pînă
Ha pînă Dimitrie
 Te abbat în la 5: pînă
 cuprîndu-te pînă pînă
 pînă

Figura 7. Scrisoare olografă a lui Dimitrie Sc. Miclescu către fratele său Iorgu, c. 1854, aprilie 14
(Arhiva Radu Miclescu)

Figura 8. Scarlat Miculescu (pictură de Gheorghe Șiller, 1874)

Figura 9. Mormântul lui Dimitrie Scarlat Miculescu,
Cimitirul „Eternitatea”, Botoșani, 2015

IOAN BALOMIR – UN PICTOR ARDELEAN ÎN MOLDOVA (1816-1835)

Sorin IFTIMI¹

Cuvinte cheie: *Balș, Donici, Tăutu, Cantacuzino, Beldiman, Sturdza, Leon d'Ymbault, familia Logothetti, pictură de șevalet, portrete, icoane*

Keywords: *Balș, Donici, Tăutu, Cantacuzino, Beldiman, Sturdza, Leon d'Ymbault, Logothetti family, easel painting, portraits, icons*

La începuturile picturii de șevalet din Moldova se află un nume de frumoasă rezonanță, acela al lui Ioan Balomir. Numele este adesea amintit în studiile istoricilor de artă care s-au aplecat asupra epocii, dar este expediat de obicei într-o frază, sau într-un șir de alte nume. Un medalion biografic al acestui pictor de origine ardeleană a fost creionat, în urmă cu mulți ani, de Remus Niculescu². Câteva referințe interesante privitoare la universul pictorului întâlnim la Andrei Cornea, în lucrarea pe care a dedicat-o începuturilor picturii de șevalet în spațiul românesc³. De fapt, ne aflăm în fața unui artist necunoscut, despre care nu s-a scris până acum nici un studiu special, în care să îi fie analizată și cântărită activitatea.

Ioan Balomir a fost un artist plastic român, născut în anul 1794 la Selișteța Sibiului. Pictorul a venit la Iași în 1816, după ce Eustatie Altini – cel mai însemnat pictor din Moldova acelei epoci – își încetase activitatea, săvârșindu-se din viață în 1815. Tânărul Balomir avea pe atunci vârsta de 18 de ani, și deci nu acumulase o mare experiență profesională; nici studii artistice aprofundate nu avusese timp să urmeze. Este interesant însă că un tânăr zugrav român din Transilvania a ales să își încerce norocul în capitala Moldovei, așa cum avea să facă, pe la 1830, și Constantin Lecca, pictor din Brașov. Iașul nu era lipsit la acea vreme de pictori, cum s-ar putea crede. Pe

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

² Remus Niculescu, *Contribuții la istoria începuturilor picturii românești*, în *SCIA*, I, 1954, 1-2, p. 93-94.

³ Andrei Cornea, *„Primitivii” picturii românești moderne*, Editura Meridiane, București, 1980, p. 53, 70-75.

la 1815-1820 în oraș se aflau o serie „zugravi de subțire”, cum ar fi Hriste Turculeț venit din Bucovina, sau polonezii Carl și Gaspar Lugowski, Lucaci Strona ș.a. Deși aceștia locuiau în Iași de mulți ani, activitatea lor artistică nu este cunoscută⁴.

Catagrafia supușilor străini din capitala Moldovei, întocmită în 1824, înregistrează, pe lângă pictorii amintiți, și pe „zugravul Ion Balomir, român, originar din Săliștea Transilvaniei, de religie pravoslavnică, ce era venit în Moldova de 8 ani”. La 1824, era în vârstă de 30 de ani, fiind „om înalt, cu ochi albaștri, părul castaniu” și purta straie nemțești. Era însurat cu o pământeancă, fiica spătarului Grigoraș, și locuia într-o casă cu chirie. Avea și „stabilimenturi pe care le-au luat de zestre”⁵. El deținea o adeverință emisă de Agenția Austriacă în 1823, care atesta că este supus străin, sudet cezaro-crăiesc. Comisia de verificare consemna însă că fiind la Iași de mulți ani, căsătorit și deținător de casă, ar trebui să fie considerat localnic și supus la impozite, nu scutit.

Paharnicul Costandin Sion scria și el despre un Balomir, „neamț de origine, care au fost staroste de sudeți nemțești la Fălticeni, până pe la 1827, și nepotul aceuia (a fost) zugrav de portrete în Iași. Mihai vodă Sturza i-au boierit”⁶. La 1825, „*sieur Balomir, peintre en portrait et sujet autrichien*” solicita postul de viceconsul al Prusiei la Iași, atribuit însă altei persoane⁷. De aici reiese că pictorul Ioan Balomir era nepotul (probabil de frate) al viceconsulului austriac de la Fălticeni, dar și că a încercat el însuși să obțină o asemenea slujbă. Venirea în Moldova a tânărului pictor se datorează probabil tot sprijinului acestei rude, care deținea un statut special în Principat. Veniturile realizate din pictură erau, de obicei, modeste și inconstante. Asemeni altor pictori ai vremii, călăuziți de spiritul practic, Balomir a încercat să își asigure o sursă financiară suplimentară și stabilă, din funcția consulară.

Pictorul Ioan Balomir s-a însurat cu o localnică, fiica spătarului Grigoraș, după cum am văzut. Paharnicul Sion consemna, în *Arhondologia* sa, câteva informații privitoare la socrul pictorului: „Acest Grigoraș, fiul unui Nicolai, din starea de jos, a fost scriitor de cancelarie, iar apoi multă vreme sameș la ținutul Iași.

⁴ Sorin Iftimi, *Pictorii străini din prima jumătate a secolului al XIX-lea și influența lor asupra artelor plastice din Moldova*, în Sorin Iftimi, Corina Cimpoeșu, Marcelina Brîndușa Munteanu, *Niccolo Livaditti și epoca sa (1832-1858). Artă și istorie*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2012, p. 10-17.

⁵ *Catagrafia sudișilor din Moldova 1824-1825*, în *Documente statistice privitoare la orașul Iași*, vol. II, editate de Ioan Caproșu și Mihai-Răzvan Ungureanu, nr. 394, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997, p. 202.

⁶ Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei, Amintiri și note contimpoane. Boierii Moldoveni*, editori Rodica Rotaru și Șt. S. Gorovei, Editura Minerva, București, 1976, p. 35.

⁷ Remus Niculescu, *op. cit.*, 1954, p. 93.

El era însurat cu fata unui Sandu Boul din Bârlad. Ulterior Grigoraș a slujit la Vistieriei mulți ani, fiind boierit de Ioan Sandu Sturdza, care l-a înălțat la rangul de spătar. Fiul acestuia, aga Costache, și-a început cariera slujind tot la Vistierie, devenind căminar, după aceea s-a înrolat în Miliția Pământeană, ajungând polcovnic (colonel, n. ns.). Mihail Sturdza l-a făcut agă, la 1848⁸. Soacra pictorului, soția spătarului Grigoraș, nu era fiica, ci era nepoata lui Sandu Boul din Bârlad, căsătorit cu Catrina Mogâlde. Tatăl ei era serdarul Gheorghe Boul (1774-1845) de la Botoșani (Dolhasca)⁹.

Despre *Eufrosina Grigoraș*, soția pictorului Balomir, nu se cunosc prea multe informații. În colecțiile Muzeului Național de Artă al României s-a păstrat însă un portret, care probabil că o reprezintă (Fig. 2). Este un portret realizat pe la 1840, de un alt pictor, italianul Niccolo Livaditti¹⁰. Lucrarea a fost achiziționată în anul 1952, de la doamna Zoe Hagiescu¹¹; aceasta arăta că moștenise lucrarea „de la bunica sa, Profira Stisi” (de fapt „Stihi”)¹². În scriptele Muzeului, doamna portretizată este identificată drept „Eufrosina Grigoraș, sora poetului Vasile Alecsandri”. *Catalogul Galeriei Naționale* din 1975 consemnează că este vorba despre Catinca Alecsandri, sora mai mare a poetului¹³. Se poate însă lesne constata că poetul nu a avut nici o soră

⁸ Costandin Sion, *op. cit.*, p. 64-65. Marea Arhondologie consemnează două personaje cu numele de Costache Grigoraș: unul era căminar, devenind, pentru slujbe, agă, la 7 august 1848; al doilea a dobândit rangul de postelnic, la 16 iunie 1853 (*Marea Arhondologie a Moldovei (1835-1856)*, întocmită de Mihai-Răzvan Ungureanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997, p. 140).

⁹ Mihai Dim. Sturdza (coord.), *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. II, Editura Simetria, București, 2011, p. 154 (spiță genealogică și notițe).

¹⁰ Sorin Iftimi, Corina Cimpoeșu, Marcelina Brîndușa Munteanu, *op. cit.*, p. 59; catalog nr. 9.

¹¹ *Femeie șezând în fotoliu (Eufrosina Grigoraș, sora poetului Vasile Alecsandri)*, ulei pe pânză; 70,5 x 58,5 cm; semnat și datat lateral stânga, la 1/3 de latura inferioară, prin zgâriere: Livaditti/1840, Muzeul Național de Artă al României, nr. inv. 3559.

¹² Zoe Hagiescu ar putea fi soția colecționarului Ion Hagiescu. Ion Hagiescu-Miriște a fost licențiat în drept la Paris, profesând la București și Buzău. În 1895 s-a stabilit la Caracal, fiind președintele Tribunalului județului Romanați între anii 1895-1914. Apoi a fost consilier la Curtea de apel Constanța. A adunat o valoroasă colecție, prin care spera să pună bazele unui muzeu de artă la Caracal (vezi Dana Roxana Dinică, Vera Grigorescu, Sabin Popovici, *Monografia municipiului Caracal*, Editura Tiparg, Pitești, 2007; Simona Chirici, *Ion Hagiescu-Miriște, magistratul caracalean îndrăgostit de artă*, în *Gazeta Nouă*, 21 februarie 1914).

¹³ *Catalogul Galeriei Naționale. Pictura. Secolul XIX*, vol. I, Muzeul de Artă al RSR, coord. Georgeta Pieleanu, autori Paula Constantinescu și Ștefan Dițescu, București, 1975, p. XLI, nr. 94. Restaurat în laboratorul Muzeului Național de Artă al României, în anul 1952, de restauratorul

cu acest nume. Virginia Vasilovici, istoric de artă ieșean, a publicat în 2003 un articol privitor la acest portret, rodul unei investigații arhivistice¹⁴. Autoarea arată că portretul a fost achiziționat de către Muzeul Național de Artă al României în 1957, de la Profira Stihî¹⁵, fiica pictorului Balomir. Or, după cum am văzut, pictorul Balomir a fost căsătorit cu fiica spătarului Grigoraș. De aici rezultă faptul că portretul pictat de Livaditti la 1840 o înfățișează pe Eufrosina Grigoraș, soția pictorului Ioan Balomir, fără nici o legătură cu familia Alecsandri¹⁶. Pe linia familiei Stihî, istoricul de artă Răzvan Theodorescu este descendent al pictorului Ioan Balomir¹⁷.

Balomir avea în proprietate niște „stabilimenturi” în Iași, în care și-a instalat atelierul său de pictură. Clădirea respectivă fusese adusă ca zestre de soția sa, deci fusese anterior proprietatea familiei Grigoraș. Amplasarea casei pe harta orașului Iași poate fi stabilită cu ajutorul surselor documentare din epocă. O situație a ulițelor din Iași care urmau să fie pavate cu piatră, la 1833, conține informația că „zugravul Balomir” locuia pe partea dreaptă, la nr. 15, a uliței ce merge de la Cișmeaua Papafiloaiei prin ulița Sfânta Vineri (*Bd. Anastasie Panu*) spre Ulița Mare (*Bd. Ștefan cel Mare*)¹⁸. O altă mențiune poate fi întâlnită la 1856, casa paharnicului Ioan Balomir, situată pe ulița Sf. Vineri, înregistrată la categoria a treia de imobile (mai modestă), ce avea de plătit o taxă de 300 lei pentru înfrumusețarea ulițelor Capitalei¹⁹.

De fapt, localizarea casei este făcută pe *Planul de aducțiune a apei potabile în Iași*, întocmit de Mihali de Hodocin, la 1843 și publicat la Institutul Albinei al lui

Gheorghe Zidaru. Privitor la acest portret feminin, Paula Constantinescu remarcă „un mod ușor manierist de a fixa poza personajului, o grijă pentru biografia literaturizată a acestuia, o preocupare migăloasă pentru calitatea materiei, sunt caracteristici prezente mai în toată portretistica lui Livaditti. În plus, artistul demonstrează acum un foarte pronunțat simț al armoniei cromatice, folosind rozul și griul în tonuri de o finețe aleasă”.

¹⁴ Virginia Vasilovici, *Note pe marginea unui tablou de Livaditti*, în *Cronica*, Iași, 2003, nr. 2 (febr.), p. 11.

¹⁵ Pentru genealogia familiei Stihî vezi cele două spițe de neam aflate la Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale, Documente, P. 419/ 199, 204.

¹⁶ Sora poetului Vasile Alecsandri a fost pictată de același Niccolo Livaditti în portretul familiei Alecsandri, realizat la 1837.

¹⁷ Narcis Dorin Ion, *Despre cultura de ieri și românii de azi. Convorbiri cu academicianul Răzvan Theodorescu*, Editura RAO, București, 2017, p. 24-25.

¹⁸ N. A. Bogdan, *Cu prilejul păvărei câtorva uliți din Iași, în 1833*, în Ioan Neculce, *Buletinul Muzeului Municipal din Iași*, I, 1921, p. 54 (Balomir plătea bezmen pentru loc lui Moise Croitorul).

¹⁹ Georgeta Crăciun, Adrian Pricop (ed.), *Ulițele, casele și dughenele Capitalei Iași la 1853*, Editura Nöel, Iași, 2000, p. 32, nr. 232.

Gheorghe Asachi, în 1857. Pe acest plan este înscris, cu litere chirilice, chiar numele pictorului: „Balomir”, în dreptul unei case bine întemeiate, ce se afla pe ulița Sf. Vineri, colț cu ulița Cizmăriei armenești (Fig. 1). Cam pe acel loc s-au păstrat astăzi, sub asfalt, niște pivnițe frumos construite, atribuite de arheologul N. Pușcașu familiei cronicarului Grigore Ureche, care erau și ctitorii bisericii Sf. Vineri. Locuința lui Balomir era situată peste drum de biserica Barnovschi, vizavi de casa lui Anastasie Panu (astăzi dispărută)²⁰.

Potrivit scrierilor de până acum, Ioan Balomir s-ar fi stins pe la 1835, când avea doar vreo 40 de ani. Cred însă ca acea dată ar putea să reprezinte eventual sfârșitul carierei sale artistice. După cum am văzut, el aspira la o carieră pe linie consulară, poate și în administrație. *Marea Arhondologie a Moldovei* consemnează numele a doi membri ai acestei familii: Ioan Balomir, care fusese făcut, „pentru slujbe, paharnic”, la 22 ianuarie 1845²¹; Neculai Balomir vistiernic al doilea, „paj gospod: stolnic”, făcut la 21 aprilie 1839. Un paharnic Ioan Balomir apare și pe *Lista alegătorilor pentru Divanul Ad-Hoc, de la 1857*²².

Pentru a studia opera unui artist, mai întâi este necesară o repertoriere a lucrărilor și, dacă este posibil, o ordonare cronologică a acestora. În cazul lui Balomir, o asemenea delimitare a operei nu există, ceea ce a făcut posibil să îi fie atribuite lucrări foarte diferite ca stil, risipite în diverse colecții. Faptul că Balomir nu își semna lucrările, face ca acest demers să fie și mai dificil. Nu cunoaștem nimic despre formația artistică a lui Ioan Balomir. El pare să fi fost, într-adevăr, un „iconar” devenit pictor de șevalet, potrivitându-se foarte bine conceptului de „pictor primitiv” analizat în amintita lucrare a lui Andrei Cornea. Balomir a practicat un stil de tranziție, între grafismul hieratic al picturii bisericești și tendința de redare a volumelor, specifică picturii academiste. Remus Niculescu arăta că „mai mult decât un Töpler sau un Eustatie (Altini, n. ns.), Balomir se apropie de vechea formulă a chipurilor de ctitori. Portretele sale de șevalet arată o anume indiferență față de punerea în pagină, ca și cum pânza ar fi un fragment tăiat arbitrar dintr-o frescă. Figurile nu se desprind decât pe jumătate de pe fondul neutru, iar pictorul nu

²⁰ Rodica Eugenia Anghel, *Casa Anastasie Panu*, în *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei*, I, 1995, p. 91-96.

²¹ Vezi ȘIAN Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, Dosar 345, f. 6v.

²² Rodica Iftimi, Sorin Iftimi, *Boierii alegători de la 1857*, în *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei*, X-XII, 2004-2006, p. 93-182. Pe la 1843-1845 exista la Iași și un Costache Balomir care era în căutarea unei slujbe în aparatul administrativ al Moldovei (vezi *Secretariatul de Stat al Moldovei. Inventar arhivistic*, București, D.G.A.S., 1966, p. 192, nr. 1113).

izbutește să creeze în jurul lor o atmosferă. Puterea sa de individualizare rămâne totuși remarcabilă”²³. Un oarecare staticism și o tratare destul de plată, fără o volumetrie prea accentuată și fără profunzime, conduc la această constatare a legăturii sale, încă puternică, cu decorul mural”²⁴.

Portretele din donația Iancu Codrescu – Pinacoteca Iași

Un prim nucleu de lucrări atribuite lui Ioan Balomir este cel aflat odinioară în colecția Pinacotecii ieșene, instituție înființată la 1860. Toate proveneau dintr-o donație făcută de Iancu Codrescu, în 1884. În catalogul Pinacotecii ieșene, publicat de Octav Minar, sunt înregistrate trei lucrări de Balomir donate de Codrescu: portretul vornicului Iordache Drăghici, portretul lui Andronache Donici și portretul lui Frederic Balș²⁵. Adrian-Silvan Ionescu arăta că „după moartea lui Altini, în capitala Moldovei se stabilește Ion Balomir, meșter destul de bun, portretist experimentat, deși mult inferior confratelui decedat. Bun psiholog, Balomir a lăsat câteva remarcabile chipuri de boieri, *Frederic Balș, pravilistul Andronache Donici și vornicul Iordache Drăghici* la care, chiar dacă nu poate părăsi în totalitate stilul grafic, sunt sesizate intențiile sale de a folosi mai mult pata de culoare negrănițită de ductul negru al liniei”²⁶.

Donatorul Iancu Manoil Codrescu de la Piatra-Neamț este un personaj puțin cunoscut, confundat uneori cu Th. Codrescu, editorul colecției de documente „Uricariului”. Ioan era strănepotul lui Ioniță Codrescu, medelnicer al doilea (decedat pe la 1770), căsătorit cu sora lui Th. Herescul. Tatăl său era postelnicul Emanoil Codrescu (m. 1862), vechil al epitropiei lui Teodor Paladi. Mama sa a fost prima soție a postelnicului, Ruxandra de Repta. Ioan Codrescu s-a născut la 28 mai 1837. Nu i se cunoaște o soție și nici descendenți, în arborele genealogic pe care l-am consultat²⁷. În spițele de neam ale familiilor Balș, Donici și

²³ Remus Niculescu, *op. cit.*, 1954, p. 94.

²⁴ Adrian-Silvan Ionescu, *Învățămintul artistic românesc (1830-1892)*, Editura Meridiane, București, 1999, p. 46.

²⁵ O. Minar, *Pinacoteca Națională din Iași, Catalogul. Picturi originale românești (Autori cunoscuți și necunoscuți)*, Ministerul Culturii și Artelor, București: Balomir, *Portretul pravlistului Andronache Donici*, 85 x 69 cm (p. 35); (Anonim), *Frederic Balș baș-boier*, 97 x 79 cm; în creion „Donația T. Codrescu, 1864”, p. 42.

²⁶ Adrian-Silvan Ionescu, *Mișcarea artistică oficială în România secolului al XIX-lea*, Editura Noi Media Print, București, 2008, p. 53.

²⁷ Mihai Dim. Sturdza (coord.), *Familii boierești din Moldova și Țara Românească, Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. V, Editura Corint, București, 2018, p. 218.

Drăghici, așa cum sunt cunoscute astăzi, nu am putut identifica ascendența genealogică a lui Codrescu pentru a vedea că vreunul dintre cele trei portrete a ajuns la Iancu Codrescu prin moștenire²⁸. Aceasta înseamnă că Iancu Codrescu a adunat portrete diverse, nu doar din propria familie.

Portretul pravlistului Andronache Donici (c. 1820)

Aceasta este cea mai cunoscută lucrare a pictorului Balomir. Stilul său este evaluat mai ales în urma analizei portretului lui Andronache Donici (1780-1829), juriconsult, autorul unei culegeri de legi tipărite în 1814. Aflat multă vreme în colecția Pinacotecii din Iași (colecția Iancu Codrescu), tabloul se găsește astăzi la Muzeul Național de Artă al României din București²⁹.

Personajul este reprezentat până la jumătate, orientat trei-sferturi spre stânga. Bărbatul este îmbrăcat cu un anterior de mătase, albastru cu dungi albe, încins cu un taclit (șal de cașmir indian), iar pe deasupra poartă o giubea din postav albastru, împlănită cu blană de culoare închisă, probabil de samur (Fig. 3-4). Pe cap poartă un ișlic voluminos, din aceeași blană de culoare închisă. De sub marginile ișlicului nu se vede nici o șuviță din podoaba capilară; probabil că bărbatul avea creștetul ras, așa cum cerea moda vremii și portul ișlicului. Singurul detaliu de port occidental este eșarfa înnodată la gât, care nu se potrivește cu portul oriental. Chipul luminos al personajului, cu privirea vioaie, cu sprâncenele încordate expresiv, iese în evidență. Barba scurtă și uscătivă, puțin roșcată, individualizează personajul. Despre această lucrare s-a scris recent că „Balomir păstrează încă rigiditatea portretului votiv, pe care îl nuanțează cu elemente de investigație psihologică”³⁰. Putem remarca o asemănare cu portretul vornicului Alecu Beldiman, autorul *Tragediei Moldovei* de la 1821, portret păstrat doar în formă litografiată, anonimă³¹. Fundalul lucrării este unul

²⁸ Mihai Dim. Sturdza (coord.), *Familiile Boierești din Moldova și Țara Românească, Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. VI, Editura Corint, București, 2017, Donici: p. 153, Drăghici: p. 205.

²⁹ MNAR, I. Balomir, *Portretul pravlistului Andronache Donici (1824-1829)*, ulei pe pânză, 87 x 69 cm. Provine de la Pinacoteca Iași, Galeria de Artă Românească Modernă, inv. 3582; Remus Niculescu, *op. cit.*, 1954, p. 94. Muzeul Național de Artă București, nr. inv. 3582 (E). Repartizat de Ministerul Instrucțiunii Publice Pinacotecii din Iași în 1893; Transferat în 1952 la Muzeul de Artă al RPR, inv. 3582 (E), vezi *Catalogul Galeriei Naționale. Pictura. Secolul XIX*, vol. I, 1975, p. XXVI.

³⁰ Maria Vida, Elena Olaru (coord.), *Epoca Biedermeier în Țările Române (1815-1859)*, Editura Muzeul Național de Artă al României, București, 2014, p. 54 (cap. *Tradiția iconică bizantină și fundamentele picturii laice*).

³¹ Ioan Balomir a făcut și portretul fiicei vornicului Alecu Beldiman, Porfira Beldiman căsătorită cu Dimitrie Cantacuzino-Pășcanu. Poate că Balomir a realizat și portretul vornicului Alecu Beldiman,

neutru, fără intenția de a sugera un interior. O rază discretă indică sursa de lumină în colțul superior stâng al tabloului. Dar în partea stângă, jos, pictorul a schițat totuși un raft de bibliotecă, cu câteva cărți groase, legate în piele. Titlurile sunt lizibile și arată biblioteca unui jurist, alcătuită din cărți de Drept. Sunt cărți noi, apărute la Paris între 1807-1810: *Code de procédure judiciaire*, *Conférence du Code civile avec les lois anciennes*, *Code criminel*³².

Andronache Donici (n. 1760/1765-1839) descindea dintr-o familiei de boieri moldoveni a căror așezare a fost mai ales la est de Prut, în Basarabia. Andronache era fiul lui Constantin Donici și nepotul lui Apostolache Donici. Era unchiul scriitorului Alecu Donici, cunoscut pentru fabulele sale. Andronache a rămas orfan de mic, fiind luat spre educare de unchiul său, mitropolitul Gavriil Callimachi. Tânărul Donici a învățat la Școala Domnească din Iași. În anii următori s-a aflat la Constantinopol, unde a avut ocazia de a aprofunda studiile sale juridice. Era un bun cunoscător de limbi vechi (greacă, latină) și moderne (greacă, franceză, germană, poate și italiană); la acestea se mai adaugă, se pare, turca și araba.

În 1793 s-a căsătorit la Iași cu Zamfira, fiica unei rude mai bogate: banul Darie Donici. Atunci a primit ca zestre moșia Dumeni din ținutul Dorohoi și Micleștii din ținutul Orheiului. Tânăra soție, Zamfirița, a murit însă în 1794. Văduv fiind, s-a recăsătorit cu Smaranda Vârnăv, cu care va trăi până la sfârșitul vieții. Casa din Iași a fost făcută din banii de zestre ai primei soții, pe un loc donat de banul Iordachi Cananău. Boierul Andronache a avut una dintre cele mai mari case din Chișinău timpului său. Astfel, în jurul anului 1800, în tot Chișinăul erau numai două case cu etaj: casa lui Donici și cea a stolnicului Dimitrie Râșcanu. La 1820, în casa Donici de la Chișinău a locuit generalului I. N. Inzov (ca guvernator) și poetul A. S. Pușkin exilat în Basarabia (ca funcționar).

Andronache Donici a avut o carieră remarcabilă, urcând mai multe trepte ale dregătoriilor publice: medelnicer (1793), vel paharnic (1795), serdar (1798), vel ban (1801), și ispravnic de Hârlău, vel agă (1812). La 1816, domnitorul Scarlat Callimachi l-a făcut mare postelnic (ministru de externe, n. ns.) și i-a acordat funcția de președinte al *Departamentului pricinilor străine*. În anii 1817-1821 a

păstrat doar sub forma unei litografii.

³² Acestea pot fi identificate cu: *Code de procédure civile*, De l'Imprimerie impériale, à Paris 1807; *Conférence du Code de Procédure Civile*, Tome I, Paris, chez Arthus-Bertrand, Libraire, 1808; *Code Pénal*, Paris, de L'Imprimerie Impériale, 1810.

deținut funcția de vel vornic, iar în 1823 este numit mare logofăt. În acei ani a fost implicat în redactarea așa numitei „Constituții a Cărvunarilor”³³.

În ce privește opera scrisă, pot fi amintite următoarele lucrări: *Adunare cuprinzătoare în scurt de pravilele cărților împărătești spre înlesnirea celor ce să îndeletnicesc întru învățătura lor, cu trimiterea către cartea, titlul, capul și paragraful împărăteștilor pravile* (1814), *Constituția Cărvunarilor* (1822), *Manualul juridic al lui Andronache Donici* (1824), prima lucrare de acest fel apărută în limba română.

Andronache Donici a murit la 4 noiembrie 1829. A fost înmormântat la biserica Buna-Vestire din Iași, la dreapta scării care duce în pridvor.

În recentul *Repertoriu* publicat de Muzeul Național de Artă, întâlnim și o propunere de datare a portretului lui Andronache Donici: 1824-1829³⁴. Balomir putea să realizeze acest portret între 1816, data sosirii sale la Iași, și 1829, anul ce marchează sfârșitul vieții lui Andronache. Juristul a trăit aproape 70 de ani; la data venirii lui Balomir în capitala Moldovei, Andronache Donici avea în jur de 50-55 de ani. Bărbatul din portret pare mai apropiat de această vârstă decât de cea de septuagenar. Credem că pictorul a realizat portretul în primii ani ai șederii sale la Iași, în a treia domnie a lui Scarlat Callimachi (1812-1819). Andronache Donici avea deja statutul de mare dregător (vornic, logofăt) și totuși, în acest portret alege să fie immortalizat ca jurist, cu tomurile sale de legi. O bună întrebare este de ce în tablou nu apar propriile sale scrieri juridice, cum ar fi fost de așteptat poate, la un portret realizat în anii 1824-1829. Acesta nu este un portret de aparat al unui mare dregător, cu însemnele dregătoriei sale. În privința calpacului, sau ișlicului, putem aminti că și alți contemporani, precum vornicul Alecu Beldiman sau vornicul Costachi Conachi au fost portretizați asemenea.

Portretul baș-boierului Teodor Balș („Frederich”) (c. 1835)

La Muzeul de Artă din Iași a rămas portretul baș-boierului Teodor Balș³⁵. Acesta provine tot din donația lui Iancu Codrescu de la Piatra-Neamț, făcută la 14 aprilie 1884 către Pinacoteca din fosta capitală a Moldovei. În vechiul registru al muzeului lucrarea nu era atribuită lui Balomir, figurând cu autor anonim (Fig. 5).

³³ Sever Zotta, *Date noi cu privire la Andronachi Donici*, Iași, 1915; C. Georgescu-Vrancea, *Osută de ani de la moartea pravilistului Andronache Donici*, Editura Cartea Românească, Chișinău, 1930, 20 p.; Andrei Rădulescu, *Juristul Andronache Donici*, în *ARMSI*, XI, 1930, p. 217; Idem, *Juristul Andronache Donici*, în Mihai Dim. Sturza (coord.), *op. cit.*, 2017, p. 170-178.

³⁴ Costina Anghel, Mariana Vida, *Repertoriul picturii românești moderne. Secolul al XIX-lea*, vol. I, *Literele A-E*, Editura Muzeul Național de Artă al României, București, 2015, p. 244, nr. 463.

³⁵ Muzeul de Artă Iași, inv. 135; ulei pe pânză, 90,5 x 71,5 cm. Nesemnat, nedatat.

Portretul nu este datat, dar, după înfățișarea personajului, pare să fi fost realizat în ultimii săi ani de viață, prin 1830-1835. Fiind una dintre lucrările cele mai reușite ale pictorului, imaginea sa a apărut în diverse lucrări de artă³⁶. Este singura lucrare a lui Ioan Balomir clasată, în categoria „Tezaur” (în anul 2004)³⁷.

În stufosul arbore genealogic al familiei Balș nu există nici un personaj cu prenumele „Frederich”. Explicația acestui nume a fost oferită de Emanoil Vogoride-Conaki, care arăta că baș-boierul Teodor Balș „meritase, prin mândria, sa porecla de „Friedrich”: pare că era Frederic cel Mare, așa se purta de măreț la chip și la vorbă”³⁸. Porecla era menită să-l individualizeze pe acest personaj între cei trei „Teodor Balș” din epocă. Credem că denumirea cea mai corectă a acestei lucrări ar trebui să fie „Portretul baș-boierului Teodor Balș”³⁹.

În portretul de aparat de la Iași, Teodor Balș (1760-1837), aflat la o vârstă venerabilă, are o înfățișare cu adevărat impozantă. Boierul cu ochi mici și obraji roșcovani poartă pe cap un gugiuman din blană de samur, cu fundul de atlas de culoare albă, ceea ce trădează aspirațiile sale la tron. Personajul este înveșmântat după moda orientală, cu anterior în tonuri de ocru, încins cu un luxos taclit din cașmir indian. Pe deasupra are un biniș din postav alb, din lână merinos, cu mâneci largi, împodobit cu un generos guler din blană de samur (cea mai scumpă, după gustul oriental). Barba sa albă și lungă era o adevărată podoabă. Aceasta era tăiată îngrijit și parfumată cu arome rare, orientale. Doar boierii de rangul întâi aveau cinstea să o poarte, iar atunci când doi mari boieri se întâlneau, se sărutau pe barbă, potrivit etichetei din epocă.

În acest tablou se poate observa foarte clar stilul de tranziție, de la pictura murală, la tehnica picturii de șevalet. Principala caracteristică a acestui stil o reprezintă insuficiența detașare a personajului de fondul neutru al tabloului. Pe un fond brun, cu o lumină puternică amplasată în spatele personajului, Ioan Balomir

³⁶ Vasile Drăguț, Vasile Florea, Dan Grigorescu, Marin Mihalache, *Pictura românească în imagini, 1111 reproduceri*, Editura Meridiane, București, 1970, p. 111, foto p. 109; Vasile Drăguț, Vasile Florea, Dan Grigorescu, Marin Mihalache, *Pictura românească în imagini*, Editura Meridiane, București, 1976, p. 132, rep. p. 135; Andrei Cornea, *op. cit.*, p. 73, 75.

³⁷ Ordinul Ministerului Culturii și Cultelor nr. 2021, din 19. 01. 2004, poziția 4.

³⁸ Mihai Dim. Sturza (coord.), *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I, Editura Simetria, București, 2004, p. 251, 253 (spița), p. 276.

³⁹ Cf. Minola Iuțiș, *Portretul de șevalet în pictura românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea în patrimoniul Muzeului de Artă Iași*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2014, p. 58, nr. cat. 26, p. 186-187.

încearcă să utilizeze clarobscurul, fără prea mare succes. Portretul lui Frederic Balș ni se prezintă ca un veritabil exemplu de dispută între „caligrafismul hieratic al liniei și tendințele de constituire în volum a imaginii”. Paleta de tonuri calde – maro, galben, roșcat – arată un rafinament cromatic cu adevărat remarcabil⁴⁰. Faptul că nu mai avem un desen linear, ci o imagine alcătuită din tușe delicate de culoare, este un pas însemnat în pictura de șevalet. Comparând portretul baș-boierului Teodor Balș cu celelalte portrete atribuite pictorului Ioan Balomir, cel de față este, în opinia noastră, cel mai valoros și mai interesant din punct de vedere artistic. În același timp, putem remarca faptul că stilul lucrării pare destul de diferit de stilul portretului lui Andronache Donici și, de aceea, ar trebui reevaluată varianta inițială, care nu atribuia lucrarea acestui pictor.

Baș-boierul Teodor Balș fost căsătorit prima dată, la 1796, cu Anastasia Conachi. A doua căsătorie, cea din 1802, a fost cu Ruxandra Racoviță (1766-1838). Teodor Balș aparținea facțiunii boierilor băjeniți la Cernăuți, care doreau ca, după înlăturarea grecilor din țară, Moldova să fie condusă de un Divan alcătuit din boieri pământeni, cu putere legislativă și judecătorească, aceea executivă fiind încredințată unui comitet de zece boieri de rangul întâi, aleși dintre membrii Divanului și stând sub președinția unui *baș-boier*. Se știe că Teodor Balș își dorea să ocupe această dregătorie, care l-ar fi consacrat ca cel dintâi boier al țării⁴¹.

La 1822, Teodor Balș avea prima șansă de a fi numit domn de către sultan. Doar manevrele caimacamului Ștefan Vogoride au făcut ca acesta să nu facă parte din delegația care a mers la Constantinopol, determinând astfel numirea lui Ioan Sandu Sturdza, ca primul domn pământean⁴². Din 1829, Teodor Balș a devenit mare logofăt al Moldovei.

Radu Rosetti arăta că baș-boierul „era un bărbat foarte nalt și frumos, cu înfățișare majestuoasă, făcută și mai impunătoare prin o barbă lungă până la brâu. Era foarte bogat, foarte vanitos și cam strâmt la minte, dar dezinteresat, integru și iubindu-și țara până la jertfirea vieții. Încă din vremea lui Callimah avea „gărgăuni de domnie” și umbla după scaunul țării”⁴³. Un raport din 1834 al agentului Anghel Valli din Basarabia, făcut pentru guvernul rus, consemna că „marele logofăt Teodor

⁴⁰ Lucia Ionescu, *Costumul de curte ilustrat în pictura secolului al XIX-lea din Moldova*, în *Studii și Articole de Istorie* (coordonatori Diana Fotescu, Marian Constantin), Editura Sigma, București, 2001, p. 437.

⁴¹ *Ibidem*, p. 96-97.

⁴² *Ibidem*, p. 103.

⁴³ *Ibidem*, p. 96.

Balș era impunător, cu o înfățișare frumoasă dar descreierat, fantast, plin de suficiență și încântat de sine și de tot ce-i aparține. Mândrindu-se în forul său intim de a se vedea ridicat în rang printre primii boieri și socotind această înălțare ca un merit de seamă. Ușor de corupt, mai puțin din lăcomie cât ca să-și poată ține rangul; fără cunoștințe, fără capacitate, dar cu o fire care nu-i înclinată spre rău”⁴⁴.

În timpul ocupației rusești de la 1828-1834, Teodor Balș a făcut eforturi de a ajunge domn, dar în cele din urmă tronul a fost ocupat de Mihail Sturdza⁴⁵. Spre consolare, a dorit să-i fie recunoscut titlul de *baș-boier*, demnitate care nu existase niciodată în Moldova și care nu era prevăzută în Regulamentul Organic⁴⁶. Această dregătorie existase numai în proiectele boierilor refugiați la Cernăuți (1821) și avea să desemneze pe președintele Comitetului executiv care urma să conducă Moldova⁴⁷. Pentru a obține acest titlu, bătrânul Teodor Balș a oferit domnului partea sa din întinsa moșie de la Flămânzi (jud. Botoșani), care se întindea pe mai multe mii de fălci. În 1835, Mihail Sturdza „l-a investit în demnitatea cerută, iar ca omagiu suprem al vanității sale i-a sărutat mâna cu ocazia ceremoniei numirii lui, ceremonie la care a fost de față întreaga oficialitate și ce mai mare parte din înalta societate ieșeană”⁴⁸.

Baș-boierul Teodor Balș a murit la Iași, la 24 martie 1837, la vârsta de 80 de ani, fiind înmormântat la mănăstirea Sf. Spiridon⁴⁹. Soția sa, Ruxandra, născută Racoviță, a decedat probabil pe 31 ianuarie 1838, fiind înmormântată la aceeași biserică⁵⁰. Din cele două căsătorii, Teodor Balș nu a avut urmași. Averea sa nemișcătoare, reprezentată de 9 moșii întregi și 3 părți de moșii, au trecut, prin testament, în stăpânirea domnitorului Mihail Sturdza, pe care îl înfiase⁵¹. Printre moșiile sale se numărau Flămânzi-Botoșani, Pârâul Negru-Dorohoi (unde s-a întemeiat târgul Mihăileni), Perieni-Iași; tot de la el a moștenit Mihail Sturdza casele

⁴⁴ Georgeta Penelea Filitti (ed.), *Memoriile Principelui Nicolae Suțu mare logofăt al Moldovei (1798-1871)*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997, p. 138.

⁴⁵ Radu Rosetti, *Amintiri. Ce am auzit de la alții. Din copilărie. Din prima tinerețe*, prefața de Neagu Djuvara, Editura Humanitas, București, 2015, p. 104.

⁴⁶ Pentru titlul de „baș-boier”, purtat de Teodor Balș, vezi Gh. Ghibănescu, în *Opinia*, 19 ianuarie 1908.

⁴⁷ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 105.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 105.

⁴⁹ *SJAN Iași*, Mitricii, Biserica Sf. Spiridon, 1837; *Albina Românească*, VIII, nr. 32, din 27 aprilie 1837, p. 139.

⁵⁰ *Albina Românească*, IX, nr. 10, din 2 febr. 1838, p. 28.

⁵¹ *Monitorul Oficial*, I, 1873, nr. 50, p. 206.

din Copou, unde a funcționat Teatrul cel Mare, ars la 1888 (pe locul aripii din deal a Universității din Iași)⁵². În aceeași clădire a funcționat și Departamentul Dreptății. G. Sion, care fusese botezat de Teodor Balș, povestea despre stafia baș-boierului, care bântuia clădirea, și care a fost suspectată și de punerea focului din 1888, care a mistuit clădirea Teatrului⁵³. Teodor Balș a murit fără a mai apuca să-și modifice testamentul, al cărui beneficiar privilegiat era domnitorul Mihail Sturdza⁵⁴.

Portretele lui Iordache și Manolache Drăghici (c. 1825, 1841)

În colecția Pinacotecii din Iași se afla un portret al vornicului Iordache Drăghici, atribuit lui Balomir, în inventarul vechi, și consemnat ca atare de Octav Minar, ca provenind din achizițiile de la Iancu Codrescu⁵⁵. Totuși, în registrul Muzeului de Artă se arată că lucrarea a fost cumpărată de la Maria Mircea, „fiica vornicului Iordachi Drăghici”, în anul 1898⁵⁶. Portretul a fost reprodus recent și de istoricul Mihai Dim. Sturdza, în enciclopedia familiilor boierești, cu mențiunea: „presupusul portret al vornicului Iordache Drăghici”⁵⁷. Același autor a publicat și un arbore genealogic al familiei, din care se vede că Maria Mircea era nepoata lui Iordache Drăghici și fiica lui Manolache Drăghici, ultimul cronicar. Se pare că au existat două portrete distincte, între care a intervenit, la un moment dat, o confuzie.

Iordache Drăghici (c. 1771-1829), căsătorit cu Maria Nacu, slujise sub trei domnitori: Alexandru Moruzi, Scarlat Callimachi și Ioan Sandu Sturdza. În anii 1803-1806, domnitorul Alexandru Moruzi l-a însărcinat cu supravegherea lucrărilor de construcție la Palatul Domnesc. El a obținut rangul de paharnic (1802), ban (1814), spătar (1819), vornic al obștii (1825) și apoi mare vornic. Locuia în Vaslui, având satele Borăști și Răcea, precum și moșia Frumușica din Botoșani. Drăghici a ajuns boier de frunte, influent, și avea una din cele mai mari case din Iași, luxos mobilată. Mai toți diplomații străini sosiți la Iași, în acei ani, erau

⁵² Despre clădirea Teatrului Mare de la Copou, pusă la dispoziție de Mihail Sturdza, vezi R. Rosetti, *op. cit.*, p. 183-184.

⁵³ George Sion, *Suvenire contimpurane*, Editura Nemira, București, 2000, p. 298-302.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 301. Autorul consemna despre răposatul baș-boier Teodor Balș că „barba sa cea lungă, împreună cu mustățile și genele, căzuseră până în ziua înmormântării”. Se zvonea că trebuie să fi fost otrăvit cu arsenic sau șoricioaică.

⁵⁵ O. Minar, *op. cit.*, menționează ca lucrare a lui Balomir, *Portretul vornicului Iordache Drăghici*, 85 x 65 cm. Portretul provenea din donația I. Codrescu (p. 34). Muzeul de Artă Iași (inv. 126; 84 x 68 cm).

⁵⁶ Minola Iuțiș, *op. cit.*, p. 84, nr. cat. 34, p. 192-193.

⁵⁷ Mihai Dim. Sturdza (coord.), *op. cit.*, 2017, p. 209.

găzduiți în casa sa. Iordache nu era prea bogat. În schimb, era un om cult, cunoscător de grecește și franțuzește.

În casa din București a lui Nicolae Iorga (șoseaua Bonaparte) se afla la loc de cinste portretul acestui înaintaș, înfățișat în floarea vârstei, cu ișlicul colosal, semn al înaltei sale poziții „deasupra feței roșcate, încadrată de o barbă turcească, mică, rotundă, care se lasă pe giubeaua neagră de postav de Țarigrad”⁵⁸ (Fig. 6). Pentru Nicolae Iorga era o mare bucurie și mândrie să vorbească de acest înaintaș al său în fața tabloului din salonul plin de amintiri unice și de prestigiu. Iordache Drăghici a murit în 1829, răpus de epidemia de holeră⁵⁹. A fost înmormântat pe moșia sa de la Lungani, județul Iași.

Un portret de boier vechi, cu ișlic și giubea, ca cel descris de Iorga, și care făcuse probabil parte din colecția lui Iancu Codrescu (după Octav Minar), nu a putut fi identificat în colecția Muzeului de Artă din Iași. Dacă luăm în considerare rangul, un portret al „vornicului” Iordache Drăghici putea să fie pictat de Balomir, după natură, doar între anii 1825-1829.

Există însă un portret în stil biedermeier, de bărbat în costum occidental, înregistrat sub numele lui Iordache Drăghici⁶⁰. Acest portret nu poate fi al lui Iordache Drăghici, decedat în 1829, ci al fiului acestuia, **Manolache Drăghici** (1801-1887). Este o lucrare de compoziție, un portret masculin bine așezat în cadru (Fig. 7). Bărbatul este înfățișat până la jumătate, șezând, sprijinindu-se cu cotul mâinii drepte de colțul unei mese. Capul este puțin întors spre dreapta, dar privirea relaxată este îndreptată direct spre privitor. Părul este pieptănat cu cărare în partea dreaptă, iar barba în formă de colier, după moda epocii, lasă obrajii liberi. Mustățile sunt frumos arcuite. Bărbatul poartă o redingotă neagră, cu revere largi; sub aceasta, o vestă în culori vesele, în care predomină roșul. Cămașa albă este încheiată cu nasturi din materiale prețioase. Gâtul este înfășurat cu o eșarfă neagră, încheiată în formă de *papillon*. Pe degetul inelar al mâinii drepte bărbatul poartă două inele prețioase, dar discrete. Clarobscurul cadrului lasă totuși să se distingă mobilierul de

⁵⁸ Cf. Sorin Iftimi, *Casa Stoicescu-Marculescu din Iași. Studiu istoric în vederea restaurării*, în Ioan Neculce, *Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei*, XXI, 2015, p. 227-235.

⁵⁹ Barbu Theodorescu, *Contribuțiuni la cunoașterea strămoșilor lui Nicolae Iorga*, București, 1948. Nu se știe cine este autorul portretului lui Iordache Drăghici, care se păstra în colecția lui Nicolae Iorga.

⁶⁰ În vechiul inventar al Pinacotecii din Iași, la nr. 231, scrie că este vorba despre „vornicul Iordache Drăghici, depins de I. Balomir, cumpărat după raportul din 6 martie 1898, de la doamna Maria Mircea, fiica lui Iordache Drăghici; Minola Iutiș, *op. cit.*, p. 84, nr. cat. 34, p. 192-193.

birou și chiar rafturi de bibliotecă cu tomuri groase, legate în piele. Portretul a fost reprodus recent în catalogul publicat de Muzeul de Artă din Iași.

Stilul lucrării este însă mult prea diferit față de celelalte portrete realizate de Ioan Balomir, fapt ușor de constatat prin comparație cu celelalte lucrări cunoscute ale pictorului. Cu ceva ani în urmă am identificat și semnătura pictorului care a realizat acest portret. Pe biroul din spate se află o coală de hârtie pe care scrie: „K. Kohler pinx, 1841, Leipzig”. Pictorul Johann-Heinrich-Robert Kohler nu a lucrat în Principatele Române. El s-a născut la Leipzig în 1807, a studiat pictura în orașul natal cu Johann van Schnorr și la Dresda cu Pochmann. După 1848, Kohler a emigrat în America. Se știe că a murit la New York, în 1872⁶¹.

Manolache Drăghici, cunoscut ca memorialist, a fost fiul vornicului Iordache Drăghici (c. 1771-1829) și al Mariei Nacu (c. 1779-1848). S-a căsătorit în 1830, la Dorohoi, cu Catinca Peristeri. A avut ca fiu pe locotenentul Dimitrie Drăghici (1832-1880) căsătorit cu Maria Kogălniceanu⁶². Acest „ultim cronicar al Moldovei” este un înaintaș al istoricilor Nicolae Iorga și Andrei Pippidi.

Manolache a studiat la Școala Domnească din Iași. Era bun cunoscător de limbi străine: franceză, elină, greacă și germană și, în mai mică măsură, latină și rusă. Avea bune noțiuni de istorie, geografie și drept moldovenesc. De timpuriu este amintit cu rangul de căminar; la 1824 devine spătar; la 1828 devine postelnic. A intrat în magistratură în 1830 la Dorohoi, unde în 1834 a ajuns președinte al Tribunalului; a fost și ispravnic al ținutului Dorohoi. În 1839 a devenit președinte al Tribunalului de Comerț din Galați, al doilea oraș al Moldovei. A tradus câteva cărți: despre *Iconomia rurală și domestică* (1834), un cod comercial și o culegere de rețete gastronomice (1846)⁶³. A fost un spirit religios și conservator. Cea mai cunoscută scriere a sa este *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani* (1857)⁶⁴. Se

⁶¹ *Dictionnaire Critique et Documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs de tout les temps et tout les pays*, sub direcția lui E. Benezit, Paris, 1924.

⁶² Mihai Dim. Sturdza (coord.), *op. cit.*, 2017, p. 205 arbore genealogic; N. Iorga, *Manolache Drăghici cronicarul*, p. 209-211 (istoricul era nepot al cronicarului), text preluat din *Arhiva. Revista Societății Științifice și Literare*, Iași, 1889, p. 691-698; vezi și Andrei Pippidi, *Un cronicar întârziat: Manolachi Drăghici*, în *SAI*, XX, 1967, I (autorul este descendent al istoricului N. Iorga, deci și al lui Manolachi Drăghici).

⁶³ *Manolachi Drăghici (1801-1887)*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, Editura Academiei, București, 1979, p. 303-304; Manolachi Drăghici, *Rețete cercate, în număr de 500, din bucătăria cea mare a lui Robert, întâiul bucătar al Curții Franței*, Iași, 1846.

⁶⁴ Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, vol. 1, Iași, 1857, transcriere în litera și graiul de azi și comentarii de Constantin Mihăescu-Gruu, București, 1998,

cunoaște o fotografie a sa de la vârsta senectuții. Manolache Drăghici a decedat în 1887 și a fost înmormântat la Biserica Sf. Atanasie din Copou (astăzi în Grădina Botanică), de la Iași.

Dacă identificarea personajului este cea corectă, putem spune că portretul îl reprezintă pe Manolache Drăghici, președintele Tribunalului de Comerț din Galați, care a avut ocazia unei deplasări la Leipzig în 1841.

Portretele de la Suceava și dubletele lor din Cehia

La Muzeul Bucovinei din Suceava, Secția de Artă, se păstrează două vechi portrete de șevalet, atribuite pictorului Ioan Balomir. Identitatea personajelor nefiind cunoscută, acestea au fost înregistrate ca *Portret de femeie în costum vechi*⁶⁵, pentru doamna mai în vârstă și *Portret de femeie*⁶⁶, pentru cea tânără. Maniera picturii în ulei este asemănătoare, iar dacă am avea indicii asupra provenienței comune am putea presupune că este vorba de mamă și fiică. Faptul că dimensiunile nu sunt identice, ar fi un argument că cele două portrete nu au fost realizate în același moment, ci la o anumită distanță de timp.

Suntem obișnuiți ca soțiile marilor boieri de la noi să apară în portrete în costume occidentale, având coafuri la modă, ceea ce contribuie la o datare destul de exactă a momentului realizării picturilor. De această dată, avem în față două portrete de femei în straie orientale, ceea ce ar putea indica un conservatorism provincial sau personaje cu un rang social mai modest. În plus, moda orientală, nefiind supusă valurilor modei în egală măsură cu cea din țările occidentale, pare aproape atemporală și nu oferă indicii de datare. Vom încerca o descriere a celor două lucrări fără a le fi putut examina direct. Imaginile lor, alb-negru, au fost publicate de Andrei Cornea, în lucrarea sa dedicată pictorilor „primitivi”, fără a le comenta în mod special⁶⁷.

Portret de femeie în costum vechi: reprezintă o jupâneasă în vârstă, până la jumătate, cu trupul rotit puțin spre stânga, dar fața fiind redată frontal. Personajul nu este prea bine amplasat în cadrul tabloului, fiind într-o parte; un cot al mâinii stângi

p. 7-14 (cu o spiță genealogică a familiei cronicarului).

⁶⁵ Ion Balomir, *Portret de femeie în costum vechi*, Muzeul Bucovinei Suceava, ulei pe pânză, 84 x 63 cm.

⁶⁶ Ion Balomir, *Portret de femeie*, Muzeul Bucovinei Suceava, ulei pe pânză, 68 x 58 cm. Mulțumesc doamnei Monica Dejan și muzeografului Iulian Cimpoeșu pentru amabilitatea de a ne comunica datele privitoare la aceste două lucrări, într-un moment în care depozitul respectiv nu era accesibil.

⁶⁷ Andrei Cornea, *op. cit.*, fig. 22, 25.

este chiar tăiat de marginea ramei. Probabil că acest aspect a oferit prilejul să se spună despre portretele lui Balomir că seamănă cu niște fragmente de frescă decupate fără prea multă dibăcie. Fundalul neutru oferă totuși o zonă ceva mai deschisă în jurul chipului, punându-l în evidență. Lumina cade, convențional, dinspre colțul superior, din dreapta, ajutând la realizarea volumetriei corpului; partea dreaptă este mai luminată, iar cea stângă se pierde puțin în semiîntuneric. Eclerajul feței este realizat cu mai puțină pricepere, ca și cum pictorul ezită asupra direcției din care vine lumina. Poate și de aceea, chipul pare convențional, lipsit de expresie.

Jupâneasa are o vestimentație care ține, într-adevăr, de epoca fanariotă. Ea poartă o rochie-anteriu cu o croială foarte apropiată de aceea a anterului masculin (destul de strâns pe corp), confecționat dintr-o țesătură vărgată, în două nuanțe de roșu (*bordo* și *coraille*); marginile anterului sunt trecute una peste cealaltă. Mijlocul jupânesei este încins cu o cingătoare încheiată cu două paftale aurii. Peste anteriu poartă o feregea fără mâneci, cu un guler generos de blană de culoare brună, care nu este samur, ci jder sau o calitate mai modestă. Mânele vărgate ale anterului rămân la vedere. Pe cap are un „turban” asortat, făcut din același material ca și anterul, ce acoperă în întregime părul. Măinile frumos pictate, sprijinite de paftale, surprind prin lipsa oricărei bijuterii; ele nu sunt ocupate nici cu șiragul de mătănie sau alte asemenea obiecte convenționale. O bijuterie totuși, alcătuită probabil din perle, se află la baza gâtului, fără să fie prea clar dacă piesa servește la închiderea anterului sau este așezată pur și simplu la gât.

Portret de femeie: Jupâneasa tânără, în varianta de la Suceava, nu este amplasată simetric în câmpul picturii și are parte de un cadru prea strâns, astfel încât marginea tabloului taie partea superioară a îșlicului și cotul mâinii stângi, ca și în cazul anterior.

Deși la prima vedere cele două doamne au o vestimentație asemănătoare, la o analiză mai atentă ies la iveală diferențele. De data aceasta, doamna nu mai poartă anteriu vărgat, ci o rochie îngustă, cu decolteu în forma litere „V”, încheiată în față cu un șir de nasturi globulari (bumbi). Rochia albă are pe margini broderii bogate. Pe deasupra poartă o fermenea confecționată în același stil și cu aceeași cromatică. Mijlocul doamnei este încins cu un cordon încheiat cu paftale orientale. Deasupra fermezei are feregea îmblănită, asemeni celei purtate de mama sa, însă de culoare albă. Aceasta lasă la vedere mânele rochiei, care sunt strânse într-o betelie brodată, la baza palmei. Pe cap, doamna poartă un îșlic ce are la bază o broderie din fir, asemănătoare cu broderia de pe celelalte articole din vestimentația sa. Nu mai este vorba despre un „turban”, ca în cazul anterior, ci de un îșlic de blăniță fină, probabil samur, decorat deasupra bentiței cu o bijuterie din perle, în forma unei rozete. De

astă dată își face loc cochetăria feminină a tinerei generații, și, de sub bentița ișlicului, sunt lăsate la vedere șuvițe din părul castaniu al doamnei. Brățări din perle, ce pot fi asimilate modei orientale, sunt prezente și la mâinile tinerei. Există însă și două accesorii occidentale, cum ar fi bijuteria de la gât, cu forme baroce, și evantaiul din mâna dreaptă. Portretele votive din bisericile veacului al XVIII-lea păstrează numeroase exemple pentru analogii vestimentare⁶⁸.

Scriind despre cele două portrete feminine de la Suceava, Andrei Cornea arăta că „doamnele imortalizate au atitudini ce amintesc de portretul votiv de tradiție bizantină. „Gestica și construcția mâinilor: un anumit unghi al cotului, desenul mâinilor cu degete lungi, paralele, aparent fără oase și cu un aspect cumva vegetal (...) urzeala figurilor, din trăsături mai mărunte, luminate, în ambele situații, prin suprafețe alb-văluoase”⁶⁹. Același autor arăta că „portretul de doamnă de la Suceava, pictat de Balomir, altfel atât de apropiat de „regimul” votivului, face deja un pas – e adevărat – timid, pe calea spre profan: ea poartă în mână un evantai închis. De data aceasta, ca urmare poate a unei relații hermeneutice pasive – ce-i cere artistului să se orienteze spre „modern” – își face apariția un obiect cu adevărat modern, lipsit de substructura mitologică consacrată, ce trimite către „un grad zero” al simbolului”⁷⁰.

Povestea s-ar fi oprit aici, dacă nu aș fi avut șansa de a identifica, în cele din urmă, personalele. Cheia mi-a fost oferită de o semnalare a profesorului Tudor Hodan, din Toronto (Canada). Este vorba despre o serie de trei portrete, dintre care două identice cu acestea, se află în colecția a Slováké Muzeum, Uherské Hradiště, Cehia. Înainte de 1945, acestea se păstrau la conacul Logothetti din Bilovice (UH), Cehoslovacia⁷¹. Portretele din Cehia au identitate cunoscută. Spre deosebire de cele de la Suceava, atribuite lui Balomir, acestea au dimensiuni cvasiidentice, ceea ce presupune că au fost comandate concomitent.

Doamna mai în vârstă este Anna Adreana Vuczin (1719-1781) descendentă a unei familii fanariote grecești (Fig. 8). Aceasta s-a căsătorit în 1758 cu Leon

⁶⁸ Pentru analogii, a se vedea lucrarea lui Tudor Dinu, *Oamenii epocii fanariote. Chipuri din bisericile Țării Românești și Moldovei*, Editura Humanitas, București, 2018, p. 91 și *passim*.

⁶⁹ Andrei Cornea, *op. cit.*, p. 76-77. Cornea reproduce două portrete feminine de la Muzeul din Suceava atribuite lui Ion Balomir: fig. 22, *Femeie în costum vechi*; fig. 25, *Portret de femeie* (mai tânără), ambele în costum oriental cu paftale de argint.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 78 (cap. *Obiect și simbol*).

⁷¹ În 1830, Hugo I. Conte Logothetti (1801-1861) a cumpărat fermele Bílovice și Březolupy din districtul Uherské Hradiště.

Ymbault, probabil la București. Portretul ei este realizat de un pictor bucovinean necunoscut, c. 1780⁷².

Doamna tânără este Ecaterina d'Ymbault, fiica celei dintâi (Fig. 9). Portretul păstrat la Slováké Muzeum are un cadru mult mai larg, cu personajul bine amplasat în câmpul lucrării. Ecaterina s-a născut la 27 noiembrie 1759, la București⁷³. Aceasta s-a căsătorit cu nobilul grec de la Zakynthos, James Count Logothetti (1741-1802). Ecaterina a decedat la 23 noiembrie 1785. Din această căsătorie coboară toți descendenții americani, austrieci, maghiari, moravieni și români ai familiei contelui Logothetti⁷⁴.

Cel de-al treilea portret de la Slováké Muzeum, este unul masculin și îl reprezintă pe Leon d'Ymbault (c. 1700-1781), soțul Anei Adrianei Vuczin și tatăl Ecaterinei Logothetti (Fig. 10). La muzeul din Suceava nu se află un exemplar al acestui portret, ca în cazul portretelor feminine. Leon d'Ymbault (Imbo) a fost ultimul staroste de Cernăuți numit de domnii moldoveni, la 1775, înainte de crearea Bucovinei de către Imperiul Habsburgic.

Bărbatul poartă un anterior de culoare albă⁷⁵, strâns pe corp, iar pe deasupra o feregea de postav negru bordată cu blană de culoare maronie. Culoarea neagră era neobișnuită în epocă, și este, probabil o influență occidentală. Este încins cu un taclit de cașmir, cu modele înflorate. La gât poartă o eșarfă înnodată, element de modă occidentală din ținuta bărbatului. Fesul roșu cu canaf negru, purtat pe creștetul ras, este prezent probabil ca un element de vestimentație grecesc, întrucât funcționarii din Imperiul Otoman vor primi asemenea fesuri abia după 1829, în epoca reformei (*Tanzimatul*). Nu este exclus ca aceste simplificări ale desenului și cromaticii să fi intervenit cu prilejul executării copiilor, la o generație după de s-a stins cel portretizat. Decorația de la gât (purată în comanderie) este o cruce malteză emailată cu alb și atârnată cu o panglică de culoare neagră. Seamănă cu

⁷² Pictor bucovinean necunoscut, *Portretul Anei Adreana Vuczin* (1719-1809), colecția Slováké Muzeum, Uherské Hradiště, Republica Cehă, c. 1780, dimensiuni 52 x 68 cm.

⁷³ Pictor anonim, *Portretul Ecaterinei d'Ymbault* (1759-1785), colecția Slováké Muzeum, Uherské Hradiště, Republica Cehă, c. 1780, dimensiuni 53 x 67 cm.

⁷⁴ La Iași, de istoria familiei Scully-Logothetti se leagă locuința de pe strada Lascăr Catargiu, devenită sediu al Institutului de Arheologie, clădirea Jockey-Clubului, reamenajată pe la 1872 (astăzi dispărută) și vila Greierul de la Bucium, care a fost spital de boli contagioase în anii 1916-1917.

⁷⁵ De obicei, anteriorul era din țesătură vărgată. Ne putem întreba dacă acest anterior alb nu este o simplificare operată cu prilejul copierii unui portret mai vechi.

Ordinul rusec al Sf. Ioan de Ierusalim, sau chiar cu Ordinul cavalerilor de Malta, fără însă a putea fi identificată cu suficientă rigoare⁷⁶.

Leon d'Ymbault cunoscut în Moldova și ca *Leon Imbo*, a avut o carieră surprinzătoare, prin varietatea episoadelor trăite. El era originar din Grecia (Etolia), fiind născut la Astakos, pe la anul 1700. Léon d'Ymbault era descendentul unei familii nobiliare franceze din familia cavalerilor maltezi Ymbault de Manthay. El și-a început educația la 1721-1726 în Mănăstirea Capucină din Constantinopol, ce se afla în cartierul Pera. La 1730, a devenit traducător (interpret) de limbă franceză, iar în 1734 a fost trimis ca interpret în Kandia (Creta), iar în 1735 cu aceeași misiune, în Moreea (Peloponez). Cunoștințele sale de limbi slave l-au ajutat să avanseze în carieră. Din 1740 a lucrat ca dragoman (interpret) pentru domnii Moldovei și a fost trimis cu diverse misiuni diplomatice: la Kiev (1740), Cracovia (1749) și Sankt Petersburg (1769, 1775). În 1757 el a fost numit căpitan al cetății Soroca, granița Moldovei de pe râul Nistru. În 1768 a fost numit staroste de Cernăuți. Astfel a ajuns să-și construiască o casă lângă biserica Sf. Paraschiva, clădire care se păstrează încă, cu modificările din secolul al XIX-lea: palatul Hurmuzachi-Logothetti, strada Zankovetskaya colț cu strada principală din Cernăuți⁷⁷. Ca moșii, Leon d'Ymbault a stăpânit satul Șărauți și Hreasca din ținutul Cernăuți, părți din Bănila pe râul Ceremuș și Răstoace⁷⁸.

În anii 1771-1775, Leon Imbault era staroste de Cernăuți, retrăgându-se din funcție în urma deciziei ca Bucovina să fie cedată Austriei. El a îndeplinit o ultimă misiune diplomatică în 1775, călătorind la Sankt Petersburg, probabil pentru a cere ajutor pentru principele în serviciul căruia se afla, Grigore III Ghica. După executarea domnitorului Moldovei, Imbault s-a retras la conacul său, manifestându-se ca cetățean loial față de împărăteasa Maria Tereza a Austriei. El și-a făcut testamentul în februarie 1781 și era deja decedat în aprilie, același an.

Cunoașterea personajelor oferă o perspectivă diferită asupra portretelor de la Muzeul din Suceava. Se consideră că cele trei portrete de la Slováké Muzeum au fost pictate în jurul anului 1780. Am văzut că pictorul Ioan Balomir a venit în Moldova

⁷⁶ Mulțumesc pentru consultație colegilor Tudor-Radu Tiron și Silviu Andrieș-Tabac. În privința formei, o altă sugestie a fost asemănarea cu *Fürstlich Hohenloher Phonix-Orden (Hohenlohe-Waldenburg)*.

⁷⁷ Wilken Engelbrecht, *Rod Logothetti*, în *Genealogické a heraldické informace*, 3, 1998, p. 17-27, *Familienarchiv Logothetti 1734-1945*; Moravský zemský archiv, Brno (Czech Republic), fond G 195; Daniel Werenka, *Bukowinas Entstehen und Aufblühen: Maria Theresias Zeit I*, în *Archiv für österreichische Geschichte*, 78, 1892, p. 99-296.

⁷⁸ Alina Felea, *Câteva date despre familia Imbault*, în *Tyragetia*, 17, 2008, p. 137-140.

în anul 1815. Este evident faptul că el nu a pictat după natură cele două portrete feminine, ci a executat niște copii, la cererea cuiva din familia Logothetti, probabil.

Portrete din cadrul Mitropoliei Moldovei

Vornicul Ion Tăutu și soția Maria, biserica Buna Vestire (c. 1825)

În biserica „Buna Vestire” din vechea capitală a Moldovei se păstrează un portret în ulei pe pânză, pictat în prima jumătate a secolului al XIX-lea, reprezentând pe ctitorul lăcașului, Ioan Tăutu, alături de soția sa, ținând în mâini chivotul bisericii (Fig. 11-13). Am mai avut prilejul de a scrie despre acest portret, mulțumindu-mă să îl consider anonim, deoarece nu este semnat și nu aveam indicii pentru a-l pune în vreo legătură cu zugravii cunoscuți ai epocii⁷⁹. Acum avem însă două motive de a presupune că portretul ar putea să fie pictat de Ioan Balomir. Am văzut că Balomir a pictat portretul lui Andronache Donici, or acesta a fost ctitor la biserica Buna Vestire, alături de vornicul Tăutu, și chiar a fost înmormântat acolo. Este probabil ca cei doi ctitori ai bisericii să fi apelat la același pictor⁸⁰. Al doilea motiv, este că Ion Tăutu era considerat ca fiind un om din anturajul baș-boierului Teodor Baș, personaj de văză, portretizat, de asemenea, de pictorul Ioan Balomir. Al treilea motiv este comparația ce poate fi făcută cu portretul ctitoricesc de la biserica Tâlpălari, al familiei Cantacuzino. O analiză stilistică a celor două lucrări ar putea aduce confirmarea acestei ipoteze.

În vreme ce jupâneasa poartă o vestimentație de modă occidentală, bătrânul boier este înveșmântat în vechiul port orientat, menit să-i arate rangul pe care îl ocupa în societatea moldovenească. Pe cap are un ișlic⁸¹ voluminos, în formă de balon, precum cele cunoscute din portretele de epocă ale vornicului Alecu Beldiman și Costachi Conachi. Barba lungă⁸² și toiagul de dregător din mâna

⁷⁹ Sorin Iftimi, *Vornicul Ioan Tăutu și Biserica „Buna Vestire”*, în Sorin Iftimi, *Cercetări privitoare la bisericile ieșene*, Editura Trinitas, Iași, 2008, p. 127-142.

⁸⁰ Este adevărat, portretul cunoscut al lui Andronache Donici nu este un portret ctitoricesc, precum cel al lui Ion Tăutu, dar poate că a existat și o asemenea lucrare, astăzi dispărută...

⁸¹ Ișlicul, sau calpacul se purta pe capul ras, după moda orientală. Pentru Muntenia, Ion Ghica arăta în memoriile sale (1830) cum „boierii cei tineri și eleganți și feciorii de boier mare purtau pe cap un glob rotund de hârtie brumărie. La un pol avea gaura pe unde intra capul, până deasupra sprâncenelor și, la celălalt pol, un fund de postav de mărimea și forma unui cuib de rândunică, de unde boierul, plecându-și nițel gâtul spre dreapta, putea să-și apuce șlicul cu patru degete” (Al. Alexianu, *Modă și veșminte din trecut*, II, București, 1987, p. 215 și următoarele); vezi mai nou, Adrian-Silvan Ionescu, *Îmbrăcăminte și rang social în secolul XIX*, în *Magazin istoric*, 2001, nr. 2, p. 63-67.

⁸² Sorin Iftimi, *Cu barbă și fără barbă*, în *Magazin Istoric*, 2000, 34, nr. 7, p. 66-70.

stângă sunt și ele însemne ale ierarhiei sociale. Vestimentația se distinge mai greu, datorită întunecării tabloului. Boierul poartă un anteriu și este încins la mijloc cu un brâu lat de culoare roșie. Pe deasupra are o giubea de culoare albastră, cu guler de blană. Aspectul general al personajului este acela al unui mare dregător aflat la apogeul carierei sale.

Portretul provine însă dintr-o epocă în care vechile însemne sociale se devalorizaseră într-o anumită măsură, iar ascensiunea în dregătoriile înalte a unor boieri de rang mai modest a fost facilitată de refugiul prelungit al marilor boieri la Cernăuți, între anii 1821-1827. Bărbile mari, care desemnau altădată doar pe boierii de pe treptele cele mai înalte, erau purtate acum și de boierii mai mici. Până și toiagul, cu măciulie mare în vârf, care pare a indica un personaj de rangul cel mai înalt, avea un echivalent și pentru boieriile mai mărunte. Pe la 1827, boierii se împărțeau în trei categorii. Categoria a treia, cea mai modestă, nu primea nici caftan și nici pitac („diplomă”), ci doar bastoane⁸³. După cum se vede, personajul din tabloul ctitoricesc este greu de evaluat doar după această imagine. Se cuvine să recurgem la documentele și memoriile vremii, pentru a putea creiona mai exact personalitatea celui care a fost vornicul Ioan Tăutu.

Femeia din tabloul ctitoricesc nu este Ecaterina, prima soție (mama tuturor copiilor lui Ioan Tăutu)⁸⁴, ci a doua soție, Măriuța, acea domnișoară de onoare de origine greacă ce se afla la curtea doamnei lui Alexandru Moruzi, despre care scria paharnicul Sion⁸⁵. Asemenea căsătorii deveniseră obișnuite în epocă, ele reprezentând o cale mai puțin studiată de integrare a elementelor grecești în societatea moldovenească⁸⁶. Exemple similare există în familiile Sion, Cuza, Silion, Boteanu ș.a.

Cei doi soți au avut o relație afectuoasă, chiar dacă din această căsătorie nu au rezultat copii⁸⁷. Având ca reper domnia lui Alexandru Moruzi, căsătoria trebuie

⁸³ Gheorghe Platon, Alexandru-Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică (Date statistice și istorice)*, Editura Academiei Române, București, 1995, p. 93.

⁸⁴ Mihail Mănuță, *Mitricile bisericii Buna Vestire din Iași*, în *MMS*, XLII, 1966, 3-4, p. 227.

⁸⁵ Pentru originea greacă a acesteia vezi Costandin Sion, *op. cit.*, p. 275.

⁸⁶ Sorin Iftimi, *Ipostaze feminine între medieval și modern*, în *RIS*, IV-VII, 1999-2002, p. 41-43.

⁸⁷ S-a păstrat o epistolă a lui Ioan Tăutu, scrisă probabil la Constantinopol, adresată la Iași, „Cinstitei și pre iubitei mele soții, dumisali Mărioara Tăutul vorniceasa, cu toată fericirea”. Iată și conținutul: „Pre iubita me soție dulce te sărut. Iarăși te vestesc că din mila înaltului Ziditor mă aflu sănătos și facem pregătire de purces. Cumnatu și cumnata se află sănătoși, la Curu-Cișmă și se închină dumitali cu multă dragoste frățască. Să miluiască pronia înaltului Dumnezeu a ne vide sănătoși. Sunt al dumitale pre iubit soț, Ioan Tăutul vornic” (Artur Gorovei, *Documente Tăutulești*, în *Junimea Literară*,

să fi avut loc în intervalul 1802-1806. La 17 septembrie 1826 vorniceasa Maria Tăutu, rămasă văduvă, făcea cerere către Domnie pentru „a i se împlini zestrea”⁸⁸. Inscripția de pe absida dintre naos și pronaos arată că „Această sfântă biserică s-au zugrăvit cu cheltuiala D[umnealui] ctitor[ul] și a soții sale Mărioara, în luna ianuarie, an de zidire 1859, fiind ostenitor D[umnealui] Teut”⁸⁹. Pictorul care a zugrăvit biserica la acea dată a fost „Ioan Rodovan, zugrav”. La data arătată, Maria Tăutu nu mai era de multă vreme în viață, ea decedând pe la 1844⁹⁰.

Biserica Buna Vestire a fost înălțată de Ion Tăutu și soția sa Maria, în anii 1816-1818, și sfințită de mitropolitul Veniamin Costachi în anul 1820. Ioan Tăutu a donat bisericii un chivot de argint aurit, care, pe un medalion are următoarea inscripție în limba greacă: „Adu-ți aminte, Doamne, de robii Tăi, Ioan, Mărioara și fiii lor și de părinți. 1820 octombrie 25”. În 1825, vornicul Ioan Tăutu a donat bisericii Buna Vestire și alte odoare: la 20 martie o tavă argintată, cu inscripția: „Pomenește Doamne pe robii Tăi, Ioan, Marioara, Ioan, părinții și frații”; o cruce cu aceeași inscripție a fost donată la 1 august 1825; o *Evanghelie* tipărită la Neamț, ferecată în argint, cu inscripția „Pomenește Doamne pe robii Tăi, Ioan, Marioara, Ioan, părinții și frații, 1825 septembrie 26”⁹¹.

Raportându-ne la aceste date, ar trebui să constatăm că portretul ctitoricesc de la biserica Buna Vestire în care este înveșnicit chipul banului Ion Tăutu trebuie să fi fost pictat în anii 1820-1825, când el mai era în viață și când s-a ocupat de înzestrarea bisericii. Mai putem lua în considerare ipoteza ca dublul-portret să fie postum lui Tăutu și să reprezinte un colaj comandat de soția sa, Maria, în care pentru chipul soțului să fi fost folosit un portret mai vechi al soțului, lucrare necunoscută astăzi. Dar și în acest scenariu, tabloul ctitoricesc trebuie să fi fost pictat înainte de anul 1844, data decesului Mariei Tăutu...

Portretul ctitoricesc al familiei Cantacuzino de la biserica Tălpălari (c. 1860?)

Primul ctitor al Bisericii Tălpălari („Nașterea Maicii Domnului”), a fost Iordache Cantacuzino, în domnia lui Vasile Lupu, probabil pe la 1640. Incendiul

XIII, 1924, p. 327, nr. 45).

⁸⁸ *Ibidem*, p. 329, nr. 54.

⁸⁹ Mihail Mănuță, *op. cit.*, p. 228.

⁹⁰ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 49.

⁹¹ Mihail Mănuță, *op. cit.*, p. 227; vezi și N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905, p. 199-200.

din 1827 „au ars și Tălpălarii, distrugând-o până la golicuina zidurilor”⁹²: Marele vornic Dimitrie Cantacuzino (1789-1862) a rezidit pe cheltuiala sa biserica, refăcând bolțile și catapeteasma, a lărgit ferestrele și a împodobit cu toate cele necesare sfântul lăcaș. Probabil că lucrările de refacere erau încheiate în 1832, când noul ctitor a dăruit bisericii noul clopot, ce avea inscripționat numele său și al soției⁹³. El s-a căsătorit pe la 1814 cu Pulheria, sau Profira Beldiman (1792-1870). Aceasta era fiica vornicului Alecu Beldiman (1760-1825), scriitor, autorul *Jalnicei tragedii a Moldovei*, de la 1821. În anii 1853-1857, el a construit în curtea bisericii și două case în care să locuiască preoții. Dimitrie Cantacuzino-Pășcanu și soția sa, Pulheria Beldiman, au fost epitropii bisericii Tălpălari timp de 35 de ani, între 1827 și 1862⁹⁴. Casa din Iași a lui Dimitrie Cantacuzino-Pășcanu a fost Palatul Cantacuzino-Cozadini, astăzi Palatul Copiilor.

În depozitul Mitropoliei de la Mănăstirea Golia am întâlnit, cu ani în urmă, un portret de șevalet, de mari dimensiuni, ce provenea de la biserica Tălpălari din Iași (Fig. 14-16). Nici un text mai vechi referitor la pictorul Balomir nu amintește această lucrare⁹⁵. O însemnare făcută în colțul din dreapta jos oferă identitate lucrării: „Zugrăvit de Ioan Balomir pe la 1860 și restaurat la 1912 de C. D. Stahi” (Fig. 18). Este un portret ctitoricesc clasic, dar care nu mai e zugrăvit în frescă, pe perete, ci pictat în ulei pe pânză la o dimensiune apropiată de cea naturală. Cei doi soți, Dimitrie Cantacuzino și Pulheria (n. Beldiman), înveșmântați în haine de sărbătoare, de factură occidentală, susțin cu mâinile lor macheta bisericii Tălpălari, văzută dinspre altar. Reprezentarea este foarte bună pentru recuperarea înfățișării originale a bisericii. Deasupra, dintr-un nor, este zugrăvit chiar Dumnezeu („cel vechi de zile”) ce binecuvântează sfântul lăcaș, ce îi este închinat (Fig. 19). Între cei doi se află un pedestal cilindric pe care este așezat un vas sferic de argint, cu perforații pentru arderea tămâii. Pe acest suport este așezată, într-un medalion, stema familiei Cantacuzino, acvila bicefală bizantină, flancată de inițialele „K-D” (inițialele ctitorului). Sub aceasta se află inscripționate numele celor doi: „**Dimitrie**

⁹² Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, vol. II, Iași, 1857, p. 170; N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. II, București, 1908, p. 188.

⁹³ Mihai-Bogdan Atanasiu, *Biserica Tălpălari din Iași și ctitorii ei*, în *Monumentul XI. Lucrările Simpozionului Național Monumentul – Tradiție și viitor. Ediția a XI-a, Iași, 2009*, partea I, Iași, 2010, p. 28.

⁹⁴ Gh. Ghibănescu, *Biserica Tălpălari cu hramul Nașterii Maicii Domnului (Predică ținută în ziua de 8 septembrie 1933)*, Tipografia Presa Bună, Iași, 1934, p. 11.

⁹⁵ Portretul a fost totuși reprodus de Petru Gârboviceanu, în *Biserici cu averi proprii*, seria II-a București, 1910, p. 158. În lucrare, portretul este datat pe la 1844, ceea ce credem că nu este realist.

Cantacuzino, Pulheria Cantacuzino". Personajele au o anumită rigiditate în ținută, un anumit formalism, care se potrivește cu ceea ce s-a mai scris despre meșteșugul pictorului Balomir. Fondul tabloului redă interiorul unei biserici. În spatele bărbatului se află cadrul unei ferestre foarte înalte, prin care se zărește cerul și ramurile înfrunzite ale unui arbore.

Doamna Pulheria este înveșmântată într-o sofisticată rochie la modă, în dungii verticale în alb și verde (sau *turquoise*), cu o cusătură de vrejuri vegetale în verde și ocră. Rochia are guler oval răsfrânt și o fundă în talie. Pe deasupra rochiei poartă o foarte fină haină dintr-un voal fin și rozete brodate, cu mâneci trei-sferturi, de lungime puțin mai scurtă decât rochia, deschisă în față. Modelul rochiei și migala lucrăturii amintește de „Doamna în rochie albastră” a pictorului Chladek, din Muntenia. Pictarea acestei rochii, în cele mai mici detalii, este o operă de caligraf sau miniaturist și trebuie să fi reprezentat o mare încercare pentru Balomir. Talia este strânsă într-un corset, iar partea inferioară căpătă volum, ceea ce duce cu gândul la prezența unei crinoline. Poartă o broșă cu un smarald mare, înconjurat de un cerc de perle și două brățări de aur, decorate cu smarald, care pun în evidență culoarea ochilor doamnei. În mâna dreaptă, ce coboară pe lângă corp, doamna ține o năframă. Doamna are capul descoperit, iar coafura nu este deloc una sofisticată: un păr scurt, cu o pieptănătură naturală.

Bărbatul, Dimitrie Cantacuzino, poartă un frac negru, deschis în față, lăsând vederii vesta albă și cămașa de mătase albă. Fracul are mâneci foarte strâmte și scurte, lăsând la iveală manșetele albe ale cămășii. Gâtul este înfășurat într-o eșarfă de mătase albă, după moda epocii, fără *Paillon* sau jabou. În mâna stângă, Dimitrie Cantacuzino are rulată planșa cu planul bisericii Tâlpăleri. Dacă nu am fi avut nici un indiciu asupra personajelor din acest tablou, prezența acestui plan ar fi trebuit să fie suficientă pentru identificarea personajelor, în ideea că planul este suficient de personalizat (Fig. 17). O comparație cu portretul pravlistului Andronache Donici arată că stilul celor două portrete este foarte asemănător.

Modelul coafurii și eventualitatea folosirii unei crinoline ar duce datarea tabloului spre 1860⁹⁶, așa cum propunea restauratorul C. D. Stahi, variantă mult mai probabilă decât reperul 1832, când a fost terminată renovarea bisericii. Fracul bărbatului, purtat deschis, este un alt indiciu că portretul a fost realizat spre 1860. Pe la 1840 fracul se purta închis, cu nasturi în față. Dacă examinăm aspectul fizic, Dimitrie Cantacuzino arată mai curând ca un bărbat de 60 de ani decât unul de 40

⁹⁶ Cf. Adrian-Silvan Ionescu, *Europenizarea modei societății românești* (4), în *Antichități România*, anul IV, nr. 5 (23) septembrie-octombrie, 2007, p. 74-83.

de ani. Dar Stahi avea și un alt indiciu de datare, mult mai simplu decât argumentele de modă. Inscripția de pe pedestal, cu numele ctitorilor, este scrisă în alfabet latin, care a căpătat drept de cetate în jur de 1860. Or, pentru un tablou pictat pe la 1832, această inscripție trebuia să fie în alfabet chirilic sau grecesc. Chiar dacă scrisul latin ar fi fost o modificare operată de el, C. D. Stahi știa ce grafie a găsit înainte. Această datare târzie ridică o problemă, fiind situată mult după ce se consideră că s-a încheiat perioada activă a pictorului Ioan Balomir.

Portretul lui Dimitrie Cantacuzino din această pânză poate fi comparat cu portretul-bust ce se păstrează în paraclisul Spitalului Pașcanu din Tătărași, nesemnat, dar atribuit pictorului Niccolo Livaditti⁹⁷. După 1850, Dimitrie Cantacuzino-Pașcanu a construit clădirea Spitalului din Tătărași, pe un teren cumpărat de el. Clădirea a fost dotată și cu un paraclis („Sf. Treime”), căruia, la 1856, îi dăruia mai multe obiecte de cult, printre care un aer, două potire și un chivot. În acest paraclis se păstrau mai multe portrete vechi, printre care cel al lui Dimitrie Cantacuzino și cel al soției sale, Pulheria Beldiman, precum și altele, ce reprezentau pe Vasile Beldiman, Iordache Beldiman și Mihail Cantacuzino⁹⁸. Acel portret a fost folosit ca model de C. D. Stahi pentru a face un portret-efigie a lui Dimitrie Cantacuzino-Pașcanu aflat astăzi în colecția Muzeului Universității din Iași⁹⁹.

Dimitrie Cantacuzino-Pașcanu a decedat în anul 1862, fără să fi avut urmași din trupul său. Doamna Pulheria a fost și ctitoră a Spitalului din Pașcani.

Urmele lui Balomir la biserica din Ruginoasa (1818)

Dincolo de activitatea sa ca pictor de șevalet, Balomir a fost apreciat și pentru formația sa inițială, aceea de zugrav de biserici. Pe la 1830, Ioan Balomir a primit o altă comandă foarte importantă: marele vistiernic Iordache Rosetti-Roznovanu, care tocmai își reconstruise palatul său din fața Mitropoliei, l-a solicitat să picteze paraclisul de la etajul acestui edificiu, în obișnuitul stil baroc al bisericilor moldovenești din acea epocă¹⁰⁰. Balomir a finalizat această lucrare pe când avea 38 de ani, aflându-se la vârsta maturității creatoare. Din păcate, acest paraclis nu mai există astăzi, astfel încât nu ne face o idee cu privire la performanțele artistice ale autorului. Având în vedere că Ioan Balomir a pictat portretul ctitoricesc de la biserica Tălpăari din Iași, a familiei Cantacuzino, este posibil ca același artist să fi

⁹⁷ Sorin Iftimi, Corina Cimpoeșu, Marcelina Brîndușa Munteanu, *op. cit.*, p. 23-24.

⁹⁸ C. Bobulescu, *O viață trăită, viața de paraclis*, București, 1932, p. 144.

⁹⁹ Sorin Iftimi, *Considerații privitoare la galeria de portrete a Muzeului Universității din Iași*, în *Historia Universitatis Iasiensis*, I, 2010, p. 211-212.

¹⁰⁰ *Albina Românească*, nr. 33, din 28 aprilie 1832, p. 132.

pictat și vechea catapeteasmă a bisericii, din care s-ar putea să mai fi supraviețuit unele icoane.

Mai puțin cunoscute sunt legăturile lui Ioan Balomir cu Biserica „Adormirea Maicii Domnului” de la Ruginoasa, fostă capelă de curte a Sturdzeștilor și apoi a domnitorului Alexandru Ioan Cuza¹⁰¹. Abia venit în Moldova, tânărul Balomir a fost angajat de marele vistiernic Săndulache Sturdza, ginerele domnitorului Al. Moruzi, pentru a realiza pictura bisericii neoclasece de la Ruginoasa. În 1818, „zugravul” Balomir a primit 5000 de lei pentru pictarea catapetesmei; s-a afirmat că tot el a realizat și pictarea pereților bisericii¹⁰². Din pictura originală a acestei biserici se mai păstrează doar cei patru evangheliști, amplasați în concile de la baza turlei (Fig. 23-26). Astfel ne putem face o idee despre stilul în care realiza Balomir frescele sale murale, chiar dacă aceasta este o lucrare de tinerețe, artistul neavând pe atunci nici 20 de ani. Tot atunci, Balomir a realizat și un portret al vistiernicului Săndulache Sturdza pictat pe o scândură de lemn de tei, dar nu se cunoaște soarta acestei lucrări¹⁰³.

A existat și un portret de grup al ctitorilor din familia Sturdza, care a supraviețuit prin copierea pe pânză, în tehnica șevaletului. Nu este foarte clar dacă pânza respectivă este o copie după pictura murală realizată de Ioan Balomir, sau dacă însuși pictorul a salvat astfel portretul votiv dintr-o biserică anterioară celei actuale, de la Ruginoasa (pe la 1797). Astăzi, tabloul în ulei cu ctitorii bisericii de la Ruginoasa se păstrează în biserica sturdzească de la Miclăușeni. Am dedicat recent un studiu acestui subiect¹⁰⁴.

Biserica de la Ruginoasa a fost grav avariata în timpul bombardamentelor din 1944, ajungând în stare de ruină¹⁰⁵. Această dramă a afectat și iconostasul din

¹⁰¹ Cf. Sorin Iftimi, *Istoria reședinței de la Ruginoasa*, în Aurica Ichim, Mircea Ciubotaru, Sorin Iftimi (coord.), *Doamna Elena Cuza – Un destin pentru România*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2011, p. 57-61.

¹⁰² Adrian Macovei, *Unele precizări privitoare la Palatul de la Ruginoasa*, în *AIIAI*, XI, 1974, p. 282; *SJAN Iași*, Colecția Documente, pachet 536, nr. 7. Se arată că Balomir ar fi realizat chiar și un portret al marelui vistiernic Săndulache Sturdza, pictat pe lemn.

¹⁰³ Adrian Macovei, *op. cit.*, p. 282, nota 6.

¹⁰⁴ Cf. Sorin Iftimi, *Cel mai vechi portret al familiei Sturdza. De la frescă la șevalet*, în Lucian-Valeriu Lefter, Mihai-Bogdan Atanasiu (eds.), *In Honorem Mircea Ciubotaru*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015, p. 217-232.

¹⁰⁵ După restaurare, biserica „Adormirea Maicii Domnului” de la Ruginoasa a fost inclusă în *Lista Monumentelor Istorice*, sub codul IS-II-m-B-04238.02. Cf. Narcis Dorin Ion, *Biserica din Ruginoasa în atenția comisiei monumentelor istorice (1928-1948)*, în *Acta Terrae Fogorasiensis*, I, 2012.

interiorul bisericii, cu icoanele zugrăvite de Ioan Balomir, la 1818. Preotul de atunci a adăpostit la el acasă ceea ce mai rămăsese din vechiul iconostas. Dintre acestea, reține atenția icoana hramului bisericii, „Adormirea Maicii Domnului”, aflată în prezent în colecția Centrului Cultural al comunei Ruginoasa¹⁰⁶.

Adormirea Maicii Domnului, icoana de hram are titlul zugrăvit în partea de sus a icoanei, în limba română, cu litere chirilice: „*Adormirea Născ(ătoarei) de Dumnezeu*” (Fig. 20-22). Cadrul icoanei este la Ierusalim, în piața din fața bisericii Sfântului Mormânt. Imaginea, puțin fantezistă, trebuie să fi fost inspirată de vreo litografie de epocă sau de icoane cu subiect similar. Formatul icoanei este unul alungit, și ar putea fi împărțit în trei registre, dar atenția pictorului s-a îndreptat spre treimea inferioară.

Maica Domnului, cu chip ca de ceară, este așezată în raclă cu mâinile pe piept, având sub cap o pernă cu broderii din fir auriu și având canafuri la colțuri. Veșmântul său, de obicei albastru, este acum zugrăvit în culoare cernită¹⁰⁷. Acoperământul de deasupra, așezat pe frunte și pe umeri este de culoare roșie. La cele două capete ale raclei sunt două sfeșnice cu lumânări aprinse.

La căpătâiul Maicii Domnului se află apostolul Pavel, cu o lumânare aprinsă în mână, iar în partea cealaltă, la picioare, apostolul Petru, care face un gest de binecuvântare cu mâna dreaptă. Poziția centrală este ocupată de sfinții ierarhi Dionisie Areopagitul, Ierotei episcopul Atenei și Timotei episcop al Efesului, toți trei foști discipoli al Sf. Apostol Pavel. În această icoană, numele ierarhilor sunt scrise cu alb, deasupra fiecăruia dintre ei. De obicei, cei trei episcopi sunt recunoscuți prin veșmintele lor, pe care sunt brodate cruci mari, și prin cărțile (Sfintele Evanghelii) pe care le țin în mâini. În cazul de față, aceste cruci pot fi observate pe omoforul ierarhilor, în dreptul pieptului. Ierarhul din stânga, Episcopul Dionisie, ține o cădelniță. Episcopul Ierotei are în mâini o carte deschisă, din care citește slujba momentului; cel din dreapta, episcopul Timotei, ține cu paterița specifică rangului său. Toți cei trei ierarhi au capetele acoperite cu mitre arhieresti specifice rangului lor. La priveghi au fost prezenți și ceilalți apostoli¹⁰⁸, dar numai câteva dintre chipurile lor sunt vizibile. Pot fi observate și câteva chipuri de femei mironosițe. Pe chipurile expresive ale personajelor se citește tristețea adusă

¹⁰⁶ Icoana a fost recuperată de doamna Ioana Cristina Axinia, care ne-a semnalat-o și ne-a pus la dispoziție imagini ale acesteia. Mulțumim și pe această cale pentru sprijin.

¹⁰⁷ O eventuală curățare și restaurare a icoanei ar putea să pună în evidență culoarea originală pusă pe acest veșmânt. Acoperământul Maicii Domnului s-a păstrat ulterior, potrivit tradiției, la biserica Vlaherne din Constantinopol.

¹⁰⁸ Cu excepția apostolului Toma, care a ajuns mai târziu, după cum se știe.

de această despărțire de Maica Domnului. Această manieră de a picta icoanele cu deschidere spre academismul occidental, îl arată pe pictor ca un continuator al liniei inaugurate la Iași de Eustatie Altini¹⁰⁹.

În registrul mijlociu este zugrăvit arhanghelul Gavriil, plutind în văzduh cu aripile desfăcute, cu spada în mâna dreaptă. El este cel care a adus Maicii Domnului vestea că este timpul să se ridice la ceruri, pentru întâlnirea cu Fiul său. Deasupra sa, Maica Domnului, într-o altă ipostază, se înalță la Cer, însoțită de îngeri. Unul dintre aceștia îi așează acoperământul de culoare albă, peste veșmântul de culoare azurie. În registrul al treilea se află chiar Domnul Iisus, într-un haloul de lumină, cu brațele întinse, spre întâmpinarea mamei sale. Este înveșmântat în roșu – culoarea împăratească – iar pe deasupra are un acoperământ albastru, ce alunecă de pe umărul drept, spre zona brâului. În mod tradițional, Iisus era reprezentat în primul registru, în poziție centrală, într-o mandorlă luminoasă, ținând în mâini sufletul Maicii Domnului, reprezentat ca un prunc înfășat.

În reprezentările catolice, accentul este pus de obicei pe registrul al doilea, în care este reprezentată Fecioara înălțându-se la Cer; altelei cele trei registre au pondere egală, în ultimul fiind reprezentată Fecioara Maria încoronată în Cer, ca Regină a Lumii. Icoana ortodoxă de la Ruginoasa pune accentul pe primul registru, acela al Adormirii Maicii Domnului, moment pământesc, la care toată Biserica a fost de față. Momentul mutării acesteia la Cer – nu doar cu sufletul, ci și cu trupul – după cum se știe, rămâne o taină, de nepătruns pentru pămâtenii.

Considerații finale

Din scrierile mai vechi, pictorul Balomir era cunoscut prin cele două portrete masculine (Andronache Donici și Teodor Balș) și prin cele două portrete feminine de la Suceava. Pe baza lor a fost definit stilul artistic al pictorului. Studiul de față aduce în discuție încă patru lucrări care pot nuanța și îmbogăți vechile impresii. Toate se încadrează cronologic în perioada activă cunoscută a pictorului, dintre 1815-1835, cu excepția portretului familiei Cantacuzino de la biserica Tălăpălari. Aceasta poate fi datată într-o perioadă mult mai târzie. În mod firesc, acest portret trebuia să fie pictat prin anul 1832, când Dimitrie Cantacuzino a terminat de renovat biserica amintită, dar elementele de vestimentație a personajelor și alfabetul latin al inscripției sugerează anii 1860. Până acum s-a considerat că sfârșitul perioadei de activitate artistică (c. 1835) a coincis cu sfârșitul vieții lui Balomir, la circa 40 de ani. Sunt însă indicii că Balomir al mai trăit două-

¹⁰⁹ Cf. Remus Niculescu, *Eustatie Altini*, în *SCLA*, 12, 1965, p. 3-41.

trei decenii, iar o nouă lucrare de Balomir după o pauză de un 25 de ani ridică rezerve justificate.

Autorii care au scris despre Ioan Balomir au încercat să sintetizeze, în câteva fraze, specificul artei acestuia, arătându-i limitele și meritele. Încă din 1954, Remus Niculescu arăta că:

„mai mult decât Töpler sau Eustatie Altini, Balomir se apropie de vechea formulă a chipurilor de ctitori. Portretele sale de șevalet arată o anume indiferență față de punerea în pagină, ca și cum pânza ar fi un fragment tăiat arbitrar dintr-o frescă. Figurile nu se desprind decât pe jumătate de fondul neutru, iar pictorul nu reușește să creeze în jurul lor o atmosferă. Puterea sa de individualizare rămâne totuși remarcabilă. Pictat de Balomir, pravlistul Andronache Donici, cu ișlicul plecat pe spate, cu ochii verzi, cu rara barbă roșiatică, trăiește înaintea noastră...”¹¹⁰.

Andrei Cornea (1980) îl compara pe Balomir cu Chladek, cel care a fost primul profesor de pictură al lui Nicolae Grigorescu¹¹¹. El observa că facilitățile oferite de tehnica uleiului contribuie la întărirea clarobscurului. Balomir folosește curent clarobscurul, fără a obține totuși o reală rotunjime a volumelor. Această manieră este socotită ca foarte apropiată de procedeele unor anumite școli de iconari, constând în a lumina puternic, cu alb, părțile frontale ale capului, și în a înnegri lateralele. Efectul, ca și în cazul icoanelor, conduce la imaginea unui cap asemănător unei cutii: partea frontală – fața – relativ plată, mărginită de doi „pereți”. De altfel, întrebuițarea unor pete sau puncte albe pentru a sugera efectele luminoase este un procedeu curent în toate ipostazele, fie conservatoare, fie radicale, ale artei „zugravilor de portreturi”, procedeu care prin contrastele viguroase pe care le realizează, amintește de tehnica bazată pe discontinuu a artei bizantine¹¹².

Punerea lucrărilor lui Ioan Balomir într-o serie, permite emiterea câtorva idei despre arta acestuia. Portretul baș-boierului Teodor Balș este vizibil diferit stilistic de celelalte. Deși a fost clasificat în „Tezaur”, ca operă a lui Balomir, se pare că prima înregistrare, aceea de operă cu autor anonim era mai aproape de adevăr. În privința portretului lui Manolachi Drăghici, realizat în manieră Biedermeier, aceasta poate fi eliminată definitiv din listă, prin descoperirea semnăturii pictorului

¹¹⁰ Remus Niculescu, *op. cit.*, 1954, p. 94.

¹¹¹ Cf. George Oprescu, „Primul profesor al lui Grigorescu”, *Anton Chladek*, în volumul *Lui Nicolae Iorga Omagiu*, Craiova, 1921; Teodora Voinescu, *Anton Chladek și începuturile picturii românești*, Imprimeria Națională, București, 1936.

¹¹² Andrei Cornea, *op. cit.*, p. 75.

Kohler. Cele două portrete feminine de la Suceava nu au fost realizate după natură, ci reprezintă doar copii după picturi mai vechi, pentru care Balomir a primit comandă. Aceste portrete nu aveau identitate, dar prin dubletele lor, descoperite la Slováké Muzeum, Uherské Hradiště (Cehia), misterul a fost elucidat. Este vorba despre Anna Vuczin, soția lui Leon Imbault (Imbo), ultimul staroste de Cernăuți (1771-1775), și de fiica acesteia Ecaterina Imbault, căsătorită Logothetti.

Portretul votiv al familiei Tăutu a fost atribuit lui Balomir plecând de la faptul că acesta era ctitor, împreună cu Andronache Donici, la aceeași biserică, Buna Vestire din Iași, deci, era posibil să apeleze la același pictor; asemănarea stilistică este un alt argument. O revelație a fost dublu-portret al familiei Cantacuzino, comandat pentru biserica Tălpălari. Este lucrarea cu dimensiunile cele mai mari, și cea mai complexă în privința compoziției. Deși stilistic este foarte apropiată de portretul lui Andronache Donici, această lucrare pune probleme de datare în privința vestimentației personajelor, mai potrivită pentru anii 1860 decât pentru 1830.

Balomir a fost apreciat pentru pictura sa bisericească, realizată după canoanele Bisericii Ortodoxe, dar în manieră occidentală. Pictorul a lucrat la biserica de la Ruginoasa, la paraclisul palatului Rosetti-Roznovanu din Iași (astăzi sediul Primăriei) și la biserica Tălpălari. Toate catapetesmele pictate de Balomir au dispărut și nici nu au fost căutate urmele acestora de către istoricii de artă. Recent însă, a fost semnalată icoana de hram „Adormirea Maicii Domnului”, recuperată pentru Centrul Cultural al Primăriei comunei Ruginoasa. Având această icoană, care păstrează stilul pictorului, se deschide o fereastră pentru identificarea altor icoane lucrate de Balomir și pentru recuperarea a ceea ce a mai rămas din pictura bisericească a acestuia.

*IOAN BALOMIR – A TRANSYLVANIAN PAINTER
IN MOLDAVIA (1816-1835)
(ABSTRACT)*

Ioan Balomir was a Romanian painter, born in 1794 in Transylvania, which at the time was part of the Habsburg Empire. No special study has been published on him so far. The artist came to Iași, Moldavia's capital, in 1816, where he made portraits and Orthodox icons, being active up to 1835. There is no telling where he learned the craft of painting, being considered more of an autodidact. He is one of the first church painters

(icons and fresco) which make the transition to the easel painting. He didn't sign his works and that is why it is very difficult to put together a portfolio of the artist's works. Several works which are different as style were attributed to him, which required a clarification. The present study analyzes eight works whose author is likely to be Balomir, half of which weren't taken into discussion anymore by the art historians. They are paintings from the collections of the Art Museum of Iași, the Museum of Moldavia's Metropolitan Church, the Museum of Bukovina in Suceava and Romania's Art Museum in Bucharest, as well as from Slováké Muzeum, Uherské Hradiště, the Czech Republic. For the portrayed characters, there are written biographic and genealogic medallions, which offer the possibility to make some corrections concerning their identity or dating. We were able to establish which ones are portraits made after nature and which ones are simple copies, made after older family portraits. An important part of the painter's work was represented by church painting. It was written that Balomir painted wood icons for the iconostasis as well as wall icons, painted directly on the walls of several churches. There were no such works identified up to the present. The Cultural Centre of Ruginoasa (Iași county) has a small museum preserving the feast icon of the Church of Annunciation, painted by Balomir, recovered from the church which was bombed in 1944. That is a good occasion to familiarize with the painter's style and to identify other works which may have survived, without having been identified so far.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Figure 1. The house of painter Balomir, on St. Friday Alley (Anastasiu Panu Boulevard).
- Figure 2. Niccolo Livaditti, Eufrosina Grigoraș, wife of painter Balomir (*National Museum of Art of Romania*).
- Figure 3. Portrait of Andronache Donici (*National Museum of Art of Romania*).
- Figure 4. Portrait of Andronache Donici (detail) (*National Museum of Art of Romania*).
- Figure 5. Portrait of Teodor Balș ("Frederich") (*Art Museum of Iași*).
- Figure 6. Anonymous, Portrait of Iordache Drăghici (c. 1825) (*The historian Nicolae Iorga's Collection*).
- Figure 7. Johann Henrich Robert Kohler, Portrait of Manolachi Drăgici (1841) (*Art Museum of Iași*).
- Figure 8. Anonymous, Anna Adreanna d'Ymbault-Vuczin (*Slováké Muzeum, Uherské Hradiště, Czech Republic*).

Figure 9. Anonymous, Ecaterina Maria Logothetti born d'Ymbault (*Slovácké Muzeum, Uherské Hradiště, Czech Republic*).

Figure 10. Leon d'Ymbault, the last Moldavian leader of Cernăuți (1771-1775) (*Slovácké Muzeum, Uherské Hradiště, Czech Republic*).

Figure 11. Portrait of Ioan Tăutu and his wife, Maria (*Church of the Annunciation, Iași*).

Figure 12. Portrait of Ioan Tăutu (detail) (*Church of the Annunciation, Iași*).

Figure 13. Portrait of Maria Tăutu (detail) (*Church of the Annunciation, Iași*).

Figure 14. Portrait of Pulcheria and Cantacuzino-Pășcanu Family (detail) (*Metropolitan Church of Moldavia and Bukovina – Talpalari Church*).

Figure 15. Portrait of Pulcheria Cantacuzino-Pășcanu (detail) (*Metropolitan Church of Moldavia and Bukovina – Talpalari Church*).

Figure 16. Portrait of Dimitrie Cantacuzino-Pășcanu (detail) (*Metropolitan Church of Moldavia and Bukovina – Talpalari Church*).

Figure 17. The plan of Banu Church, in the hand of the founder.

Figure 18. Inscription in the lower right: "Painted by Ioan Balomir, around 1869 and restored in 1912 by Const. D. Stahi".

Figure 19. The votive portrait at Talpalari Church (detail).

Figure 20. The icon of the feast day "The Assumption of Mary" (Ruginoasa) (*Collection of the Cultural Centre Ruginoasa*).

Figure 21. The icon of the feast day "The Assumption of Mary" (detail). Saint Hierarchs Dionisie the Areopagite, Hierotheos of Athens and Timotei of Efes.

Figure 22. The icon of the feast day "The Assumption of Mary" (detail).

Figure 23. St. Evangelist Matthew (fresco, *The Assumption Church, Ruginoasa*).

Figure 24. St. Evangelist Mark (fresco, *The Assumption Church, Ruginoasa*).

Figure 25. St. Evangelist Luke (fresco, *The Assumption Church, Ruginoasa*).

Figure 26. St. Evangelist John (fresco, *The Assumption Church, Ruginoasa*).

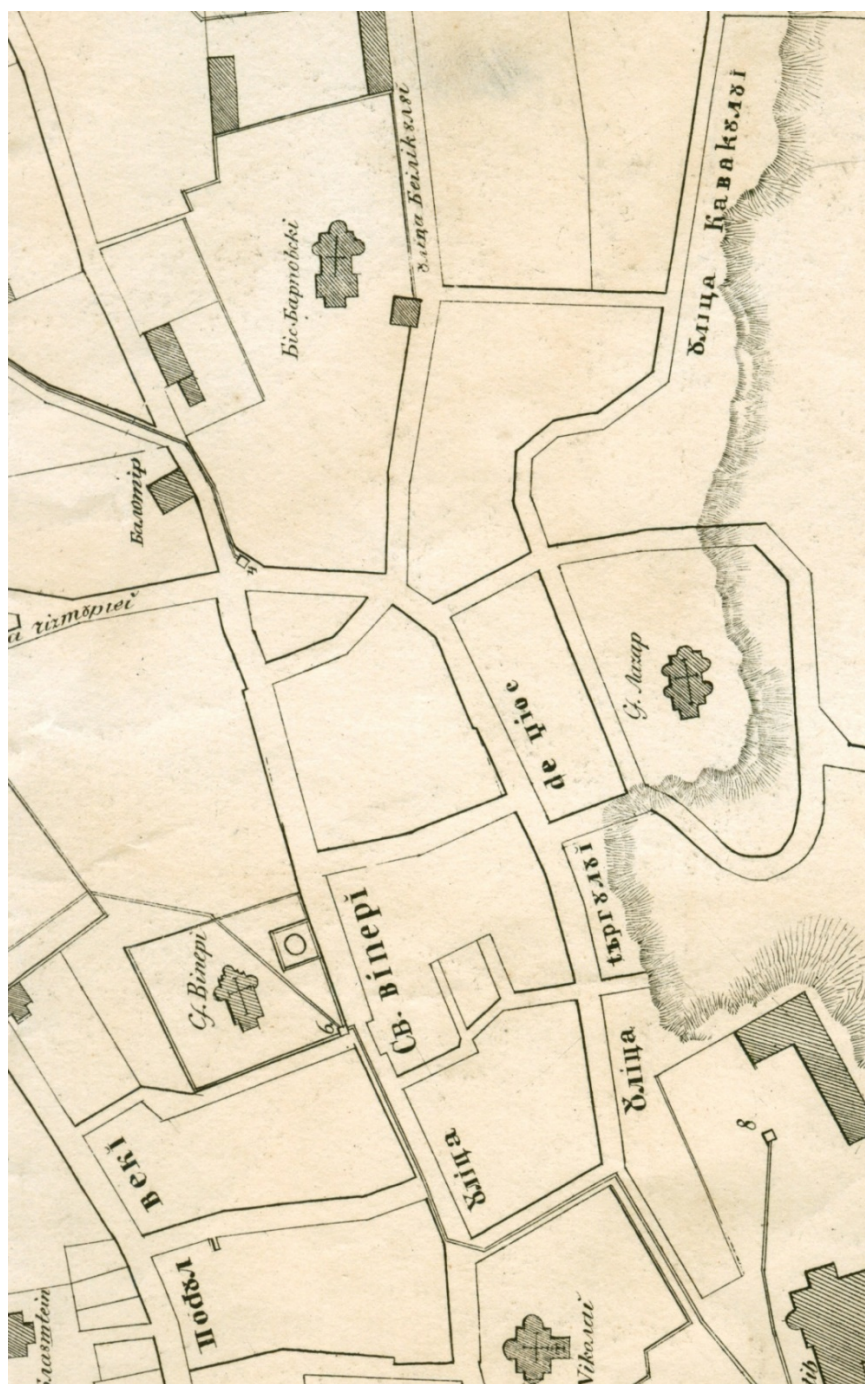

Figura 1. Casa pictorului Balomir, pe ulița Sf. Vineri (Bd. Anastasie Panu)

Figura 2. Niccolo Livaditti, Eufrosina Grigoraș, soția pictorului Balomir
(Muzeul Național de Artă al României)

Figura 3. Portretul pravlistului Andronache Donici
(Muzeul Național de Artă al României)

Figura 4. Portretul pravlistului Andronache Donici (detaliu)
(*Muzeul Național de Artă al României*)

Figura 5. Portretul baș-boierului Teodor Balș („Frederich”)
(*Muzeul de Artă Iași*)

Fig. 6. Anonim, Portretul lui Iordache Drăghici (c. 1825)
(*Colecția istoricului Nicolae Iorga*)

Figura 7. Johann Henrich Robert Kohler, Portretul lui Manolachi Drăgici (1841)
(*Muzeul de Artă Iași*)

Figura 8. Anonim, Anna Adreanna d'Ymbault-Vuczin
(*Slovácké Muzeum, Uherské Hradiště, Republica Cehă*)

Figura 9. Anonim, Ecaterina Maria Logothetti născută d'Ymbault
(*Slovácké Muzeum, Uherské Hradiště, Republica Cehă*)

Figura 10. Leon d'Ymbault, ultimul staroste moldovean de Cernăuți (1771-1775)
(*Slovácké Muzeum, Uherské Hradiště, Republica Cehá*)

Figura 11. Portretul banului Ioan Tăutu și al soției sale, Maria
(*Biserica Buna-Vestire Iași*)

Figura 12. Portretul banului Ioan Tăutu (detaliu)
(*Biserica Buna-Vestire Iași*)

Figura 13. Portretul jupânesei Maria Tăutu (detaliu)
(*Biserica Buna-Vestire Iași*)

Figura 14. Portretul familiei Pulheria și Dimitrie Cantacuzino-Pășcanu
(*Mitropolia Moldovei și Bucovinei – Biserica Talpalari*)

Figura 15. Portretul Pulheriei Cantacuzino-Paşcanu (detaliu)
(*Mitropolia Moldovei și Bucovinei – Biserica Talpalari*)

Figura 16. Portretul lui Dimitrie Cantacuzino-Paşcanu (detaliu)
(*Mitropolia Moldovei și Bucovinei – Biserica Talpalari*)

Figura 17. Planul bisericii Banu, în mâna ctitorului

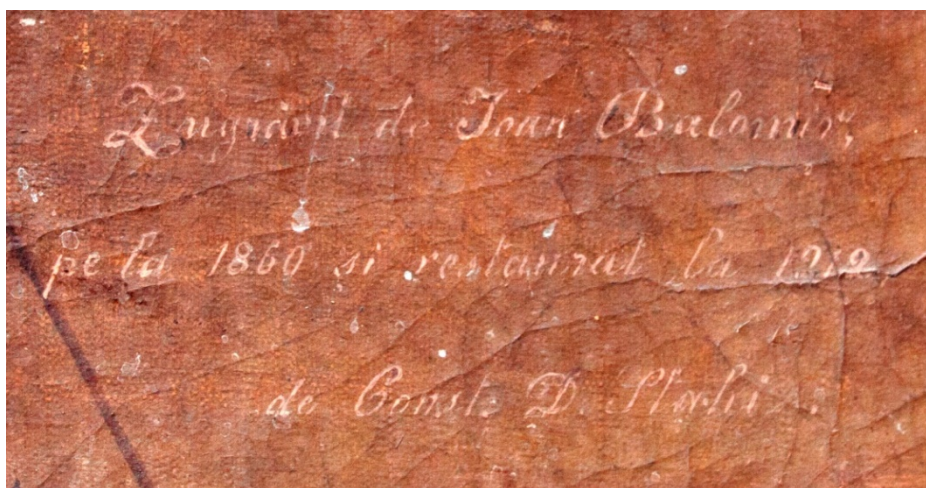

Figura 18. Inscripția din dreapta jos:
„Zugrăvit de Ioan Balomir, pe la 1860 și restaurat la 1912 de Const. D. Stahi”

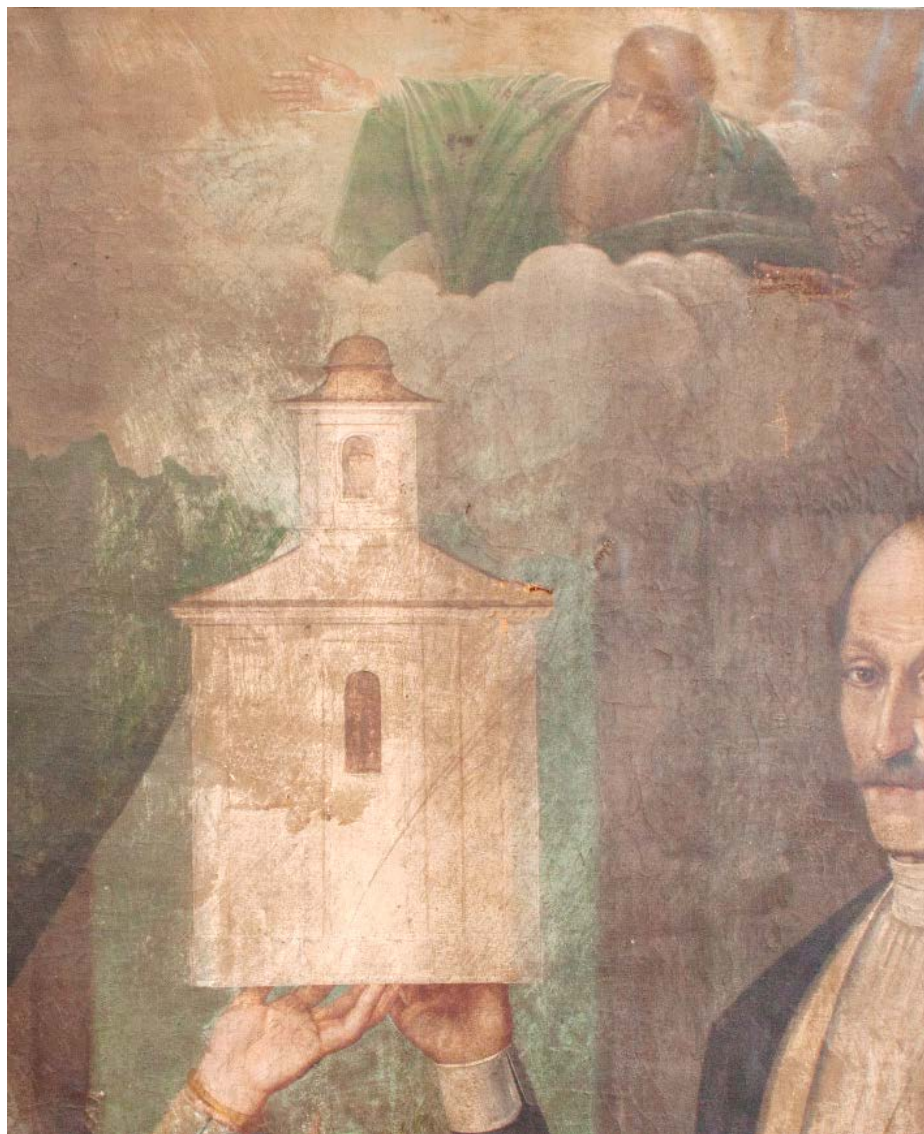

Figura 19. Portretul votiv de la Biserica Talpalari (detaliu)

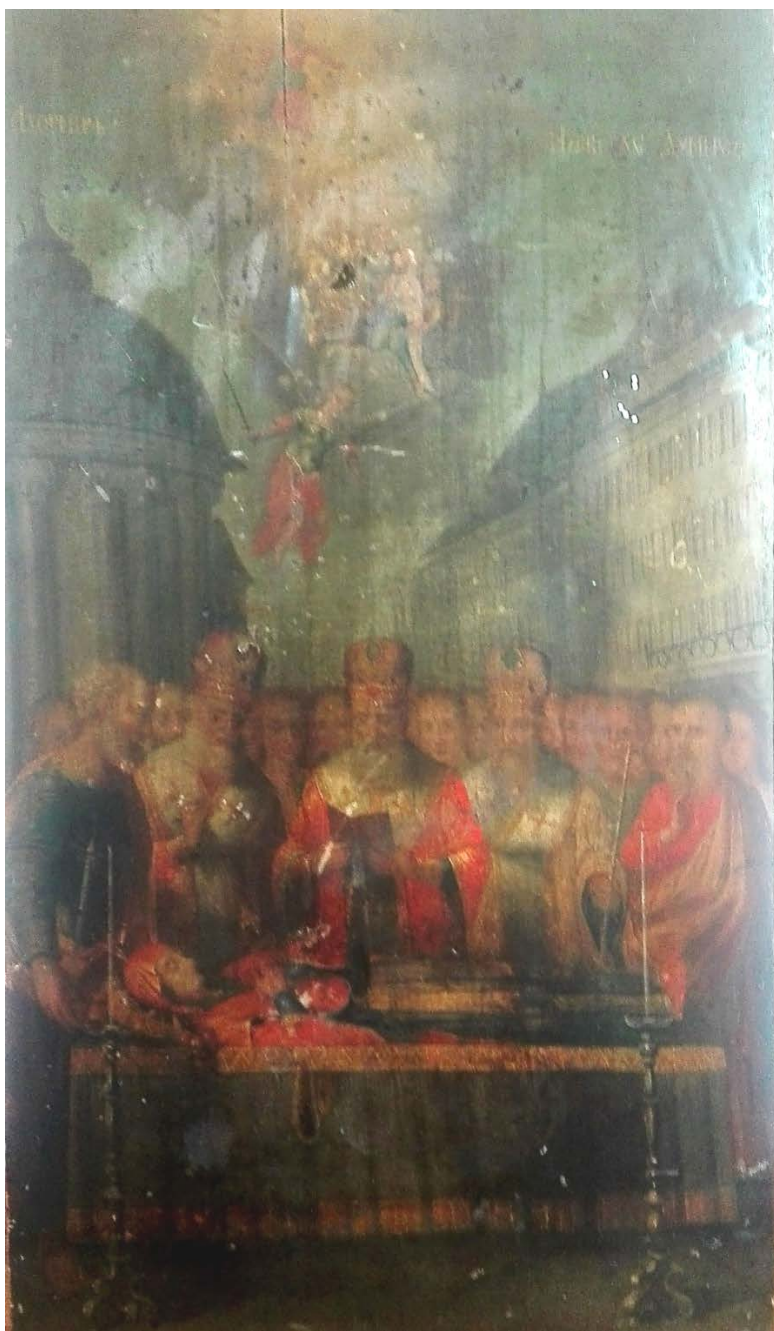

Figura 20. Icoana hramului „Adormirea Maicii Domnului” (Ruginoasa)
(Colecția Centrului Cultural Ruginoasa)

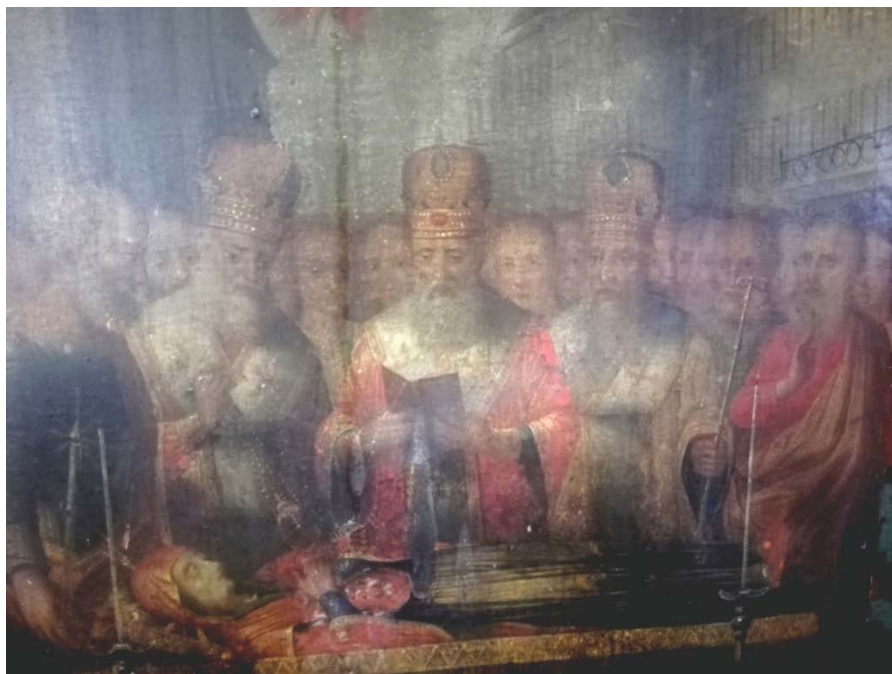

Figura 21. Icoana hramului „Adormirea Maicii Domnului” (detaliu)
Sfinții ierarhi Dionisie Areopagitul, Ierotei al Atenei și Timotei de Efes

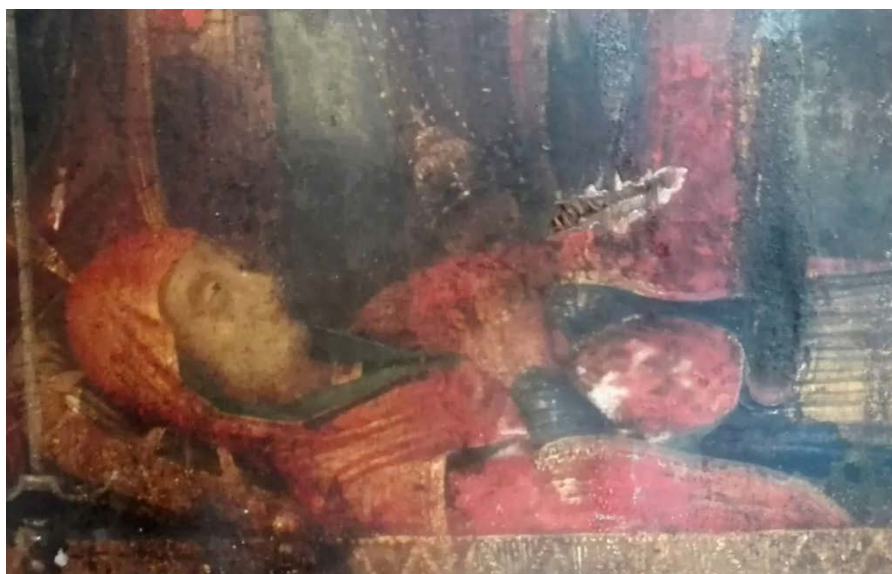

Figura 22. Icoana hramului „Adormirea Maicii Domnului” (detaliu)

Figura 23. Sf. Evanghelist Matei (frescă, *Biserica Adormirea, Ruginoasa*)

Figura 24. Sf. Evanghelist Marcu (frescă, *Biserica Adormirea, Ruginoasa*)

Figura 25. Sf. Evanghelist Luca (frescă, *Biserica Adormirea, Ruginoasa*)

Figura 26. Sf. Evanghelist Ioan (frescă, *Biserica Adormirea, Ruginoasa*)

DOUĂ SĂMI ALE MĂNĂSTIRII SECU DIN ANII 1845-1846 ȘI 1849-1850

Cosmin NIȚĂ¹

Cuvinte cheie: *Mănăstirea Secu, reparații, venituri, cheltuieli*

Keywords: *Secu Monastery, repairs, income, expenses*

După sfârșitul războiului ruso-turc, care s-a desfășurat în perioada 1768-1774, Imperiul Habsburgic a obținut de la Imperiul Otoman o importantă parte din zona de nord a Țării Moldovei care, mai apoi, s-a numit Bucovina. În regiunea cedată Austriei era și Mănăstirea Dragomirna unde sălășluia starețul Paisie Velicicovchi și cei circa 350 de călugări veniți împreună cu el de la Muntele Athos, în anul 1763². După instaurarea noului regim politic în Bucovina, precum și de teama unor represii, starețul Paisie a căutat să se refugieze la altă mănăstire din Moldova, și i s-a propus, de către egumenul mănăstirii Secu, Eftimie Cănanău, să se adăpostească în acest așezământ monahal³. Dând curs chemării lui Eftimie, s-a mutat la mănăstirea Secu în ziua de 14 octombrie 1775⁴.

După câțiva ani, numărul călugărilor adunați în jurul starețului Paisie a crescut iar mănăstirea Secu a devenit neîncăpătoare, cu toate că se construiseră

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI; Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava – Facultatea de Istorie și Geografie, SUCEAVA.

² Valentina Pelin, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (sec. XVIII-XIX)*, Editura Pontos, Chișinău, 2014, p. 45-49.

³ *Ibidem*, p. 49; Macarie Ciolan, *Mănăstirea Secu*, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1987, p. 35; ANRM, F. 2119, inv. 3, dos. 70, f. 99-99v.

⁴ ANRM, F. 2119, inv. 3, dos. 70, f. 99-99v. Despre venirea lui Paisie Velicicovschi la mănăstirea Secu, Narcis Crețulescu consemnează că: „La 1775, starețul Paisie de la Dragomirna, s-a mutat cu rușii lui la m-reă Secu la 14 octombrie, și atunci au alungat pe igumenul Eftimie Cănanău cu călugării secuani, ce fusese în Secu înainte de Paisie. Atunci, secuani s-au mutat iarna la m-reă Râșca, adaos peste cei vechi, alții la Slatina, alții la Vorona, alții la Agapia, la Neamț, și pe unde au găsit loc. Însuși Cănanău stete la mitocul Vânători” (Narcis Crețulescu, *Istoria sfintei Mănăstiri Râșca din județul Suceava*, Tip. A. Goldner, Fălticeni, 1901, p. 88).

împrejur circa 100 de chilii; și astfel, în primăvara anului 1779, a fost solicitată de la domnie suma de 500 de lei pentru construcția a patru chilii mari dar și a unor ateliere⁵. Nu se știe dacă această sumă a ajuns însă, din partea domniei și cu binecuvântarea mitropolitului Gavril Calimachi, a venit propunerea, în luna iunie 1779, ca o parte din obștea lui Paisie să se mute la mănăstirea Neamț⁶, fapt care s-a petrecut în ziua de 15 august 1775⁷.

După mutarea unei părți a obștii lui Paisie la mănăstirea Neamț acesta a păstrat și stăreția mănăstirii Secu, unde a numit egumen pe duhovnicul Ilarion⁸. Din acest moment, mănăstirea Secu a intrat sub coordonarea mănăstirii Neamț până în anul 1910, numele în documente fiind, în răstimpul arătat, Neamț și Secu.

În ultimul *Așezământ al Mănăstirilor Neamț și Secu*, alcătuit de călugării de la mănăstirea Neamț și Secu și aprobat de domnul Mihail Sturza, la data de 4 mai 1843, la secțiunea *Ramul duhovnicesc*, articolul 19, se menționează modul în care mănăstirea Secu a fost subordonată mănăstirii Neamț, astfel:

„Monastirea Secul, care încă din vremea fericitului întru pomenire domn Constantin Moruz Voevod, și a prea sfințitului Mitropolit Gavriil Kalimah, s-au unit cu monastirea Neamțul, și s-au înteme(i)et de atuncea un sobor și o obștie întru amândouă aceste monastiri, statornicindu-se stăreția ale amândurora monastirilor în Neamț, așa și rămân pentru de-a pururea nedezbinate și povățuite de aceiași legiuire, orânduindu-se la Secul un vechil cu nume de igumen. Vechilul acesta, deși s-au obicinuit a-și ave numire de igumen, dar este și rămâne supus starețului întru toate, cerând și primind de la el povățuire în cuprinderea așezământului acestuia, de pre care i se va și da întocmai copie adevărită de starețul, și igumenul acesta va fi din mijlocul soborului, ales de duhovnicii și ieromonahii bătrâni, ale amândurora monastirilor, și întărit de starețul, făcându-l cunoscut și chiriarhului de igumen, mădulariu al soborului cel întâiu după starețul”⁹.

⁵ Serghe Cetericov, *Paisie starețul Mănăstirii Neamțului din Moldova. Viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe*, Traducere din rusește de episcopul Nicodim, starețul mănăstirii Neamțului, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1933, p. 263.

⁶ *Ibidem*; ANRM, F. 2119, inv. 3, dos. 70, f. 114-119v.

⁷ Serghe Cetericov, *op. cit.*, p. 268-273. Despre mutarea călugărilor lui Paisie la mănăstirea Neamț, Narcis Crețulescu, menționează că: „La 1779, starețul Paisie s-a mutat cu rușii de la Secu la m-rea Neamțu la 15 august. Atunci, pe călugării nemțeni, cu igumenul Varlaam Dinga, i-au strămutat la Râșca, ca adaos peste cei vechi” (Narcis Crețulescu, *op. cit.*, p. 88).

⁸ *Ibidem*, p. 273.

⁹ Theodor Codrescu, *Uricariul sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*,

Iar pentru partea referitoare la veniturile și cheltuielile mănăstirii Secu, la articolul 34, din secțiunea Ramul iconomicesc, se menționează că:

„Igumenul monastirei Secului, precum întru cele duhovnicești, așa și întru cele iconomicești este supus stareșului de la carele va lua povățuire pentru ori ce treabă, și va fi datoriu ai da samă de toate priimirile și cheltuelile ce prin trântul se vor urma, de bani, vite, producturi și lucruri, ori când, i se va cere”¹⁰.

În fondul *Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice – Moldova* de la Arhivele Naționale din Iași se găsesc numeroase documente privitoare la istoria mănăstirii Neamțul și Secul¹¹, printre care și mai multe „same” ale părinților egumeni de la mănăstirea Secu și ale părinților de la metoacele mănăstirii din țară. Aici fac obiectul studiului doar două „same” ale mănăstirii Secu, din anul 1845 și 1850; primul document poartă titlul de *Sama pentru toate priimirile și cheltuelile Sfintei monastiri Secului. Anul 1845 decemv(rie) 1 și până la 1846 noemvr(ie) în 30*, ce a fost reperat în dosarul *Semele părinților egumeni de la monastirea Secul și schitul Vovidenia și ale nacialnicilor monastirei Neamțu*¹². Al doilea act, *Sama pentru toate priimirile și cheltuelile sfintei monastiri Secului di la continutul an 1849 și până la anul 1850 aceeaș lună și zi*, este cuprins în *Sama de cheltuelele monastirei Neamțu și Secul pe anii 1849-1850*¹³.

Primul document cuprinde două părți: *Banii primiț(i) din camara Mon(astirii) Neamțului și din viniturile Mon(astirii) Secului de la anul 1845 decem(vrie) 1 până la 1846 decemv(rie) 1* sau *Încărcăturile și Banii întrebuințat(i) în cheltueli* sau *Scăderile*. Aici se poate observa că mănăstirea Secu a primit o parte din bani din cămara mănăstirii Neamțul, care centraliza toate sumele adunate din activitatea economică și cea religioasă, iar altă parte din venituri era din milele de la diverși oameni, din vânzarea animalelor și de pe *dejmurile* de pe moșiile Vânători și Mănești¹⁴. *Scăderile* cuprind mai multe capitole pentru care au fost necesari banii:

vol. IX, Tipo-litografia „Buciumului Român”, Iași, 1887, p. 200.

¹⁰ *Ibidem*, p. 208

¹¹ SJAN Iași, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice Moldova (1804-1862).

¹² *Ibidem*, dos. 114/1846, f. 64-71.

¹³ *Ibidem*, dos. 174/1849, f. 222-228 v.

¹⁴ Vechile proprietăți ale mănăstirii Secu, adunate încă de la întemeierea sa, au intrat în administrarea mănăstirii Neamțul după unirea lor din anul 1779. La Arhivele Naționale Neamț, fond Mănăstirea Neamț – Secu (1775-1920), pachet 1, dos. 3/1809, 17 file, se regăsește primul inventar cunoscut până acum al averii celor două mănăstirii, întocmit la 15 iulie 1809, care este organizat pe două secțiuni: „Podoaba bisericilor și(i) toate lucrurile din lăuntru” și a doua parte „Moșiile și(i) toate

Chieltuiț(i) în feliuri mărunt(e) a bisericii, Chieltuiala igumeniei, În feliuri de chieltueli întâmplătoare, Mila la părinții i altora, Chieltuiala odăii, Plățile în hanul argaților și Bani plătiț(i) la meșteri pietrari, lemnari, olari, vărari, precum și la alți lucrători întrebuințaț(i) mon(astirii).

Al doilea act referitor la veniturile și cheltuielile mănăstirii Secu, întocmit la 23 decembrie 1850, este conceput în același tipar ca și cel precedent, cuprinde capitolul de venituri – *Încărcăturile* și cel de cheltuieli – *Scăderile* în care sunt arătate subcapitolele care au beneficiat de acești bani: *Cheltuia(la) bisericilor, Cheltuiala igumeniei, Mila la părinții i la alți saraci, Cheltuiala arhondaricului, Plata meșterilor, Banii intrați în feliuri de cheltueli și Cheltuiala argaților.*

În aceste documente sunt cuprinse informații importante privind reparațiile făcute la mănăstirea Secu după marele incendiu din data de 30 martie 1844. Acestea se regăsesc în cheltuielile făcute pentru plata meșterilor care au prestat diverse lucrări pentru revigorarea așezării monahale¹⁵. Incendiul a fost descris de arhimandritul Andronic Popovici în cartea a VI-a a manuscrisului *Istorie din anul 1794 și până în anul 1855, pentru sfintele monastiri Neamțul și Secul*, unde consemnează următoarele:

„Apoi, la 30 de zile ale lunii lui martie, dintru o întâmplare neprevăzută au ars iarăși toată mănăstirea Secului, în miercuria săptămânii ceii luminate, noaptea spre joi. Numai odoarele și zestrea bisericească scăpând. Și cine poate a povesti cu amănuntul, pre toate necazurile ce au pățimit atunci părinții și frații viețuitori acolo, între cari mă aflu și eu, ticălosul Andronic, scriitorul acestei istorii, căci unora le-au fugit picioarele și mâinele, altora obrazul și barba, și părul

acareturile de afară”, în care proprietățile sunt consemnate laolaltă, pe fiecare ținut în parte dar fără să fie menționat dacă erau ale unei mănăstiri sau alteia.

¹⁵ SJAN Iași, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice Moldova, dos. 114/1846, f. 70; dos. 174/1849, f. 224 v – 225. Tot Andronic Popovici povestește, în alt manuscris, cum a viețuit el la mănăstire în perioada de după incendiu: „atunci mi-a ars tot ce am avut în chilie. Și întru același an, fiindcă nu aveam chilie, am viețuit pe niște lemne, de cele tăiate pentru foc subtrășina unui gard la una din chiliile cele afară de ogradă, cu așternut de fân. Întru aceeași vreme, în multe feluri de socotinți mă vâra diavolul, pentru că și mămăligă și altceva mâncare trebuia să-mi fac însumi. Căci și bucătăria și pităria arseseră desăvârșit și pe lângă acestea apoi iarăși mai trebuia ca să aleg de prin moluz și scrumul pojarului piroane de fer de tot felul și să le îndrept cu ciocănașul pe muchia toporului după porunca egumenului Chiriac, și fiindcă cei mai mulți dintre ieromonahi și ierodiaconi și monahi și poslușnici după pojar s-au împrăștiat pe la mănăstirea Neamțului și pe la schituri, neavând chilie să viețuiască și să se odihnească, eu, aflându-mă pe loc, țineam și rânduiala diaconească duminicile și sărbătorile și ajutam și la strana cântăreților după cât puteam cu toate neajunsurile ce aveam” (Schiarhimandritul Andronic (Popovici), *Aduceri aminte (1820-1892)*, Editura Catisma, București, 2007, p. 56-57).

din cap le-au pârlit. Și altora calabalâcul din chilie, cărțile, hainele, și altele, tot li s-au topit în foc; precum și cele ce să numea ale mele, fiind bucuros, că am scăpat cu viață. Iară altora după ce îi scotea calabalâcul pre cât putea din foc li să fura de cei netemători de D(u)mnezeu. Și ca în scurt cuprinzătoriu mult necaz au pătimit atunci tot soborul ce să afla în monastirea Secului.

Pentru că prea cuviosul părintele nostru starețul, Neonil, sârguindu-să a aduce la săvârșire mai în grab iarăși lucrul înnoirii monastirii aceștiia apoi au trebuit să mai facă stinghereală în cele de nevoie pentru ținerea soborului, și încă soborul monastirii Secului era împreună ostenindu-să, la toate meremeturile, în loc de salahori, că scotea moluzul, și alegea cuile cele de fier și le îndrepta, suia oale pe acoperăminte, și își făcea și mâncare fiecare cum putea, pentru că și cuhnea și pităria nu mai ființa(u). Însă dumnezeasca liturghie nu au lipsit nici într-o zi, pentru că înăuntru soborniceasca biserică au rămas nevătămată de foc. Prin mila lui Dumnezeu, și așa, cu ajutorul Prea Curatei Maicii lui Dumnezeu, și cu mijlocirile Sfântului Ioann Botezătorul, și a Sfântului marelui Ierarh Nicolae, și cu rugăciunile prea fericitului părintelui nostru starețului Paisie, și pentru ale tuturor sfinților, și prin sârguința prea cuviosului părintelui nostru starețul Neonil și a tot soborului, cu îndelunga răbdare întru toate s-au prefăcut și s-au înnoit monastirea Secului, mult mai frumoasă din cum au fost mai nainte. Căci soborniceasca biserică s-au acoperit toată cu table de tinechea albă, și s-au mai lărgit dumnezeescul Oltariu prin alăturata zidire a veșmântarului și a proscomidiei, și înaintea bisericii s-au mai zidit încă și un pritvoraș mic. Iară înăuntru s-au zugrăvit soborniceasca biserică, preste tot, foarte frumos, făcându-să boiale cu oloi. Și chiliile s-au acoperit toate cu oale. Și ca în scurt cuprinzătoriu să zic, toate meremeturile întru această sfântă monastire s-au prefăcut mult mai bune din cum au fost mai înainte”¹⁶.

În perioada cuprinsă între 1 decembrie 1845 și până la 30 noiembrie 1846 au fost cheltuiți 9577 lei pentru plata materialelor și a meșterilor pietrari, lemnari, olari, vărari precum și pentru alți muncitori care au lucrat la repararea mănăstirii (Anexa 1). Un aspect care atrage atenția este plata a 426 lei dați ca avans la dezrobiții olari pentru a face oale (țigle), aceștiia fiind țigani care au fost eliberați la 16 martie 1844 de domnul Mihail Sturza, care, după acel moment, au prestat diverse munci doar contra cost¹⁷.

Lucrările au continuat și în anul 1850 când s-au cheltuit 2037 lei pentru plata meșterilor care au executat lucrări în biserica „Tăierea Capului Sfântului Ioan

¹⁶ ANRM, fond 2119, inv. 3, dos. 72, f. 187-188.

¹⁷ *Ibidem*, f. 187.

Botezătorul”, la biserica cu hramul „Sfântului Nicolae”, la chilii și la alte dependențe ale mănăstirii (Anexa 2).

Informațiile oferite de aceste documente sunt importante deoarece cu ajutorul lor se poate reconstitui o parte din viața economică, regimul alimentar al călugărilor, vestimentația și obiectele folosite de aceștia în viața cotidiană. De asemenea, documentele completează informațiile oferite de cercetările arheologice prilejuite de programul de restaurare de la mănăstirea Secu ce se derulează în prezent, iar pe viitor se intenționează ca datele să fie fructificate și integrate în noi studii pentru a crea o imagine de ansamblu a așezării monahale în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

*TWO FINANCIAL STATEMENTS OF SECU MONASTERY FROM
1845-1846 AND 1849-1850
(ABSTRACT)*

Following its union with Neamț Monastery, fulfilled by Paisie Velicovschi, in 1779 Secu Monastery fell under the patronage of the latter, losing its own legal personality. Thus, through the document entitled The Establishment of Neamț and Secu Monasteries, conceived by Paisie and then recreated in 1839 and 1843, the abbot of Secu Monastery was subordinated to Neamț Monastery's abbot in every regard. As proof, in this regard, there are two accounting balances from 1845-1846 and 1849-1850, given by the abbot of Secu Monastery to that of Neamț Monastery. These two documents are important as they contain several data regarding eating habits, the restoration after the fire of 1844 and other economic aspects.

Anexe

1. 1846 noemvr(ie) 30.

Sama pentru toate priimirile și chieltuelile Sfintei monastiri Secului.

Anul 1845 decemv(rie) 1 și până la 1846 noemvr(ie) în 30.

f. 64

lei

13520,11 primiți s-eu trecut, îns(ă):

9100 lei m(o)n(a)s(tirii) Secului

4420,11 le(i) deosăbite pricini

13520,11

850 le(i) mile

f. 64 v

				Banii primiț(i) din camara Mon(astirii) Neamțului și din viniturile Mon(astirii) Secului de la anul 1845 decem(vrie) 1 până la 1846 decemv(rie) 1.
Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Încărcăturile
8412	1			Priimiț(i) din camară, însă:
		6280	10	Priimiț(i) bani din camară
		2131	31	Tij primiț(i) din cămară.
		8412	1	
850				Mila primită de la unii și alții.
		550		De la feliuri de fețe.
		300		De la c(u)c(oana) Elencu Donicioai.
		850		
13520	11			Priimiț(i) de pe producturi.
		512	20	Pe porci mari și mici.
		684	30	Pe 83 miei câte 8 lei și 10 par(ale) mielu.
		386	26	În producturile velnițai.
		100		De la Eni ce au fost datoră mon(astirii).
		9000		De pe dejmurile Vânătorilor și a Măneștilor.
		1200	15	Pe 533 ocă lână proastă.
		406		Pe 135 ocă de miță.
		860		Pe patru boi carii s-au vândut de la iun(ie).
		310		Pe cojoace și sucmani din pielile și lână mon(astirii) ce s-au dat argaților și s-au pus în hacul lor.
		60		Pe un cal șchiop și bătrân.
		13520	11	
22782	12			Adecă doăzăci și doă de mii șapte sute opt zăci și doă lei și doăsprezăci par(ale), cuprind încărcăturile.
				<ss> Theodosie ierom(ona)h.

f. 65

Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Banii întrebuințaț(i) în chiertueli
60				Scăderile
		7	20	Chiertuiț(i) în feliuri mărunț(e) a bisericii, însă:
				Pe dres un sfeșnic de argint prin păr(intele) Dorothei eclisiarhu.
		50		Pe 20 cărți moldovinești i rusești pentru legat.
		2	20	Păr(intele) Dometie ce scrie o carte pentru trapeză.
		60		
559	29			Chiertuia la igumeniei.
		65	20	Pe pești sărat și proaspăt.
		3	25	Pe niște oale la bucătărie.
		142	32	Chiertuiț(i) felori de drumuri la Eș(i), Folticeni și în Tărg.
		1	10	Pe dres un cuptoriu.
		6		Pe o tava de prăjât.
		123	35	Pe icri negri și roșii la igumenie și arhond(aric).
		9		Pe una ocă și jumătate rum.
		7		Pe 250 dramuri gribi.
		9	20	Pe 100 gulbeci.
		9	25	Pe batog.
		12	20	Pe niște șvară pentru mreji.
		7		Pe niște doftorii la igumenie.
		24		Pe cusut niște haine păr(intelui) Macarie logofătu.
			30	Tij pe cusut unui frate.
		55	20	Pe c(a)racatiță.
		13	22	Pe niște falf și găitan igumenului și pe cusut o blăniță păr(intelui) Macarie.
		36		Pe o bucată americană.
		2	20	Pe o săță.
		6		Pe un sac de prins pește.
		8		Pe spălat dușamilile i alte în vremea prazdnicului.
		1		Pe o răzătoare.
		14	20	Pe cusut haine păr(intelui) igumenu.
		559	29	
619	29			

f. 67

				Tot chieltueli.
Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Scăderile.
619	29			Summa din urmă.
3741	25			În feliuri de chieltueli întâmplătoare.
		25	35	Pe 15 săti proasti și una bună la pitărie.
		11	10	Pe 2 de sârmă pentru cernut năsip.
		99	10	Pe spoit cazanile în 4 rânduri și pentru arhond(atic) i altora.
		8	6	Pe 4 lăcăți.
		1	30	Pe rășână la ciobotărie.
		22		Pe 4 ocă clei.
		3	25	Pe o răzătoare și 3 ibrice la arhond(atic) pentru cafe.
		48		Pe 3 ocă praf de pușcă.
		7		Pe 2 ocă haliciori.
		27	20	Pe 6 rogojini di spălat grâu.
		1	30	Pe o bucată coasă de oțalit toporu arhond(aticului).
		15		Heresteariului pentru tăet scânduri.
		5		Pe curățit tabla heresteului.
		2	22	Un bacșiș pentru găsitu cailor igumenești.
		2	10	Pe țipirig la spoitu căldărilor.
		40	20	Pe 2 peteli pe cernut făină pietluită.
		3	30	Pe pucioasă pentru trebuința mon(astirii).
		1	10	Pe scos moluzu(l) din bucătăria igumeniei.
		82	20	Pe 200 scrâmbițe pentru mon(astire).
		791		Pe o caldare de aramă de 60 ocă i pol 13 lei, 10 par(ale) oca la velniță.
		2	20	Tij pe dresu căldării la velniță.
		54		Pe slad și 5 ocă drojdii la velniță.
		36		Lui Luca pentru făcut o morișcă de vânturat la hambar.
		222		Pe 24 ocă gribi pentru prazd(icul) arhond(atic) și la igumenie.
		6		Pentru vărut prescurăriia.
		172	5	Pe 40 ocă tablă groasă pentru capacele pităriei, oca 4 l(ei), 12 p(arale).
		12		La 6 fierari pentru meremetul pirostriilor celor mari a i opștiei.
		48		Pe 2 ocă icre negri când au fost păr(intele) Sofronie vlădica.
		14		S-au dat păr(intelui) Ghervasie arhond(ar) pe ciuboti.
		88		Pe 250 harbuji la prazd(nicul) mon(astirii).
		34		Pe 2 părechi ciuboti la străjări a mon(astirii).

		2	20	Pentru gratii de lemn la hambar.
		9		Pe niște oci leice de tiniche la chelărie.
4361	14	1900	3	

f. 68

				Tot chieltuieli
Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Scăderile
4361	14	1900	3	Summa din urmă.
				Summa din urmă al doile.
		5		Pe o teste linguri la prazd(nicul) mon(astirii).
		11		Pe 2 ceaune.
		2	20	Pe 2 fânare de steclă.
		3		Pe o fereastă la ciobotărie.
		248		Pe 8 mierță sămânță, 31 lei mierța cu chieltuiala târgului.
		15	6	Pe toporu de oșălit și bărdițe din nou la vâcărie
		10	10	Pe 5 ocă rachiu tij.
		3	30	Pe podcovit calu tij.
		2	28	Pe fier de dres cărceile tij.
		25		Pe 50 prăjini gard tij.
		3	20	Pentru întorsu mânzaților tij.
		110		Pe un beciu tij.
		25		La 4 oameni ce fac bordei la Teciunile pentru vaci.
		5		Lui Luca străjăriu pentru un cojocel de opște.
		35	20	Pe făcut o fântână la velniță.
		5		Păr(intelui) Nikon prescuraru bacșiș pentru prins pește la prazd(nic).
		14		Chieltuiala drumului la aducerea poamei la pradz(nic).
		729	5	Pe 320 ocă lână proastă de lucrat, 60 p(arale) oca; 83 oc(ă) ioatină, 3 l(ei) oca.
		79		Pe 22 cergi de țăsut și bătut la pioa.
		29	38	Pe 400 coți șeiac și ioatină de bătut la pioa.
		4		Pe 2 ocă ață de lână pentru lucru.
		5		Pe 4 stângene nueli la gardu opștei.
		84		Chirie pentru o caldare la velniță.
		113	30	Plata meșterului de rachiu.
		9		Pe o tablă de fier la cuptoriul velniței.
		15	5	Pe săcărică i anison, 10 ocă i pol.
		1	10	Părintelui velniceri milă.
		9		Unui Grigorie Cotel ce au fost de ajutoriu la velniță.
		24	20	Pe 2 sobe și dres cuptoriul la velniță.
		12		Pe o sobă și vărui la bolniță arhondaricu.

12		Tij la velniță pentru așezatu căldării.
55		Pe vărut Sf(ă)n(tul) Necolae.
21		Pe lipit și sobe la ceobotărie.
110		Pe zaplazul bolniței.
2	20	Chieltuiala la adusu funiilor de la Brătești.
1		Pe dres soba la Sf(ă)n(tul) Necolae.
3741	25	

f. 68 v

				Tot chieltuiei
Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Scăderile
4361	14			Summa din urmă.
406	31			Mila la părinții i altora.
		12	16	Pe pești proaspăt care s-au împărțit la unii din părinți.
		35	20	Bacșiș la naștere la acei bisericăști.
		24		Bacșiș la unii din părinți și la casnicii igumen di anu nou.
		48		Bacșiș la preuți i diiaconi la Bobotează.
		23	10	Dați pe la feliuri de săraci.
		3	20	Păr(intelui) Nectarie oeriu.
		12	16	La sfințire apei peste tot anu.
		2	26	Păr(intelui) Vichentie cojocariu.
		1	10	Păr(intelui) Dosotheiu prescurariu.
		3	5	Păr(intelui) Mathei cântărețu în 2 rânduri.
			30	Păr(intelui) Ioan hagiū portariu
		2	30	Pe doftorie păr(intelui) Glicherie cetețu.
		6		Bacșiș clopotariului di Paști.
		35	20	Cântăreților di Paști.
		6		Eclisierhilor di Paște.
		2	20	F(ratelui) Necolae de la păr(intele) Amfilohie.
		16		Păr(intelui) Amfilohie ieromonahu.
		1	8	Păr(intelui) Sofronie iconomu.
		6		La un Necolai ce au fost surgun.
		7		F(ratelui) Theodor carele sau din (?) mon(astire).
		36		Păr(intelui) vlădica Mardarie.
		16		În parale mărunte s-au dat milă la săraci în vremea prazd(nicului).
		12		Bacșiș la pietrari la prazdnic.
		61		Bacșiș randașilor pităriei și clopotarilor.
		20		Pescarilor carii au prins pește la prazdnic .
		12		Pe trei piel(i)cele păr(intelui) Sofronie iconomu.
		406	31	
4768	5			

f. 69

Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Tot chieltuieli
4768	5			Scăderile
2175	1			Summa din urmă.
				Chieltuiala odăii.
		505	24	Pe 316 ocă fier nemțasc, 64 par(ale) oca.
		12		Pe 5 lăcăți.
		24		Pe 7 piei de dubit în tărg.
		70		Pe 25 coase de oțălit, câte 2 lei, 32 par(ale) una.
		28	5	Pe 12 ocă, 300 dramuri frânghii.
		63		Pe 3 piei de cal pentru trăsură.
		27	20	Pe 2900 ținte pentru înbrăcat la căruțe.
		9		De curățit trei harmasari.
		6		Pe 3 stânjane lemne pentru mangal.
		322	20	Pe 129 mii draniță la șurile odăii, 2 l(ei) – 20 p(arale) miia.
		368	10	Pe 49 vedri dohot partea dohotarilor, câte 7 l(ei) – 20 p(arale) vadra
		393	10	Pe 110 pae cui de draniță pentru șuri 3 l(ei), 23 p(arale) paiu.
		96	5	Pentru drănițitu șurilor și pe un pod de dulapi pe o șură.
		14	20	Pe o săceală și o perii.
		8	5	Pe 5 sape.
		72		Lui Pașcu ce au lipit casele și rotăriia odăii.
		24		Pe 2 cuptoare cu ogiaurile la casele ceale noaă a odăii.
		22		Pe 16 trăisti pentru cai.
		5		Pe 8 căpestre de cănepă.
		2	20	La un conoval pentru îndreptat un cal.
		22	2	Pe 212 căușă.
		32	20	Pe 130 covățele.
		5		Pe 10 linguri mari.
		16		Pe 1060 linguri ursărești.
		26		Lui Simeoan curarariu pe croit 3 părechi hamuri și pe făcut di(n) nou 3 hamuri la igumenie.
		2175	1	
6943	6			

f. 69 v

Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Tot chiertuiei
6943	6			Scăderile
4643	25			Summa din urmă.
				Plățile în hanul argaților.
		122	15	Lui Toader Bodescu boariu.
		134	13	Lui Neculai Ticu bucatariu odăii.
		155	9	Vasile Balaur.
		142		Neculai Gogu bucatariu arhondaricului.
		100	16	Neculai Rății butnari.
		112	19	Toader a lui Ticu bucatariului.
		120		Vasilie Grumăzescu de la vaci.
		100		Vasilie a lui Ioan Pipirigianu tij.
		100		Vasile Cămpanu din Petricani tij.
		60		Vasilie Cocârță.
		97	6	Vasilie a lui Fodor.
		49		Ioan băetu lui Gorgoros bucatariul igumeniei.
		12		Costandin Galațanu.
		78	38	Toader Cotelac.
		10	27	Macovei.
		88	29	Simeoan Crețu.
		77	23	Neculai Stângă.
		14	27	Iacov stoleriu.
		79		Grigorie Ignat rotariu.
		97		Costandin Lingurariu de la eclisierhie.
		78		Ioan Moșneagu argat la porci.
		64	30	Petrea Ungureanu.
		38		Petrea Ursache.
		12		Grigorie a Elenii.
		72	28	Dimitrie a lui Grigorie Ignat.
		52	30	Ichim Cotelac.
		104	28	Vasile Meteliagă.
		25	20	Alexandru Moroșanu.
		87		Petrea Unguru porcari.
		97	11	Ioan a lui Stefan.
		120	3	Ioan Buhnă.
		100		Ioan a lui Pavel Craiu de la vaci.
		2604	12	

11586 31

f. 70

Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Tot chietuieli
11586	31			Scăderile
				Summa din urmă.
		2604	12	Summa din urmă al doile.
		31	30	Grigorii Țigui.
		109	39	Petrea Postolache.
		90	20	Stefan Bucșă.
		50		Andrei Rotariu.
		71	32	Gheorghie Streinu.
		35		Vasilie Uscatu.
		35		Sava a lui Gheorghie, bucatariu la opștie.
		9	9	Grigorie a lui Căsiian tij.
		23	20	Gavriil Gușanu tij.
		49	20	Vasilie a lui Ioan Ungureanu bucatari odăii.
		101	29	Vasile Ticu pescari la igumenie.
		88	29	Toader Crețu.
		70		Vasilie Ghiorghianu vezeteul iguminesc.
		41	32	Vasilie Șaptilici și Toader Cotel mangalagii.
		38	7	Ioan Rusu bucatariul opștiei.
		60		Gheorghie Luca tij.
		80		Grigorie Ungureanu argat la Sihăstrie.
		100	20	Stefan din Humulești tij la Sihăstrie
		74		Vasilie Vânătoareanu iu argat Sihlei.
		10		Vasilie Gogu vătăman odăii.
		90	11	Grigorie vătămanu.
		89		Ioan Mutu butnariu.
		111		Enachi străjăriu.
		15		Zaharie a lui Stefan.
		93	27	Luca străjăriu.
		56	9	Petrea Nistoroaei ciocanari.
		48	39	Gheorghie Chișcari tij.
		15		Nicolai Ciocărlan la vaci.
		24		Petrea băetu tij.
		80		Ioan a Lupului tij.
		75		Ioan Grumuzescu tij.
		50		Ioan a lui Axentie tij.
		65		Ioan băetu tij.
		50		Vasilie Motărcă.
		5		Ioan băetu la arhondaric.
		4643	25	
11586	31			

f. 70 v

				Tot chiertuieli
Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Scăderile
11586	31			Summa din urmă.
9577				Bani plătiț(i) la meșteri pietrari, lemnari, olari, vărari, precum și la alți lucrători întrebuințaț(i) mon(astirii).
		2646	9	Lui Costandin Bărliba calfa de lemnari.
		325	33	La alți lemnari meșteri ce nu era în tocmala Bărlibi.
		940		La olarii bulgari și pentru acoperit arhond(aricul).
		426		Arvoană la dezrobiții olari ca să facă oale.
		1491	34	La meșteri pietrari pentru rândul arhond(aricului) și despre (...) (?)
		812	25	Pe 344 mierță var prost, câte 2 l(ei), 14 p(arale) mierța.
		396	30	Pe 66 mierță var siga, câte 6 lei mierța.
		255	29	La meșteri lipitori carii au făcut bagdadiile.
		277	12	Pe năsipit podurile chiliilor și de curățit ograda.
		98	37	Pe 141 mierță năsip câte 28 par(ale) mierța.
		214	20	Pe 107 mii cui(e) di tăvan, mîia 2 lei.
		130		Pe 12 șocuri ¹⁸ giamuri, câte 10 lei șocu ¹⁹ și 33 p(arale).
		159	10	Pe 12 broaște la arhond(aric) și aiurea, câte 13 l(ei), 10 p(arale) una.
		237	10	Pe 24 scaune la arhondaric.
		75		Pe 5 tacâmuri de sobe la arhondaric.
		245		Pe materii spre înbrăcăminte arhond(aric).
		209	20	S-au plătit cusuru protopop din Tărg pe niște dulapi.
		37	35	Pe 60 ocă fier lucrat, câte 25 par(ale) oca.
		511	32	Pe 51 mii cărămiz(i), 10 lei mîia.
		31		Pe 5 mierță păr de la dubalari pentru tencuit.
		54	24	Pentru pus 312 giamuri steclă di a noastră la ferești, câte 7 par(ale) una.
		9577		
21163	31			Adecă douăzeci și una de mii una sută șasezeci și trii lei și treizăci și una de par(ale) cuprind scăderile.

¹⁸ tocuri.¹⁹ tocul.

f. 71

Perilipsis

Lei	Par(ale)	
22782	12	Cuprinde încărcăturile.
21163	31	Cuprinde toate scăderile.
1618	21	Prisosăsc – adecă una mie șasă sute optșprăză(ce) mii și douăzeci și una parale.

<ss> Theodosii Ieromonah

21163,31 cheltuiț(i) s-eu trecut
 11586,31 lei mon(astirii) Secului
 9577 lei înbunățăiri

 21163,31

SJAN Iași, MCIP Moldova, dosar 114/1846, f. 64-71, original.

2. 1850 decemv(r)ie 23

**Sama pentru toate priimirile și cheltuelile sfintei monastiri Secului di la
 continutul an 1849 și până la anul 1850 aceeaș lună și zi.**

f. 222 v

Suma totală a banilor priimiți din cămara sfintei monastiri Neamțu și din
 producturile mon(asti)r(ii) Secului, di la anul 1849 dece(m)vr(i)e și pen(ă) la
 (1)850 iarăși dece(m)brie 1.

Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Încărcăturile
10800	30			Sau primit rânduri rânduri din camara sf(intei) mon(asti)r(i).
2269	5			Priimiți de pe producturi și milă, însă:
		1000		Milă di pi la boeri și praznicu(l) monastirii.
		723	15	Pi 321 pol oacă lână câte 2 lei, 10 par(ale) oca.
		309	30	Pentru cojoace și sucmane argașilor.
		136		Pe scânduri brad di rând în N. 136, și
		100		Priimiți de vânzare a doi porci.
13069	35	2269	5	Adecă treisprezăci mii șasăzeci și nouă lei treizăci și cinci parale fac toate priimirile precum anume să arată mai sus. <ss> Theodosii ierom(ona)h i igumen m(onastirii) Secul.

f. 223

Banii intrați și cheltueli				
Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Scăderile
433	36			Cheltuia(la) bisericilor, însă:
		211		Pe o materie de stihari.
		54		Pe lumânări de ceară albă.
		52		Un lighe(a)n de alamă în Sv(ă)n(tul) Oltari.
		49		Pe chinare.
		35		30 coți cordică.
		26		Pe niște găitan de matasă.
		6	36	O periută și niști sarmă.
		433	36	
330	7			Chieltuiala iguminci, însă:
		129	17	Pe zahar.
		48		Pe icri negri.
		24		Pe o cutie halva
		18		Pe 2 ocă unt dliamn și niști gfeturi.
		15		Pe un ce(a)inic și o strecurătoare.
		14		Croitorului pentru cusut niște haine.
		15		Pe o cergă di boit albastru.
		12		Pe 2 ocă cafe.
		11		Patru ocă pește pro(a)spăt.
		10		O tablă di dulceți.
		8	30	Pe cinci coți chéle dracului.
		6	10	Pe cinci burcuturi.
		5		Pe harbuji.
		6	20	Pe 5 scrumbii.
764	3	322	37	

f. 223 v

Tot igumenie				
Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Scăderile
764	3	322	37	Suma
		6		Pe niște farfurii și o meșănă.
		1	10	Pe niște păstrăvi.
		330	7	
1634	3			Cheltuiala odăii, însă:
		1214	18	Pe 13 măji și 94 ocă her.
		72	35	Pe 25 pol ocă frânghii și un clopoțal.
		66		Pe 17 coasă oțal.

		58		O chéle de vacă pentru ochinci.
		34		Pe săceli și perii pentru cai.
		32		Un ciaun la spălătorie argaților.
		30		Pe 10 trăiste de cai.
		30		Pe patru bucsă.
		18		Pe 4 chile.
		15		Pe niști cergi de cai.
		14		Pe 2 ocă, 3 litre cui di tavan.
		10	10	Pe niște hățuri și țente.
		7	35	600 chiroane.
		12		300 soșăle.
		9		Cheltuiala adusului a niște funie.
		3		Pe o tocilă.
		2	20	Pe o ghiciușcă.
		2	25	Pe niști șărăt la o trăsură.
		2	20	Lucru a niște sfredile.
2398	6	1634	3	

f. 224

Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Scăderile
2398	6			Suma urmii
1043	28			Mila la părinții i la alți saraci, însă:
		361	10	Ieromonahilor ierodiaconil(o)r i la un N° de părinți și clopotarilor la pradnicu(l) monastirii.
		168		Părintelui vladica Chesarie când au slujit la monastiri.
		126		Slujitorilor bisericești la sf(ântul) botez.
		151	38	La feliuri de părinți i la alți saraci, vadane și soldați ruși.
		115	20	Cântăreților, eclisierhilor și iconomului la Sfintile Paști.
		56		Cântăreților la Naștire(a) Mântuitorul(u)i.
		26		Bacșăș la Sfântul Vasile.
		25		Preuților la ză 1 ^{iu} a lunil(o)r de pisti an.
		14		Părintelui Anthim iconom.
		1043	28	
5528				Cheltuiala arhondaricului, însă:
		15		Pe niște linguri de masă.
		15		Pe 2 ocă hrighi.
		10	30	Pe 2 sâte.
		5	20	Pe o tavă.
		4	18	Pe niște ibărășin.
3497	22	50	28	

f. 224 v

Tot arhondaricu				
Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Scăderile
3497	22	50	28	Suma urmăi.
		2	20	Dresu unei sobi.
		2	20	Pe o masă.
		55	28	
2037	4			Plata meșterilor, însă:
		349		Lui Costandin Bărliba pentru facire din nou a chelerii din odae i pardositu(l) chiliilor.
		229		Vararilor pe 97 merță și 5 dim(i)r(lii) var siga și prost.
		251		Căramidarilor pentru făcut 25100 căramidă
		170		Lui Ilie Chetrariu pentru facire(a) a niște ferești, pardosala pridvorului și zădire(a) ușorilor la bisărica mare i cusuru(l) din 248 lei.
		164	20	Facire gardului grădinei di la iguminii.
		150		Dohotarilor pe 20 vedri de dohot.
		153		Pe tăet o somă butuci și plata la heresău di tăet scânduri.
		87	20	Brănicerilor pe facire a 35000 draniță.
		55		Jidovilor pentru bătut o co(a)mă table fher la pridvoru(l) bisericii mari.
		71	20	Lui Ștefan Petrariu cusur din 1000 lei de pe tencuitu bisericii mari.
		70		Lui Toader Sărbu pentru mutatu șchelei.
		46	20	Temelie din piatră la chelărie din odae.
		46		Bărlibii pentru facire șchelei în biserică.
5534	26	1843		

f. 225

Tot plata meșterilor				
Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Scăderile
5534	26	1843		Suma urmăi.
		44		Facire sobii și ișătoare di la odae.
		41		Bărlibii cusuru din 1000 lei din lucru chiliilor di la odae.
		35	20	Facire ușorilor și zădirea lor la ușa di la Sf(ântul) Neculai.
		31	24	Bărlibii pentru geluit pe gios băserica.
		28		Lichitu(l) odăii.
		14		Așăzatu(l) catapetezmii în biserică mare.
		2037	4	

5647	37			Banii intrați în feliuri de cheltuieli, însă:
		1088	10	Pe 721 pol ocă lână lucrată și o cergă.
		789		Pe 15 merță sămență cānipă pentru oloiu.
		405		Pe 105 pai cui de draniță.
		326		Pe o samă table fher alb pentru acoperit.
		253	28	Pe 46 ocă unt diliamn pentru obștie.
		204	20	Pe șanțurile ișătorilor i pe o boltă de piatră de 22 stânjăni.
		192	30	Pe 97 geamuri din nou și dres pi la părinți la biserici și iguminie.
		146		Cheltuiala păr(intelui) igumen la Eș de Sf(ântul) Nicolai.
		142	20	La 8 argați la velniță pe 11 luni și 13 zăle.
		126	37	Pe niști dalf găitan și ibrișin.
		114		Doftorului rusăscu pentru doctoriile igumenului și tăere(a) degitil(o)r monah(ului) Neonel.
11182	23	3788	25	

f. 225 v

Tot feliuri de cheltuieli

Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Scăderile
11182	23	3788	25	Suma urmii
		84		Cheltuiala păr(intelui) Chiriiac și părintelui Dorothei la Eș.
		96	30	Pe 21 pol ocă oloiu pentru zugrăvitu bisericii mari.
		66		Pe icre negri la praznicu(l) mo(nasti)r(ii) și când au vinit arherei.
		60	37	Cheltuiala păr(intelui) igumen la Eș la 20 noemvr(i)e.
		72		Facire șanțurilor cișmelei din mon(asti)re.
		68		Cheltuiala păr(intelui) igumenu și doh(o)v(nicului) Dorothei la iarmaroc(ul) di la Fălticeni.
		50		Pe un livir la chelărie.
		49	32	Pe 4520 culbeci.
		48		Pe cosātu a 2 fălci iarbă.
		45		Pe 300 patlagele pentru praznic(ul) mo(nasti)r(ii).
		45		10 ocă lumănări său zugravilor lucrători
		45		La podori (?) și cheltueala argaților de adus vinu di la Cotnari.
		38		Pe 2 scorță pentru igumenii.
		37		Pe 2 căldări aramă di dres vase stricate.
		36	20	Monah Darie cu ducire vitilor la Guge.

		30		Pe 160 oale de cișme.
		30		Drănițitu gardului găinării.
		30		Facire gardului și a hindichiului de curs apa în eaz.
		37		Pe 2 tingiri aramă la prescurării.
		42	30	Pe 9 ocă 3 litre tablă și 500 ținte
11182	23	4800	14	

f. 226

Tot feliiuri de cheltuieli

Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Scăderile
11182	23	4800	14	Suma urmi
		37	20	Pe harbuji la praznicu mo(nasti)r(ii)
		36		Pe 2 ceaune la obștie.
		28	20	Pe un cojoc rândușului di la iguminii.
		28		Croitorilor pentru lucru di obștie.
		26	34	Pe pești pro(a)spăt la părinți.
		24		Pe un top hârtie vânăță.
		22	25	Pe în ce(a)un lachiu.
		25		Pe o bro(a)scă di dres și una din nou i 2 ocă plumb (?).
		22	15	Pe 5 săte noi și 5 di dres.
		29	20	Cheltuiala aducerii catapetezmii.
		20		Cusutu a niște rasă.
		24		Covețile di la spălătorie.
		28		14 coți notină.
		28		Lui Iacov morariu.
		20		Pe 200 linguri de obștie.
		20		4 ocă hrighi la praznicu Sihăstriei.
		20		5 ocă tij pentru zioa Sf(intei) Cruci.
		20		Pe soba di la chili(i)le igumenii.
		19		Pe mirodenii pentru velniță.
		14		Lăcătușului pentru lucru
		18		Pe un ce(a)un la olăriță.
		16	20	Pe 3 ciure de sarmă.
		16		Pe o bro(a)scă la chilie irodiacon(ului) Nil.
		16		Cheltueala monahil(o)r Darie și Dormidon la Guge.
		15		Pe un săftean.
11182	23	5375	8	

f. 226 v

Tot feliori de cheltuieli

Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Scăderile
11182	23	5375	8	Suma urmii
		39	20	Pe doftoriili monah(ilor) Climent și Ghermano.
		19	15	Pe o părechi ciobote log(o)f(ă)t.
		16		Pe 3 cămeșoi pentru argați
		11	20	Cheltueală la 3 părinți la drum.
		14		Pe 3 ocă cui di tavan
		14		Pe un clopoțal la trapează.
		14		Curățatu ișătorii de la chelării.
		14		Pe un lacăt la chelărie
		29	20	Pe 9 badanale.
		12		Pe un sac de pești.
		10	39	Lachiu pentru 159 coți notină.
		12	32	Bacșăș căldărarilor pentru spoit vase.
		8	29	Tij chitrarilor pentru vărui.
		7		Cheltuiala păr(intelui) igumen la târg.
		11		Pe linguri și polonici la obștie.
		9	13	Pe un ce(a)un sule și ace la ciubotărie.
		8	30	Sapatu gropniții.
		3	20	Pe un cuțițaș de condei.
		5		4 coșnițe.
		3	20	O coasă la ciubotărie.
		4		Pe 2 ocă pol drojdii di bere.
		3	20	Pe niști mături di pat.
		1		Pe condei di plumb.
11182	23	5647	37	

f. 227

Cheltuiala argaților

Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Scăderile
11182	23	5647	37	Suma urmii.
4381	37			Banii intrați în hacul argaților și vezătiilor, însă:
		129	17	Vasăle Metecalagă.
		120	22	Toader Crețu.
		120		Alecsa bucătaru de obștie.
		120		Petre tij bucătar.
		120		Vasăle Balauro.
		120		Ioan Craiu.

		156		Ioan bucătariu iguminiei.
		106		Gavrilă Pipirigeanu.
		106		Ștefan din Mănești.
		103	25	Ioan a lui Ștefan.
		101		Alecsandru Crișu.
		104	10	Sămion Lozonschi.
		108	30	Toader Bodescu.
		109		Salvestru Avărvarii.
		100	15	Iacov sin Pavel Boariu.
		100		Grigori Munteanu.
		100		Gheorghie a lui Sămion din Oglinzi.
		100		Ioan Hangan.
		98	30	Ioan Ticu.
		98	37	Sămion Crețu.
15564	14	2222	26	

f. 227 v

Tot argații				
Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Scăderile
15564	14	2222	26	
		90		Dimitrie Stângă
		90		Luca Comisu
		118	22	Leonte Ticu
		85		Ioan a Anicăi.
		80		Avanasăi Balanu.
		77	20	Ștefan și Toader din Săhăstrie.
		78	20	Gavrilă Pipirige(a)nu.
		70	10	Gheorghie Hangan.
		70		Luca străjioriu.
		86	15	Costandin Gogu.
		64		Necolai Tapalagă.
		63		Ioan Baltig.
		67	10	Chirilă Tapalagă.
		61	20	Vasăle Cotel.
		60		Gheorghie Pipirige(a)nu.
		57	24	Vasăli a Vornicului.
		56	32	Alecsandru Vânătoareanu.
		56	30	Vasăle Moștog.
		49	10	Ioan Crețu.
		46	37	Toader Ticu Limbău.
		43	18	Ioan Busuioc.

		44	20	Vasăle Bozonca străjiori.
		44		Costandin Blebe(a)nu.
		42	20	Gavrilă Chioru.
		40		Sămion din Ghindăoani.
		40		Ioan Acomenesei.
15564	14	3906	14	

f. 228

Tot argați

Lei	Par(ale)	Lei	Par(ale)	Scăderile
15564		3906	14	Suma urmiu.
		44		Ioan Agapieanu.
		37	20	Dimitrie Pădurariu.
		37		Dimitrie Cocărță.
		38	20	Vasăle Crăstescu.
		31		Luca Cotoiac.
		30		Iacov Lozonschi.
		30	30	Necolai Ticu.
		30		Gheorghie din Pipirig.
		27	20	Costandin lingurariu.
		26		Ioan Marcu.
		26		Ioan Matasă.
		24		Vasăle Cotoiac.
		23		Toader bucătariu.
		21	17	Toader Tapalagă.
		19	30	Gheorghie Radu.
		19		Văsăli Gogu.
		10		Ursachi Negru.
15564	14	4381	31	Adecă cinsprăzăci mii cinci sute șasăzăci și patru lei, patrusprăzăci parale, cuprind toate cheltuelile arătate anume în sama de față. 1850 decembrie <ss>Theodosii ierom(onah) i igumen m(onastirii) Secul

S-au trecut la condică

Întoarce.

f. 228 v

Perilipsis

Lei Parale

15564, 14 Fac toate cheltuelile

13069, 19 Cuprind toate primirile

2494, 19 Adecă două mii patru sute noăzăci și patru lei, noăsprăzăci parale, întrec mai mult cheltuiț(i) peste priimiri pe care acum la darea sămii i-am priimit toț(i) deplin prin păr(intele) Ghenadie cămăraș.

1850 decemv(r)ie 23

<ss> Theodosii ierom(ona)h i igumen M(onastirii) Secul.

S-au trecut la condică, decemv(rie) 23.

SJAN Iași, MCIP Moldova 174/1849, f. 222-228, original.

UN TEZAU MONETAR DE AUR DIN SECOLUL AL XIX-LEA DESCOPERIT ÎN JUDEȚUL BACĂU*

Anton COȘA¹

Cuvinte cheie: *istorie, numismatică, monede de aur, tezaur monetar, heraldică, muzeu, Bacău, România*

Keywords: *History, Numismatics, gold coins, monetary treasure, heraldry, museum, Bacău, Romania*

În ziua de sâmbătă, 31 august 2019, un pasionat de istorie a avut șansa de a descoperi, întâmplător, cu ajutorul unui detector de metale², un important tezaur monetar de aur pe raza județului Bacău (pe „Dealul Cândea”³ din apropierea localității Târgu Ocna). Monedele se găseau într-un vas metalic, puternic deteriorat, care nu s-a mai putut restaura.

Conform legislației în vigoare⁴, monedele au fost predate inițial (pe 2 septembrie 2019)⁵, de către descoperitor, la Direcția Județeană pentru Cultură Bacău care, la rândul ei, le-a predat (în aceeași zi) Muzeului de Istorie din Bacău (Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”)⁶.

* Comunicare prezentată la Simpozionul Național „Vasile Pârvan”, Bacău, Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”, 3-4 octombrie 2019.

¹ Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” – Muzeul de Istorie, BACĂU.

² Cf. *Autorizație de deținere a detectoarelor de metale de către persoanele fizice*, nr. 370.489/09.08.2018, eliberată de Inspectoratul de Poliție Județean Bacău.

³ Cf. *Proces-Verbal de constatare*, nr. 2215/04.09.2019 (Direcția Județeană pentru Cultură Bacău) și nr. 3063/04.09.2019 (Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău).

⁴ A se vedea în acest sens *Legea* nr. 182/2000, privind protejarea patrimoniului cultural național mobil.

⁵ Cf. *Proces-Verbal de predare/primire* nr. 2192/02.09.2019, înregistrat la Direcția Județeană pentru Cultură Bacău.

⁶ Cf. *Proces-Verbal de predare/primire*, încheiat între Direcția Județeană pentru Cultură Bacău (nr. 2194/02.09.2019), reprezentată prin consilier superior dr. Dimitrie-Ovidiu Boldur și Complexul

După preluarea faptică a tezaurului, acestea au fost predate Laboratorului de Restaurare din cadrul Complexului Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău⁷, pentru a fi curățate. Procesul de curățare s-a finalizat pe data de 23 septembrie 2019.

Din acest moment, tezaurul monetar a intrat în procedura standard de analiză, cercetare și evaluare, prealabilă intrării lui în patrimoniul muzeal.

Tezaurul monetar (oglundind piesele aflate în circulație în momentul aferent acumulării acestuia) se compune⁸ dintr-un număr de 234 de monede de aur: o monedă din Imperiul Britanic (Regatul Unit), 10 monede din Imperiul Rusiei, 32 monede din Imperiul Otoman și 191 monede din Imperiul Austriei respectiv Imperiul Austro-Ungar.

Moneda de aur din Imperiul Britanic este de 1 liră (sovereign) din anul 1873 (Fig. 1ab), din timpul reginei Victoria (1838-1901). Pe avers are inscripționat, în câmpul central, efigia reginei Victoria, spre stânga, iar în exergă anul 1873 și legenda VICTORIA DEI GRATIA. Pe revers, în câmp este inscripționată stema Regatului Unit, așezată pe două ramuri de măslin, iar în exergă textul BRITANNIARUM REGINA FID: (EI) DEF: (ENSOR). În partea inferioară a piesei, sub panglica ce leagă cele două ramuri de măslin se află litera S (reprezentând monetăria: Sydney, Australia). Diametrul acestei monede este de 22 mm, iar greutatea de 7,97 g.

Armeriile Regatului Unit, gravate pe moneda „sovereign”, sunt compuse dintr-un scut scartelat, primul și al patrulea cartier roșii, având fiecare câte trei lei aurii, suprapuși, trecând și privind, armați și limbați albastru; al doilea cartier de aur, cu un leu rampant roșu, armat și limbat albastru, într-o dublă bordură izolată micșorată *flory counter-flory*⁹ roșie, al treilea cartier de azur, încărcat cu o harpă de aur având coardele de argint. Scutul este timbrat de o coroană regală. Cartierele 2

Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău (nr. 3007/02. 09. 2019), reprezentat prin muzeograf dr. Anton Coșa.

⁷ Cf. *Proces-Verbal de predare/primire* nr. 3021/03. 09. 2019, încheiat între muzeograf Anton Coșa și restauratorii Iulia Voinescu respectiv Petru Voinescu.

⁸ La determinarea monedelor au fost consultate: Nuri Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, Istanbul, 1968; Ludwig Herinek, *Österreichische Münzprägungen von 1740-1969*, Wien, 1970; Vladimir Bitkin, *Composite Catalogue of Russian Coins*, part II (1740-1917), Kiev, Yonona Moneta, 2003; *Gold Coins of the World. From Ancient Times to the Present*, eighth edition, An illustrated standard catalog with valuation, by Arthur L. Friedberg and Ira S. Friedberg, based on the original work by Robert Friedberg, a publication of The Coin & Currency Institute, Clifton, New Jersey, 2009; *Standard Catalog of World Coins. 1801-1900*, based on the original work of Chester L. Krause and Clifford Mishler, fourth edition, published by KP Books, Iola, WI, U.S.A., 2004 (în continuare *SCWC*). În catalogul tezaurului monetar, anexat textului, trimerile s-au făcut doar la *SCWC*.

⁹ Arthur Charles Fox-Davies, *Complete Guide to Heraldry*, Wordsworth Editions, London, 1996, p. 92, 95, 142.

și 4 reprezintă armele Angliei, cartierul 2 reprezintă armele Scoției, iar cartierul 3 reprezintă armele Irlandei (Fig. 1b).

Monedele rusești din aur au fiecare valoarea nominală de 5 ruble. Cronologic, piesele sunt: câte una din 1835 și 1839 (din timpul împăratului Nicolae I / 1825-1855), câte una din 1863 și 1864, două din 1876 și patru din 1877 (din timpul împăratului Alexandru al II-lea / 1855-1881). Toate monedele au fost bătute în atelierul de monetărie din Sankt Petersburg (С.П.Б. / Санкт-Петербург). Maeștrii gravori (inscripționați pe aversul monedelor) au fost: Paul Danilov (ПД) – 1835, Alexei Chadov (АЧ) – 1839, Mikhail Ivanov (МИ) – 1863, Aggei Svechin (АС) – 1864, Nicholai Iossa (НИ) – 1876 și 1877.

Diametrul monedelor rusești este de 22,6 mm, iar greutatea acestora se încadrează între 6,49 g. și 6,56 g.

Pe aversul acestor monede vedem stema Rusiei imperiale și, în partea inferioară acesteia, inițialele gravorului. Pe reversul fiecărei monede, în câmpul central, se află valoarea nominalului, anul de emitere, atelierul de monetărie, iar în exergă legenda: ЧИСТАГО ЗОЛОТА 1 ЗОЛОТНИКЪ 39 ДОЛЕЙ (*Aur pur 1 zolotnik 39 părți* – exprimă puritatea metalului prețios din monedă).

De exemplu (Fig. 2ab), pe o monedă din timpul împăratului Nicolae I putem vedea:

Avers: stema Rusiei imperiale, iar în partea inferioară acesteia inițialele gravorului (ПД).

Revers: • 5 • РУБЛЕЙ • 1835 • С.П.Б. În exergă legenda: ЧИСТАГО ЗОЛОТА 1 ЗОЛОТНИКЪ 39 ДОЛЕЙ.

De asemenea, (Fig. 3ab), pe o monedă din timpul împăratului Alexandru al II-lea, putem observa:

Avers: Avers: stema Rusiei imperiale, iar în partea inferioară acesteia inițialele gravorului (МИ).

Revers: • 5 • РУБЛЕЙ • 1863 • С.П.Б. În exergă legenda: ЧИСТАГО ЗОЛОТА 1 ЗОЛОТНИКЪ 39 ДОЛЕЙ.

Stema Imperiului Rus este gravată pe cele 10 monede de 5 ruble în două variante: una vizibilă pe exemplarele din anii 1835 și 1839, cealaltă pe exemplarele din anii 1863, 1864, 1876 și 1877. Prima variantă ne arată un vultur bicefal, cu zborul în sus, dublu încoronat și limbat, între capete cu coroana imperială închisă cu glob crucifer, având un sceptru în gheara dreaptă și un glob crucifer în gheara stângă, purtând pe piept un scut reprezentând stema Moscovei, înconjurat de colanul Ordinului Sf. Andrei; pe aripa din dreapta sunt plasate trei scuturi reprezentând stema guberniilor Kazan, Astrahan și Siberia, iar pe aripa din stânga

sunt plasate alte trei scuturi reprezentând stemele regatului Poloniei, guberniei Taurida și marelui ducat al Finlandei (Fig. 2b). Cea de a doua variantă ne arată un vultur bicefal, cu zborul în sus, dublu încoronat și limbat, surmontat de o coroană imperială închisă cu glob cruciger (din care curg două panglici), având un sceptru în gheara dreaptă și un glob crucifer în gheara stângă, purtând pe piept un scut reprezentând stema Moscovei, înconjurat de colanul Ordinului Sf. Andrei; pe aripa din dreapta sunt plasate patru scuturi reprezentând stemele guberniei Kazan, regatului Poloniei, guberniei Taurida și stema comună a marilor cnezate ale Kievului, Vladimirului și Novgorodului, iar pe aripa din stânga sunt plasate alte patru scuturi reprezentând stemele guberniilor Astrahan, Siberia, Georgia și marelui ducat al Finlandei (Fig. 3b).

Monedele otomane¹⁰ din aur au nominalul de 100 kuruși, 11 fiind emisiuni din timpul sultanului Abdülmecid I (1839-1861), iar 21 din timpul sultanului Abdülaziz (1861-1876). Diametrul monedelor este de 22 mm. Greutatea monedelor se încadrează între 7,10 g. și 7,23 g. Toate monedele au fost puse în circulație de atelierul din capitala Imperiului Otoman (Kostantinyie / Constantinopol / Istanbul).

Cronologic, piesele emise în timpul sultanului Abdülmecid I sunt: din: 1850 (1) – anul 12 al domniei, 1852 (1) – anul 14, 1853 (3) – anul 15, 1854 (1) – anul 16, 1855 (1) – anul 17, 1856 (2) – anul 18, 1860 (1) – anul 22, 1861 (1) – anul 23, iar cele emise în timpul sultanului Abdülaziz sunt din: 1861 (2) – primul an al domniei, 1862 (4) – anul 2, 1867 (3) – anul 7, 1868 (2) – anul 8, 1869 (8) – anul 9, 1870 (1) – anul 10, 1873 (1) – anul 13.

Pe aversul tuturor acestor monede otomane putem vedea monograma sultanului emitent (tuğra¹¹), plasată în câmpul central, iar dedesubt anul care a trecut de la începutul domniei sultanului (reprezintă și anul baterii monedei), totul așezat pe două torțe încrucișate și două ramuri de măslin, legate cu o panglică la bază și terminate la vârf într-un șir de 7 stele (cu câte 5 raze). În plus, pe monedele emise în timpul sultanului Abdülmecid I mai apare și o floare în dreapta monogramei.

Pe revers este inscripționată o formulă augurală la adresa sultanului, locul emiterii monedei și anul urcării pe tron a sultanului (după calendarul islamic).

¹⁰ Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

¹¹ A se vedea <http://www.ahmet-akay.com/?pnun=141&st=Osmanli%20Tuğralari>.

Textul este plasat într-o ghirlandă din ramuri de măslin, legate cu o panglică la bază și terminate într-o stea (cu cinci raze) la vârf.

Exemplificând, pe prima monedă otomană din timpul sultanului Abdülmecid I (din lotul pe care îl analizăm), emisă în anul 12 al domniei, vedem (Fig. 4ab):

Avers: în câmpul central *Abdülmeceid han bin Mahmud el-muzaffer daima*¹² (*Abdülmeceid han, fiul lui Mahmud, întotdeauna victorios*) – monograma sultanului – și o floare în dreapta acesteia, dedesubt anul 12 de la începutul domniei sultanului (reprezentând și anul baterii monedei), totul așezat pe două torțe încrucișate și două ramuri de măslin, legate cu o panglică la bază și terminate la vârf într-un șir de 7 stele (cu câte 5 raze).

Revers: *Azze nasrühü duribe fi Kostantiniye 1255* (*Fie-i victoria glorioasă! / bătut în Constantinopol / anul Hegirei 1255*). Legenda așezată într-o ghirlandă din ramuri de măslin, legate cu o panglică la bază și terminate într-o stea (cu cinci raze) la vârf.

De asemenea, pe prima monedă otomană din timpul sultanului Abdülaziz (din lotul pe care îl analizăm), emisă în anul 1 al domniei, vedem (Fig. 5ab):

Avers: în câmpul central *Abdülaziz han bin Mahmud el-muzaffer daima*¹³ (*Abdülaziz han, fiul lui Mahmud, întotdeauna victorios*) – monograma sultanului –, dedesubt anul 1 de la începutul domniei sultanului (reprezentând și anul baterii monedei), totul așezat pe două torțe încrucișate și două ramuri de măslin, legate cu o panglică la bază și terminate la vârf într-un șir de 7 stele (cu câte 5 raze).

Revers: *Azze nasrühü duribe fi Kostantiniye 1277* (*Fie-i victoria glorioasă! / bătut în Constantinopol / anul Hegirei 1277*). Legenda așezată într-o ghirlandă din ramuri de măslin, legate cu o panglică la bază și terminate într-o stea (cu cinci raze) la vârf.

Monedele austriece din aur sunt de 1 ducat, în număr de 191, fiind emise între anii 1837-1878.

Cele din intervalul 1837-1848 sunt emisiuni din timpul împăratului Ferdinand I (1835-1848), iar cele din intervalul 1852-1878 sunt emisiuni din timpul împăratului Franz Joseph I (1848-1916).

Distribuția cronologică a nominalurilor emise în timpul împăratului Ferdinand I este: 1837 (1), 1842 (2), 1843 (1), 1844 (1), 1845 (2), 1848 (15), iar a celor emise în timpul împăratului Franz Joseph I este: 1852 (3), 1853 (4), 1854

¹² A se vedea <https://www.tugra.org/cesitli-tugralar/tugra-okunuslari/#prettyPhoto/30/>.

¹³ A se vedea <https://www.tugra.org/cesitli-tugralar/tugra-okunuslari/#prettyPhoto/31/>.

(14), 1855 (26), 1856 (6), 1858 (1), 1859 (7), 1860 (7), 1861 (11), 1862 (9), 1863 (23), 1864 (5), 1865 (4), 1866 (9), 1867 (12), 1868 (2), 1869 (1), 1871 (6), 1872 (3), 1873 (1), 1874 (4), 1876 (1), 1877 (9), 1878 (1).

Monedele au fost emise în ateliere de monetărie din Austria – Viena (125 buc.), Transilvania – Alba Iulia / Karlsburg (33 buc.), Slovacia – Kremnica / Kremnitz (5 buc.) și Italia – Veneția / Veneția (3 buc.). Siglele aferente acestor ateliere sunt: **A** (Viena); **E** (Alba Iulia); **B** (Kremnitz); **V** (Veneția). Sigla monetăriei este ilizibilă pe un număr de 8 piese, iar pe monedele emise după anul 1872 (inclusiv un exemplar din acel an) nu apare sigla de monetărie.

Pe aversul tuturor monedelor austriece se află efigia împăratului și o legendă în limba latină, iar pe revers stema Austriei imperiale și o altă legendă în limba latină.

Monedele austriece au diametrul de 20 mm. Greutatea lor se încadrează între 3,20 g. și 3,50 g.

Iată și trei exemple de monede austriece emise în atelierele de monetărie din Viena, Kremnitz și Alba Iulia:

A. Monedă din 1837 (Fig. 6ab)

Avers: capul împăratului Ferdinand I, laureat, spre dreapta. Jos sigla atelierului (A – monetăria din Viena). În exergă se află legenda: FERD • I • D • G • AVSTR • IMP • HVNG • BOH • R • H • N • V • (FERDINANDUS • I • DEI • GRATIA • AUSTRIAE • IMPERATOR • HUNGARIAE • BOHEMIAE • REX • HUIUS • NOMINIS • QUINTUS •).

Revers: stema Austriei imperiale. În exergă se află legenda: REX • LOMB • ET • VEN • DALM • GAL • LOD • ILL • A • A • 1837 (REX • LOMBARDIAE • ET • VENETIAE • DALMATIAE • GALICIAE • LODOMERIAE • ILLYRIA • ARCHIDUX • AUSTRIAE • 1837).

B. Monedă din 1855 (Fig. 7ab)

Avers: capul împăratului Franz Joseph I, laureat, spre dreapta. Jos sigla atelierului (B – monetăria din Kremnica / Kremnitz (Slovacia). În exergă se află legenda: FRANC • IOS • I • D • G • AVSTRIAE IMPERATOR (FRANCISCUS • IOSEPHUS • I • DEI • GRATIA • AVSTRIAE IMPERATOR).

Revers: stema Austriei imperiale. În exergă se află legenda: HVNG • BOH • LOMB • ET VEN • GAL • LOD • ILL • REX • A • A • 1855 (HUNGARIAE • BOHEMIAE • LOMBARDIAE • ET VENETIAE • GALICIAE • LODOMERIAE • ILLYRIA • REX • ARCHIDUX • AUSTRIAE • 1855).

C. Monedă din 1867 (Fig. 8ab)

Avers: capul împăratului Franz Ioseph I, laureat, spre dreapta. Jos sigla atelierului (E – monetăria din Karlsburg / Alba Iulia). În exergă se află legenda:

FRANC • IOS • I • D • G • AVSTRIAE IMPERATOR (FRANCISCUS • IOSEPHUS • I • DEI • GRATIA • AVSTRIAE IMPERATOR).

Revers: stema Austriei imperiale. În exergă se află legenda HVNGAR • BOHEM • GAL • LOD • ILL • REX A • A • 1867 (HUNGARIAE • BOHEMIAE • GALICIAE • LODOMERIAE • ILLYRIAE • REX • ARCHIDUX • AUSTRIAE • 1867).

Stema imperiului austriac este gravată pe monedele de aur de 1 ducat (din intervalul 1837-1878) astfel: vultur bicefal, cu zborul în sus, dublu încoronat și limbat, surmontat de o coroană imperială închisă cu glob crucifer (din care curg două panglici), având un sceptru și o sabie în gheara dreaptă și un glob crucifer în gheara stângă, purtând pe piept un scut tripartit în pal (înconjurat de colanul Ordinului Lâna de Aur), primul cartier, de aur, cu un leu rampant roșu, limbat și încoronat albastru; al doilea cartier roșu, cu o fascie de argint; al treilea cartier de aur, cu o bandă roșie, încărcată cu trei acvilițe, de argint. Însemnul heraldic imperial (Fig. 6b) reprezintă de fapt blazonul casei suverane de Habsburg-Lorena (cunoscută și sub denumirea de Casa de Austria). Cartierul 1 reprezintă armele casei de Habsburg, cartierul 2 reprezintă armele arhiducului Austriei, iar cartierul 3 reprezintă armele casei de Lorena. Va fi gravat identic și pe monedele emise după instaurarea dualismului austro-ungar în anul 1867 (Fig. 8b).

Analizând întregul lot de monede și eșantionându-l cronologic (pentru a putea fixa *terminus ante quem* și *terminus post quem*), am stabilit faptul că acesta se întinde pe o perioadă de 43 ani, cea mai veche fiind moneda rusească de 5 ruble din 1835, cea mai nouă fiind moneda austriacă de 1 ducat din 1878. Prin urmare, monedele de aur au fost ascunse în pământ cândva după anul 1878.

Locul descoperirii se suprapune unui spațiu geografic aflat la întretăierea unor axe de comunicație economică importante, la confluența unor drumuri comerciale folosite cu precădere de către negustori. Din acest punct de vedere, monedele de aur din tezaur ar fi putut aparține unui negustor de mărfuri sau unui negustor de bani (zaraf¹⁴).

Desigur, îngroparea tezaurului ar putea fi legată și de evenimentele militare, politice ori diplomatice, având în vedere contextul intern și internațional al vremii

¹⁴ C. I. Condurache, *Istoricul sistemelor monetare în Țările Române până la 1867*, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, XXVII-XXVIII, 81-82, București, 1933-1934, p. 46-51.

(*ante* și *post* 1878 – anul ultimei monede din tezaur), care a afectat în mod evident și spațiul românesc, inclusiv zona județului Bacău.

Totodată, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, importante au fost deschiderea economică a Țărilor Române (și racordarea la „circuitul internațional, capitalist, al schimbului de mărfuri”¹⁵) după tratatul de la Adrianopol din 1829¹⁶, adoptarea Regulamentelor Organice¹⁷ în Moldova și Țara Românească, creșterea influenței puterii protectoare (Rusia¹⁸) în Principate și limitarea influenței puterii suzerane (Imperiul Otoman), toate repercutându-se și asupra circulației monetare din zonă¹⁹, prin pătrunderea în spațiul românesc a unor emisiuni diverse: occidentale (austriece, olandeze, franceze, engleze, italiene etc.) și orientale (otomane și rusești).

Istoria Moldovei, aferentă perioadei (1835-1878)²⁰ în care se încadrează cronologic tezaurul monetar din aur la care ne referim, a fost marcată substanțial de interesele marilor puteri ale vremii: Imperiul Rusiei, Imperiul Habsburgic (Imperiul Austriac / Imperiul Austro-Ungar), Imperiul Otoman, Anglia, Franța, Prusia. Printre aceste țări se află și cele de unde provin monedele de aur din tezaur (ruble rusești, ducați austrieci, kuruși otomani respectiv lira englezească).

Dezvoltarea relațiilor comerciale externe și atragerea capitalului străin a fost influențată și prin deschiderea reprezentanțelor consulare (ale Angliei²¹, Austriei²²,

¹⁵ *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 151.

¹⁶ *Ibidem*, p. 82.

¹⁷ *Ibidem*, p. 83-88.

¹⁸ *Ibidem*, p. 88-90.

¹⁹ G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, Editura Casei Școalelor, București, 1930.

²⁰ *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I, Editura Enciclopedică, București, 2003, *passim*.

²¹ Paul Cernovodeanu, *Înființarea consulatului englez în Țările Române (1803) și activitatea sa până la 1807*, în *Revista română de studii internaționale*, V, 11, București, 1971, p. 139-162; idem, *Importanța rapoartelor consulare engleze pentru istoria Principatelor Române în perioada regulamentară (1835-1848)*, în *Studii*, XXXIV, 6, București, 1981, p. 1097-1110; idem, *Relații comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803-1878)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986.

²² Stela Mărieș, *Înființarea agenției consulare austriece în Principatele Române*, în *Danubius*, VI-VII, Galați, 1973, p. 69-80.

Franței²³, Prusiei²⁴, Rusiei²⁵, Sardiniei²⁶) în Principatele Române, în directă legătură cu problema orientală²⁷ (care, la rândul ei, aducea teritoriul românesc în atenția marilor puteri europene, în contextul vulnerabilității și decăderii tot mai vizibile a Imperiului Otoman).

În contextul lipsei unui sistem monetar național (până în anul 1867)²⁸, pe teritoriul Moldovei vor circula numeroase tipuri de monede străine²⁹, printre ele aflându-se și cele prezente în tezaurul descoperit în județul Bacău, în vara anului 2019.

Acest „haos monetar”³⁰ îi va determina pe domnitorii din Principate să încerce unele măsuri privind reglementarea circulației monetare. Astfel, în timpul domnitorului Gheorghe Bibescu s-a redactat (la 3 martie 1848) un decret³¹ prin care se fixa „un curs unic pentru toate monetele care circulau în țară”³², act normativ a cărui punere în aplicare (din cauza evenimentelor revoluționare) va fi posibilă prin dispunerea Guvernului provizoriu de mai târziu.

Toate încercările de reglementare a circulației monetare aveau însă nevoie de aprobarea în primul rând a reprezentantului puterii suzerane, iar mai apoi de cea a Vienei, „prin faimoasa sa Agenție de la noi”³³, ambele țări având „tot interesul ca

²³ Andrei Oțetea, *Înființarea consulatelor franceze în țările românești*, în *Revista istorică*, XVIII, 10-12, București, 1932, p. 330-349.

²⁴ Vasile Docea, *Înființarea reprezentanței consulare a Prusiei la Galați (1837)*, în *Danubius*, XIII-XIV, Galați, 1992, p. 146.

²⁵ Constantin Șerban, *Înființarea consulatelor ruse în Țara Românească și Moldova*, în *Studii și Cercetări de Istorie Medie*, II, 1, București, 1951, p. 63.

²⁶ Dimitrie Bodin, *Contribuții la istoricul consulatelor Regatului celor două Sicilii în Principatele Române*, în *Revista istorică română*, VIII, 1838, 30 p.; idem, *Politica economică a Regatului Sardiniei în Marea Neagră și pe Dunăre în legătură cu Principatele Române*, în *Revista istorică română*, IX, București, 1939, p. 3-25; idem, *Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele Române și Regatul Sardiniei*, București, 1941.

²⁷ *Istoria Românilor*, vol. VI, Editura Enciclopedică, București, 2002, p. 589-642.

²⁸ C. I. Condurache, *op. cit.*, p. 27-60.

²⁹ *Ibidem*, p. 50.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ T. G. Bulat, *O încercare de stabilizare a monetei în 1848*, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, XVIII, 48, București, 1923, p. 113-114.

³² C. I. Condurache, *op. cit.*, p. 50.

³³ *Ibidem*.

moneta lor să circule la cursuri superioare valori intrinseci pe care o avea realmente”³⁴.

Unirea Principatelor (înfăptuită la 1859) și urcarea pe tron a domnitorului Alexandru Ioan Cuza³⁵ vor conduce la alte încercări de introducere a unui nou sistem monetar. Deși domnitorul Unirii va fi sprijinit în efortul său și de consulul francez de la Iași (Victor Place³⁶), dorința lui de a înfăptui o reformă monetară nu se va concretiza până la sfârșitul domniei.

Îi va reveni urmașului său în fruntea țării (domnitorului Carol I), privilegiul de a realiza această reformă monetară, prin „Legea pentru înființarea noului sistem monetar și fabricarea monetelor naționale”³⁷ (promulgată la 14 aprilie 1867).

Prin introducerea sistemului monetar național (în 1867) și adoptarea sistemul bimetalist³⁸ al Uniunii Monetare Latine, relațiile economice și comerciale pe care statul român modern le va dezvolta în continuare cu Imperiul Otoman, Austria (din 1867 Austro-Ungaria), Marea Britanie, Franța și Rusia³⁹, vor evolua pe noi coordonate, mai favorabile.

În aceste condiții, pe teritoriul României vor continua să circule și monedele de aur austriece, rusești, otomane, englezești. Printre ele se vor afla (desigur) și acele nominaluri existente în cadrul *Tezaurului monetar* pe care îl publicăm în prezentul studiu.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ N. Iorga, *Banii lui Cuza-Vodă*, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, XVIII, 47, București, 1923, p. 65-81; Const. Moisil, *Cu privire la banii lui Cuza-Vodă*, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, XVIII, 48, București, 1923, p. 98-100.

³⁶ C. I. Condurache, *op. cit.*, p. 52; Marcel Emmerit, *Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'Union*, Institutul de Arte Grafice „E. Marvan”, București, 1931, 192 p.

³⁷ C. I. Condurache, *op. cit.*, p. 59.

³⁸ *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 620.

³⁹ *Ibidem*, p. 611.

CATALOGUL TEZAURULUI MONETAR

Județul BACĂU, România; 2019

234 AV (1835-1878); descoperire întâmplătoare

Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”, inventariere în curs

Imperiul Britanic (Regatul Unit)

Victoria (1838-1901)

1. Liră (Sovereign) [AV]; Sydney (Australia)
1873, 7,97 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 514 (KM # 736.2).

Imperiul Rusiei

Nicolae I (1825-1855)

2. 5 Ruble [AV]; Санкт-Петербург / Sankt-Petersburg
1835, 6,56 g, 22,6 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1063 (C # 175.1).
3. 5 Ruble [AV]; Санкт-Петербург / Sankt-Petersburg
1839, 6,49 g, 22,6 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1063 (C # 175.1).

Alexandru al II-lea (1855-1881)

4. 5 Ruble [AV]; Санкт-Петербург / Sankt-Petersburg
1863, 6,55 g, 22,6 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1063 (Y # B26).
5. 5 Ruble [AV]; Санкт-Петербург / Sankt-Petersburg
1864, 6,54 g, 22,6 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1063 (Y # B26).
6. 5 Ruble [AV]; Санкт-Петербург / Sankt-Petersburg
1876, 6,54 g, 22,6 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1063 (Y # B26).
7. 5 Ruble [AV]; Санкт-Петербург / Sankt-Petersburg
1876, 6,56 g, 22,6 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1063 (Y # B26).
8. 5 Ruble [AV]; Санкт-Петербург / Sankt-Petersburg
1877, 6,55 g, 22,6 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1063 (Y # B26).
9. 5 Ruble [AV]; Санкт-Петербург / Sankt-Petersburg
1877, 6,50 g, 22,6 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1063 (Y # B26).
10. 5 Ruble [AV]; Санкт-Петербург / Sankt-Petersburg
1877, 6,52 g, 22,6 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1063 (Y # B26).
11. 5 Ruble [AV]; Санкт-Петербург / Sankt-Petersburg
1877, 6,54 g, 22,6 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1063 (Y # B26).

*Imperiul Otoman**Abdülmeçid I (A.H. 1255-1267 / A.D. 1839-1861)*

12. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 12 [1850]. 7,21 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1179 (KM # 679).
13. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 14 [1852]. 7,16 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1179 (KM # 679).
14. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 15 [1853]. 7,17 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1179 (KM # 679).
15. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 15 [1853]. 7,17 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1179 (KM # 679).
16. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 15 [1853]. 7,10 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1179 (KM # 679).
17. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 16 [1854]. 7,22 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1179 (KM # 679).
18. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 17 [1855]. 7,19 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1179 (KM # 679).
19. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 18 [1856]. 7,19 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1179 (KM # 679).
20. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 18 [1856]. 7,20 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1179 (KM # 679).
21. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 22 [1860]. 7,20 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1179 (KM # 679).
22. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 23 [1861]. 7,14 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1179 (KM # 679).

Abdülaziz (A.H. 1277-1293 / A.D. 1861-1876)

23. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 1 [1861]. 7,17 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).
24. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 1 [1861]. 7,12 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).
25. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 2 [1862]. 7,13 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).
26. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 2 [1862]. 7,16 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).

-
27. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 2 [1862]. 7,22 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).
 28. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 2 [1862]. 7,16 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).
 29. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 7 [1867]. 7,23 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).
 30. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 7 [1867]. 7,14 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).
 31. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 7 [1867]. 7,10 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).
 32. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 8 [1868]. 7,15 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).
 33. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 8 [1868]. 7,23 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).
 34. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 9 [1869]. 7,20 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).
 35. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 9 [1869]. 7,21 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).
 36. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 9 [1869]. 7,14 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).
 37. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 9 [1869]. 7,14 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).
 38. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 9 [1869]. 7,20 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).
 39. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 9 [1869]. 7,18 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).
 40. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 9 [1869]. 7,15 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).
 41. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 9 [1869]. 7,14 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).
 42. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 10 [1870]. 7,21 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).

43. 100 Kuruş [AV]; Kostantiniye / Constantinopol
Anul 13 [1873]. 7,12 g; 22 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 1181 (KM # 696).

Imperiul Austriei

Ferdinand I (1835-1848)

44. Ducat [AV]; Wien / Viena
1837. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
45. Ducat [AV]; Wien / Viena
1842. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
46. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1842. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
47. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1843. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
48. Ducat [AV]; Wien / Viena
1844. 3,44 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
49. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1845. 3,44 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
50. Ducat [AV]; Venezia / Venetia
1845. 3,39 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
51. Ducat [AV]; Wien / Viena
1848. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
52. Ducat [AV]; Wien / Viena
1848. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
53. Ducat [AV]; Wien / Viena
1848. 3,43 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
54. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1848. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
55. Ducat [AV]; Wien / Viena
1848. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
56. Ducat [AV]; Wien / Viena
1848. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
57. Ducat [AV]; Kremnica / Kremnitz (Slovakia)
1848. 3,46 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).

-
58. Ducat [AV]; Kremnica / Kremnitz (Slovakia)
1848. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
59. Ducat [AV]; Wien / Viena
1848. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
60. Ducat [AV]; Wien / Viena
1848. 3,45 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
61. Ducat [AV]; Wien / Viena
1848. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
62. Ducat [AV]; Wien / Viena
1848. 3,44 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
63. Ducat [AV]; Wien / Viena
1848. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
64. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1848. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).
65. Ducat [AV]; Wien / Viena
1848. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 74 (KM # 2262).

Franz Joseph I (1848-1916)

66. Ducat [AV]; Wien / Viena
1852. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
67. Ducat [AV]; Wien / Viena
1852. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
68. Ducat [AV]; Wien / Viena
1852. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
69. Ducat [AV]; sigla monetăriei ilizibilă
1853. 3,46 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
70. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1853. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
71. Ducat [AV]; Wien / Viena
1853. 3,43 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
72. Ducat [AV]; Wien / Viena
1853. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
73. Ducat [AV]; Wien / Viena
1854. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).

-
74. Ducat [AV]; Wien / Viena
1854. 3,43 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 75. Ducat [AV]; Wien / Viena
1854. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 76. Ducat [AV]; Wien / Viena
1854. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 77. Ducat [AV]; Wien / Viena
1854. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 78. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1854. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 79. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1854. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 80. Ducat [AV]; Wien / Viena
1854. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 81. Ducat [AV]; Wien / Viena
1854. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 82. Ducat [AV]; Wien / Viena
1854. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 83. Ducat [AV]; Wien / Viena
1854. 3,44 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 84. Ducat [AV]; Wien / Viena
1854. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 85. Ducat [AV]; Wien / Viena
1854. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 86. Ducat [AV]; Wien / Viena
1854. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 87. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 88. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 89. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).

-
90. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 91. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 92. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,43 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 93. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 94. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,45 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 95. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 96. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 97. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 98. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 99. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 100. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 101. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 102. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 103. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 104. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 105. Ducat [AV]; sigla monetăriei ilizibilă
1855. 3,46 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).

-
106. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,43 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
107. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,46 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
108. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
109. Ducat [AV]; Kremnica / Kremnitz (Slovakia)
1855. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
110. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,44 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
111. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
112. Ducat [AV]; Wien / Viena
1855. 3,37 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
113. Ducat [AV]; Wien / Viena
1856. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
114. Ducat [AV]; Wien / Viena
1856. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
115. Ducat [AV]; Wien / Viena
1856. 3,44 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
116. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1856. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
117. Ducat [AV]; Wien / Viena
1856. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
118. Ducat [AV]; Wien / Viena
1856. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
119. Ducat [AV]; Wien / Viena
1858. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
120. Ducat [AV]; Wien / Viena
1859. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
121. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1859. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).

-
122. Ducat [AV]; Wien / Viena
1859. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 123. Ducat [AV]; Wien / Viena
1859. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 124. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1859. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 125. Ducat [AV]; Wien / Viena
1859. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 126. Ducat [AV]; sigla monetăriei ilizibilă
1859. 3,47 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2263).
 127. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1860. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
 128. Ducat [AV]; Wien / Viena
1860. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
 129. Ducat [AV]; Wien / Viena
1860. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
 130. Ducat [AV]; Wien / Viena
1860. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
 131. Ducat [AV]; sigla monetăriei ilizibilă
1860. 3,46 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
 132. Ducat [AV]; Wien / Viena
1860. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
 133. Ducat [AV]; Wien / Viena
1860. 3,40 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
 134. Ducat [AV]; Wien / Viena
1861. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
 135. Ducat [AV]; sigla monetăriei ilizibilă
1861. 3,44 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
 136. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1861. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
 137. Ducat [AV]; Wien / Viena
1861. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).

-
138. Ducat [AV]; Wien / Viena
1861. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
139. Ducat [AV]; Wien / Viena
1861. 3,43 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
140. Ducat [AV]; Wien / Viena
1861. 3,44 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
141. Ducat [AV]; Wien / Viena
1861. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
142. Ducat [AV]; Kremnica / Kremnitz (Slovakia)
1861. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
143. Ducat [AV]; sigla monetăriei ilizibilă
1861. 3,45 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
144. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1861. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
145. Ducat [AV]; Wien / Viena
1862. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
146. Ducat [AV]; Wien / Viena
1862. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
147. Ducat [AV]; Wien / Viena
1862. 3,20 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
148. Ducat [AV]; Wien / Viena
1862. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
149. Ducat [AV]; Wien / Viena
1862. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
150. Ducat [AV]; Wien / Viena
1862. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
151. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1862. 3,43 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
152. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1862. 3,44 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
153. Ducat [AV]; Wien / Viena
1862. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).

-
154. Ducat [AV]; Wien / Viena
1863. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
155. Ducat [AV]; Wien / Viena
1863. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
156. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1863. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
157. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1863. 3,42 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
158. Ducat [AV]; Wien / Viena
1863. 3,45 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
159. Ducat [AV]; Venezia / Veneția
1863. 3,44 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
160. Ducat [AV]; Wien / Viena
1863. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
161. Ducat [AV]; Wien / Viena
1863. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
162. Ducat [AV]; Wien / Viena
1863. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
163. Ducat [AV]; Wien / Viena
1863. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
164. Ducat [AV]; Wien / Viena
1863. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
165. Ducat [AV]; Wien / Viena
1863. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
166. Ducat [AV]; Wien / Viena
1863. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
167. Ducat [AV]; Venezia / Veneția
1863. 3,47 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
168. Ducat [AV]; Wien / Viena
1863. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
169. Ducat [AV]; Wien / Viena
1863. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).

-
170. Ducat [AV]; Wien / Viena
1863. 3,46 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
171. Ducat [AV]; Wien / Viena
1863. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
172. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1863. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
173. Ducat [AV]; Wien / Viena
1863. 3,44 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
174. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1863. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
175. Ducat [AV]; Kremnica / Kremnitz (Slovakia)
1863. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
176. Ducat [AV]; Wien / Viena
1863. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
177. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1864. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
178. Ducat [AV]; Wien / Viena
1864. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
179. Ducat [AV]; Wien / Viena
1864. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
180. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1864. 3,45 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
181. Ducat [AV]; Wien / Viena
1864. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
182. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1865. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
183. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1865. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
184. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1865. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).
185. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1865. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2264).

-
- 186.** Ducat [AV]; Wien / Viena
1866. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2265).
- 187.** Ducat [AV]; Wien / Viena
1866. 3,50 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2265).
- 188.** Ducat [AV]; Wien / Viena
1866. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2265).
- 189.** Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1866. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2265).
- 190.** Ducat [AV]; Wien / Viena
1866. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2265).
- 191.** Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1866. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2265).
- 192.** Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1866. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2265).
- 193.** Ducat [AV]; Wien / Viena
1866. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2265).
- 194.** Ducat [AV]; Wien / Viena
1866. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2265).

Imperiul Austro-Ungar

Franz Joseph I (1848-1916)

- 195.** Ducat [AV]; Wien / Viena
1867. 3,45 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
- 196.** Ducat [AV]; Wien / Viena
1867. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
- 197.** Ducat [AV]; Wien / Viena
1867. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
- 198.** Ducat [AV]; Wien / Viena
1867. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
- 199.** Ducat [AV]; Wien / Viena
1867. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
- 200.** Ducat [AV]; Wien / Viena
1867. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).

-
201. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1867. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
202. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1867. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
203. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1867. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
204. Ducat [AV]; Wien / Viena
1867. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
205. Ducat [AV]; Karlsburg / Alba Iulia
1867. 3,46 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
206. Ducat [AV]; Wien / Viena
1867. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
207. Ducat [AV]; Wien / Viena
1868. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
208. Ducat [AV]; sigla monetăriei ilizibilă
1868. 3,48 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
209. Ducat [AV]; Wien / Viena
1869. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
210. Ducat [AV]; Wien / Viena
1871. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
211. Ducat [AV]; Wien / Viena
1871. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
212. Ducat [AV]; Wien / Viena
1871. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
213. Ducat [AV]; Wien / Viena
1871. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
214. Ducat [AV]; sigla monetăriei ilizibilă
1871. 3,47 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
215. Ducat [AV]; Wien / Viena
1871. 3,46 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
216. Ducat [AV]; Wien / Viena
1872. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).

-
217. Ducat [AV]; Wien / Viena
1872. 3,48 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2266).
218. Ducat [AV]; fără sigla monetăriei
1872. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2267).
219. Ducat [AV]; fără sigla monetăriei
1873. 3,48 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2267).
220. Ducat [AV]; fără sigla monetăriei
1874. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2267).
221. Ducat [AV]; fără sigla monetăriei
1874. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2267).
222. Ducat [AV]; fără sigla monetăriei
1874. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2267).
223. Ducat [AV]; fără sigla monetăriei
1874. 3,47 g; 20 mm.; perforată. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2267).
224. Ducat [AV]; fără sigla monetăriei
1876. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2267).
225. Ducat [AV]; fără sigla monetăriei
1877. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2267).
226. Ducat [AV]; fără sigla monetăriei
1877. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2267).
227. Ducat [AV]; fără sigla monetăriei
1877. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2267).
228. Ducat [AV]; fără sigla monetăriei
1877. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2267).
229. Ducat [AV]; fără sigla monetăriei
1877. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2267).
230. Ducat [AV]; fără sigla monetăriei
1877. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2267).
231. Ducat [AV]; fără sigla monetăriei
1877. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2267).
232. Ducat [AV]; fără sigla monetăriei
1877. 3,49 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2267).

233. Ducat [AV]; fără sigla monetăriei
1877. 3,48 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2267).
234. Ducat [AV]; fără sigla monetăriei
1878. 3,47 g; 20 mm. *SCWC 1801-1900*, p. 75 (KM # 2267).

*A 19TH CENTURY MONETARY GOLD HOARD
DISCOVERED IN BACĂU COUNTY
(ABSTRACT)*

On the 31st of August 2019, a passionate lover of history, had a chance to randomly discover an important monetary gold treasure, in Bacău county. According to the law in force, the monetary gold treasure has been deposited at the History Museum in Bacău. Immediately, the gold coins were submitted to the standard procedure of analysis, research and evaluation, in advance of their entry into the museum patrimony.

The monetary treasure consists of 234 gold coins: a coin of the British Empire (United Kingdom), ten coins of the Russian Empire, 32 coins of the Ottoman Empire and 191 coins of the Austrian Empire respectively Austro-Hungarian Empire.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

Figure 1 ab.	1 Sovereign (1873) – Queen Victoria (1838-1901).
Figure 2 ab.	5 Roubles (1835) – Emperor Nicholas I (1826-1855).
Figure 3 ab.	5 Roubles (1863) – Emperor Alexander II (1855-1881).
Figure 4 ab.	100 Kurus (1850) – Sultan/Emperor Abdülmecid I (1839-1861).
Figure 5 ab.	100 Kurus (1861) – Sultan/Emperor Abdülaziz (1861-1876).
Figure 6 ab.	1 Ducat (1837) – Emperor Ferdinand I (1835-1848).
Figure 7 ab.	1 Ducat (1855) – Emperor Franz Joseph I (1848-1916).
Figure 8 ab.	1 Ducat (1867) – Emperor Franz Joseph I (1848-1916).

Figura 1 ab. 1 liră (sovereign) (1873) – Regina Victoria (1838-1901)

Figura 2 ab. 5 ruble (1835) – Împăratul Nicolae I (1826-1855)

Figura 3 ab. 5 ruble (1863) – Împăratul Alexandru al II-lea (1855-1881)

Figura 4 ab. 100 kuruşi (1850) – Sultanul / Împăratul Abdülmecid I (1839-1861)

Figura 5 ab. 100 kuruşi (1861) – Sultanul / Împăratul Abdülaziz (1861-1876)

Figura 6 ab. 1 ducat (1837) – Împăratul Ferdinand I (1835-1848)

„CHESTIUNEA ARMEANĂ”: PREMISE ȘI RECUNOAȘTERE INTERNAȚIONALĂ

Remus TANASĂ¹

Cuvinte cheie: *Anatolia Orientală, Turcia, Rusia, 1878, Caucaz*

Keywords: *Eastern Anatolia, Turkey, Russia, 1878, Caucasus*

La 7 februarie 1878, ambasadorul Franței la Berlin, Élie de Gontaut-Biron, îi mărturisea într-o telegramă secretarului german al Afacerilor Externe, Bernhard Ernst von Bülow, că nefericita „chestiune orientală” nu se va încheia niciodată; secretarul german, i-a răspuns sec, tot printr-o telegramă că de-abia atunci începea². Episodul descrie saga „chestiunii armenesti”, care a prelungit deznodământul „chestiunii orientale” până după Primul Război Mondial³. Destinul armenilor nu a fost unul ușor, punctul culminant înregistrându-se în timpul Marelui Război, când soarta a peste un milion dintre ei a fost curmată de intervenția autorităților otomane, armenii fiind, fără voia lor, primul popor supus la un genocid în epoca modernă⁴. Cine dorește să înțeleagă cum s-a ajuns la acest eveniment tragic trebuie ca mai întâi să cunoască viața armenilor ca supuși otomani, care, în mare parte, explică și apariția „chestiunii armenesti”.

Dacă este să ne aplecăm asupra acestui din urmă subiect, trebuie avute în vedere două direcții complementare de cercetare⁵: studiul istoriei popoarelor care

¹ Academia Română, Filiala Iași – Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, IAȘI.

² Gabriel Hanotaux, *Histoire de la France contemporaine (1871-1900)*. *La République parlementaire*, vol. IV, Ancienne Librairie Furne, Paris, 1903, p. 127.

³ Simon Payaslian, *United States Policy Toward the Armenian Question and the Armenian Genocide*, Palgrave-Macmillan, New York, 2005, p. 179-188.

⁴ Michael Heseemann, *Genocidul împotriva armenilor*, Meteor Publishing, București, 2016, p. 27-28.

⁵ Arshag Ohan Sarkissian, *History of the Armenian Question to 1885*, University of Illinois Press, Urbana, 1938, p. 11.

s-au intersectat în Anatolia⁶ pe parcursul secolelor XI-XX și istoria diplomației, îndeosebi a celei Marilor Puteri europene.

Interacțiunea dintre armeni și turci sau dintre armeni și popoare mulsumane precum curzii și cerchezii pe de o parte, precum și relația dintre turci și curzi pe de altă parte, este fundamentală pentru a desluși ițele „chestiunii armenesti”, mai ales în secolul al XIX-lea. De altfel, impunerea „chestiunii” la masa discuțiilor de pace ce pregăteau tratatul de la Berlin din 1878, s-a datorat banditismul triburilor curde și cercheze⁷, victimele predilecte fiind armenii din Anatolia Orientală⁸.

De o importanță capitală a fost și activitatea diplomatică a Marilor Puteri europene, îndeosebi cea a Rusiei, Marii Britanii și, spre ultimul sfert de secol XIX, cea a Germaniei. Armenii s-au lăsat seduși de cochetăria europeană și, spre deosebire de alte popoare precum cel grec, sârb, bulgar sau libanez, din cauza poziționării geografice și a calculelor geostrategice, armenii n-au avut parte nici de autodeterminare și nici de autoadministrare, ci de samavolnicie, după care de precaritate, pentru ca, în cele din urmă, să fie victimele primului genocid modern. Oricâtă bunăvoință ar fi putut declama unele Mari Puteri în privința armenilor, tratatele cu Turcia au căutat să traseze, mai întâi, interesele imediate ale statelor europene și, doar secundar, drepturile armenilor.

În secolul al XIX-lea, expansiunea Imperiul Țarist în zona Caucazului, a făcut ca, din punct de vedere numeric, a doua comunitate armenescă să se găsească pe teritoriul Rusiei imperiale. Cu toate acestea, cei mai mulți dintre armeni erau în continuare supuși ai Imperiului Otoman. Rivalitatea și învecinarea dintre cele două state⁹ au constituit prilejul internațional ce, pe de-o parte, i-a impulsionat pe armeni să caute echitatea și autodeterminarea, iar pe de altă parte, a determinat Marile Puteri să propună îmbunătățirea condiției armenilor din Imperiul Otoman. „Chestiunea armeană” i-a avut ca principali protagoniști pe armenii otomani, de aceea atenția trebuie concentrată asupra acestora.

⁶ Istoriografia armenescă folosește denumirea de „Armenia Occidentală” când face referire la Anatolia Orientală.

⁷ Brad Dennis, *Patterns of Conflict and Violence in Eastern Anatolia Leading Up to the Russo-Turkish War and the Treaty of Berlin*, în M. Hakan Yavuz, Peter Sluggett (eds.), *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, University of Utah Press, Salt Lake City, 2011, p. 277.

⁸ Marcello Flores, *Il genocidio degli armeni*, Mulino, Bologna, 2006, p. 33-34.

⁹ Candan Badem, „Forty Years of Black Days”? *The Russian Administration of Kars, Ardahan, and Batum, 1878-1918*, în Lucien J. Frary, Mara Kozelsky (eds.), *Russian-Ottoman Borderlands: The Eastern Question Reconsidered*, The University of Wisconsin Press, Madison, 2014, p. 222.

Deși terminologia ce desemnează subiectul în discuție este de dată relativ recentă – secolul al XIX-lea –, începuturile trebuie căutate undeva în secolul al XI-lea, când selgiucizii au pătruns în Anatolia. Din cauza conflictelor și a instabilității din zonă, în 1062¹⁰ se consemnează un mare val migratoriu al armenilor, ocazie cu care un număr consistent de armeni a ajuns și pe teritoriul țării noastre, în Moldova¹¹. Peste mai puțin de două decenii, în 1080, armenii au reușit să fondeze o nouă entitate statală, în Cilicia, regiune aflată în sud-estul Anatoliei, și care a rezistat până în 1375¹². Granițele regatului Armeniei Ciliciene nu îi cuprindea pe toți armenii, aceștia fiind răspândiți în toată Anatolia Orientală și în Caucaz, precum și în Europa Orientală sau Crimeea. În orice caz, după dispariția regatului, armenii nu au mai avut un stat care să le apere drepturile și viața. De aceea, credem că nu este exagerat să afirmăm că ceea ce istoriografic s-a consacrat prin denumirea de „chestiunea armeană” își are începuturile în secolul al XI-lea și se accentuează pe măsură ce Imperiul Otoman se fortifică și se extinde în detrimentul vecinilor pe cale de dispariției (Imperiul Bizantin) sau în retragere (Persia).

Neapărat trebuie pomenit și un alt fapt definitoriu pentru „chestiunea armeană”, și anume că un număr important de armeni a emigrat la Constantinopol și, apoi, la Istanbul în secolele XIV-XV, din cauza expedițiilor organizate de diferiți șefi de triburi de mai la est de Caucaz¹³. Inexistența unor granițe stabile și a unei autorități centrale, chiar și în perioada otomană, au făcut ca armenii otomani să-și găsească sediul politic și religios la Istanbul.

După cucerirea Constantinopolului, sultanul Mohamed al II-lea a dorit ca armenii din oraș să rămână și chiar a invitat o colonie numeroasă din Brusa să se stabilească în orașul proaspăt cucerit¹⁴. Fiind recunoscuți ca negustori iscusiți¹⁵, armenii trebuiau ținuti să rămână și, eventual, invitați să se așeze în oraș. Atitudinea

¹⁰ Hagop Djolian Siruni, *Armenii în viața economică a țărilor române*, Institutul de Studii și Cercetări Balcanice, București, 1944, p. 5-6.

¹¹ Idem, *Legăturile seculare între armenii din Polonia și cei din Moldova*, în Hagop Djolian Siruni (ed.), *Ani. Anuar de cultură armeană. 1942-1943*, București, 1943, p. 173

¹² Jacob Ghazarian, *The Armenian Kingdom in Cilicia during the Crusades: The Integration of Cilician Armenians with the Latins (1080-1393)*, Routledge, Londra, 2000, p. 159; a se vedea și Nicolae Iorga, *Trei conferințe despre Armenia Ciliciană*, în Nicolae Iorga, *Scrieri istorice despre armeni*, Ararat, București, 1999, p. 68-175.

¹³ Arshag Ohan Sarkissian, *op. cit.*, p. 13-14.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Nicolae Iorga, *Armenii din Constantinopol*, în Nicolae Iorga, *Scrieri istorice despre armeni...*, p. 237-238.

sultanului nu era ceva ieșit din comun, dacă ținem cont că și domnul Moldovei, Alexandru cel Bun, a făcut același lucru la 1401¹⁶. Pentru a-i convinge per armeni să rămână sau să vină la Constantinopol, în 1461, sultanul l-a numit pe episcopul armean Ioachim drept primul patriarh armean al Constantinopolului¹⁷. În secolele ce vor urma, persoana ce va ocupa acest scaun va depinde de voința sultanului, în sensul că investitura avea loc prin firman, patriarhului armean de la Constantinopol atribuindu-i-se un rang egal cu cel al unui pașă.

În Imperiul Otoman, clasificarea supușilor se făcea pe baze religioase, astfel punându-se bazele sistemului milleturilor¹⁸. Toți supușii non-musulmani erau încadrați într-un millet. Sistemul constituia un instrument administrativ destul de eficient pentru ca autoritatea otomană să colecteze impozitele și să țină sub control populațiile non-musulmane. În schimbul unor taxe speciale, membrii milleturilor își puteau practica religia, iar milletul se bucura de autonomie în privința treburilor interne. Conducătorul și reprezentantul milletului armean era patriarhul de la Constantinopol al Bisericii Apostolice Armene¹⁹. Până în secolul naționalităților, milletul armean era cunoscut și ca „milletul cel loial”²⁰, deoarece, cu mici excepții, armenii nu au ridicat arma în mod organizat împotriva autorității otomane²¹.

La începutul secolului al XIX-lea, existau trei milleturi mai importante în Turcia: cel grec-ortodox (ce cuprindea mai multe etnii de rit creștin-ortodox), cel armean și cel evreiesc. Milletul armean a căpătat o greutate deosebită după 1830, când Grecia și-a obținut independența. Până atunci, era al doilea cel mai mare numeros millet după cel grec-ortodox. Din acel an, milletul armean devine cel mai numeros, fiind cunoscut și ca „milletul cel loial”²², însă, în a doua jumătate din veacul al XIX-lea, din cauza tratamentului păgubos la care au fost supuși și a

¹⁶ P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava (30 iulie 1401)*, în *Revista istorică română*, 4, 1934, p. 44-56.

¹⁷ Krzysztof Stopka, *Armenia Christiana: Armenian Religious Identity and the Churches of Constantinople and Rome (4th-15th century)*, Jagiellonian University Press, Cracovia, 2017, p. 304.

¹⁸ Feroz Ahmad, *The Late Ottoman Empire*, în Marian Kent (ed.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Frank Cass, Londra, 2005, p. 18.

¹⁹ Hagop Barsoumian, *The Eastern Question and the Tanzimat Era*, în Richard G. Hovannisian (ed.), *The Armenian People from Ancient to Modern Times (vol. 2), Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century*, Macmillan, New York, 1997, p. 184.

²⁰ Musa Şaşmaz, *British Policy and the Application of Reforms for Armenians in eastern Anatolia 1877-1897*, Turkish Historical Society Printing House, 2000, p. 15.

²¹ Arshag Ohan Sarkissian, *op. cit.*, p. 16.

²² Musa Şaşmaz, *op. cit.*, 2000, p. 15.

persecuțiilor, armenii au început să se manifeste tot mai hotărât în vederea autodeterminării, fie în cadrul imperiului, după exemplul Libanului²³, fie împotriva autorității sultanului, pentru independență²⁴.

A trebuit ca situația armenilor să se înrăutățească mai mult și ca generațiile tinere de armeni să preia inițiativa²⁵ în sânul comunității pentru ca „miletul cel loial”²⁶ să îmbrățișeze metode neconvenționale, adică metode ce implicau riposta fizică. Conform unor statistici otomane din 1844, din cei aproximativ 2.400.000 de etnici armeni, doar 560.000, adică între 25%-30% locuiau în zone urbane, restul în zone rurale sau agricole, îndeosebi în Anatolia Orientală²⁷. Faptul că majoritatea armenilor nu locuia în centrele urbane este important pentru înțelegerea „chestiunii armenice”, deoarece armenii din zonele rurale erau tocmai cei mai persecutați de autorități prin împovărarea cu taxe ce variaua de la an la an și de la regiune la regiune, dar, mai ales, prin lipsa de măsuri de protecție față de surghiunul la care îi supuneau triburile curde și cercheze²⁸. De exemplu, în fiecare vară, cam douăzeci și patru de triburi curde din Mosul migrau spre districtul Van pentru transhumanță, lăsându-și oile să pască la discreție²⁹, chiar și peste terenurile cultivate din preajma satelor locuite de armeni, adesea sustrăgând și rezervele de hrană din respectivele sate³⁰. Tocmai permisivitatea față de triburile curde sau cercheze, pe fondul slăbiciunii autorității centrale otomane³¹, a contribuit la

²³ Marcello Flores, *op. cit.*, p. 31.

²⁴ Louise Nalbandian, *The Armenian revolutionary movement. The development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century*, University of California Press, Berkeley, 1963, p. 30-67.

²⁵ *Ibidem*, p. 46-66.

²⁶ Este semnificativ episodul legat de liderul curd Beder-Khan, care în anii '40 ai secolului al XIX-lea, încercând să-și mențină statutul semi-autonom, în confruntarea ce se întrededa cu armata sultanului, a căutat să-i atragă de partea sa pe armenii din partea orientală a imperiului, însă aceștia nu s-au implicat; în Arshag Ohan Sarkissian, *op. cit.*, p. 16. A se vedea și Nilay Özok-Gündoğan, *Ruling the Periphery, Governing the Land: The Making of the Modern Ottoman State in Kurdistan, 1840-70*, în *Comparative Studies of South Asia Africa and the Middle East*, 34, 1/2014, p. 160-175.

²⁷ Simon Payaslian, *The History of Armenia from the Origins to the Present*, Palgrave-Macmillan, New York, 2007, p. 103-124.

²⁸ Louise Nalbandian, *op. cit.*, p. 27.

²⁹ Brad Dennis, *op. cit.*, p. 278-279.

³⁰ Hagop Barsoumian, *op. cit.*, p. 193.

³¹ Veli Yadirgi, *The Transformation of Ottoman Kurdistan: Underdevelopment in Ottoman Kurdistan in the Age of Centralisation, Westernisation and Crisis (1800-1914)*, în Veli Yadirgi, *The Political Economy of the Kurds of Turkey From the Ottoman Empire to the Turkish Republic*, Cambridge

recunoașterea „chestiunii armenie” de către Marile Puteri, care, alături de reprezentanții armenilor, au susținut nevoia de garanții pentru viața și proprietatea membrilor milletului.

Situația armenilor era una foarte precară, stare care s-a înrăutățit după 1839, când începea epoca tanzimatului³². Fiind creștini, armenii erau supuși unor taxe mărite sau multiplicat, precum și unor serii de restricții de ordin militar (nu aveau voie să poarte armă și nici nu putea accede la funcții militare) și de ordin civil (nu puteau ocupa funcții în administrația de stat, iar mărturia unui non-musulman nu era validă în tribunal)³³. Este de la sine înțeles că în cazul unei tentative armate de jaf, viol sau crimă, armenii nu doar că nu aveau arme pentru a se apăra, dar, ulterior, nu puteau nici reclama delictul fără martori musulmani. Există nenumărate cazuri înregistrate când faptele aveau loc, iar armenii nu și-au putut găsi dreptatea³⁴. Mai mult, pentru că autoritățile otomane nu luau măsuri pentru a preveni ilegalități de acest fel, comunitatea armenescă nu întrezărea un viitor mai bun.

În situația dată, armenii nu-și putea dori decât reforma imperiului. Din acest motiv, până la tratatul de la Berlin din 1878, milletul armean nu a luat în considerare alte măsuri în afară de reforma pașnică³⁵.

Ideea de reformă nu era străină lumii otomane³⁶ și diplomației europene, însă, de la comunitate la comunitate sau de la tabără la tabără, reforma însemna altceva. Pentru otoman însemna reforma militară și fiscală pentru ca imperiul să nu se dezintegreze. Pentru non-otoman și, în mod special, pentru armean, reforma însemna introducerea unui sistem de taxare echitabil și o modalitate mai puțin

University Press, Cambridge, 2017, p. 93-103; Ali Yaycioglu, *Partners of the Empire. The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, Stanford, 2016, p. 242.

³² Alan Palmer, *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, Barnes & Noble, New York, 1994, p. 110-111, 135-136; Yonca Koksall, *Coercion and Mediation: Centralization and Sedentarization of Tribes in the Ottoman Empire*, în *Middle Eastern Studies*, 42, 2006, p. 469-491.

³³ Vahakn N. Dadrian, *Islamic Sacred Law as a Matrix of Ottoman Legal Order and Nationality Conflicts*, în Vahakn N. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, Berghahn Books, New York, 2004, p. 3-7.

³⁴ Duke of Argyll (George Douglas Campbell), *The Eastern question from the Treaty of Paris 1836 to the Treaty of Berlin 1878 and to the Second Afghan War*, vol. I, Strahan & Company Limited, Londra, 1879, p. 50-54.

³⁵ Richard G. Hovannisian, *The Armenian Question in the Ottoman Empire (1876-1914)*, în Richard G. Hovannisian (ed.), *op. cit.*, p. 212.

³⁶ A se vedea Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire (1856-1876)*, Princeton University Press, Princeton, 1963.

discreționară de a colecta taxele³⁷, accesul creștinilor în funcțiile publice și admiterea mărturiei în tribunal.

Diplomația Marilor Puteri ținea cont de propriile interese și, de la stat la stat, reforma însemna altceva³⁸. Pentru Marea Britanie însemna conservarea Imperiului Otoman, deci cam ceea ce însemna și pentru otomani. Semnificativă pentru soarta armenilor a fost insistența britanică pentru măsuri de reformă în partea balcanică a imperiului. În ceea ce privește pe Rusia, cealaltă mare putere interesată direct de afacerile interne ale Turciei, năzuința era de a obține drepturi pentru creștini, astfel ca aceștia să privească spre și să coopereze la nevoie cu Imperiul Țarist³⁹.

Preambulul „chestiunii armenie” a fost deschis în 1774, prin tratatul de la Kuciuk-Kainargi⁴⁰, ce a oferit posibilitatea Rusiei de a interveni în treburile interne ale Turciei atunci când era vorba despre supușii otomani de rit creștin. „Chestiunea armeană” avea să-și capete recunoașterea internațională în urma tratatului de la Berlin din 1878, prin intermediul articolului 61 ce prevedea ca Înalta Poartă să ia toate măsurile necesare pentru ca ordinea și legea să devină o normă și pentru regiunile otomane locuite de armeni, în special pentru a-i proteja pe aceștia de agresiunile curzilor și cerchezilor⁴¹. Luându-și un asemenea angajament, Turcia ar fi trebuit să răspundă pentru nerespectarea dispoziției din articol în fața celorlalte puteri semnatare ale tratatului de la Berlin.

Contextul internațional ce a determinat recunoașterea diplomatică a precarității armenilor a fost rivalitatea dintre Turcia și Rusia, alături de interesele strategice și comerciale ale Marii Britanii din zonă, pe fondul războiului ruso-turc din 1877-1878. Decisivă pentru recunoașterea chestiunii prin articolul 61 al tratatului de

³⁷ Nadir Ozbek, *The Politics of Taxation and the “Armenian Question” during the Late Ottoman Empire, 1876-1908*, în *Comparative Studies in Society and History*, 54, 4/2012, p. 770-797; Idem, *Policing the countryside: Gendarmes of the late 19th century Ottoman empire (1876-1908)*, în *International Journal of Middle East Studies*, 40, 1/2008, p. 47-67.

³⁸ Arshag Ohan Sarkissian, *op. cit.*, p. 23-24; Ronald Park Bobroff, *Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits*, I. B. Tauris, New York, 2006, p. 1-5; Feroze A. K. Yasamee, *European Equilibrium or Asiatic Balance of Power? The Ottoman Search for Security in the Aftermath of the Congress of Berlin*, în M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett (eds.), *op. cit.*, p. 56-57.

³⁹ Lora Gerd, *Russia, Mount Athos, and the Eastern Question (1878-1914)*, în Lucien J. Frary, Mara Kozelsky (eds.), *op. cit.*, p. 193-220.

⁴⁰ Will Smiley, *From Slaves to Prisoners of War. The Ottoman Empire, Russia, and International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2018, p. 59; Roderic H. Davison, *Essays in Ottoman and Turkish History (1774-1923). The Impact of the West*, University of Texas Press, Austin, 1990, p. 29-59.

⁴¹ Richard G. Hovannisian, *op. cit.*, p. 210.

la Berlin a fost diplomația secretă, mai exact, cea a Marii Britanii, prin acordul anglo-rus din 30 mai 1878 și convenția anglo-turcă din 4 iunie a aceluiași an⁴².

Războiul dintre turci și ruși s-a purtat în Balcani, precum și în Anatolia Orientală, unde curzii au contribuit la atitudinea armenilor⁴³. Armatele țariste au avansat și ocupat teritorii otomane din Balcani și din estul imperiului, printre care districtele Alashkert, Bayazid sau Kars. Deși patriarhul de la Constantinopol, Nersès Varjapétian a emis o scrisoare pastorală în care cerea armenilor să se roage pentru victoria armatei otomane, o serie de factori i-a determinat pe armenii din zona frontului din Caucaz să-i aștepte cu entuziasm pe ruși⁴⁴. După cum am menționat deja, triburile curde au fost implicate și de această dată în prădarea și vandalizarea satelor armenesti din regiune. Avansul trupelor rusești și cucerirea cetății Erzerum, de către generali ruși cu origini armenesti (Loris-Melikov, Gusakov și Lazarev) a fost un alt motiv. Situația militară din Balcani, unde trupele otomane erau în defensivă, l-a determinat până și pe patriarhul Nerses să caute simpatia rușilor, în speță, cea a marelui duce Nicolae și a contelui Ignatiev⁴⁵.

În cele din urmă, s-a semnat tratatul de la San Stefano (3 martie), cu consecințe importante în Balcani, unde Turcia își vedea subminată ireversibil hegemonia. În zona Caucazului, Rusia a anexat districtele Batumi, Ardahan, Kars, Alashkert și Bayazid, restul zonelor ocupate militar urmând a fi returnate Turciei. Din acest motiv, liderii milletului armean nu puteau fi prea încântați, chiar dacă articolul 16 al tratatului le lăsa încă speranțe, deoarece retragerea trupelor rusești era condiționată⁴⁶. Conform articolului, trupele țariste urmau a părăsi teritoriile ocupate din Armenia, ce urmau a fi restituite cu condiția ca Înalta Poartă să ia măsurile necesare pentru ca armenii să fie protejați de incursiunile curzilor și cerchezilor. Generalul rus Loris-Melikov ar fi trebuit să staționeze la Erzurum până când țarul ar fi fost satisfăcut de protecția populației creștine⁴⁷. De remarcă, folosirea termenului Armenia, acceptat nu doar de ruși, ci și de turci⁴⁸.

⁴² R. W. Seton-Watson, *Britain in Europe, 1789-1914. A Survey of Foreign Policy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1945, p. 535-537.

⁴³ Musa Şaşmaz, *The legitimacy of the emergence of the Armenian Question*, în *Journal of The Center for Ottoman Studies Ankara University (OTAM)*, 8, 1997, p. 323-324.

⁴⁴ Richard G. Hovannisian, *op. cit.*, p. 208.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Vefa Kurban, *Russian-Turkish relations from the First World War up to the present time*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2017, p. 11-12.

⁴⁷ Richard G. Hovannisian, *op. cit.*, p. 209.

⁴⁸ Musa Şaşmaz, *op. cit.*, 1997, p. 330.

Prin acest tratat, Marea Britanie își vedea amenințate interesele economice, mai exact, rutele spre India. De aceea, cu sprijinul Austro-Ungariei, ce, la rândul ei, își vedea amenințate interesele din Balcani, britanicii au reușit să-i convingă pe ruși să accepte organizarea unui congres la Berlin, la care să discute despre tratatul de la San Stefano. Însă, până la întâlnirea de la Berlin, au avut loc alte episoade, secrete, ce au fost defavorabile armenilor.

Primul dintre aceste episoade a fost acordul sau memorandumul anglo-rus din 30 mai. Prin acesta, Rusia renunța la obligațiile de a veghea de una singură asupra situației armenilor, acceptând ca și Marea Britanie să aibă un cuvânt de spus în această privință. Așadar, prin acest memorandum și nu după, cum s-ar putea crede, prin convenția anglo-turcă din 4 iunie, Marea Britanie și-a asumat jumătate din obligația de a supraveghea punerea în practică a articolului 16 din tratatul de la San Stefano. Din acest moment, armeni vor avea doi protectori, însă, din păcate pentru ei, doi protectori rivali.

Prin convenția anglo-turcă din 4 iunie sau Convenția Cipriotă, Marea Britanie și-a asumat de una singură responsabilitatea de a-i proteja de non-musulmanii din Imperiul Otoman⁴⁹. Din corespondența ministrului britanic al Afacerilor Externe, lordul Salisbury, cu ambasadorul britanic de la Istanbul, Austen Henry Layard, aflăm în ce a constatat această convenție⁵⁰. Turcia trebuia să cedeze Ciprul în schimbul garanției oferite de Marea Britanie, cum că integritatea teritoriului asiatic va fi respectată; totodată, sultanul se obliga să introducă reformele necesare pentru ca armenii să fie protejați de banditismul tribal⁵¹. Marea Britanie urma să convingă Rusia să restituie necondiționat Karsul și alte districte din zonă. Salisbury i-a transmis sultanului prin Layard că oferta este valabilă pentru 48 de ore, sultanul conformându-se și acceptând-o⁵².

S-a ajuns la Berlin și la articolul 61 al tratatului semnat cu ocazia congresului de pace aferent, articol care, fiind rezultatul diplomației secrete și în privința armenilor, nu doar că nu a putut fi satisfăcător, le-a fost chiar defavorabil. Conform articolului 61, Înalta Poartă își lua angajamentul de a pune în aplicare imediat, măsuri și reforme menite a-i proteja pe armeni de curzi și cerchezi. Pentru aceasta, Turcia ar fi trebuit să informeze în mod regulat Marile Puteri cu privire la acțiunile

⁴⁹ Dwight E. Lee, *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, Harvard University Press, Cambridge-Mass, 1934, p. 88 și urm.

⁵⁰ Great Britain, Parliamentary Papers. Accounts and Papers. *Turkey nr. 36 (1878)*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

întreprinse pentru a îmbunătăți traiul armenilor, iar Marile Puteri vor supraveghea prin proprii observatori, aplicarea măsurilor.

Soluția protecției colective avea să-și dovedească limitele în 1881⁵³. În acel an, Germania, secondată de Austro-Ungaria, au refuzat să mai acționeze colectiv în privința Turciei și, implicit, a armenilor; un al doilea eveniment din același an a fost asasinarea țarului Alexandru al II-lea, moment după care Rusia s-a concentrat o perioadă pe politica internă, începând, printre altele, și îngrădirea minorităților, inclusiv a armenilor ruși⁵⁴.

Dacă articolul 16 al tratatului de la San Stefano nu ar fi fost modificat prin articolul 61 al tratatului de la Berlin, adică dacă protecția nu ar fi devenit una colectivă, poate că nu s-ar mai fi ajuns la primul genocid din epoca modernă. Drumul spre articolul 61 nu a putut fi evitat de către armeni⁵⁵, deoarece Marile Puteri direct interesate de regiune, cu excepția Rusiei, aveau interesul de a salvarda Imperiul Otoman, aici având în vedere îndeosebi Marea Britanie și Germania.

Articolul 61 a avut două consecințe imediate la fața locului: radicalizarea unei părți a milletului armean și folosirea unor metode de acțiune tipice mișcărilor revoluționare din Europa⁵⁶; o a doua consecință a fost modificarea metodelor de intervenție a autorităților otomane prin crearea unor regimente paramilitare, alcătuite în special din curzi, azeri și lazi⁵⁷. Decizia guvernului turc a fost luată pentru a transmite Marilor Puteri că situația se afla sub control, că sultanul este stăpân în propriul teritoriu, și pentru a nu mai da motive de ingerință din exterior.

⁵³ Richard G. Hovannisian, *op. cit.*, p. 212.

⁵⁴ Măsurile ce limitau libertatea minorității armenesti au culminat în 1903, prin decretul ce prevedea confiscarea proprietăților Bisericii Apostolice Armene; Houri Berberian, *Roving Revolutionaries: Armenians and the Connected Revolutions in the Russian, Iranian, and Ottoman Worlds*, University of California Press, Oakland, 2019, p. 7; Arshag Ohan Sarkissian, *op. cit.*, p. 137.

⁵⁵ În 1878, reprezentanții armenilor otomani au alcătuit un „Proiect de legi pentru Armenia turcească” și un „Memorandum despre chestiunea armeană”, ce urmau a fi prezentate cancelariilor Marilor Puteri înainte de congresul de la Berlin. Proiectul conținea măsurile dorite de armeni pentru regiunile otomane unde aceștia erau prezenți: numirea unui guvernator armean a acestor regiuni; reformarea sistemului de impozite și a celui judiciar; organizarea unor miliții locale, compuse din creștini și musulmani, care însă să nu-i cuprindă pe curzi și cerchezi; libertate religioasă; numirea unei comisii internaționale a Marilor Puteri pentru a supraveghea reformele. „Memorandumul” avea menirea de a întări proiectul, precizându-se că armenii nu aveau ambiții secesioniste, ci doar crearea unei administrații creștine a Armeniei turcești, după modelul Libanului; Arshag Ohan Sarkissian, *op. cit.*, p. 77.

⁵⁶ Louise Nalbandian, *op. cit.*, p. 67-89.

⁵⁷ Edward J. Erickson, *Template for Destruction. The Congress of Berlin and the Evolution of Ottoman Counterinsurgency Practices*, în M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett (eds.), *op. cit.*, p. 368.

Doar că aceste regimente nu aveau disciplina celor militare⁵⁸; mai mult, componența etnică era una cu potențial exploziv, având în vedere că aceste popoare și armenii erau în competiție pentru pământ și resurse⁵⁹. Fără susținerea efectivă a Marilor Puteri, soarta armenilor nu putea fi una de dorit, fapt ce s-a dovedit în timpul masacrelor din 1894-1896 și din anii Primului Război Mondial. Marile Puteri au pus pe primul plan propriile interese strategice sau comerciale, astfel că armenii au depins de voința și puțința autorităților otomane.

“THE ARMENIAN ISSUE”:

PREMISES AND INTERNATIONAL RECOGNITION

(ABSTRACT)

During the 19th century, due to the expansion of the Tsarist Empire into the region of Caucasus, the second largest Armenian community was found on the territory of the imperial Russia. However, most of the Armenians were still subjects of the Ottoman Empire. The rivalry and the proximity of the two states represented the international opportunity which, on one side, determined the Armenians to look for equity and self-determination, and on the other side, determined the Great Powers to propose the improvement of the condition of the Armenians on the territory of the Ottoman Empire.

The preamble of “the Armenian issue” was open in 1774, through the treaty of Kuciuk-Kainargi, which gave Russia the opportunity to interfere with the internal businesses of Turkey when it concerned the Christian Ottoman subjects. “The Armenian issue” would get back its international recognition following the treaty of Berlin in 1878, through article 61 which stipulated that the Porte took all the necessary measures so that order and law equally became a norm for the Ottoman regions inhabited by Armenians, especially in order to protect them against the aggressions of the Kurds and the Circassians.

⁵⁸ *Ibidem.*

⁵⁹ Stephan H. Astourian, *The Silence of the Land. Agrarian Relations, Ethnicity and Power*, în Ronald Grigor Suny, Fatma Müge Göçek, Norman M. Naimark (eds.), *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire*, Oxford University Press, Oxford, 2011, p. 55-81; a se vedea și Janet Klein, *The Margins of Empire: Kurdish Militias in the Ottoman Tribal Zone*, Stanford University Press, Stanford, 2011.

CONSTITUIREA EXILULUI ROMÂNESC ANTICOMUNIST POSTBELIC. ETAPE, GRUPURI, ACTIVITATE CULTURAL-POLITICĂ ȘI EVALUARE NUMERICĂ

Corneliu CIUCANU¹

Cuvinte cheie: *comunism, totalitarism, abuz, exil, emigrație, rezistență, identitate*

Keywords: *Communism, Totalitarianism, abuse, exile, emigration, Resistance, identity*

1. Cauze ale emigrației românești postbelice

Pentru români, exilul românesc anticomunist de după sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial a reprezentat, în toată perioada 1945-1989, un model de atitudine, o oază de libertate, o altă Românie... O comunitate a proscrisilor, a pribegilor fugiți din calea bolșevizării și a stalinizării țării, decisă, totuși, a rememora și promova *ideea românească* pe alte meridiane cu scopul declarat, sau implicit asumat, de a continua misiunea și destinul românesc. Răspândită pe trei continente, emigrația românească pare o entitate multiplă, dezorganizată și, deopotrivă, difuză, însă, analizată temeinic – în sensul activității asociative cultural-spirituale și politice –, identificăm o dimensiune programatică identitar-rezistentă gândită întru conservarea limbii române, a memoriei istorice, a tradițiilor și ethosului românesc în ansamblu. În „obsedantul deceniu”, în plin stalinism, când comisarii politici ai Moscovei au destructurat vechiul așezământ social politic-economic și funciar, cultura și istoria națională, Occidentul – deschis și receptiv-politic imigrației românești din perspectiva drepturilor omului –, a devenit o țintă a tuturor pribegilor nemulțumiți de experimentul antiromânesc promovat de Kremlin. Totodată, țările vestice, democratice, au fost considerate un altfel de „tărâm al făgăduinței” de către mulți cetățeni români rămași în spatele cortinei de fier, oameni umiliți și deposedați

¹ Academia Română, Filiala Iași – Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, IAȘI.

de posturi, slujbe, proprietăți, supuși cenzurii, epurărilor și aberațiilor propagandistice, ideologice de către un regim abuziv, discreționar, totalitar².

Instaurarea comunismului în România după sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial a determinat plecarea din țară a mai multor români și constituirea exilului românesc anticomunist, care a devenit o preocupare constantă pentru Ministerul Afacerilor Externe și, mai cu seamă, pentru serviciile secrete ale noii puteri de la București³. Supravegherea emigrației române din țările occidentale nu era niciodată o practică inventată de noua putere comunistă sau de către Securitate, atâta timp cât și Siguranța regimului democrației parlamentare a urmărit atent activitatea conaționalilor și a inițiat „sub-plantarea” comunităților românești din străinătate cu agenți de influență sau chiar schimbul de informații cu serviciile speciale din țările care adăposteau cetățeni români. În perioada interbelică, Siguranța culegea date despre personalul diplomatic, despre contactele unor oameni politici aflați în vizită la Paris, sau despre studenții români. Spre exemplu, oficialii Direcției Generale a Siguranței Naționale (Direction Générale de la Sûreté Nationale) au efectuat schimb de informații privind pe cetățenii români de diverse „culori” politice cu omonimii lor

² Nicolae Florescu, *Întoarcerea proscrisilor. Reevaluări critice ale literaturii exilului*, Editura Jurnalul Național, București, 1998; Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc 1945-1989*, Editura Compania, București, 2003; Florea Firan, Constantin M. Popa, *Literatura diasporei (Antologie comentată)*, Editura Macedonski, Craiova, 1994; Mircea Popa, *Reîntoarcerea la Ithaca, Scriitori români din exil*, Editura Globus, București, 1998; Mihaela Cristea, *Experiența inițiativă a exilului*, Editura Roza Vânturilor, București, 1994, p. 18-26, 250-251; Aurel Sergiu Marinescu, *O contribuție la istoria exilului românesc*, vol. I-II, Editura Vremea, București, 1999, 2002; Fănuș Băileșteanu, *Personalități culturale românești din străinătate*, România Press, București, 1999; Titu Popescu, *Convorbiri despre exil și literatură*, Jurnalul literar, București, 2001; Mihai Pelin, *Opisul emigrației române. Destine în 1222 de fișe alcătuite pe baza dosarelor din arhivele Securității*, Editura Compania, București, 2002; Mircea Ciobanu, *Regele Mihai și exilul românesc*, Editura Princeps, Iași, 1994, *passim*; George Uscătescu, *Noul itinerar*, în *Destin*, nr. 10/1956, p. 3 și urm.; Monica Lovinescu, *O paranteză cât o existență*, în *Secolul 20*, nr. 10-12/1997, 1-3/1998, p. 176; Eva Behring, *Scriitori români din exil (1945-1989). O perspectivă istorico-literară*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2001, p. 11 și urm.; Inge Katarina Binder, *Exilul ca experiență culturală. Asociații și instituții românești în Apus*, Editura Remesiana, Münster, 1993; Eugen Simion, *O cronică a lucrurilor misterioase*, în *Caiete critice. Exil și literatură*, nr. 1-2/1993; Ion Calafeteanu, *Politică și exil. Din istoria exilului românesc, 1946-1950*, Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 23 și urm.

³ Mihai Pelin, *op. cit.*, p. 5-6; Nicolae Florescu, *op. cit.*, p. 42-46, 49-53, 76-88, 106 și urm.; Ion Calafeteanu, *op. cit.*, p. 21 și urm.; Dinu Zamfirescu, *Cărțișile Securității. Agenți de influență din exilul românesc*, Editura Polirom, Iași, 2013, p. 8.

de la București⁴. În fapt, astfel de măsuri fac parte din recuzita specifică oricărui serviciu secret și era normal ca Securitatea, instrument al noului regim comunist, să-și creeze propriile rețele în vederea supravegherii informative a românilor plecați în străinătate din cauza convingerilor anticomuniste. Deși forța exilului a fost supradimensionată, acesta reprezenta, totuși, un model pentru românii din țară prin critica vehementă a ocupației sovietice și a totalitarismului promovat de regimul „democrației populare”⁵. Totodată, prin relațiile întreținute cu politicienii occidentali și cancelariile vestice, dar și prin menținerea unui spirit combativ, exilul alimenta atmosfera anti-sistem și putea influența rezistența armată anticomunistă în țară⁶. Din această perspectivă erau considerați ostili noii ordini sociale din România foștii diplomați români care refuzaseră să revină la București în momentul destituirii sau rechemării, oamenii politici refugiați în Occident și, mai cu seamă, emigrația legionară. În contextul luptei de rezistență armată anticomunistă, datorită sistemului conspirativ și ermetic adoptat în activitatea de recrutare și organizare, a experienței de luptă în clandestinitate, legionarii dispuneau de elemente încă ne-desconspirate și hotărâte să participe la acțiuni contra regimului pro-sovietic. Prin urmare, legionarii din emigrație și cei rămași în țară erau considerați extrem de periculoși și urmăriți cu precădere de structurile informative ale Securității. În opinia noastră, în acest fel trebuie interpretată convenția semnată între Ministerele de Interne francez și român pentru supravegherea și expulzarea legionarilor de pe teritoriul Franței, în urma căreia mulți dintre ei au trebuit să se refugieze – pentru a doua oară – în America de Nord sau America Latină⁷. Această convenție dezvăluie interesul părții române în a neutraliza emigrația legionară prin îndepărtarea acestora dintr-o țară europeană și, deci, a limita eventualul sprijin legionar acordat rezistenței anticomuniste din România.

⁴ Interesul Siguranței de la București față de românii din Franța și schimbul de informații cu omologii francezi reflectă o situație constatată de istoricul Gh. Buzatu, care a descoperit și cercetat fondurile secrete ale Direction Générale de la Sûreté Nationale din Paris. Capturate inițial de armata germană în momentul intrării în Paris, arhivele franceze au fost preluate de sovietici și depozitate la Moscova, după înfrângerea Germaniei naziste și sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial (Gh. Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996, p. 168 și urm.; Idem, *Faust Brădescu. Viața și opera*, Bibliografia donației dr. Faust Brădescu întocmită de Sorin Damean, Silviu B. Moldovan și Cristian Sandache, prefată de prof. univ. dr. Ioan Scurtu, ediție îngrijită de Radu Dan Vlad, Editura Majadahonda, București, 1999, p. 69).

⁵ Dinu Zamfirescu, *op. cit.*, p. 8.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Vezi Gh. Buzatu, *op. cit.*, 1999, p. 16-18.

În contextul general al rezistenței societății românești împotriva comunizării țării, într-o primă fază ce cuprinde perioada 1944-1948, rolul emigrației române este secundar, însă devine proeminent odată cu anul 1948, după lichidarea ultimelor formule de opoziție democratică la sovietizarea țării: partidele istorice și monarhia constituțională⁸. În fapt, întreaga evoluție a României după 6 martie 1946 s-a derulat sub semnul impunerii modelului sovietic de organizare a statului și a întregii societăți românești, însă agresiunea comunismului și destrutturarea instituțională a continuat într-un ritm accelerat după abdicarea forțată a regelui, la 30 decembrie 1947⁹. Astfel, anul 1948 – prin constituirea partidului unic (PMR), adoptarea noii Constituții, semnarea tratatului de prietenie cu URSS, epurările, concedierile și arestările din instituțiile administrative, armată, școli, universități și Academie – rămâne „stigmatizat” în istoria noastră drept momentul instalării stalinismului în România¹⁰. În țară, pe baricada anticomunistă rămân grupuri și organizații de rezistență armată care adoptă tactica luptei subversive în clandestinitate iar în exil, refugiații români organizează diverse entități politice¹¹, inițiază asociații de asistență și ajutorare

⁸ *Istoria Românilor*, vol. IX, (1918-1940), Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 669 și urm.; Ioan Scurtu, Gh. Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX (1918-1948)*, Editura Paideia, București, 1999, p. 511-513, 516-519, 549; Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, Editura Litera, București, 1994, p. 97 și urm.; Mircea Ciobanu, *op. cit.*, 1994, p. 9 și urm.; Nicoleta Ionescu-Gură, *Stalinizarea României: Republica Populară Română: 1948-1950: transformări instituționale*, Editura Bic All, București, 2005, p. 122 și urm.

⁹ A se consulta în special cap. VI (*România în anii 1944-1947. Evoluția internă*, p. 509-671) din *Istoria Românilor*, vol. IX, (1918-1940); Ioan Scurtu, Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 523-549, 550 și urm.; Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Editura Humanitas, București, 1990, *passim*.

¹⁰ *Istoria Românilor*, vol. IX, (1918-1940), p. 541-544, 567 și urm.; Gh. Buzatu, Mircea Chiritoiu (eds.), *Agresiunea comunismului în România. Documente din arhivele secrete, 1944-1989*, I-II, Editura Paideia, București, 1998, *passim*; Gh. Buzatu, *op. cit.*, 1996, p. 16 și urm.; Keith Hitchins, *România 1866-1947*, Editura Humanitas, București, 1995, p. 501-547; Ghiță Ionescu, *op. cit.*, p. 124 și urm.; Victor Frunză, *op. cit.*, *passim*; Ion Calafeteanu, *op. cit.*, p. 19-20; Nicolae Jurcă, *Istoria social-democrației din România*, Editura Științifică, București, 1994, p. 379; Faust Brădescu, *Mișcarea Legionară în studii și articole*, II, Editura Majadahonda, București, 1997, p. 190; Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Regele Mihai I al României*, Editura Humanitas, București, 2004, p. 270-271 și urm.; Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej. 1948-1965*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 60 și urm.

¹¹ Aurel Sergiu Marinescu, *Guverne în exil. Tentative*, I, în *Document. Buletinul Arhivelor Militare Române*, nr. 2-3/1998, p. 42; Despre formarea Comitetului Național Român, dar și despre tensiunile din cadrul exilului, istoricul Ion Calafeteanu întreprinde o analiză lămuritoare (cf. *op. cit.*,

social-profesională¹², societăți, centre de studii culturale și reviste, cu intenția declarată, din perspectivă cultural-politică, de menținere a liniei românești, antisovietice și anticomuniste¹³.

2. Etape și grupuri ale emigrației

Exilul românesc postbelic s-a format din valuri succesive de refugiați, care au părăsit țara din motive politice¹⁴. În primul rând, semnalăm un prim grup de diplomați fideli lui Carol al II-lea, care au rămas în străinătate după abdicarea regelui și instaurarea regimului antonesciano-legionar (Nicolae Petrescu-Comnen, Carol Davila, V. V. Tilea). Actul de la 23 august 1944 și iminența ocupării României de Armata Roșie au constituit principalul motiv pentru care alți diplomați – de astă dată, antonescieni – au rămas în Occident, din cauză că fuseseră destituiți și rechemati la București de noul regim (Vespasian Pella, Victor Cădere, Frederic C. Nanu, Brutus Coste, Mircea Eliade, Eugen Ionesco). În acest grup de emigranți politici se încadrează și unii funcționari sau personalități cultural-politice, care au fost surprinși de rocada de la 23 august în străinătate, unde îndeplineau diverse misiuni (mitropolitul Visarion Puiu, Pamfil Șeicaru, N. I. Herescu, Neagu Djuvara, Mircea Eliade, Vintilă Horia ș. a.). Instalarea guvernului dr. Petru Groza a declanșat un nou val de refugiați, între care amintim pe fostul premier, generalul Rădescu. Alți români au luat calea exilului după îndepărtarea lui Gh. Tătărescu și epurările drastice din cadrul Ministerului Afacerilor Străine, după noiembrie 1947, când au fost destituiți o sumă de diplomați și funcționari „tătărescieni”¹⁵. Totodată, trebuie precizat că în cadrul exilului românesc identificăm un număr important de militari, ofițeri și soldați care, luați prizonieri de trupele Wehrmacht-ului după 23 august, au fost eliberați mai târziu de americani sau britanici, dar nu s-au mai întors în România. Alții s-au

p. 54-60, 66-74); Neagu Djuvara, *Amintiri din pribegie (1948-1990)*, ediția a VIII-a, Editura Humanitas, București, 2011, p. 34 și urm.

¹² Cu sprijinul autorităților franceze, la începutul anului 1948 a luat ființă Comitetul Român de Asistență (Comité d'Assistance aux Roumains) – CAROMAN (Neagu Djuvara, *op. cit.*, p. 42-78).

¹³ Eva Behring, *op. cit.*, p. 45-55; Florin Manolescu, *op. cit.*, *passim*. De exemplu, în revista *Destin*, scriitorii români din exil se străduiau să mențină puritatea limbii și a scrisului românesc pentru a contracara „umbrele stalinismului cultural” (*Destin*, nr. 24-25/1972, p. 215) și pentru a sluji adevărata politică culturală a neamului împotriva „politizării literaturii” și a „degradării programatice” (*Destin*, nr. 1, Caietul 5, 1952, p. 12).

¹⁴ Ion Calafeteanu, *op. cit.*, p. 27; Eva Behring, *op. cit.*, p. 23-32.

¹⁵ *Istoria românilor*, p. 667-668; Ion Calafeteanu, *op. cit.*, p. 27.

retras cu armata germană și au preferat să rămână în Vest decât să se întoarcă în țara ocupată și comunizată de sovietici¹⁶. Din același motiv, o mare parte a studenților și doctoranzilor aflați la studii în universitățile occidentale au rămas în străinătate, îngroșând rândurile exilului.

Din cauza unor conjuncturi politice nefavorabile, interne și externe, un traseu aparte l-a parcurs emigrația legionară. În fapt, după episodul exilului pașoptist, legionarii sunt primii refugiați politici din istoria României moderne, excluzând din discuție, din motive lesne de înțeles, pe cei câțiva „rătăciți”, refugiați în Rusia sovietică și aflați în slujba Cominternului, inamici declarați ai statului național unitar-român făurit la 1918. Practic, primul exil legionar se înregistrează la finele anului 1938 și începutul anului următor, în condițiile instaurării regimului autoritar-monarhic, a anulării Constituției din 1923 și a desființării partidelor politice. Atmosfera de teroare, lichidarea arbitrară a unor membri ai Legiunii, dar mai cu seamă asasinarea lui Corneliu Z. Codreanu, au declanșat primul exil legionar. A doua etapă a exilului legionar se declanșează după evenimentele din ianuarie 1941, când o parte din membrii Mișcării Legionare s-au refugiat în Germania unde, în urma presiunilor lui Ion Antonescu, conducătorul statului român, au fost internați în lagărele de muncă de la Rostok, Dachau, Buchenwald, Berkenbrück și Sachsenhausen-Oranienburg. Cotitura de la 23 august 1944 a impus factorilor de decizie ai celui de-al treilea Reich o reevaluare a Mișcării Legionare și a potențialului său de luptă antisovietică și anticomunistă. Cu acest scop, autoritățile germane au sprijinit formarea Guvernului Național Român de la Viena și a Armatei Naționale, dar după capitularea Germaniei legionarii s-au refugiat în unele țări din vestul Europei (Italia, Spania, Franța, Austria, RFG), în America Latină sau în Statele Unite și Canada. Alături de acest lot eliberat din lagărele germane se adaugă elemente care se refugiază în Vest odată cu retragerea armatei germane (Ilie Vlad Sturdza, Andrei Costin, Paul Miron, V. Jovin, D. Blaga,

¹⁶ Neagu Djuvara, *op. cit.*, p. 57 (Neagu Djuvara dă exemplul comandorului Profir). Este și cazul generalului Platon Chirnoagă. Căzut în prizonierat german cu întreaga divizie, s-a raliat Guvernului Național Român de la Viena ca ministru de Război, contribuind la formarea Armatei Naționale (Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei sovietice – 22 iunie 1941-23 august 1944*, Madrid, 1956; Idem, *Un chapitre d'histoire roumaine*, Rio de Janeiro, 1962; Horia Sima, *Guvernul național Român de la Viena*, Madrid, 1984, p. 17 și urm.; Faust Brădescu, *Guvernul de la Viena. Continuarea statului național legionar, 1944-1945*, Editura Carpații/Traian Popescu, Madrid, 1989, p. 21 și urm.; Vasile C. Dumitrescu, *O istorie a exilului românesc (1944-1989)*, Editura Victor Frunză, București, 1997, p. 5 și urm.; Gh. Buzatu, Mircea Chirțoiu, *op. cit.*, p. 29-45; Ion Calafeteanu, *op. cit.*, p. 27.

preotul Ștefan Palaghiță ș. a.), care vor activa în cadrul Guvernului de la Viena sau se vor încadra voluntari în Armata Națională. Instaurarea guvernului Petru Groza, accentuarea stalinizării României și perspectivele unei noi prigoane antilegionare determină comandamentul din exil să organizeze rețele de extragere a unor personalități legionare organizate, în special, de Dragoș Hoinic sau Silviu Crăciunaș. Pe aceste filiere sau pe alte căi reușesc să se salveze prof. Ion Protopopescu, Horațiu Comănescu, Radu Budișteanu, Virgil Ionescu, Arthur Bidianu, nu și prof. George Manu, care a fost arestat de poliție după „defecțiunea” Crăciunaș și destrucțurarea rețelei de „extragere” a acestuia¹⁷. Astfel, sfârșitul conflagrației mondiale și instaurarea comunismului în România marchează începutul celei de-a treia faze a emigrației legionare.

Trebuie precizat că legionarii au reprezentat un contingent important al exilului, structurat pe principii anticomuniste și național-creștine, consecvent, disciplinat, militant și dispus la acțiuni periculoase, unele chiar utopice, împotriva regimului de ocupație sovietică din România. Trebuie spus, însă, că încă din timpul guvernării legionaro-antonesciene au intervenit unele disensiuni între Horia Sima, comandantul Mișcării Legionare și o serie de lideri din eșalonul superior de conducere al Legiunii, care s-au adâncit în timpul prizonieratului german. În contextul actului de la 23 august 1944 și al formării Guvernului de la Viena, pe fondul refuzului unor lideri legionari de a sprijini inițiativa și efortul lui Horia Sima în a continua lupta anticomunistă și antisovietică s-au conturat cele două grupuri divergente. Conflictul latent a erupt însă în 1954 prin Hotărârea de la Erding, când o serie de lideri îl dezavuează pe H. Sima, iar emigrația legionară s-a scindat în două tabere principale: simiști și antisimiști. În grupul care l-a urmat pe Horia Sima menționăm pe Grigore Manolescu, prințul Mihail Sturdza, Ilie Vlad Sturdza, N. S. Govora, Traian Borobaru, Ilie Smultea, Gh. Costea, Traian Popescu, Mircea Dimitriu, Faust Brădescu, Dumitru Leontieș, Vasile Posteucă, Octavian Roșu, Vasile Carâp, Traian Golea ș. a. Din această grupare s-au selectat echipele de luptători anticomuniști, parașutate în țară, atât între 1944-1945 (prof. Stoicănescu, N. Petrașcu, Ovidiu Găină, Constantin Opreșan, Filon Verca, Petru Gheorgheoni,

¹⁷ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare ACNSAS), fond Informativ, dosar I 235456, vol. 2, ff. 316-318, ff. 353-355. Vezi și interogatoriul luat de ofițerii de securitate lui Dragoș Hoinic (*Ibidem*, ff. 419-420); declarația Lilianei Protopopescu în care explică atribuțiile prof. G. Manu în cadrul Comandamentului de Prigoană (*Ibidem*, ff. 391-418); declarația lui Eugen Teodorescu (*Ibidem*, ff. 436-444); Gh. Jijie, *Gheorghe Manu. Monografie*, Editura Babel, Bacău, 2010, p. 46 și urm.

Vică Negulescu, Pavel Grimalschi, Ilie Colhon ș. a.) cât și mai târziu (Eugen Teodorescu, Andrei Decebal Corneliu sau echipa Tănase-Golea-Samoilă)¹⁸.

În cealaltă fracțiune, antisimiștii se revendicau drept adevarații depozitari ai principiilor fondatoare legionare enunțate de Corneliu Codreanu și se auto-intitulau „codreniști”, acceptând la conducere „triumviratul” compus din Ilie Gârneață, Vasile Iașinski și Constantin Papanace, liderul legionarilor macedo-români. Din acest grup amintim pe Mille Lefter, Radu Budișteanu, Virgil Ionescu, Viorel Trifa, Vasile Boldeanu, Nicolae Arnăutu, Duiliu Sfîntescu, Nicolae Horodniceanu, Horia Cosmovici, Virgil Mihăilescu, dr. Victor Apostolescu, Gheorghe Racovenu, Petre Vălimăreanu, Ion Cușa, Iancu Fleșeriu, Nicu Caranica ș.a.

Un alt grup de legionari provenit din intelectualii Mișcării s-a distanțat de cele două tabere formând aripa moderată sau independentă, activând doar pe tărâm cultural, literar, publicistic, lăsând sub tăcere trecutul legionar sau chiar desolidarizându-se public și zgomotos de Legiune (cazul lui Emil Cioran¹⁹ sau al episcopului Valerian Trifa²⁰). În acest nucleu îi menționăm pe Dimitrie Găzdaru,

¹⁸ Gheorghe Buzatu, Corneliu Ciucanu, Cristian Sandache, *Radiografia dreptei românești (1927-1941)*, Editura FF Press, București, 1996, p. 269-275, 325; Horia Sima, *op. cit.*, 1984, *passim*; Idem, *Pentru ce am pierdut Războiul din Răsărit și am căzut în robia comunistă*, extras din *Buletinul Comitetului Național Româno-American*, 20 aprilie 1972; supliment *Gazeta de Vest*, septembrie 1995; Idem, *Tehnica de luptă contra comunismului*, München, 1979; Idem, *Ce este comunismul?*, Editura Dacia, Madrid, 1972; ed. a II-a – Editura Gordian, Timișoara, 1994; Faust Brădescu, *op. cit.*, 1989, *passim*; Filon Verca, *Parașutați în România vândută, Mișcarea de rezistență 1944-1948*, Editura Gordian, Timișoara, 1933, *passim*; Idem, *Dreptul la adevăr. Contribuția Mișcării Legionare la lupta de rezistență împotriva comunismului*, vol. I, Editura Ionescu, Caransebeș, 1999, p. 94 și urm.; Ovidiu Găină (Stan M. Popescu), *Lupta legionarilor împotriva invaziei sovietice în Bucovina*, Editura Myrna, Buenos Aires, 2002; Dorin Dobrinu, «Guvernul Național Român» de la Viena (1944-1945), în *AILAX*, XXXVIII, 2001, p. 155-169; Idem, *Un „23 august invers”. Tentativa de readucere a României în Axă (toamna 1944-primăvara 1945)*, în *Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă*, vol. II, 2003, p. 281-289; Mircea Tănase, *Eroii nimănui. Agenți parașutați în timpul și după cel de-al doilea război mondial*, Editura Militară, București, 2010, p. 165-178; Carlos Cabalero Jurado, Richard Landwehr, *Armata Națională Română a Guvernului de la Viena*, Editura Vicovia, Bacău, 2008, p. 92 și urm.; Günter Klein, *Începuturile rezistenței antisovietice în România – 23 august 1944-6 martie 1945*, în *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, Editura Enciclopedică, București, 1995, p. 295-311; Corneliu Ciucanu, *Dreapta românească interbelică. Politică și ideologie*, Editura Tipo Moldova, Iași, 2009, p. 400 și urm.

¹⁹ Vezi Emil Cioran, *Țara mea*, Editura Humanitas, București, 1996 (ediția originală, *Mon pays*, Editura Galimard, Paris, 1949).

²⁰ Printr-o scrisoare polemică adresată prof. Găzdaru, arhimandritul Ștefan Lucaciu a intervenit în conflictul declanșat în cadrul Episcopiei Române din America și a combătut, din punct de vedere

Aron Cotruș, Pavel Costin Deleanu, Vasile Boldeanu, Aurel Răuță, George Uscătescu, Eugen Coșeriu, Paul Miron, Remus Tzincoca, Theodor Cazaban și, nu în ultimul rând, Mircea Eliade. La acest grup care cultiva sentimente anticomuniste puternice, exprimate direct sau discret-camuflate în publicațiile exilului s-au atașat și alți refugiați români fără apartenență legionară explicită: Ion V. Emilian (fost cuzist și lider al organizației „Svastica de Foc”), Octavian Vuia, Mihai Niculescu, I. D. Coterlan, Leontin Constantinescu. În cadrul activităților culturale, științifice și publicistice, deosebirile de vederi dintre aceste grupuri, faptul că fuseseră raliați unor formațiuni politice diferite, nu au constituit un impediment. De exemplu, în paginile revistei „Destin” care apărea la Madrid se regăsesc articole semnate de Horia Stamatu, Ion Protopopescu, Crișu Axente, Faust Brădescu (șimiști), Ion Cușa, Nicu Caranica, Gh. Racoveanu, (antisimiști), Aurel Răuță, Pavel Costin Deleanu (foști simiști), George Uscătescu, D. Găzdaru, I. D. Coterlan, Mircea Eliade din grupul „independenților”. Printre colaboratori se numără Grigore Gafencu, D. N. Ciotori, Nicolae Petrescu Comnen, Victor Buescu, N. I. Herescu, Pamfil Șecaru, Vintilă Horia, Constantin Amărieuței, Ștefan Baciuc deci oameni politici național-țărăniști, liberali, social-democrați, foști diplomați, militari, scriitori și jurnaliști. Revista „Destin”, cu subtitlul „Revistă de cultură românească” reprezenta exilul românesc în miniatură, înglobând în comitetul de redacție și în sumar aproape toate „culorile” și orientările politice din interbelicul românesc. Dacă în plan politic încercările de unificare a exilului anticomunist au dat greș, sub aspect cultural-publicistic, revista „Destin” a încercat și a reușit, într-o anumită măsură, să imprime tematic emigrației române un caracter general-unitar, reprezentând un model de colaborare între publiciști cu orientări politice divergente.

În contextul unei încercări de evaluare numerică a emigrației române, la sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial și în anii '50, trebuie consemnată lipsa unor statistici întocmite de specialiștii Ministerului Afacerilor Externe. Acest fapt se explică prin acțiunea de destructurare instituțională a aparatului de stat și a întregii societăți, inițiativă adoptată de noul regim aservit Moscovei. Din nevoia

legal, dogmatic și moral, dreptul lui Valerian Trifa de a ocupa scaunul episcopal. Cunoscând trecutul legionar al studentului teolog Viorel Trifa și că îndeplinise funcția de președinte al Uniunii Naționale a Studenților Creștini din România (UNSCR), arhimandritul Ștefan Lucaciuc scrie că „de la începuturile studiilor universitare, a aparținut politic unei mișcări anticomuniste, al cărei scop final era primenirea morală a Neamului”, dar se arată, totodată, contrariat de „lepădarea publică” a acestuia față de Mișcarea Legionară, care „a dat nenumărați eroi și mucenici pentru cauza românească și creștină” (cf. *Scrisoare deschisă D-lui Dimitrie Găzdaru, Profesor la Universitatea din Buenos Aires, Aliance Ohio*, Editura Autorului, 1 septembrie 1957, p. 22).

alinierii politicii externe românești la coordonatele sovietice, Externele au suferit de pe urma „reformei” drastice aplicate de noua elită politică a țării, care a afectat grav organigrama Ministerului de Externe și în special corpul diplomatic. Prin urmare, în viziunea noilor factori de decizie, diplomația română trebuia „reformată” pentru a se inocula un nou spirit politicii noastre externe, pentru a răspunde prompt inițiativelor sovietice, care deseori trebuiau anticipate. Nevoia de noi „cadre vigilente”, care să se opună „uneltirilor imperialiste”, a fost soluționată printr-o hotărâre a Secretariatului CC al PMR, care a format o comisie de verificare și selectare a viitorilor diplomați, recrutați, preferabil, din rândul organizațiilor de masă și întreprinderi mai cu seamă „elemente muncitorești devotate clasei muncitoare” care să facă față sarcinilor puse de „ascuțirea luptei” dintre cele două lagăre²¹. MAE era decimat de disponibilizări, rechemări în țară, sau fuga personalului diplomatic în țările apusene. „Reformarea” corpului diplomatic a produs haos și grave disfuncționalități din cauza lipsei de experiență și a incompetenței personalului diplomatic, iar documentele consemnează numeroase astfel de cazuri. Aceeași situație deplorabilă se putea constata și în serviciile secrete care aveau sarcina să opereze în plan extern. Decapitarea Siguranței și a SSI a determinat deprofesionalizarea acestor servicii – cel puțin într-o primă fază – realitate reflectată în documentele întocmite de cadrele noii Securități și din lipsa materialelor privind numărul de refugiați români²².

Ca urmare a acestei stări de lucruri, nici conducerea regimului de la București nu putea opera cu date certe în ceea ce privește exilul și numărul refugiaților români. În ședința Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 23 martie 1955, în care se discuta atacul împotriva Legației noastre de la Berna, executat de un grup de emigranți români, Gh. Gheorghiu-Dej declara vag fără a preciza localizarea geografică și numărul refugiaților politici că „România este una din țările care are cea mai numeroasă emigrație”. Intervenția secretarului general al PRM se referea la exilul postbelic ca la o masă critică anticomunistă, aflată în „slujba imperialismului” și, totodată, „foarte importantă” și periculoasă pentru regimul comunist, formată din „elemente care au fugit după evenimentele de la 23 August 1944”²³.

²¹ Arhivele Naționale ale României (ANR), fond CC al PCR, Secția Relații Externe, dosar 174/1950, Hotărârea Biroului Politic al CC al PMR, f. 3.

²² Ion Calafeteanu, *op. cit.*, p. 30.

²³ Aurel Sergiu Marinescu, *op. cit.*, 1999, p. 81.

3. Direcții ale emigrației postbelice. Instituții, activitatea cultural-politică a exilului și evaluare numerică

Prezenți deja de aproape o jumătate de veac pe teritoriul american, după sfârșitul celui de la Doilea Război Mondial, românii-americani intrau într-o nouă etapă a existenței lor identitare, cea a exilului anticomunist²⁴. Majoritatea românilor care au ajuns în Statele Unite după instaurarea comunismului în România erau dominați de „sentimente pasionat și ireversibil anticomuniste”²⁵. Inițiativele politice și culturale ale refugiaților politici din SUA au atras atenția autorităților sau presei care, lansând anumite cifre, au încercat să surprindă dimensiunea exilului românesc. Totodată, funcționarii Legației României au încercat mai multe estimări numerice a românilor aflați în SUA. Colonia românească din America număra în jur de 140.000-150.000 de oameni dintre care 40.000 la New York, 50.000 la Detroit, 20.000 la Chicago și 10.000 în California. Conform unui raport trimis către Ministerul Afacerilor Străine de Alexandru Lăzăreanu, consilierul cultural al Legației României la Washington (posibil, ofițer de informații), majoritatea românilor din SUA lucrau în mediul privat, fiind meseriași, muncitori, comercianți, fermieri și puțini dintre ei erau intelectuali, funcționari ori slujbași la stat²⁶. Această realitate îi nemulțumea pe diplomații români deoarece nu-i puteau utiliza pe conaționali lor ca pe niște pioni de influență în medii considerate mai importante. După cum se exprima chiar Alexandru Lăzăreanu, „colonia română nu poate fi folosită de Legație pentru intervenții directe la guvern, așa cum este cazul la unguri și mai ales la slovaci din Statele Unite”²⁷. În urma comunicării regelui Mihai din 5 august 1948, la 6 aprilie 1949 s-a constituit, la Washington, Comitetul Național Român (CNR), organism ce avea misiunea de „a reprezenta națiunea română și a apăra interesele ei până în momentul eliberării naționale; a duce, prin toate mijloacele, acțiunea în vederea eliberării României și restabilirii sistemului democratic de guvernământ; a coordona și a sprijini opera de asistență pentru românii refugiați; a îndruma cooperarea românilor din străinătate spre îndeplinirea acestor țeluri”. CNR era format din Nicolae Rădescu, Cornel Bianu, Grigore Niculescu-Buzești, Mihail Fărcășanu, Augustin Popa, Iancu Zissu, Nicolae Caranfil, Alexandru Cretzianu, Grigore

²⁴ Alexandru Nemoianu, *Cuvinte către românii americani*, vol. I, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1997, p. 22.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ ANR, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe, Dosar 10/1947, Românii din America, raport al lui Alexandru Lăzăreanu, f. 14.

²⁷ *Ibidem*.

Gafencu și Constantin Vișoianu²⁸. Activitatea CNR și a generalului Nicolae Rădescu, președintele Comitetului Național Român, dar mai cu seamă inițiativa sa de a constitui un „Comitet Democrat pentru România Liberă”, susținut fiind de un grup de acțiune format din 20 de personalități ale exilului românesc a atras atenția presei americane. Demersul generalului Rădescu era comentat de ziarul „New York Times” care estima la 300.000 numărul emigranților români din toată lumea²⁹. Apelând la o evaluare referitoare la răspândirea comunităților românești pe teritoriul SUA, întocmită de Securitate în 1952 – credem noi că este vorba de *Raportul Lăzăreanu* –, Aurel Sergiu Marinescu indică următorul tablou al emigranților români din Statele Unite: Detroit 50.000; Cleveland, 20.000; Chicago, 20.000; California, 10.000³⁰. În contextul analizei întreprinse asupra exilului românesc din America de Nord, nu putem ignora activitatea cultural-spirituală și de ajutorare a românilor americani desfășurată de Episcopia Ortodoxă Română din SUA în frunte cu episcopul Policarp Morușca și, mai mai târziu, Valerian Trifa, cunoscut lider legionar, absolvent al Facultății de Teologie de la Chișinău, președintele Uniunii Naționale a Studenților Creștini Români (UNSCR) și a Corpului Studențesc Legionar din perioada 1940-1941³¹.

Franța a declanșat dintotdeauna anumite sensibilități românilor, iar Parisul – receptat ca centru cultural și ultim spațiu al libertăților –, a reprezentat un reper major în orientarea românilor evadați din „raiul comunist”. Prin urmare, refugiații de după 1944 s-au concentrat cu precădere în Paris, ales drept loc final al exilului sau punct de tranzit spre noi orizonturi de bejenie. Franța, ca de atâtea ori în istorie, a fost, realmente, un centru de greutate al exilului românesc, întrucât – după modelul pașoptist –, refugiații politici căutau înțelegere și sprijin, urmăreau „consilium et auxilium” la Paris pentru „reformarea, democratizarea și salvarea patriei”. Prin personalitățile remarcabile care l-au definit, însuflețit și coordonat, exilul românesc postbelic din spațiul francez a legitimat moral-istoric, în ansamblu, atitudinea antitotalitară și anticomunistă a poporului român. Totodată reținem că, după unele date, la sfârșitul războiului, în Franța se aflau 250-300 de studenți români bursieri³². Au fost și cazuri de tineri doctoranzi la Paris, care au refuzat să se

²⁸ Dumitru Dobre, *O istorie în date a exilului și emigrației românești (1949-1989)*, Editura Militară, București, 2013, p. 212.

²⁹ Ion Calafeteanu, *op. cit.*, p. 31.

³⁰ Aurel Sergiu Marinescu, *op. cit.*, 1999, p. 77-78.

³¹ Dumitru Dobre, *op. cit.*, p. 216 și urm.

³² Ion Calafeteanu, *op. cit.*, p. 27.

mai întoarce în țară³³. În anii '50, la Paris activau mai multe asociații ale emigrației care promovau cultura și civilizația românească, interesele profesionale ale românilor stabiliți în Franța sau organizau ajutorarea și integrarea noilor veniți. În acest context amintim Asociația Foștilor Combatanți Români, condusă de generalul Băgulescu, fostul șef Legației României la Tokio; Centrul Român de Cercetări, afiliat Academiei Franceze și Universității Sorbona, aflat sub președinția lui Mircea Eliade, înființat la inițiativa unui consiliu format din Principele Nicolae, Emil Cioran, Horia Stamatu, Pavel Costin Deleanu, Octavian Vuia, Leontin Constantinescu, Nicolae Hodoș; Asociația Culturală „Mihai Eminescu”; Cercul de Studii Politice Românești „Simion Bărnuțiu”; Comitetul de Asistență al Românilor (CAROMAN); Asociația Jurnaliștilor Români din Străinătate; Asociația Avocaților și Magistraților Români din Exil”; Cenuclul Literar Român „Anotimpuri”, întemeiat de Leonid Mămăligă, având ca președinte de onoare pe Mircea Eliade. Din inițiativa Regelui Mihai, în octombrie 1950 se reînființează la Paris Fundația Regală Universitară „Carol I”, care a desfășurat o bogată activitate culturală, organizând numeroase conferințe și simpozioane cu o largă participare a intelectualilor români din exil. Împreună cu aceste asociații și instituții ce activau la Paris, amintim rolul spiritual deosebit de important în viața emigrației românești a Bisericii Române din Paris (str. Jean de Beauvais) și implicarea culturală, filantropică a episcopului Visarion Puiu, fost ministru al Cultelor în guvernul de la Viena, condus de Horia Sima (1944-1945) sau a preotului Vasile Boldeanu, paroh al Bisericii Sfinții Arhangheli Mihail, Gavril și Rafail de la Paris³⁴, comandant legionar, fost șef al Comandamentului de Prigoană, instituit după conflictul dintre Antonescu și Legiune din ianuarie 1941³⁵.

Activitatea emigrației române din Franța a atras atenția oficialilor RPR din țară și din capitala Franței. În consecință, Mihail Dragomirescu, însărcinatul nostru cu afaceri la Paris, a întocmit un raport în care semnală că numărul de cetățeni

³³ Un bun exemplu îl constituie cazul lui Leonid Mămăligă, aflat în 1946 cu o bursă de doctorat la Paris, care a refuzat să se întoarce în țara ocupată. Cunoscut în exil sub numele de L. M. Arcade, pseudonimul său literar, L. Mămăligă a fondat în locuința sa „Cenuclul de la Neuilly”, unde se adunau literații exilului (M. Eliade, Horia Stamatu, Pavel Costin Deleanu, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Theodor Cazaban) și se organizau prelegeri, seri literare și dezbateri (Eva Behring, *op.cit.*, p. 47).

³⁴ Despre istoricul Bisericii Române din Paris, întemeiată de revoluționarii pașoptiști, vezi Veniamin Pocitan Ploieșteanu, *Biserica Ortodoxă Română din Paris*, București, 1941; Florin Manolescu, *op. cit.*, p. 93-96.

³⁵ ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. 235456/vol 1, f. 5-8; f. 10-11; f. 16-17; f. 21-25, f. 40-47 și urm.

români în 1948 era aproximativ de 18.000, din care cca. 10.000 naturalizați francezi, 4.000 reprezentau vechea emigrație, iar 2.000-4.000 emigrația postbelică³⁶.

Germania Federală a fost o altă țintă a românilor fugiți din țară sau rămași în Germania după sfârșitul conflagrației mondiale. Un număr important de militari, ofițeri și soldați, care s-au retras cu trupele germane, sau studenți și doctoranzi, au preferat să rămână în Occident decât să se întoarcă în țara căzută sub ocupația sovietică. Dacă în Franța numărul de studenți și doctoranzi era apreciat la 250-300³⁷, credem că în universitățile, în școlile tehnice și militare germane – în condițiile alianței româno-germane din perioada 1940-1944 – numărul studenților și cursanților români era mult mai mare³⁸. În consecință, la momentul 23 august 1944, mulți dintre aceștia au rămas în Vest, în zona controlată de forțele anglo-americane.

Încă din 1949, la Feiburg, Virgil Mihăilescu, fost bibliotecar la Academia Română, împreună cu un grup de români, legionari (Laurian Țălnaru, preotul Emilian Vasilovschi, Virgil Popa, Gheorghe Tase, Gh. Branea, Gh. Gudi, Oreste Zotta), pun bazele Bibliotecii Române. Patrimoniul noului lăcaș de cultură crește semnificativ, an de an, ajungându-se în scurt timp la un număr impresionant de cărți, documente, manuscrise, discuri, colecții filatelice și numismatice, periodice, arhive personale³⁹. La zece ani de la înființare, zestrea Bibliotecii Române de la Freiburg a crescut în așa măsură (10.000 de volume și multe alte valori culturale) încât a fost necesară cumpărarea unui nou sediu și o mai justă diversificare a activităților. Prin urmare, la 10 mai 1959, s-a hotărât ridicarea Bibliotecii la rangul de Institut de cercetări, fiind adoptată noua denumire oficială: Biblioteca și Institutul Român de Cercetări din Freiburg. În aceeași lună, s-a constituit Comitetul de Patronaj al Cercului de prieteni ai Bibliotecii și Institutului Român de Cercetări de la Freiburg, format din Arthur Hartman și Hugo Friederich (Freiburg), Ernst Gamillscheg și Julius Wilhelm (Tubingen), Walther Hoffmann (München); Wilhelm Giese (Hamburg), W. Theodor Elwert (Mainz)⁴⁰. Activitatea cultural-științifică organizată de această instituție a fost susținută de numeroși intelectuali români veniți din toate țările care găzduiau emigrația

³⁶ Ion Calafeteanu, *op. cit.*, p. 38.

³⁷ *Ibidem*, p. 27.

³⁸ *Ibidem*, p. 28.

³⁹ Dumitru Dobre, *op. cit.*, p. 140.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 149-150; Florin Manolescu, *op. cit.*, p. 86-89.

românească. Indiferent de apartenența politică afișată sau discret camuflată, la manifestările organizate la Freiburg au participat și conferențiat Mircea Eliade, Vintilă Horia, Dumitru Găzdaru, George Uscătescu, Horia Stamatu, Dumitru C. Amzăr, I. Popinceanu, C. Papanace, Gh. Acrivu, Paul Costin Deleanu, Gh. Racoveanu, generalul Ion Gheorghe, Ion Emilian. I. G. Dumitru, Eugen Lozovan, Paul Miron, Ion Mânzatu, Gh. Tase, Victor Apostolescu, Laurian Țălnariu, Alexandru Bidian, Radu Budișteanu, Leontin Jean Constantinescu, Aureliu Lapedatu, Octavian Vuia, Petre Năsturel ș.a.

Pe lângă Biblioteca și Institutul Român de Cercetări de la Freiburg, emigrația românească a generat și alte formule asociative cu scop cultural-politic anticomunist. Ne referim cu precădere la Acțiunea Creștină Socială Română (ACSR), Asociația Românilor din Sudul Germaniei, care își schimbă denumirea în Asociația Românilor din Exil din RFG, cu sediul la München (Ion Gheorghe, fostul ministru la Berlin al regimului Antonescu, Constantin Sassu, George Cârșteanu, Gh. Gudi, Laurian Țălnariu, Ion Popinceanu, Virgil Popa, Ion Popa, Gh. Racoveanu, Vasile Svet, Gh. Acrivu, Victor Apostolescu, Oreste Zotta ș.a.), Asociația Studenților Români din Germania, Asociația „Nicolae Bălcescu”⁴¹. Ca o contrapondere a influenței legionare asupra emigrației române din RFG, în februarie 1977, ia ființă Cercul Democrat al Românilor din Germania (Ștefan Țiu, Aurel Lepădatu, Duiliu Vinograschi, Șerban Orescu, Ion Solacolu, Nicolae Lupan, Octavian Vuia, Claudiu Sfetcu, Mihnea Romalo ș.a.)⁴².

În Spania postbelică, regimul lui Franco a dovedit multă înțelegere pentru românii refugiați din calea comunismului. Experiența tragică a războiului civil din Spania și pericolul comunist remanent, faima de luptători anticomuniști consecvenți a legionarilor, faptul că Mișcarea Legionară sprijinise fără rezerve tabăra naționalistă, iar Ion I. Moța și Vasile Marin muriseră la Majadahonda, au determinat autoritățile franchiste să acorde azil politic și chiar sprijin material pribegilor români. Dacă reevaluăm situația politică incertă din Italia unde stânga și comuniștii erau în plină ofensivă, dacă realizăm atmosfera marxistă creată de mediile intelectuale de stânga din Franța față de refugiații anticomuniști și greutățile economice din Germania de Vest, de dinaintea aplicării Planului Marshall, pentru anticomuniști și pentru legionari, în special, în primii ani postbelici, Spania franchistă era considerată cea mai sigură țară europeană⁴³. Horia Sima, Mihail Studza, Aron Cotruș, Traian Popescu,

⁴¹ Dumitru Dobre, *op. cit.*, p. 140 și urm.

⁴² *Ibidem*, p. 156 și urm.

⁴³ Neagu Djuvara, *op. cit.*, p. 33. Autorul relatează întâlnirea cu Crișu Axente, legionar, coleg de

Aurelio Răuță, D. Uscătescu, D. Găzdaru, Horia Stamatu, Crișu Axente, Gh. Costea au scris articole în presa franchistă au susținut conferințe și au avut emisiuni radio pe tema comunizării Europei de Est și a pericolului comunist⁴⁴. În condițiile în care activitatea publicistică a emigrației române era dominată de presa simistă, în contextul colaborării lui Horia Sima cu serviciile anglo-americane și a parașutării echipelor de legionari în 1951, Securitatea l-a considerat pe comandantul Mișcării Legionare un adversar ireductibil, și a organizat supravegherea atentă a acțiunilor legionare din Spania. De multe ori, însă, percepția Securității în raport cu emigrația română nu era nuanțată, operând cu aceleași măsuri și instrumente față de toți românii din Spania.

În atmosfera cultural-politică a emigrației românești din Spania s-a remarcat cu precădere revista „Carpații”, publicație periodică de orientare legionară apărută la Madrid între 1954-1962 și 1972-1989, cu subtitlul la reparație: „Revistă de cultură și acțiune românească în exil”. Într-o primă perioadă, redacția revistei a avut următoarea componență: director: Aron Cotruș, redactori: Traian Popescu și N. S. Govora. În articolul intitulat „Rostul revistei noastre” (nesemnat, nr. 1, 10 mai 1954, p. 14), care se adresează exilaților români din Europa, dar și celor din SUA și Canada, se precizează, printre altele: „Unul din punctele principale ale programului revistei noastre este acela de a răspândi, printre Românii deșertați, scrieri literare dintre cele mai apropiate de sufletul neamului nostru, cari le pot fi spre întărire sufletească, precum și tot ce avem mai deosebit în visteria noastră populară, cu care avem tot dreptul să ne mândrim”. O notă de la aceeași pagină se adresează colaboratorilor potențiali: „Se primește colaborarea oricărui Român, revista neaparținând nici unei grupări politice. Se înțelege de la sine că sunt excluși totuși dușmanii de azi și de ieri ai neamului nostru”⁴⁵. În 1973, revista pariziană „Limite” (nr. 12, iulie) salută reparația revistei „Carpații” și face o evaluare generală a conținutului acesteia: „Merită subliniată reparația revistei *Carpații* de la Madrid, de sub direcția lui Traian Popescu, care a reușit, prin sacrificiile și truda sa, să întocmească o activă editură de cărți românești. Apărută, la început, sub conducerea poetului Aron Cotruș, revista *Carpații* (sic) a fost multă vreme în primul rând al publicațiilor combatante. După o absență de câțiva ani, revista apare acum într-o haină nouă, problemele de cultură fiind dominate de cele politice. Multe din

studenție de la Paris. „Era acum refugiat în Spania, unde datorită complicității autorităților franchiste, se adunase în jurul lui Horia Sima o parte din legionarii mai de frunte”.

⁴⁴ Florin Manolescu, *op. cit.*, p. 378.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 133.

articolele colaboratorilor sunt scrise și în limbi străine, metodă care nu știm dacă va afla eficacitatea sperată, dată fiind orientarea din ce în ce mai împăciuitoare a presei occidentale. Pe plan pur literar, am putea constata unele confuzii (laude aduse lui Victor Eftimiu și rezerve față de Paul Goma și Dumitru Țepeneag!). Confuziile acestea dovedesc probabil mai mult neinformare decât recredință. Interesul publicației stă, de fapt, în altă parte: în refuzul net de coexistență cu regimul comunist, refuz ce trebuie relevat și laudat⁴⁶. În articolul „Aniversare”, din nr. 22-25, 25 aprilie-25 iulie 1974, Faust Brădescu enumeră și el câteva din meritele revistei: „Corectă în atitudine, dar intransigentă în principii, revista CARPAȚII poartă cu mândrie, de 20 de ani, flamura unei lupte neprecupețite întru desrobirea neamului și-a afirmării preceptelor naționalismului românesc. În coloanele acestei publicații și-au spus cuvântul o seamă de luptători ai cauzei naționale și-au adus partea lor de talent numeroși scriitori, răspândiți pe toate continentele”⁴⁷.

De exemplu, scriitorul Vintilă Horia – deși nu făcuse parte din Mișcarea Legionară⁴⁸, a colaborat și la unele publicații editate de emigrația legionară din Spania („Carpații”⁴⁹; „Libertatea”⁵⁰, „Fapta”⁵¹ ori „Țara și Exilul”⁵² – buletinul informativ al românilor din Spania), a conferențiat pe teme național-creștine în cadrul unor societăți culturale care aveau tangență cu refugiații legionari, a frecventat cercuri ale unor foști legionari retrași din Mișcare după sfârșitul

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Corneliu Ciucanu, *Securitatea și exilul românesc anticomunist. Cazul Vintilă Horia*, în Stela Chepte, Silviu B. Moldovan (coord.), *Consecințe ale celui de al doilea război mondial în spațiul românesc*, Editura Eikon, București, 2017, p. 389-421.

⁴⁹ Redactorul șef al revistei *Carpații* era Traian Popescu, comandant legionar (***, *Mărturii despre Legiune: patruzeci de ani de la întemeierea Mișcării Legionare (1927-1967)*, Editura Dacia, Rio de Janeiro, 1967, p. 265).

⁵⁰ Fondată în 1952, *Libertatea* de la Madrid continua revista editată la Orăștie de protopopul Ion Moța (tatăl lui Ionel Moța). Apărea sub direcția lui Vasile Iasinschi, comandant legionar, fost ministru al Muncii și al Ocrotirilor Sociale în timpul statului național legionar, iar din comitetul de redacție făceau parte prof. Ion Protopopescu, dr. Crișu Axente, prof. Vladimir Petrovici (fiul filosofului Ion Petovici), prof. George Uscătescu, prof. dr. Aurel Răuță și prof. Ciril Popovici (*Mărturii despre Legiune*, p. 264).

⁵¹ Revista *Fapta* (1956), care se intitula *Foaie de luptă românească pentru ziua de azi și de mâine*, era considerată succesoarea intelectuală a revistei *Libertatea*. Comitetul de redacție era format de Horia Stamatu, Pavel Costin Deleanu și D. C. Amzăr (Eva Behring, *op. cit.*, p. 61-62).

⁵² *Țara și Exilul* era editată de un colectiv condus de Gh. Costea, comandant legionar, fiind considerată „organ oficial al Mișcării Legionare”.

războiului (George Uscătescu, Aurelio Răuță, Alexandru Randa, Horia Cosmovici⁵³ ș.a.). Totodată, în paginile revistei „Destin”, apărută în 1951, prin „Caietul nr. 1”, pe lângă Vintilă Horia⁵⁴, scriau și alți legionari sau foști legionari. Deși nu făcuse parte din Legiune nici înainte și nici după război⁵⁵, considerăm că astfel de anturaje și activități – desigur exagerate în notele informative scrise de agenții Securității din țară și străinătate⁵⁶ – l-au plasat, inevitabil, în vizorul Securității pe V. Horia și au determinat etichetarea acestuia ca legionar⁵⁷. În 1965, cu ocazia împlinirii a 15 ani de la apariție, revista și colecția *Destin* editează un volum (*Destin la 15 ani*) care reproduce „Cuvântul înainte” din Caietul nr. 1 și în care Vintilă Horia, Nicu Caranica, Mircea Eliade, Mihai Niculescu, Horia Stamatu, Virgil Ierunca, Ștefan Baciuc, M. F. Enescu, J. N. Manzatti, George Hurmuziadi, Ștefan Chendi și Mircea Popescu elogiază inițiativa publicistică a grupului de la Madrid. Cu acest prilej, Mircea Eliade afirmă: „Când se va scrie istoria culturii românești, revista și colecția *Destin* vor alcătui un capitol pasionant. [...] Ca și *Luceafărul* în 1948-49, precum și *Revista Scriitorilor Români* după 1962 și *Ființa Românească* după 1963, revista lui George Uscătescu a încurajat toate orientările literare și tradițiile culturale. Scriitori care, în țara liberă, ar fi colaborat exclusiv la *Gândirea* sau la *Sburătorul*, la *Viața Românească* sau la *Iconar*, și-au dat întâlnire în *Destin* așa cum și-au dat în paginile tuturor revistelor literare din exil”⁵⁸.

În fapt, după sfârșitul conflictului mondial, problema legionară a rămas o preocupare constantă pentru serviciile secrete de la București⁵⁹, însă importanța „chestiunii” legionare era „augmentată” și certificată, deopotrivă, de dinamica activității cultural-politice și științifice, de numeroasele asociații, cercuri de studii, cenacle și cluburi de dezbatere, publicațiile editate, simpozioanele și conferințele organizate de emigrația legionară, considerată, de altfel, deosebit de periculoasă pentru regimul democrației populare instaurat în România. Totodată, interesul Securității era explicabil atâta timp cât acțiunile emigrației legionare din Spania, Italia, Franța și Germania Federală au atras atenția presei occidentale. Conform unei evaluări globale a exilului românesc întreprinsă de publicația „Deustches

⁵³ ACNSAS, fond Informativ, dosar I 151079/1, f. 192.

⁵⁴ *Buletinul Informativ al Românilor din Exil* (BIRE), nr. 835, 1 iunie 1985, p. 6.

⁵⁵ Corneliu Ciucanu, *op. cit.*, 2017, p. 393 și urm.

⁵⁶ ACNSAS, fond Informativ, dosar I 151 079/1, f. 4; Mihai Pelin, *op. cit.*, p. 163.

⁵⁷ Ion Calafeteanu, *op. cit.*, p. 38.

⁵⁸ Florin Manolescu, *op. cit.*, p. 378.

⁵⁹ Dinu Zamfirescu, *op. cit.*, p. 8.

Ostdienst” în 1960, numărul legionarilor din Europa de Vest era estimat la aproximativ 5.000 de persoane, cifră care reprezenta o treime din totalul emigranților români⁶⁰. Cifra avansată de gazeta germană pare exagerată și, credem noi, numărul legionarilor din țările occidentale era de aproximativ 2.000, după cum apreciază și Neagu Djuvara în *Amintirile sale*⁶¹.

Fenomen de amploare prin activism cultural-politic și consistență structural-anticomunistă, exilul românesc militant rămâne o pagină dramatică din istoria României secolului XX și reprezintă, fără îndoială, o reacție importantă împotriva comunizării țării, un model de integrare a spiritului românesc în spații culturale diverse, o experiență existențială cu valențe inițiatice, care îmbină complex și armonios ethosul identitar, păstrător al valorilor tradiționale, cu vocația umanistă universală⁶².

*THE SETTING OF THE POST-WAR ANTI-COMMUNIST
ROMANIAN EXILE. PHASES, GROUPS, CULTURAL-POLITICAL
ACTIVITY AND NUMERICAL EVALUATION
(ABSTRACT)*

The act of 23rd August 1944, the onset of the Communist regime conducted by Moscow and the dark perspectives of a life lived in a totalitarian Romania determined, where appropriate, several Romanian to remain in the Occident or to leave the country. This process triggered the setting of the post-war Romanian exile, a natural reaction to the bolshevisation of the country. Structured on anti-communist militant principles, the post-war Romanian exile, through cultural-scientific and political activism, represents an ample phenomenon of understanding the cultural, democratic diversity and, at the same time, of harmonious integration of the Romanian ethos into the universal humanist spirit.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 31.

⁶¹ Neagu Djuvara, *op.cit.*, p. 32.

⁶² Vintilă Horia, *Memoriile unui fost săgetător*, ediție îngrijită de Cristian Bădiliță, Silvia Colfescu, Prefață de Cristian Bădiliță, Editura Vremea, București, 2015, p. 5-10 și urm.; Mihaela Albu, Dan Anghelescu, *Tineretea unui „fost săgetător”*. Vintilă Horia – publicistica interbelică, Editura Aius, Craiova, 2016, p. 5-16 și urm.; Dumitru Dobre, *op. cit.*, p. 7-10; Nicolae Florescu, *op. cit.*, p. 3-5 și urm.; Mihaela Cristea, *op. cit.*, p. 18-26, 250-251.

GENEZA UNUI MUZEU: MUZEUL UNIRII DIN IAȘI (1955-1959)

Marcelina Brîndușa MUNTEANU¹

Cuvinte cheie: *Alexandru Ioan Cuza, Muzeul Unirii, patrimoniu muzeal*

Mots-clefs: *Alexandru Ioan Cuza, Le Musée de l'Union, patrimoine muséal*

Sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial a produs schimbări în întreaga societate românească. Transformările au fost profunde și ele au cuprins aspecte importante de viață publică și privată, de la schimbarea formei de stat până la viața fiecărui individ în parte.

Acest fapt este vizibil și în cazul colecțiilor muzeale și al clădirilor emblematice pe care le-a adăpostit orașul Iași. Casa care în vremea domnitorului Alexandru Ioan Cuza a servit drept locuință domnească, iar în timpul Primului Război Mondial l-a găzduit pe regele Ferdinand, se afla într-un grad avansat de uzură și ruină, dorindu-se, la un moment dat, chiar dărâmarea sa². Micul muzeu „Cuza Vodă” de „istorie și artă”, condus de Rudolf Suțu³, amenajat la etajul clădirii și aflat în jurisdicția Comisiei Monumentelor Istorice nu mai funcționa, având patrimoniul risipit. Împreună cu Liga Culturală care avea la parterul imobilului o librărie și o tipografie, muzeul și-a desfășurat activitatea în această casă până în anul 1943⁴.

S-au făcut mai multe încercări de organizare în acest imobil a unor instituții cu profil muzeistic. Pe 8 septembrie 1943, Primăria orașului Iași a făcut o cerere către Ministerul Culturii în care solicita trecerea în patrimoniul municipiului a „casei Cuza” în vederea înființării unui muzeu municipal. Se specifica faptul că în clădire se aflau instalate librăria „Cartea Rusă” și tipografia „Ligii Culturale”. În funcția de director era propus Gheorghe Ungureanu, directorul Arhivelor

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul Unirii, IAȘI.

² Ioan Opreș, *Comisiunea Monumentelor Istorice*, București, 1994, p. 25.

³ Emil Diaconescu, *Tradiții ale muzeisticii ieșene*, în *CI*, II, 1971, p. 36.

⁴ Aurica Ichim, *Palatul Cuza-vodă din Iași. Proprietarii și restaurările sale în perioada 1827-1959*, în *IN*, IV-VII, 1998-2001, p. 350.

Statului⁵. În decembrie același an cererea a fost aprobată cu condiția ca Primăria să amenajeze în timp de doi ani instituția amintită, în caz contrar imobilul revenind Ministerului Culturii⁶.

Nerespectându-se termenii de a se înființa muzeul municipal, în anul 1946 Comisiunea Monumentelor Istorice a repartizat Muzeului Etnografic trei camere la etajul casei, aprobare ulterior retrasă. După 4 ani, același spațiu a fost din nou alocat aceleiași instituții, deși nu se făcuse nici o reparație. Etnograful Emilia Pavel povestește că în iarna anului 1952, când s-a mutat din biroul profesorului Chelcea aflat la Universitate în „casa Cuza” cu toata „averea muzeului etnografic”, clădirea era așa de șubredă, încât, „când urcam la etaj pe niște scări de lemn, în spațiul rezervat muzeului, se clătina toată, de credeam că ne prăbușim, dar constructorii ne-au asigurat că nu există probleme de rezistență și că nu se va întâmpla nimic”⁷. În același timp, la parterul clădirii din „casa Cuza” exista librăria „Cartea Rusă”.

Din anul 1953 a început renovarea clădirii, o adevărată odisee pe parcursul căreia s-au emis nenumărate devize, uneori aprobate apoi retrase, au fost schițate mai multe proiecte, s-au schimbat executanții, s-au succedat mai mulți ingineri, arhitecți și inspectori. Abia în septembrie 1954 au fost oprite toate aceste întreprinderi diletantiste făcându-se apel la serviciile Institutului pentru Proiectarea Orașelor, Construcțiilor Publice și de Locuit (ISPROR) București, care a executat proiectul de restaurare a casei. Restaurarea casei s-a finalizat în anul 1957⁸.

După abandonarea ideii înființării unui muzeu municipal în „casa Cuza”, între anii 1951-1954, a circulat ideea înființării unui muzeu istorico-etnografic. Cu acest scop, printr-un decret dat în anul 1952 de Secția de Cultură a Județului Iași, Muzeul Etnografic a primit sarcina de a colecta obiectele istorice care se găseau la diferite instituții și biserici din orașul Iași, din județ sau de la conacele boierești din Moldova. În acest mod ajung inițial în patrimoniul Muzeului Etnografic piese de patrimoniu istoric, care au aparținut Muzeului Municipal și care se aflau depozitate în podul fostei clădiri a Arhivelor Statului din curtea Mănăstirii Golia. Printre acestea se aflau arme, halebarde, tuburi de lemn și de ceramică de la canalizarea orașului, făclii și steaguri de breaslă. Întreaga colecție numărând 965 de obiecte a

⁵ Maria Huminic Teclean, *Documente din secolul al XX-lea privind Palatul Al. I. Cuza din Iași*, în *CI*, XI, 1980, p. 709.

⁶ *Ibidem*, p. 711.

⁷ Emilia Pavel, *Memoriile unui muzeograf*, Editura Princeps Multimedia, Iași, 2013, p. 46.

⁸ Marcelina Brîndușa Munteanu, *Muzeul Unirii din Iași – o istorie a clădirii prin renovări*, în *CI*, XII/2, 1998, p. 444-445.

fost inventariată în registrele Muzeului de Etnografie la numerele 813-1781. Colecții importante de obiecte istorice au fost transferate la Muzeul Etnografic instalat în „casa Cuza” și de la Sfatul Popular Regional, de la bisericile Banu, Nicoriță și de la Biblioteca Universității Iași. Tot acum a fost donată colecția de ceramică dacică de către profesorii Ecaterina și Radu Vulpe. Patrimoniul a fost îmbogățit și prin obiectele aflate la Schinetea - Dumești (Vaslui), la conacul mareșalului Prezan sau din donațiile obținute de la preotul Oană din Comarna. Acestea din urmă fuseseră transportate cu ajutorul carului de boi și depozitate în jurul clădirii, încât zilnic trebuiau curățate de praf. Emilia Pavel, aflată la început de drum ca tânăr muzeograf, își amintea cum a trebuit să organizeze singură transportul pieselor aflate la conacul Prezan: „Mobilierul ce trebuia adus la gară era voluminos, paravane de lemn, scrinuri, dulapuri, oglindă de cristal. Obiectele cu greu au putut fi depozitate în căruță cu ajutorul oamenilor din satul Schinetea”⁹.

Și alte obiecte, precum două comode japoneze și un vas decorativ de Sèvres au fost rechiziționate din diferite instituții. Toate acestea au fost ulterior transferate și au format o parte din patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei și al Muzeului Unirii¹⁰.

În luna decembrie a anului 1954, pe când ministrul Culturii Iosif Chișinevschi se afla la Iași, printr-o hotărâre a Consiliului de Miniștri, Palatul Administrativ, care adăpostea toate instituțiile administrative din oraș inclusiv Tribunalul Județean Iași, a fost transformat în Palat cultural, menit a adăposti muzeele ieșene și biblioteca „Gh. Asachi”. Această hotărâre a Ministrului Culturii a fost aplicată și în cazul altor instituții administrative de pe întreg cuprinsul țării. Evacuarea Palatului a durat până în martie 1955¹¹.

Prin decizia nr. 429 din 7 iunie 1955, Comitetul Executiv al Sfatului Popular Regional Iași aproba ca Palatul Culturii „să aibă calitatea de ordonator terțiar și să preia în subordinea sa munca de conducere și îndrumare a activității Muzeului Etnografic, Muzeului Politehnic, Muzeului de Științe Naturale, Muzeului de Artă Plastică și Biblioteca Regională”¹².

⁹ Emilia Pavel, *op. cit.*, 2013, p. 46-47; Eadem, *Patrimoniul Muzeului etnografic al Moldovei din Iași*, în *CI*, VIII, 1977, p. 46.

¹⁰ Emilia Pavel ne-a relatat că cele două comode mobilau birourile unei bănci din Iași.

¹¹ Emilia Pavel, *op. cit.*, 2013, p. 50.

¹² Arhiva C. M. N. „Moldova” Iași, Dosar „Acte diverse”, 1955; La 16 februarie 1958, presa locală anunța deschiderea la Palatul Culturii a trei muzee: „Muzeul Etnografic al Moldovei, Științele Naturii și Istoria Moldovei (Sectorul orânduirii comunei primitive)” (*Flacăra Iașului*, 16 februarie 1958).

Printr-un decret al Consiliului de Miniștri din anul 1955 și un act al Comitetului Executiv al Sfatului Popular Regional Iași din 23 noiembrie 1955, se decidea înființarea, începând cu data de 1 decembrie 1955, Muzeului Unirii cu sediul în Iași, strada Republicii nr. 14, în clădirea Palatului Al. I. Cuza și trecerea sa sub directă administrare a Palatului Culturii, intrând în componența acestuia, cu statul de funcțiuni respectiv. La articolul 2 se stipula faptul că Muzeul Unirii avea un caracter memorial istoric. Actul a fost semnat de președinte Emil Mazilu și secretar Herscu Iancu¹³.

Primul angajat al muzeului în funcția de director a fost, de la 1 decembrie 1955, Constantin Florea. Tânărul muzeograf era absolvent al Facultății de Istorie din cadrul Universității „Al. I. Cuza”, fiind numit în fruntea muzeului la recomandarea profesorului său, Dumitru Berlescu. Alături de acesta a fost angajată, în funcția de muzeograf principal, Valentina Munteanu. Din 8 mai 1957 li se alătură Victor Condurache, care preia și funcția de conducere. Pe parcursul a câțiva ani, inimoșii specialiști ai muzeului vor fi pionierii organizării acestei instituții.

Între anii 1956 și 1959, paralel cu munca de organizare a muzeului (scrierea tematicii și adunarea pieselor de patrimoniu), colectivul instituției s-a ocupat de amenajarea unor expoziții temporare prilejuite de celebrarea unor evenimente sau de găzduirea unor manifestări externe. Ziarul „Flacăra Iașului” din 7 mai 1957 anunța sub titlul „Vizitând expoziția comemorativă Ștefan cel Mare”, manifestarea organizată de Muzeul Unirii. Marcând cei 200 de ani de la urcarea pe tron a lui Ștefan cel Mare, expoziția cuprindea obiecte arheologice, o machetă a cetății Neamțului și lucrări de artă ale unor artiști ieșeni precum Nicolae Popa, Eftimie Bârleanu, Vladimir Florea, Petre Hârtopeanu, Emil Ștefan, Lucreția Filoreanu, Gheorghe Ghiorghiță, Eugen Boușcă¹⁴.

Noul muzeu a fost găzduit în toată clădirea „casei Cuza”. Patrimoniul Muzeului Unirii s-a format începând cu anul 1955, în paralel cu scrierea tematicii. Informații prețioase oferite de dosarele de achiziții aflate în arhiva Muzeului Unirii sau a Complexului Muzeal Național „Moldova” Iași, de notele aflate în registrele de inventar ale muzeului, precum și de mărturiile foștilor muzeografi¹⁵ pot reface povestea formării colecțiilor acestui muzeu. Presa vremii constituie și ea un izvor prețios.

¹³ Arhiva C. M. N. „Moldova” Iași, Dosar „Acte diverse”, 1955.

¹⁴ *Flacăra Iașului*, 7 mai 1957.

¹⁵ Mulțumim profesorului Constantin Florea pentru informațiile importante pe care ni le-a oferit cu generozitate. De asemenea, date prețioase am obținut și din arhiva familiei prof. Victor Condurache prin intermediul fiicei domniei sale, Mihaela Morarușu.

Documentația alcătuită pentru Muzeul Unirii din Iași era formată din două părți: tematica propriu-zisă și planul grafic. Tematica muzeului a dorit să ilustreze actul istoric al Unirii Principatelor Romane, perioada cuprinsă între anii 1829-1866, între pacea de la Adrianopol și detronarea domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Această delimitare a fost justificată „întrucât pentru a se înțelege condițiile care au determinat și au permis înfăptuirea Unirii Țărilor Române, este necesar să se prezinte situația lor, economică, social-politică și culturală din prima jumătate a secolului al XIX-lea”.

Tematica cuprindea trei mari capitole: Premizele Unirii, Realizarea Unirii și Consecințele Unirii. Acestea teme constituiau și compartimentele principale ale muzeului în interiorul cărora piesele au fost grupate pe epoci istorice. Planul grafic reflecta această împărțire.

La alcătuirea tematicii, colectivul de specialiști al muzeului a fost sprijinit de o comisie științifică. Un rol important l-a avut Dumitru Berlescu, conferențiar la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza”, acesta fiind principalul coordonator științific al muzeului. Tematica a trebuit să primească și girul Ministerului Culturii, Serviciul Muzeu, fiind respinsă de mai multe ori de către specialiștii ministeriali. În numele acestei instituții, inspectorul Gheorghe Cazimir a întocmit un raport detaliat. Printre observațiile ministeriale se menționa faptul că: „Trebuie subliniat mai mult suportul maselor la efectuarea revoluției de la 1848 și la pregătirea și înfăptuirea Unirii acestea fiind posibil mai cu seamă prin materiale originale”. De asemenea, se atenționa asupra faptului că „la unele teme se face abuz de materiale complementare, în special plastice ceea ce este în defavoarea muzeului” recomandând o riguroasă selecționare a lor¹⁶.

În cadrul muncii de documentare, specialiștii muzeului au observat faptul că multe instituții de cultură (în special muzee istorice sau mixte) din țară aveau în cadrul colecțiilor obiecte care reflectau epoca Unirii Principatelor. Modul în care s-au găsit soluțiile pentru alcătuirea patrimoniului muzeal legat de Unire poate fi cunoscut dintr-un document redactat la 14 iulie 1957, semnat de către Președintele Sfatului Popular al Regiunii Iași, C. Nistor, președintele Sfatului Popular al orașului Iași, C. Iliescu și directorul Muzeului Unirii, Victor Condurache, adresat Ministrului Culturii :

„Tovarășe Ministru,

În Iași există Muzeul Unirii, ce urmează să se deschidă în cinstea centenarului din 1959, un lăcaș de cultură unic în țară, care are menirea să

¹⁶ Arhiva Muzeului Unirii, Iași.

oglindească o întreagă epocă din istoria patriei și anume epoca marilor salturi economice sociale și politice, epocă care se întinde între anii 1829-1866, adică timpul istoric românesc de la pacea din Adrianopol până la răsturnarea domnitorului Alexandru Ioan Cuza.

Cu toată nobila strădanie a forurilor superioare locale și centrale, muzeul nostru se află într-o situație paradoxală, în sălile sale abia dacă se află 1/10 din piesele ilustrative ale epocii care ne interesează; restul se găsesc răspândite la diferite muzee istorice sau mixte din țară, drept curiozități rare în marele complex al inventarului lor și nu încadrate organic în structura tematicii respective (ca exemple muzeele din Fălticeni, Focșani, Galați, Ploiești, București – Muzeul de Istorie a Bucureștiului și Muzeul Central Militar).

Aprobarea Ministerului Culturii pentru înființarea Muzeului Unirii din Iași este o dovadă grăitoare că Iașului i se cuvine cinstea de a adăposti acest muzeu chiar în vechea reședință domnească a lui Vodă Cuza, pentru reamenajarea căreia s-au cheltuit aproximativ 2.000.000 lei. Bătrânul oraș leagănul generos al marelui act al Unirii, merită această onoare.

Pe urma altor adrese, revenim solicitând încă o dată Ministerului, de a găsi o cale prin care la Muzeul Unirii din Iași să se centralizeze toate vestigiile de importanță istorică interesând perioada 1829-1866. Altfel, Muzeul Unirii nu-și va putea justifica titlul și menirea, iar celelalte muzee care au câte ceva din epoca amintită nu vor putea da niciodată vizitatorului o viziune științifică și de ansamblu, al marelui gest de la 1859 care a pus temelile României moderne.

Încă inițial înființarea Muzeului Unirii din Iași a arătat prețuirea deosebită acordată acestui oraș istoric, dotarea muzeului cu piesele neapărat necesare se impune în mod necesar – fiind o problemă de convergență republicană.

Orașul primei universități românești, orașul care în furtunosul an 1848 a dat semnalul revoluției în cuprinsul pământului românesc, orașul care în 1861 renunță, servind unei înalte cauze, la gloria de trei ori seculară de capital de stat, Iașul „Contemporanului”, Iașul luptător din prima jumătate a secolului nostru și Iașul socialist de astăzi, cere acest lucru.

În nădejdea că cererile noastre îndreptățite vor avea ecou, așteptăm un răspuns cât mai grabnic și lămurit de natură să bucure pe marele patriarh al culturii românești, care este Iașul, ocrotind în sânul lui străvechi și un adevărat Muzeu al Unirii.

TRĂIASCĂ LUPTA PENTRU PACE!¹⁷

În vederea achiziționării obiectelor necesare realizării acestei tematici au fost date și anunțuri în presă locală și centrală. Muzeograful Constantin Florea își amintește de dese deplasări făcute în diferite locuri din țară ca urmare a

¹⁷ *Ibidem.*

informațiilor primite din aceste publicații. Mărturie în acest sens stă și numărul mare al cererilor de deplasare întocmite de specialiștii muzeului în această perioadă, către administrația Palatului Culturii, în localități precum Turnu Severin, Ploiești, Fălticeni, Arad, București. În una dintre aceste adrese, datată 25 februarie 1958, adresându-se Administrației Palatului Culturii, Condurache și Florea, aducând ca argument „hotărârile luate de comun acord cu tovarășul Cazimir, delegatul Ministerului, privind măsurile preliminare în legătură cu pregătirea deschiderii muzeului”, cereau următoarele:

1. Aprobarea fondului de deplasare pentru subsemnații, profesori Victor Condurache și Constantin Florea la Arad și București.
2. Deplasarea la Arad are ca obiectiv cunoașterea expoziției de muzeu (Muzeul revoluționar 1848) care ne ajută la ilustrarea temei 1848 oglindită în Muzeul Unirii. De asemenea, se va studia posibilitatea copierii, schimbului și eventual împrumutului diferitelor obiecte și exponate. Idem și în ceea ce privește cercetarea bibliotecii A. D. Xenopol din orașul Arad. Pentru deplasarea la Arad a unui tovarăș este necesară suma de 650 lei (șase zile).
3. Deplasarea la București are următoarele obiective:
 - a. Luarea legăturii cu următorii specialiști cunoscători adânci ai diferitelor sectoare din tematica muzeului: tovarășii Georgescu Buzău, C. C. Giurescu, Vasile Maciu și Gheorghe Fotino.
 - b. Cercetarea fondului de documente și stampe de la Academia RPR cu tov. Stremper.
 - c. Cercetarea fototecii Decorativa în legătură cu epoca unirii.
 - d. Obținerea autorizațiilor pentru cercetarea fondurilor de documente de la Arhivele Centrale ale Statului (director maior Paraschiv).
 - e. Constatarea stadiului de execuție a lucrării „Cuza și Kogălniceanu fondatori ai primei universități din țară” (pictor C. Baba).
 - f. De văzut diferite obiecte și documente menționate în ofertele din București.

Pentru această deplasare este necesară suma de 750 (10 zile). Total lei 1400. Plecarea din Iași va avea loc în seara zilei de 27. 01. 1958¹⁸.

O parte însemnată a zestrei muzeului a provenit din achizițiile făcute de la persoane particulare. Comisiile de achiziții au putut aproba sau respinge obiecte provenind de cele mai multe ori de la moștenitori sau descendenți ai familiilor istorice. Este cazul obiectelor Cuza sau Alecsandri, Sturdza, Bibescu, Catargi,

¹⁸ *Ibidem*.

Beldiman. De asemenea, colecționari importanți precum profesorul Petre Nistor sau filatelitul Iosif Bogdan au fost printre ofertanții muzeului. Rezoluțiile semnate de profesorul Berlescu aveau un rol hotărâtor în achiziționarea respectivului obiect. De multe ori piesele erau aduse de proprietari și predate muzeului așteptându-se câțiva ani plata lor¹⁹.

Profesorul Constantin Florea a fost preocupat de achiziționarea obiectelor aparținând familiei Cuza. Având sprijinul directorului Muzeului de Istorie din Bacău, Iulian Antonescu, tânărul muzeograf ajunge să-l cunoască pe Romeo Drăghici (care era legatarul fondului „George Enescu” din București). Prin intermediul acestuia, Florea reușește să ia legătura, în anul 1956, cu Elena Brătianu, soția istoricului Gheorghe Brătianu. La un prim contact cu Elena Brătianu aceasta a refuzat dialogul cu muzeul, afirmând că ea „nu stă de vorbă cu tineretul comunist”. După experiența domiciliului forțat, a morții soțului ei la Gherla și a întemnițării sale²⁰, teama Elenei Brătianu era justificată. După ce s-a convins de buna credință a lui Florea, soția marelui istoric a acceptat să relaționeze cu personalul Muzeului Unirii. Căpătând încredere în cei doi muzeografi, Elena Brătianu a vândut, pe rând, timp de doi ani, obiecte și documente prețioase provenite de la domnitorul Alexandru Ioan Cuza și familia sa, pe care Gheorghe Brătianu le moștenise de la mama sa, Maria Moruzi, nora domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Potrivit actelor de vânzare-cumpărare și a notelor de recepție aflate în arhiva instituției, pe 26 octombrie 1956, Elena Brătianu a vândut muzeului mai multe obiecte ale domnitorului Al. I. Cuza printre care amintim: un fotoliul aparținând domnitorului (primind suma de 12.000 lei), geanta servietă (5.000 lei), documente privind familia Cuza, foi volante, decorații, cărți, planul Deltei Dunării, Arborele istoric, covoare, ceasul de buzunar al domnitorului, mobilier.

Elena Brătianu a făcut, la 10 septembrie 1958, o donație importantă muzeului: alături de alte piese Cuza, ea a dăruit mobilierul Cuza pe care Gheorghe Brătianu îl avea depus la Institutul de Istorie din București. Acesta fusese depozitat temporar într-un spațiu al Muzeului Militar Central în baza procesului verbal nr. 219 din 4 martie 1955. Problema restituirii acestei donații a făcut obiectul unui proces între cele două instituții de cultură, o parte a acestui mobilier fiind înapoiat Muzeului Unirii²¹.

¹⁹ *Ibidem* (documentele nu sunt numerotate).

²⁰ Marie-Helene Fabra Brătianu, *Memoria frunzelor moarte*, Editura Humanitas, București, 2012, p. 215-234.

²¹ Marcelina Brîndușa Munteanu, *Victor Condurache – personalitate a muzeografiei românești*,

Constantin Florea își amintește că Elena Brătianu trăia la limita sărăciei. Ea a făcut toate demersurile către muzeu având alături pe vărul său, Constantin Ghica, nepotul domnitorului Grigore Alexandru Ghica, care semnează actele de ofertă, procesele verbale de vânzare-cumpărare sau alte acte privind plata obiectelor.

Achiziții importante s-au făcut și de la Natalia Fudulu din București, în noiembrie 1958, care a vândut instituției de cultură un serviciu de toaletă aparținând domnitorului Gheorghe Bibescu. Pentru acest set, care era compus din 20 de piese de argint, stil Biedermeier, vânzătoarea cere suma de 80.000 lei, dar i se oferă 29.000 lei. Ea scrie în oferta sa că îl achiziționase în ianuarie 1949 „din magazinul doamnei Proca care îl avea de la Valentin Bibescu Ghica”.

De la Dinulescu Cornelia a fost cumpărată, pe 13 noiembrie 1958, mobila de salon care a aparținut prințesei Elena Cuza. Proprietara relatează în oferta făcută despre faptul că mobilierul fusese folosit de prințesă în ultima parte a vieții ei când locuise la Piatra-Neamț, cu precizarea că fusese donat – după moartea sa – familiei Bacalu care o îngrijise.

Iosif Bogdan din București a vândut, în anii 1957 și 1958, Muzeului Unirii valoroase obiecte. Arhiva instituției păstrează corespondența dintre Bogdan și specialiștii muzeului. Din aceste scrisori se poate constata că el se ocupa și cu intermedierea vânzării de obiecte dintre diverși proprietari din București și muzeu sau își oferea colaborarea la organizarea unor expoziții filatelice la muzeul din Iași.

Într-o scrisoare trimisă din București, datată 8 aprilie 1958, I. Bogdan se adresa directorului Muzeului Unirii pentru a cere lămuriri în legătură cu sarcinile care i se dăduseră privind organizarea unei expoziții filatelice în cadrul Muzeului Unirii. Tot acum se interesează despre cum va fi asigurată securitatea obiectelor filatelice. O altă epistolă a avocatului datată București, 22 decembrie 1958, și adresată Muzeului Unirii răspunde adresei muzeului din 12 decembrie 1958 privind evaluarea globală a unor obiecte oferite și cere să i se comunice evaluările pentru fiecare obiect în parte, întrucât nu putea defalca suma de 5.700, neștiind la cât a fost evaluat fiecare obiect în parte. Critica prețul scăzut stabilit de muzeu și aducea ca argument în favoarea cărții din oferta sa, faptul că ea era un exemplar unic care fusese salvat de la distrugerea ordonată de fostul ministru Vasile Boierescu, succesorul lui M. Kogălniceanu. Ruga majorarea prețurilor și revizuirea ofertei²². Cunoscutul filatelist, avocatul Iosif Bogdan a fost înregistrat în inventarul Muzeului Unirii ca vânzând o prețioasă casetă de călătorie la finalul anului 1958.

în *CI*, XXXVI, 2017, p. 314.

²² Arhiva Muzeului Unirii, Iași.

Pe 16 ianuarie 1959 el a fost arestat și închis pentru „uneltire împotriva ordinii sociale”, fiind condamnat la 20 de ani de temniță. A murit în închisoarea de la Gherla în anul 1961²³.

În anul 1956 se achiziționează de la Dimian E. Irimia colecții de documente, numismatică, medalistică și cărți precum și inventarul Palatului Ruginoasa aparținând Elenei Cuza²⁴.

Arhivele muzeului cuprind și acte privind achiziționarea unor importante colecții de obiecte, precum cea a profesorului Nistor din București. Petre Nistor oferea spre cumpărare muzeului „din colecția proprie, documentele și obiectele indicate în lista alăturată”. El preciza faptul că oferta era valabilă până în mai 1958, argumentând asupra prețului: „Înțeleg să cedez piesele în total preț 20.000”. În analiza ofertei, profesorul Berlescu menționa faptul că „se vor achiziționa doar piesele care interesează, că prețurile erau exagerate și doar comisia muzeului stabilea prețul de achiziție”.

Obiecte valoroase din familia Sturdza au fost achiziționate de la Ileana D. Sturdza. Radu Rosetti oferea și el spre vânzare sau se ocupa și de intermedierea vânzării unor obiecte din colecția Cuza, precum sigiliul Elenei Cuza, un costum de diplomat din epoca Unirii și alte obiecte valoroase. Orsola Petrovici vindea mantia străbunicii sale, Cocuța Vogoride.

Obiectele constituind colecția Vasile Alecsandri au provenit de la Elena Ivănescu, nepoata Paulinei Alecsandri și au intrat în patrimoniul muzeului pe data de 4 decembrie 1958. Pentru ele s-a plătit suma de 11.000 lei deși se ceruse inițial 30.000 lei. Portretul Mariei Obrenovici este vândut muzeului de către pictorul Henri Catargi, la 25 iunie 1958, pentru suma de 2.000 lei. Pictorul ceruse inițial 8.000 de lei²⁵.

O altă parte importantă a patrimoniului a fost alcătuită prin transferul unor obiecte de la diferite instituții. Sfatul Popular al Regiunii București a transferat Muzeului Unirii, potrivit procesului verbal încheiat în data de 16 aprilie 1958, 130 de farfurii de porțelan de diferite dimensiuni provenind de la conacul familiei Negroponte de la Afumați.

De la Institutul Pedagogic București sunt transferate muzeului, în luna aprilie a anului 1958, un număr de 141 de obiecte care proveneau de la Azilul „Elena Doamna”. Muzeul de Istorie a orașului București donează instituției

²³ <http://www.memorialsighet.ro/iosif-bogdan/>.

²⁴ Arhiva Muzeului Unirii, Iași.

²⁵ *Ibidem*; Arhiva C. M. N. „Moldova” Iași.

muzeale ieșene, pe 15 noiembrie 1958 documente, fotografii, litografii din vremea Unirii Principatelor. Teatru Național din Iași, prin directorul Isc George, împrumută în luna decembrie 1958, pe „termen nelimitat” muzeului, costumul lui Victor Palace și un tablou al pictorului Iavolschi. De la Muzeul de Istorie Naturală intră în patrimoniul Muzeului Unirii, pe 21 noiembrie 1958, mai multe obiecte ca aparținând domnitorului Cuza, precum piese din uniforma de colonel, șaua și harnașamentul, tacul de biliard, bastonul condei, sceptrul și o sabie dăruită de sultan și tolba de săgeți²⁶.

În urma actului din 5 noiembrie 1957, semnat între Constantinescu Marin, reprezentând Casa de Creație Mogoșoaia, Victor Condurache și Constantin Florea din partea Muzeului Unirii, au intrat în inventarele muzeului seturi de farfurii din porțelan de Sèvres, pahare din cristal și tacâmuri, toate purtând sigla Principatelor Unite²⁷. Muzeul din Turnu Severin transferă către Muzeul Unirii, în mai 1957, sania lui Cuza.

O altă categorie însemnată de obiecte care a alcătuit zestrea muzeului este formată din comenzile de obiecte de artă. Specialiștii muzeului au comandat artiștilor, prin intermediul Fondului Plastic din Iași și București, picturi, sculpturi și basoreliefuri reprezentând diferite personalități și scene istorice din epoca Unirii Principatelor. Printre artiști întâlnim nume precum C-tin. Agafiței, D. Hatmanu, Vasile Ștefan, E. Bârleanu, P. Verona, I. Irimescu sau C. Baba. Documentele atestă faptul că prețurile acestor „comenzi artistice” erau cu mult mai mari decât ale unor obiecte cu valoare istorică.

Un rol important în punerea în practică a tematicii expoziției permanente a Muzeului Unirii l-a avut întreprinderea „Decorativa” din București, care realizat muzeotehnica. De asemenea, tot acestei firme i s-a comandat și o dioramă reprezentând o machetă a străzii Uliței Mari din Iași. Profesorul Constantin Florea își amintește strânsa colaborare a sa cu arhitectul Radu Crăniceanu, reprezentantul acestei instituții. Toată munca de organizare a muzeului fusese atent supravegheată de reprezentanții noii ordini politice comuniste, care au fost prezenți în cadrul comisiilor muzeale sau erau luați ca aliați atunci când se dorea obținerea unor facilități.

Succesul deschiderii noii instituții trebuia privit ca o „frumoasă realizare a noii conduceri de partid și de stat”. În articolul din 21 ianuarie 1959, din „Flacăra Iașului”, intitulat „Însemnări despre tematica Muzeului Unirii”, semnat de

²⁶ Arhiva C. M. N. „Moldova” Iași.

²⁷ Arhiva Muzeului Unirii, Iași.

conferențiarul D. Berlescu, prodecanul Facultății de Filologie – Istorie – Filozofie din cadrul Universității ieșene, se sublinia, din nou, rolul important pe care conducerea politică l-a avut la nașterea acestei noi instituții muzeale:

„În cadrul festivităților legate de sărbătorirea centenarului Unirii care se vor desfășura luna acesta de la un capăt la altul al țării, Iașul va participa cu mândria de a fi fost „leagăn al Unirii”, mândru mai ales de a putea să arate în sfârșit care a fost partea pe care a avut-o în pregătirea și înfăptuirea acestui mare act istoric. Spunem în sfârșit pentru că ce poate face astăzi, n-ar fi putut-o face în urmă cu cincisprezece ani. Cine cunoaște cât de cât Iașul de altădată, va înțelege cu câtă dreptate și totodată cu câtă durere afirmăm acest lucru. Nu se mai află aproape nici o urmă materială care să amintească istoria primei jumătăți a veacului trecut. Inițiativa frumoasă a câtorva particulari care încercaseră să salveze de la distrugere și să adune obiecte legate de trecutul cultural al orașului, se lovise de indiferența dregătorilor pe care partidele burghezo-moșierești îi plasau succesiv în fruntea administrației orașului, oameni pentru care „Iașul cultural” – bătrânul oraș al culturii – nu era de obicei decât o figură de stil bună să fie utilizată, însoțită de un oftat de circumstanță, într-un discurs electoral”²⁸.

Muzeul a fost inaugurat pe 23 ianuarie 1959. La deschidere au participat oficialități locale și naționale. „Flacăra Iașului” nota, sâmbăta 24 ianuarie, „că au avut loc festivitățile inaugurării Muzeului Unirii ce s-au organizat în fosta reședință din str. Lăpușneanu a domnitorului Alexandru Ioan Cuza” și că au fost de față un număr mare de oficialități politice din care amintim pe „tovarășii Dumitru Gheorghiu, membru supleant al CC al PMR, prim secretar al Comitetului Regional de partid, Ștefan Bălan, adjunct al Ministrului Învățământului și Culturii, Simion Timofte, Mihai Volavu, Petre Berică, secretari ai Comitetului Regional de partid”. Alături de aceștia participaseră academicienii Octav Mayer și V. Mârza, Ion Creangă, rectorul Universității „Al .I. Cuza”, Cristofor Simionescu, rectorul Institutului Politehnic, Oscar Franke, rectorul Institutului de Medicină. În spiritul vremii, redactorul articolului nota: „Au fost de față la festivitatea inaugurării numeroși oameni ai muncii, fruntași din întreprinderile și instituțiile orașului, activiști ai aparatului de stat, oameni de știință și cultură, cadre didactice, studenți si elevi”²⁹.

Deschiderea muzeului s-a dovedit a fi un mare succes. Într-o dare de seamă din 12 decembrie către Direcția Muzee, asupra activității muzeului din anul 1959, semnată de directorul Victor Condurache, se raportau: 36.393 vizitatori, un număr

²⁸ *Flacăra Iașului*, 21 ianuarie 1959, p. 2.

²⁹ *Flacăra Iașului*, sâmbăta 24 ianuarie 1959, p. 2.

de 2.836 piese (din care 185 cumpărate în acel an) și 270 zile în care muzeul fusese deschis pentru vizitatori³⁰.

Eforturile privind organizarea Muzeului Unirii din Iași în perioada 1955-1959 au încercat să ilustreze doar actul Unirii Principatelor de la 1859, trecând sub tăcere Unirea de la 1918, regalitatea fiind un subiect tabu până în anul 1989.

LA GENÈSE D'UN MUSÉE: LE MUSÉE DE L'UNION DE IAȘI
(1955-1959)
(RÉSUMÉ)

Le Musée de l'Union de Iași est une institution fondée après la deuxième guerre mondiale à l'intérieur d'un bâtiment emblématique de la ville de Iași, qui avait été la résidence du prince Alexandru Ioan Cuza et du roi Ferdinand.

Suite à de nombreuses tentatives de l'après-guerre d'organiser dans "la maison Cuza" un musée municipal ou ethnographique, par un décret du Conseil de Ministres de l'année 1955 et un acte du Comité Exécutif du Conseil Populaire Régional de Iași de 23 novembre 1955, on a décidé, commençant avec le 1er décembre 1955, la création du Musée de l'Union, avec un profil mémorial historique.

La thématique du musée s'est proposée d'illustrer l'acte historique de l'Union des Principautés Roumaines, la période entre 1829 et 1866, entre la paix d'Adrianopol et le coup d'état contre le prince Alexandru Ioan Cuza et comprenait trois grands chapitres: Les Prémisses de l'Union, La Réalisation de l'Union et Les Conséquences de l'Union.

Une partie importante du patrimoine du musée provenait des acquisitions effectuées des héritiers ou des descendants des familles historiques. C'est le cas des objets Cuza ou Alecsandri, Sturdza, Bibescu, Catargi, Beldiman. De la même manière, des collectionneurs importants comme le professeur Petre Nistor ou le philatéliste Iosif Bogdan se sont retrouvés parmi les soumissionnaires du musée. Une autre partie importante du patrimoine a été constituée par le transfert des objets de plusieurs institutions (la Maison de Création Mogoșoaia, l'Institut Pédagogique de Bucarest, le Musée d'Histoire Naturelle de Iași, le Théâtre National "V. Alecsandri" de Iași, le Musée d'Histoire de Turnu Severin, le Conseil Populaire de la Région de Bucarest).

³⁰ Arhiva Muzeului Unirii, Iași.

Une autre catégorie d'objets qui ont formé la collection du musée a été représentée par les commandes d'objets d'art. Les spécialistes du musée ont commandé aux artistes, par l'intermédiaire du Fond Plastique de Iași et Bucarest, des peintures, des bas-reliefs représentant des personnalités diverses et des scènes historiques de l'époque de l'Union des Principautés.

Tout le travail d'organiser le musée a été étroitement surveillé par les représentants du nouveau ordre politique communiste, et le succès de l'inauguration de la nouvelle institutions devait être regardé comme une "belle réussite de la nouvelle direction du parti et de l'Etat". Le musée a été inauguré le 23 janvier 1959 et des officiels locaux et nationaux ont participé à son inauguration.

LA LISTE DES ILLUSTRATIONS:

Figure 1. L'inauguration du Musée de l'Union, le 23 janvier 1959. Dumitru Gheorghiu, le premier secrétaire du Comité Régional du Parti, celui qui coupe le ruban; Victor Condurache, le directeur du Musée de l'Union dans le côté gauche de l'image.

Figure 2. L'inauguration du Musée de l'Union, le 23 janvier 1959. Salle d'exposition.

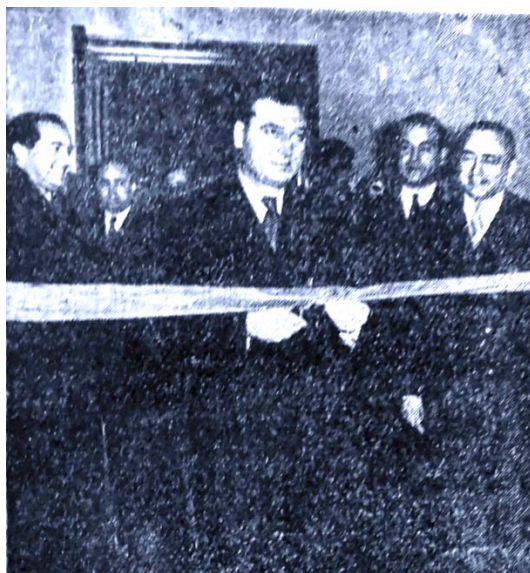

Figura 1. Inaugurarea Muzeului Unirii, 23 ianuarie 1959. Dumitru Gheorghiu, prim secretarul Comitetului Regional de Partid, cel care taie panglica; Victor Condurache, directorul Muzeului Unirii, în stânga imaginii

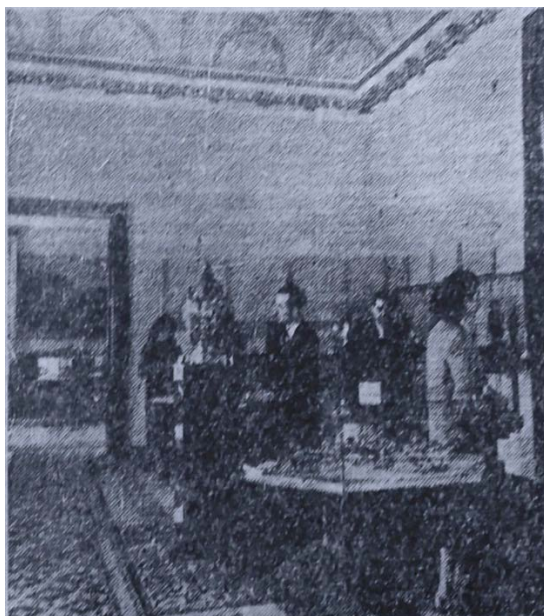

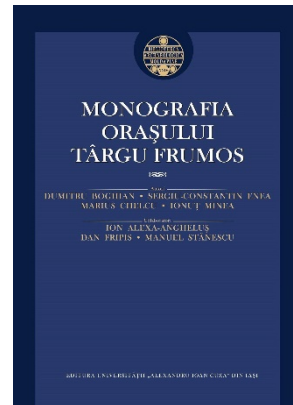
Figura 2 . Inaugurarea Muzeului Unirii, 23 ianuarie 1959. Sală de expoziție

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea, Marius Chelcu, Ionuț Minea (colaboratori: Ion Alexa-Angheluș, Dan Frișis, Manuel Stănescu), ***Monografia orașului Târgu Frumos***, Bibliotheca Archaeologica Moldaviae XXVI, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2018, 677 p.

Printre numeroasele monografii de localități care se editează anual, cea recent apărută despre orașul Târgu Frumos (jud. Iași) se remarcă prin dimensiunile sale impresionante, prin structura complexă și logică, prin bogata sa informație – rod al eforturilor unui colectiv de specialiști în domeniul istoriei și geografiei, ca și prin calitățile grafice (asigurate de Editura Universității din Iași, ca și de rigorile științifice impuse prin apariția sa în cadrul prestigioasei colecții *Bibliotheca Archaeologica Moldaviae*). Lucrarea, apărută cu ocazia împlinirii a 570 de ani de la atestarea documentară a localității (5 octombrie 1448) și a 50 de ani de la reatestarea ei printre centrele urbane ale țării (1968), a beneficiat de sprijinul logistic și financiar al Primăriei orașului.

Monografia se axează pe prezentarea geografiei și istoriei zonei, începând cu cele mai vechi dovezi de locuire până la sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial, urmând ca istoria recentă să fie scrisă după deschiderea fondurilor arhivistice ale perioadei postbelice. Vatra pe care s-a dezvoltat orașul Târgu Frumos, ca și densa rețea de așezări rurale din jur, a oferit condiții propice pentru o locuire permanentă și pentru relații intense cu regiunile din preajmă, îndeosebi pe axa vest-est (legătura între culoarele Siretului și Prutului, prin râurile Bahluiet și Bahlui), dar și spre nord – motiv pentru care geograful Victor Tufescu a numit-o sugestiv, încă din 1940, „Poarta Târgului Frumos”.

O succintă dar densă prezentare a monografiei (*Târgu Frumos în prospectare monografică*), semnată de Acad. Victor Spinei, este urmată de o *Introducere* (*Memoria et spiritus loci*), aparținând colectivului de autori.

Caracteristicile geografice ale localității și zonei înconjurătoare sunt prezentate de către geografi I. Minea (conferențiar la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași) și I. Alexa-Angheluș (profesor la Liceul „Ion Neculce” din Târgu Frumos) în primul capitol (p. 19-73), împărțit tematic în opt subcapitole. Primul autor prezintă istoricul cercetărilor geografice, aspectele geologice, relieful, condițiile climatice, hidrologia, elemente biogeografice și pedologia. Cel de al doilea autor se ocupă de elementele de geografie umană; cercetarea merge până la realitățile actuale, depășind astfel limita cronologică urmărită în capitolele de istorie. Aspectele geografice sunt redată sugestiv și cu ajutorul hărților, graficelor și tabelelor. De altfel, întreg capitolul este conceput în așa fel încât să vină în ajutorul înțelegerii rolului pe care mediul geografic l-a jucat în evoluția istorică a comunităților umane din această zonă.

Cel de al doilea capitol (p. 75-184), redactat de primii doi autori ai monografiei (D. Boghian – fost profesor și director al Liceului din localitate, actualmente conferențiar la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava; S.-C. Enea – doctor în istorie și directorul actual al Liceului „Ion Neculce”), se ocupă de dovezile arheologice care atestă prezența umană în zonă în Preistorie, Protoistorie și Evul Mediu. După un amplu istoric al cercetărilor arheologice, autorii pun accentul pe ideea modernă și interdisciplinară de habitat uman, urmărind cronologic evoluția acestuia de-a lungul a șase subcapitole: paleolitic, neolitic-eneolitic, epoca bronzului, epoca fierului, prima jumătate a mileniului I și perioada cuprinsă între secolele V-XVII. Fiecare perioadă este bogat ilustrată cu materiale arheologice semnificative, găsite în siturile de pe teritoriul orașului și din imediata sa apropiere. Multe dintre aceste materiale sunt inedite și se păstrează în colecțiile Muzeului Liceului „Ion Neculce” din Târgu Frumos, fiind rezultatul cercetărilor întreprinse de regretatul profesor Constantin Mihai (întemeietorul muzeului) și de cei doi autori. Remarcăm bogata bibliografie (adusă la zi) ce însoțește acest capitol, folosită pentru încadrarea cât mai corectă a descoperirilor prezentate, precum și pentru stabilirea analogiilor acestora.

Capitolul al III-lea (*De la prima atestare documentară până în secolul al XIX-lea*: p. 185-283), redactat de asemenea cu deosebită acribie științifică, este semnat de cercetătorul ieșean Marius Chelcu (de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”). Pe baza unor variate surse istorice (mai ales documente interne,

cronici, dar și descrieri sau rapoarte ale unor străini), precum și ale unor scrieri de specialitate, autorul urmărește (până la Unirea din 1859) o reconstituire a istoriei zbuciumate a acestei localități, care a cunoscut perioade de intensă dezvoltare (mai ales în calitate de reședință, cu curte domnească, a ținutului Cârligătura din cadrul statului medieval Moldova) până la pierderea majorității privilegiilor de care se bucurase în trecut.

Capitolul este împărțit în patru mari subcapitole, fiecare cu mai multe paragrafe tematice, unele probleme fiind analizate, însă, în funcție de baza documentară, în mai multe locuri. Primul subcapitol (*Preliminarii*) constă din tratarea problemelor de ordin general: locul orașului în cadrul celor 27 de localități urbane din Moldova, menționate la 1606; explicarea numelui; orașul în descrieri de călătorie și rapoarte diplomatico-militare. Ne-a reținut atenția în mod deosebit contribuția adusă de autor în analiza și încercarea de explicare (mult discutată și controversată în istoriografie) a numelui localității, pe baza unui document de la Petru Aron (1456), în care se pare că vechiul nume al râului Bahluiet era Frumosu (Crasna, în document), de unde ar fi provenit și numele orașului (la fel ca în cazul altor localități importante, denumite după apa pe care se aflau: Suceava, Siret, Vaslui, Bârlad ș.a.). Aceasta ni se pare a fi o explicație plauzibilă în momentul de față.

Cele cinci paragrafe ale celui de al doilea subcapitol (*De la prima atestare până la 1755*) se ocupă de primele mărturii scrise; ocolul curții domnești; curtea și biserica domnească; moșia târgului; organizarea administrativă a orașului. Se subliniază faptul că, la fel ca și alte orașe reședință de ținut, Târgu Frumos a avut o curte domnească (cu rol administrativ și militar, condusă de un pârcălab), atestată cel puțin din vremea lui Ștefan cel Mare și care a cunoscut mai multe refaceri, în mod cert în vremea lui Petru Rareș și Vasile Lupu (o construcție de piatră, comparată de călătorii străini cu o cetățuie sau bastion) și, probabil, în jur de 1700 (după distrugerile suferite în vremea campaniei regelui Sobieski contra otomanilor); oricum, la sfârșitul secolului al XVIII-lea se afla în stare de ruină. Printr-un privilegiu dat de Ștefan cel Mare, curtea a fost înzestrată cu un ocol (în care intrau mai multe sate), iar orașul a primit o moșie pentru activitățile agricole ale târgoveților. Orașul era condus de un șoltuz, ajutat de 12 pârgari, având și un sigiliu propriu. Însă, mai ales din secolul al XVII-lea, pe măsură ce puterea domnească scade, satele ocolului devin proprietari boierești, aceeași soartă având-o și moșia târgului.

Ultimele trei subcapitole urmăresc transformările petrecute în oraș, ca urmare a multiplelor reforme și evenimente istorice din perioada modernă timpurie, până la Unirea Principatelor. În această perioadă, ținutul Cârligătura dispare (1832), Târgu Frumos fiind doar reședința unei plase în cadrul ținutului

Iași. Moșia orașului ajunge în posesia Epitropiei Sf. Spiridon (1757), care a încercat să pună stăpânire și pe vatra târgului. În 1815, prin privilegiul dat de domnitorul Scarlat Callimachi, orașul dobândește o autonomie mai largă, fiind condus de o epitropie cu patru membri; prin aceasta, vechea instituție a șoltuzului și pârgarilor își pierde din importanță. Epitropia va fi înlocuită în 1843, ca urmare a reformei administrative prevăzută în Regulamentul Organic, de o eforie cu trei membri. Perioada de după 1815 este una de rapidă dezvoltare a orașului, care crește ca număr de locuitori și își extinde vatra. Din păcate, nu se menționează nici un nume de epitrop sau efor.

Considerăm că, la acest capitol, ar fi fost utilă prezentarea unei hărți a fostului ținut al Cârligăturii (eventual, cu încercarea de amplasare a localităților dispărute sau care și-au schimbat numele), pentru a se vedea mai clar zona care gravita în jurul orașului de reședință. De asemenea, ar fi fost de interes pentru cititori ca, pe baza planurilor moșiei Târgu Frumos de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea, să se fi realizat o hartă a zonei, cu transcrierea clară a toponimelor. Ar fi fost util să se încerce, acolo unde era posibil, o localizare a vechilor repere geografice și toponimice întâlnite în documente, cu trimitere la situația din prezent (localități, cartiere, străzi, drumuri, repere de delimitare a proprietăților). Presiunea timpului pentru redactarea grabnică a textului a dus și la unele erori. De exemplu, Scarlat Ghica nu era fratele lui Grigore II Ghica (p. 234), ci fiul acestuia; în paragraful III.4.2., termenii de epitropie și eforie sunt folosiți uneori în mod aleatoriu, deși cea de a doua o înlocuise pe prima.

Capitolele IV (p. 285-319) și V (p. 321-391), redactate de S.-C. Enea, urmăresc evoluția orașului de la domnia lui Al. I. Cuza până la 1918 și, respectiv, în perioada interbelică și a celui de al Doilea Război Mondial, până în 1945. Autorul a urmărit îndeosebi să prezinte cât mai multe date concrete, de multe ori inedite (culese pe parcursul minuțioasei documentări întreprinse), despre viața comunității orașului de pe Bahluiet, încercând să le și sistematizeze prin alcătuirea unor tabele și diagrame. Un plus de sistematizare s-ar fi putut realiza și printr-o ordonare tematică mai riguroasă a materialelor prezentate. De asemenea, era bine venită o localizare mai precisă, în funcție de trama stradală actuală, a unor străzi (vezi p. 302-303 cu menționarea celor 12 de străzi și 24 de stradele existente pe la 1900) și clădiri dispărute (de exemplu: palatul comunal, dispensarul, vechiul gimnaziu etc.) din vechiul oraș. O atenție deosebită se acordă istoriei orașului în timpul celor două conflagrații mondiale. Autorul relatează cu obiectivitate, pe baza documentelor existente, despre drama „trenului morții”, oprit la Târgu Frumos în

timpul tragicelor momente ale pogromului din iunie 1941 de la Iași. Grelele lupte purtate în primăvara și vara anului 1944 în zona Târgu Frumos (cu angajarea, de ambele părți, a unor trupe extrem de numeroase și bine dotate din punct de vedere tehnic) fac obiectul unui amplu și documentat paragraf (p. 368-375), semnat de cercetătorul Manuel Stănescu de la Ministerul Apărării Naționale.

Capitolul al VI-lea (p. 393-473), redactat de S.-C. Enea și D. Boghian, aduce în atenție date concrete despre instituțiile și viața culturală și economică a orașului. Pe lângă prezentarea poliției, judecătoreiei, vieții religioase, asociațiilor economice și culturale, meșteșugurilor artisanale, comunicațiilor (drumuri, cale ferată, poștă), cele mai ample capitole sunt rezervate situației sanitare (p. 400-412) și, mai ales, învățământului (p. 412-442), deși aceste domenii (considerate întotdeauna „vitale și prioritare”) au avut parte de o slabă susținere financiară din partea autorităților centrale (conform unei tradiții nedezmînțite nici în prezent!), fiind lăsate să supraviețuiască mai ales prin grija inițiativelor locale.

Capitolul al VII-lea (p. 475-490), redactat de S.-C. Enea, prezintă micromedaliale ale unor comunități etnice considerate reprezentative pentru istoria și viața orașului (armeni, evrei, lipoveni, țigani), dar, așa cum se menționează, date despre aceste comunități sunt prezentate și în alte capitole ale monografiei. De aceea, credem că, în acest caz, o sinteză se putea face și despre români, care formează și ei o comunitate etnică. Dacă nu s-a considerat util acest lucru, atunci ni s-ar fi părut mai potrivit ca respectivul capitol să se fi intitulat: Grupuri / naționalități etnice conlocuitoare, deoarece acestea s-au adăugat, pe parcursul anilor, populației românești, permanentă în zonă. Oricum, capitolul rămâne deschis completării cu noi surse documentare, prin care să se aducă date concrete despre modul de viață al acestor grupuri etnice, stabilite pe teritoriul orașului, poate chiar și cu relevarea altor naționalități (greci, aromâni, italieni, germani etc.), care, la un moment dat, au jucat un rol în istoria localității.

Capitolul al VIII-lea (p. 491-516), datorat profesorului local Dan Fripiș (autor al unor lucrări despre istoria și viața culturală a orașului), selectează un număr de 19 personalități, trecute în lumea umbrelor, care, fie prin naștere, fie în anumite împrejurări ale vieții, și-au legat numele de orașul de pe Bahluiet. Dintre aceștia, Ion Neculce, Vasile Alecsandri, Garabet Ibrăileanu, Petru Poni, Grigore Trancu-Iași (parțial și poetul Dumitru Theodor Neculuță) fac parte, cu adevărat, din pleiada personalităților de interes național. Autorul a adunat date importante despre fiecare din personajele evocate, creionând activitatea acestora în contextul culturii românești. Păcat că unele fraze insuficient cizelate, ca și unele inadvertențe,

impietează tabloul general al prezentării, de altfel muncit și sugestiv din punct de vedere al conținutului.

Considerațiile finale (p. 517-521), semnate de D. Boghian, formează ultimul capitol, în care sunt rememorate, mai mult sau mai puțin succint, principalele etape din evoluția istorică a zonei și a localității.

Un rezumat destul de amplu (p. 523-531) în limba engleză al fiecărui capitol și lista figurilor, tabelelor din cuprinsul lucrării și a planșelor de la finalul acesteia (p. 533-540) fac posibilă receptarea conținutului acestei valoroase monografii și cititorilor din alte țări.

O listă a abrevierilor prefățează ampla listă bibliografică (p. 541-576) a surselor documentare și a lucrărilor utilizate pentru redactarea monografiei. Poate că locul acestei bibliografii ar fi fost mai nimerit la sfârșitul lucrării, deoarece trimiteri la ea se găsesc și în anexele care îi urmează.

Cele cinci anexe sunt de întinderi total diferite, iar unele (dacă nu chiar toate!) și-ar fi găsit mai bine locul în cuprinsul monografiei. Astfel, prima anexă (p. 577-600), redactată de D. Boghian, cuprinzând un corpus al descoperirilor arheologice din zona Târgului Frumos, putea fi atașată capitolului al II-lea, constituind baza documentară a acestuia; totodată, acest corpus are scopul, după mărturia autorului, de a ajuta la conservarea siturilor arheologice, ca și la alcătuirea planurilor de urbanism, avându-se în vedere că, adeseori, din neștiință sau din rea credință, multe vestigii ale trecutului sunt agresate sau chiar distruse prin diferite lucrări edilitare. Cea de a doua anexă, cu tabelele 56-59 (p. 601-604), se încadra la prezentarea situației din Primul și al Doilea Război Mondial. Cea de a treia anexă (p. 605) este cu referire directă la istoricul spitalului din localitate (subcapitolul VI.3). Cea de a patra anexă, referitoare la catagrafia din 1774 (p. 606-607), putea fi prezentată și comentată (!) în cadrul subcapitolului III.3. În fine, doar cele 77 de planșe de la sfârșitul lucrării ar putea fi considerate ca o anexă, deși și lor li s-ar fi putut găsi locul potrivit pe parcursul monografiei.

Având în vedere marele număr de nume întâlnite pe tot parcursul lucrării, ar fi fost extrem de utilă redactarea unui indice onomastic și toponimic, poate și a unuiu tematic, ceea ce ar fi ajutat la regăsirea mai lesnicioasă a unor informații.

Dincolo de cele câteva constatări și sugestii, care pot fi subiective, monografia orașului Târgu Frumos este o lucrare deosebită din punct de vedere al documentării și tratării științifice, care poate servi drept model pentru alte lucrări de acest gen și pentru a cărei realizare colectivul de autori merită întreaga apreciere.

Nicolae URSULESCU

Irina Frasin, George Bodi (coordonatori), *Studii de antrozologie. Interacțiunea om-animal din perspectiva multidisciplinară*, Editura Pro Universitaria, București, 2019, 231 p.

Volumul de față reunește un număr de lucrări științifice prezentate în cadrul primei ediții a *Simpozionului de antrozologie*, organizat la Iași în Noiembrie 2018 de către Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane” (Academia Română – Filiala Iași), în colaborare cu Facultatea de Biologie (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași) și Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației (Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca). Este demn de semnalat faptul că anul acesta a avut loc a doua ediție, extinsă, a manifestării, reușindu-se astfel o lăudabilă continuitate organizatorică în peisajul academic ieșean.

Antrozologia este un domeniu interdisciplinar dezvoltat în siajul etnobiologiei care studiază prezența animalelor în societatea și cultura umană precum și relațiile pe care noi, oamenii, le stabilim cu ele. Este o disciplină nouă, care folosește rezultatele cercetărilor din antropologie, etologie, psihologie, medicină, zoologie, pentru a numi doar câteva mari domenii științifice. Dezvoltarea vertiginoasă a domeniilor amintite în ultimele decenii a condus la o re-evaluare și re-interpretare majoră a conceptelor fundamentale din paradigma uman/non-uman. Noutatea demersului acoperit de „umbrela” antrozologiei este vizibilă și din pletora de denumiri diferite în uz astăzi (amintim doar câțiva termeni): *human-animal studies*, *animal humanities*, *animal studies*, *animality studies*, *human-animal bond*, *critical animal studies*, etc. Rezultatele oferite până acum de acest domeniu multidisciplinar sunt impresionante și spectaculoase.

În spațiul românesc, studiile de antrozologie se află încă într-o perioadă de pionierat, prin urmare, organizarea unui astfel de simpozion la Iași trebuie apreciată în mod deosebit. Lucrările publicate în volum reprezintă contribuții ale unor specialiști din domenii variate, preocupați de multiplele și complexe fațete ale interacțiunilor om-animal. Vom trece în revistă, inevitabil fugitiv, aceste contribuții.

Introducerea, consistentă și informativă, este semnată de Irina Frasin, cercetător la Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane” al Academiei Române, Filiala Iași, coordonator, împreună cu George Bodi, al volumului.

Autoarea trasează principalele repere teoretice ale noului domeniu și prezintă succint contribuțiile cercetătorilor participanți la simpozion.

Studiul care deschide volumul îi aparține tot Irinei Frasin. Textul este substanțial, mobilizează resurse bibliografice pluridisciplinare vaste și oferă o interesantă panoramă a cunoașterii și înțelegerii *Celuilalt*, non-umanului. Este urmărită epopeea percepției umane asupra animalelor și modalitățile diverse prin care noțiunea de animal ca un construct social se cristalizează de-a lungul timpului. Ne este ilustrat, cu fascinante detalii istorice, filozofice, și mitologice, modul în care au fost înțelese animalele de către oameni în istorie. Revoluția Neolitică consfințește caracterul civilizator al stăpânului uman care domesticește animalele și inaugurează astfel milenarul ciclu de subordonare-stăpânire om/animal. Mai târziu, la vechii greci, la Aristotel dar nu numai, animalele sunt prezentate în opoziție cu „animalul rațional” – omul, privit prin lentila excepționalismului său nedisputat. Schimbările de paradigmă sunt prezentate cu ajutorul câtorva studii de caz (Jakob von Uexkull, Thomas Nagel, Frans de Waal) de cercetători care au atras atenția asupra posibilei existențe a nenumărate realități, în funcție de speciile de viețuitoare care trăiesc în diverse medii. Studiul se încheie subliniind modalitățile subtile prin care oamenii și animalele comunică, precum și necesitatea (ilustrată prin frumoasa metaforă a centaurilor) acceptării și cunoașterii în amănunt a diversității uluitoare non-umane.

Contribuția semnată de Mara Misiti, cercetător independent italian surprinde o schimbare majoră de perspectivă vis-à-vis de problema animalelor așa cum este reflectată în textele Școlii de la Frankfurt. Este analizat și conceptual de specisism, care descrie o anumită discriminare în favoarea unei specii (de obicei a speciei umane), asupra altora, prin exploatare, abuz, etc. „Mașinăria antropocentrică”, care funcționează paradoxal și ne definește, certifică expurgarea oricăror urme de animalitate în construcția umană. Așa numita auto-narațiune antropocentrică poate fi depășită prin chestionarea critică a discursului devalorizant față de alteritatea animală, considerată pentru cvasitotalitatea istoriei ca fiind profund inferioară umanului.

Cătălina Daniela Răducu, cercetător în cadrul Institutului de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane” al Academiei Române, Filiala Iași, prezintă modalitățile similare prin care s-a realizat dominația asupra femeii și animalelor de-a lungul istoriei. Ierarhizarea opresivă a societății a fost considerată ca fiind naturală și de netăgăduit și a urmărit justificarea și întărirea dominației masculine; justificarea dominației asupra animalelor este tulburător de similară. Patru cadre teoretice justificative elaborate de-a lungul timpului sunt analizate de autoare: apariția comportamentului masculin de vânător, care ar fi marcat o schimbare

majoră în evoluția speciei, apariția și dezvoltarea agriculturii care atrage inevitabil re-definirea rolului femeii ca producătoare de forță de muncă cât mai numeroasă (nașterea unui număr cât mai mare de copii), separarea bărbaților de condiția feminină și de animale datorată dezvoltării religiilor și asimilării femeii forțelor naturale, iraționale și incontrollabile și revoluția științifică, care a oferit o bază conceptuală (eronată) bărbatului ca principiu activ în lume. Este analizat, de asemenea, sistemul dualist patriarhal și modul său de operare.

Codrin Dinu Vasiliu, cercetător la Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane” al Academiei Române, Filiala Iași, chestionează în singura contribuție cu titlu în limba engleză, *How it Dies*, modul în care animalul moare. Condiția mortalității animale este înțeleasă în mod total diferit față de mortalitatea umană, mai ales în epoca noastră marcată de consum și exterminare industrială a animalelor. Etica relației om-animal este pusă în discuție și prin prisma faptului că, până în prezent, pare că suntem singura specie conștientă de propria mortalitate, trăsătură care ne face diferiți sau chiar superiori după unii, față de celelalte specii.

Aurora Hrițuleac, cercetător la Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane” al Academiei Române, Filiala Iași, analizează suferința produsă de moartea animalului de companie ca fiind suferință emoțională devalidată; se urmărește modul în care aceste suferințe sunt ascunse, neglijate sau chiar sancționate în spațiul social, deși sunt comparabile cu suferința provocată de pierderea unui partener uman. Concluzia autoarei este că se impune o reconsiderare a abordării acestor suferințe.

Studiul realizat de către Liviu Măgurianu și Daniel Măgurianu, cercetători la Institutul „Gh. Zane”, Iași și, respectiv, la Ensorinstituut din Oostende, Belgia, abordează problema spinoasă a conștiinței animalelor, problemă controversată și actuală. Demersul celor doi cercetători are ca punct de plecare cunoscuta *Cambridge Declaration on Consciousness*, elaborată în 2012, în care numeroși oameni de știință binecunoscuți afirmă că animalele posedă stratul neuroanatomic, neurochimic și neurofiziologic necesar conștiinței. Ei pun în discuție și perspectiva dogmatică a creierului voluminos ca o condiție *sine qua non* a conștiinței.

Alina Simona Rusu de la Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, studiază relațiile și atitudinile pe care oamenii le stabilesc în viața de zi cu zi, față de animale. Cercetarea, rezultată în urma unor investigații transculturale în România și Mexico City, dezvăluie un spectru larg de atitudini ilustrate de viața comună a oamenilor și animalelor, cu aspecte pozitive și capitole întunecate. Catalogul atitudinilor și relațiilor între specii dezvăluie o imagine nuanțată și întărește ideea unei educații bazate pe compasiune.

Ultimele trei studii tratează relația omului cu animalele din perspectivă istorică. Astfel, Bogdan Crețu, profesor universitar la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” și director al Institutului de Filologie Română „A. Phillipide” din Iași, selectează un studiu din monumentală sa carte *Inorogul la Porțile Orientului. Bestiarul lui Dimitrie Cantemir*, volumul I, *Bestiae Domini*, apărut în 2013, în care descrie diversele feluri în care omul medieval a perceput animalele și s-a raportat la ele. De la antropomorfizarea animalelor, descrise prin caracteristici umane și până la organizarea de procese și chiar execuții publice de animale în Evul Mediu, registrul este vast și dezvăluie o lume stranie, în care simbolistica animalieră juca un rol esențial în imaginarul medieval.

Ludmila Bacumenco-Pîrnău (Institutul de Arheologie, Academia Română – Filiala Iași) și Luminița Bejenaru (Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov”, Academia Română – Filiala Iași; Facultatea de Biologie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași), prezintă relația simbiotică a omului cu albinele în Moldova secolului al XVIII-lea. Această relație este milenară și prezentă în mai toate culturile lumii. Procesul creșterii albinelor și al producerii și comercializării mierii în Moldova este descris folosind surse scrise, dar și numeroase surse arheologice. De asemenea, este prezentată succint simbolistica legată de albine și miere.

Studiul realizat de către George Bodi (Institutul de Arheologie al Academiei Române – Filiala Iași), Loredana Solcan (Muzeul de Istorie a Moldovei din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova” Iași) și Luminița Bejenaru (Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov”, Academia Română – Filiala Iași; Facultatea de Biologie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași), realizează o analiză fenomenologică a imaginilor pictate de bovine descoperite în cadrul complexului cultural Cucuteni – Tripolie. Deși apar frecvent în culturi diverse din cele mai vechi timpuri, lipsa surselor scrise face ca semnificațiile reprezentărilor de bovine să rămână încă neclare. Autorii propun ca demers indispensabil în dezvăluirea semnificațiilor acestor reprezentări, reconstituirea legăturii emoționale între autorii imaginilor și subiecții lor. Încercarea de înțelegere a reprezentărilor pictate de bovine poate deveni prilej de auto-reflecție asupra limitelor discursului arheologic și demersului istoric.

În concluzie, avem în față o lucrare care reunește studii ce ilustrează o parte din multitudinea fațetelor ce caracterizează domeniul antrozologiei, prezentate într-o formă accesibilă, și pe care o recomandăm oricui caută un posibil punct de plecare pentru construirea de reflecții asupra complexității interacțiunilor dintre universurile uman și non-uman.

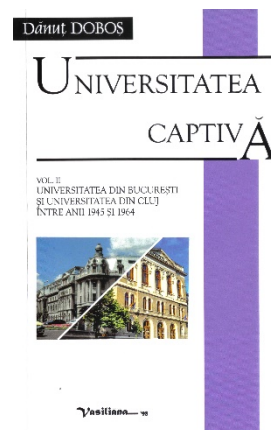
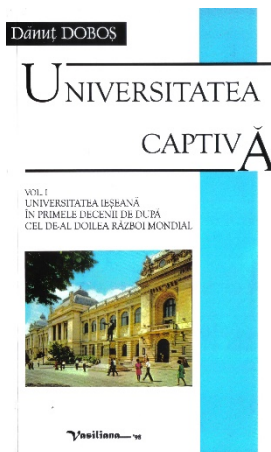
Alexandru BOUNEGRU

Dănuț Doboș, *Universitatea captivă*, Editura Vasiliana '98, Iași, 2019 (Volumul I: *Universitatea ieșeană în primele decenii de după cel de-al doilea război mondial*, 428 p.; Volumul II: *Universitatea din București și Universitatea din Cluj între anii 1945 și 1964*, 347 p.).

Lucrarea istoricului ieșean Dănuț Doboș, rezultat al tezei de doctorat, vede lumina tiparului într-un proiect editorial ce trebuia să conțină trei volume însă anul acesta au fost editate doar două, ultimul volum fiind în curs de publicare. D. Doboș optează pentru o „arhitectură unitară” a lucrării, identificând problematici comune pentru destinul celor trei universități – Iași, București, Cluj – dar și specificități pe care nu ezită să le scoată în evidență.

Primul volum, structurat în Introducere, patru capitole și concluzii, este destinat Universității din Iași. Autorul mărturisește din start că își vede întreprinderea ca o contribuție în sfera recuperării istoriei universității ieșene, mai ales a subiectelor considerate „tabu” în istoriografia comunistă. Un subiect inedit, analizat în Introducere, îl reprezintă denumirea Universității ieșene: Universitatea din Iași (1860-1933), Universitatea Mihăileană (1933-1942), Universitatea „Cuza-Vodă” din Iași (1942 –), aceasta din urmă fiind atribuită prin decret regal. Autorul arată cum, fără a exista o decizie prezidențială, din anul 1948, în actele oficiale s-a folosit titulatura de Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași. Schimbarea denumirii, operată doar prin ordin de decizie al Ministrului Învățământului Public, se dovedește a fi ilegală, un abuz al regimului comunist, adus la lumina zilei grație autorului.

Primul capitol tratează *Universitatea ieșeană între anii 1945-1950*, perioadă dominată de epurările politice. Autorul face o utilă prezentare a legislației epurării, având originea în Legea 461/ 19 septembrie 1944, referitoare la purificarea administrației publice, obligație a statului român în urma Convenției de armistițiu. A fost schimbată succesiv, ultima modificare, din martie 1945, prevăzând și

internarea celor epurați în lagăre. Pe parcursul capitolului sunt analizate implicațiile legii asupra vieții universitare ieșene, în legătură cu situația politică internă: represiunea a avut caracter minimal în 1944 în timpul guvernelor Sănătescu și Rădescu, ajungând a fi dramatică odată cu instaurarea guvernului comunist al lui P. Groza, la 6 martie 1945. Autorul arată că începutul epurărilor a fost încă din octombrie 1944, când Universitatea se afla în refugiu, la Alba Iulia. În timp, activitatea comisiilor de epurare a fost „dură și pătimașă”, excesele ajungând a pedepsi chiar și colaborarea la o publicație sau la activități guvernamentale anterioare. În anul 1945 fuseseră supuși epurării politice 30 de universitari ieșeni, între care istoricul R. Vulpe, din comisia de epurare făcând parte I. Iordan, A. Oțetea și rectorul Al. Myller.

Un aspect aparte surprins de autor îl constituie, în cazul Universității ieșene, solidaritatea corpului profesoral care a trimis memorii pentru reintegrarea profesorilor și a studenților. În acest context sunt amintite mișcările studențești din 1945-1947, promonarhiste și anticomuniste, precum și reprimarea lor polițienească și cu ajutorul muncitorimii. D. Doboș analizează în continuare un fenomen mai puțin cunoscut, cel al comprimărilor catedrelor, de fapt epurări mascate sub lozincă economiilor la cheltuieli cu salariul. Urmare a acestor măsuri, în 1947, Universitatea ieșeană, mult mai afectată decât cele din București sau Cluj, a mai pierdut 87 de posturi, precum și Facultatea de Teologie, contopită cu cea de la București, instaurându-se un climat caracterizat, din ce în ce mai mult, de ingerința politicului și degradarea autonomiei universitare. Procesul s-a accentuat, urmare a Reformei învățământului din 1948, bazată pe un decret și nu lege, care statua „comunizarea și ideologizarea institutelor de învățământ” a căror sarcină era organizarea activității didactice și științifice conform cu educația ideologică și politică în vederea construirii socialismului în RPR.

În cel de al doilea capitol, *Universitatea între anii 1950-1960. Dimensiuni ale comunizării*, istoricul analizează factorii care au înlesnit comunizarea învățământului universitar ieșean: colaborarea oportunistă sau voluntară a unor membri ai corpului profesoral, încadrarea politică în PRM, epurările secrete. Sunt prezentate figuri ale unor colaboratori zeloși ai regimului: C. Balmuș, J. Livescu, V. Mârza. Autorul se apleacă asupra tuturor metodelor folosite de regim, după revolta din Ungaria din 1956, pentru a controla Universitatea: controlul ideologic al cursurilor, folosirea programelor analitice sovietice, impunerea materialismului dialectic și istoric, alături de socialism științific și economie politică, prezența a doi consilieri sovietici în Universitate. O analiză minuțioasă este făcută în ce privește controlul compoziției sociale/ originea sănătoasă a corpului profesoral, dar mai ales a studenților, subiect

căruia istoricul îi dedică pagini pertinente, statistici, susținute de informații din arhive. În dosarul epurărilor politice din 1950-1960 sunt identificate nu numai cazurile din Universitate, ci și cele din institutele de cercetare ale Academiei RPR, fiind subliniată intervenția Biroului Județean PRM, în lipsa oricărei autonomii universitare. Politica de filtrare și exmatriculare a studenților, s-a intensificat pe parcursul deceniului șase. Declarația obligatorie la înscrierea în facultate, Serviciul de cadre, ingerințele Securității, denunțurile, făceau ca admiterile să fie strict controlate. După evenimentele din 1956 din Ungaria s-a continuat exmatricularea studenților considerați „element dușmănos regimului de democrație populară” sau având „origine socială-chiabur”, punctul culminant fiind în 1957, asemenea măsuri prelungindu-se până în 1964. Al treilea capitol, *Viața științifică*, reliefează scăderile vieții științifice datorate restructurării marxiste a învățământului, pe fundalul greutăților materiale ale Universității ieșene, datorate anilor de refugiu, stării precare după revenire, pierderii unor spații, întreruperii schimburilor științifice internaționale. Temele de cercetare, introduse abia după 1954, trebuiau corelate cu realitățile socialiste ale patriei. Acordarea gradelor și titlurilor științifice – între care cel de doctor – proces reluat după 1957, trebuiau însoțite de referatul de cadre. Autorul prezintă și portretul liderului universitar, cu studii de caz, care era definit în epocă mai ales de valoarea lui politică.

Următorul capitol, *Universitatea ieșeană în circuitul cultural internațional (1945-1960)*, scoate în evidență eforturile profesorilor Universității ieșene de a menține legăturile științifice în condițiile vitrege ale războiului, apoi datorită ingerințelor sovietice din perioada postbelică. Abia după reparația *Analelor Științifice*, în 1955, schimburile și relațiile internaționale au fost reluate, fiind promovate mai intens relațiile culturale interuniversitare cu țările din blocul socialist.

Ultimul capitol este destinat concluziilor, din care reținem în special aserțiunea referitoare la „spațiul de excludere” al regimului comunist în universitate, definit de îndepărtarea profesorilor și studenților prin epurare, comprimare, exmatriculare, arestare, ucidere în închisori politice comuniste, ceea ce a dus la distrugerea Universității românești tradiționale.

Volumul al doilea este destinat procesului de stalinizare și comunizare a celorlalte două Universități, în Partea I – Universitatea din București și în Partea a II-a, cea din Cluj, fiecare secțiune având șase capitole. După cum remarca autorul în introducere, în cazul Universității bucureștene, obstacolele cercetării au ținut nu numai de precaritatea surselor bibliografice, dar și de caracterul partinic al acestora, surprinzător, și în istoriografia de după 1989, astfel că, în dorința unei cercetări

obiective, a făcut apel la informații din arhive, relatări din presa vremii, memorii ale intelectualilor bucureșteni. Autorul analizează epurările din mediul universitar bucureștean, din anii 1944-1945, arătând elementul specific al acestora, cei epurați, personalități ale vieții universitare, fiind și arestați ulterior, deoarece fuseseră considerați criminali de război, ca foști demnitari antonescieni. Sunt prezentate cazuri de lustrație în presă a unor mari figuri ale vieții științifice și culturale, dar și delatorii lor, unii la fel de cunoscuți universitari. Este meritul autorului de a fi fost obiectiv, de a prezenta dovezi pertinente, în ciuda faptului că lipsesc din arhiva Universității București informațiile referitoare la dosarul epurărilor, izvoarele fiind suplinite de Monitorul oficial, articole din presa vremii și, în puține cazuri, de memoriile unor personalități.

Respectând schema aplicată și în cazul Universității ieșene, primul capitol al volumului este dedicat epurărilor și ingerințelor politicului în organizarea și viața universitară, pe parcursul anilor 1945-1948, ceea ce a avut drept rezultat anihilarea autonomiei universitare. Sunt discutate instrumentele acestei acțiuni politice: numirea și promovarea cadrelor didactice de către minister, ingerințele Sindicatului Universitar, politizat; arestările politice ale membrilor corpului profesoral, dar și ale studenților, cu apogeu în anul 1947; înregimentarea politică a universitarilor în rândurile PRM, epurările celor demascați a fi „dușmani ai democrației”, „instigatori antisovietici”, „stâlpi al huliganismului”, „abili falsificatori ai științei”; comprimările. Autorul identifică un număr de 117 comprimați.

Capitolul al II-lea analizează impactul profund negativ al Reformei învățământului din 1948, asupra Universității și a societății românești în general. Urmând modelul sovietic, marxism-leninismul devenea izvor și normă pentru orice disciplină. Reforma comunistă a învățământului a fost însoțită de noi epurări, de apariția celebrului dosar de cadre, și, ca și în cadrul Universității ieșene, de măsuri drastice pentru îmbunătățirea compoziției social-politice, atât în rândul corpului profesoral, cât și în selectarea studenților.

Autoritatea universitară, subiectul celui de al treilea capitol, tratează poziția universitarilor în timpul regimului lui Gh. Gheorghiu-Dej, un subiect „tabu” în istoriografie, de aceea, potrivit aprecierilor autorului, dificil de abordat. Cu toate acestea, D. Doboș, reușește să surprindă atitudini de oportunism, colaborare voluntară sau înregimentare silită/nevoită a universitarilor bucureșteni în perioada 1945-1964. Prezentând medalioane ale rectorilor – unii foști universitari ieșeni, precum C. I. Balmuș, Iorgu Iordan, Jean Livescu, distinși în activitatea de epurare – se desprinde concluzia că principala condiție a promovării a constituit-o referatul de cadre și gradul

de înregimentare politică, care se adăugau activității profesionale meritorii. În unele cazuri era vorba de chiar de personalități ale vieții științifice internaționale.

Procentul fiilor de muncitori și țărani a crescut la 75-80% din totalul studenților, în 1959-1960. Metodele prin care s-a ajuns la această schimbare în mediul studentesc, dar și al elitei universitare, modul în care a influențat performanțele didactice, sunt tratate în capitolul referitor la compoziția socială în cadrul Universității București, pentru perioada urmărită. Se remarcă, de asemenea, o relaxare în această politică școlară, începând cu anul 1964, prin reprimirea unora din profesorii ce fuseseră epurați sau reînmatricularea unor studenți, mediul universitar receptând astfel politica de dezgheț politic de după 1964.

Al cincilea capitol este destinat discuției exmatriculărilor politice studențești (1950-1959), una din puținele abordări ale subiectului în istoriografie. Analiza demascărilor în ședințele UTM, bazată și pe prezentarea unor cazuri concrete, arată dimensiunea politizării și ideologizării spațiului universitar, devenit, așa cum remarcă autorul în primul volum, „un spațiu al excluderii”. O muncă asiduă, de documentare și sinteză, îi permit istoricului să reușească o tipologizare a epurărilor, „purificărilor”, ilustrată cu nume și acolo unde a fost posibil, cu prezentarea destinului celor îndepărtați de la catedrele Universității București, pe parcursul capitolului intitulat „*Eliberările de la catedre*”. Cititorului atent, îi sunt relevate, dureros, ori poate fatidic, inversările de roluri: din epuratori, decidenții devin epurați/„eliberați”!

A doua parte a volumului este dedicată Universității din Cluj, ce purta numele de Universitatea „Regele Ferdinand I”, în care autorul reia marile teme de discuție, ca și în cazul celorlalte două universități. Apelul la informații din arhiva Rectoratului, surse memorialistice, i-au permis istoricului să stabilească dimensiunile epurărilor la Universitatea clujeană, în anii 1944-1945, când instituția încă era în refugiu la Sibiu. Sunt prezentate pe larg cazurile profesorilor Onisifor Ghibu și Iuliu Hațieganu. Lipsa de solidaritate a corpului profesoral cu cei supuși epurării, spre deosebire de centrele universitare de la Iași și București, funcționarea în paralel și a comisiei de purificare, precum și a Comisiei pentru cercetarea actelor abuzive și ilegale săvârșite în anii dictaturii 1938-1944, articolele calomnioase din presă, întregesc atmosfera sumbră a anilor 1944-1945 în Universitatea clujeană.

Aspectele particulare ale ingerințelor politice în cadrul Universității clujene sunt tratate de autor pe parcursul capitolelor următoare: disputele legate de înființarea la Cluj, în 1945, a Universității cu limba de predare maghiară (Universitatea Bolyai), manifestațiile studențești anticomuniste și naționaliste din anul 1946, reprimarea lor, epurările politice sub forma comprimărilor de catedre, din anii 1947, multe urmate de arestări. Sunt discutate reforma comunistă a

învățământului din anul 1948, ofensiva regimului dejist în direcția schimbării compoziției sociale și politice a studenților și a corpului profesoral, creșterea numărului exmatriculărilor, în special după 1957, efect al solidarității cu revolta din Ungaria din 1956, subiect tratat într-un capitol aparte, ca și eforturile de îmbunătățire a compoziției sociale în urma creării Universității „Babeș-Bolyai” prin unificarea celor două universități clujene, în 1959. Îndepărtările de la catedră, pe baza dosarelor temutului Serviciu de cadre, au creat, după cum arată D. Doboș, „o furtună ideologică” și un haos în învățământul superior clujean. O abordare inedită o găsim în capitolul despre autoritatea universitară, unde, structurând discuția sub forma prezentării biografiilor celor patru rectori dintre anii 1944-1964, sunt relevate astfel și avaturile Universității clujene: de la epurările restrânse din timpul primului rector, Al. Borza, înlăturat apoi el însuși, la cei trei rectori politici următori. Citarea unei declarații a rectorului C. Daicoviciu în ședința Senatului din 7 ianuarie 1958, redă cititorului amploarea sintagmei alese în titlu, *Universitatea captivă*, pe care o considerăm potrivită a o reproduce: „conducerea Universității se consideră ca mandatară a Partidului și guvernului în Universitate. În activitatea sa, rectorul trebuie să se conducă după principiul conducerii partinice, printr-un contact direct cu birourile PRM din Universitate, orășenesc și regional, în toate problemele instructiv-educative și administrative. Procesul de învățământ nu poate fi depășit de cel al educației în cadrul educației comuniste”.

Istoricul Dănuț Doboș reușește să demonstreze cum demersul ideologizării și politizării a afectat profund funcțiile tradiționale ale Universității: științifice, culturale, morale, sociale, raporturile tradiționale cu statul și societatea. Apelul, pe tot parcursul capitolelor, la diversitatea surselor istorice și relaționarea lor: informații din arhive, memorii, uneori inedite, articole din presa timpului, statistici, face ca multe lacune din istoria perioadei și a subiectului să fie suplinite, lucrarea încadrându-se ca o contribuție importantă și la cercetarea totalitarismului românesc. În alcătuirea unor medalioane de străluciți intelectuali români supuși excluderii și chiar temnițelor comuniste, autorul face dovada îmbinării aptitudinilor de istoric, dar și de fin mânuitor al condeiului, cartea stârnind curiozitatea cititorului, ca și emoțiile, deopotrivă.

Tamília-Elena MARIN